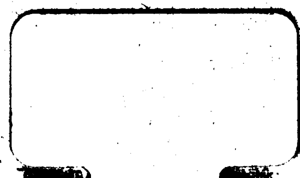

Böhm

DÉL-MAGYARORSZÁG

VAGY AZ UGYNEVEZETT

BÁNSÁG

KÜLÖN TÖRTÉNELME.

IRTA

BÖHM LENÁRT.

ELSŐ KÖTET.

PEST,
EMICH GUSZTÁV TULAJDONA.

1868.

Ára mind a két kötetnek 4 frt.

DÉL-MAGYARORSZÁG

VAGY AZ UGYNEVEZETT

BÁNSÁG

KÜLÖN TÖRTÉNELME.

Irta:

BÖHM LÉNÁRT.

ELSŐ KÖTET.

PEST,
EMICH GUSZTÁV TULAJDONA.
1867.

. . . .
. . . .
. . Nyilt égről a szabadság napja
Szétsugárzik a testvér Búnságra!
A két testvér egymás karjába dől,
Oly édes a viszontlátás percze.
Magyar, német, szerb, oláh egyesül!
Szemünkben a kibékülés gyöngye!!

ELŐSZÓ.

Magyarország legszélsőbb déli részén azon darab föld, melyet északról a Maros, nyugatról a Tisza, délről a Duna hullámai mosnak, keletről az erdélyi hegyláncolat övedz, melynek területe 472 négyszeg mértföld, lakosainak száma ma mintegy másfél millió, a szép, áldott, ugy nevezett temesi Bánság, lakosaival együtt, még kevéssé ismeretes, vagy ha ismeretes is, nem ritkán oly előitéletek nyilvánulnak iránta, mélyek már mintegy félszázadon keresztül nevetségesekké váltak. Az ujkor előhaladása e tekintetben is már sokat kezdett földeriteni ugyan, de valami döntő még e téren sem történt. Szülőföldem szabadelmüleg irott s

népszerüleg kidolgozott történetének előállitásán legkevesebbé sem fáradtak, holott olyannak megirására a legjelesebb előmunkálatok kinálkoztak. E hiány lehetőleges betöltéseül keletkezett e munka, mely minden követelésnek megfelelni ohajt s első és egyedüli e nemben.

Nem dicsekvés vagy túlbecslés az, mi „az egyedüli“ s „első“ használatára ösztönöz, hanem igazság; mert, habár ismerem azon történelmi munkákat, melyeket érdemteljes férfiak, mint a tudós olasz Griselini Ferencz, vagy szorgalmas honfitársam Schwicker Henrik János irtak, mégis előbbi munkája, — mely mintegy 80 év előtt jelent meg, — elavult nyelve miatt nem mindenkit elégit ki, s miután könyvkereskedésben már ritkán fordul elő, a nagy közönség előtt meglehetősen ismeretlen. Azután szerzőjének nagy tudományossága s szorgalma daczára sok tévedést, merész állitmányt s puszta gyanitásokat tartalmaz, melyeket ujabbi kutatások részint megczáfoltak, részint helyreigazitottak, részint kiegészitettek. Ellenben Schwicker „Temesi bánság története“, mint szintén az enyim, melyek egy időben, előbbi Nagy-Becskereken, utóbbi Lipcsében, Wiegand O-nál német nyelven jelentek meg, gazdag választékosságban, sok ujat hoztak ugyan, azonban mindkettő oly befolyás alatt keletkezett, mely csak félig szabadelmü történelem megirását is épen lehetetlenné tette, és oly időben

midőn minden levéltár, ugy szólván, hét lakattal elzárva és megközelithetlen volt.

Az óta az idők tetemesen változtak! A kényszer vaskorlátai ledőltek, csakhogy az ujabbi időkben kiküzdött eredmények a nagy közönség előtt még mindig kevéssé ismeretesek. És mégis szülőfölde történelmét mindenkinek ismernie kellene, annak mindenkor kézné kellene lennie, mindenkinek kora ifjuságától kezdve kellene foglalkoznia azzal, és érett korában sem volna szabad azt elhanyagolnia.

Ki szülőfölde történelmét nem ismeri, az szülőföldét nem is szeretheti, és ha állitja is hogy szereti, megcsalja önmagát, megcsal másokat. Ki szülőfölde történelmét nem ismeri, az annak szent jogait nem is védheti, mert nem tudja, hol gyökereznek azok, az szülőföldét egyátalában nem ismeri, és legjobb akarat mellett is puszta árnyékot kerget.

A haza iránti szeretet ébresztéseül nyujtom itt „Dél-Magyarország külön történelmét," az egykori Bánságét, mely minden gátló befolyástól függetlenül van irva.

Teljes öntudattal mondhatom, oly munka ez, melynek egy családban sem volna szabad hiányoznia, melyet senkinek sem volna szabad nélkülöznie! — Valamint az itt lakó magyar, ugy német, szerb és

r o m á n elődeinek tetteit hiven és lelkiismeretesen följegyezve találandja ebben, mert sürgetősen szükséges, hogy oly országban, melyet fiatal, fris élet leng át, mely uj alakulás felé halad, hol minden polgár polgártársai bizalma által magasra emelkedhetik, ott minden egyes azon ország történelmét ismerje.

Fehértemplom, 1864. aug. 25.

A SZERZŐ.

DÉL-MAGYARORSZÁG

KÜLÖN TÖRTÉNELME

1718-ig.

ELSŐ KÖTET.

ELSŐ KÖNYV.

Bánság a rómaiak uralma előtt.

ELSŐ FEJEZET.

Ős lakók.

Bánság ős történelmén a fajok s törzsek zürzavaros hullámzása vonul végig. A keleti nagy néparamlás sodrának lévén kitéve, s az által majd hirtelen elöntetvén, majd ismét puszta apályba visszalöketvén, fölváltva a történelemben majd helyet foglalt, majd eltünt. Ha összefoglaljuk mindazt, mit a legrégibb hitregék és hagyományok alkonyfényénél, kapcsolatban a régibb s ujabb tudósoknak az ősnépekre vonatkozó kutatásaival, mint szintén Europa akkori állapotával, kipuhatolni lehet: akkor azon eredményre jutunk, hogy az előkor ama homályos napjaiban az al-dunai vidékek még elnevezve nem, de már lakva voltak.

A duna-partok őslakói alkalmasint Ázsiából jöttek, mely már igen korán el volt árasztva vándorló népségekkel. Lett legyen háboru, éhség vagy egyéb oka, mely e néptörzsek nehányait szülőföldük elhagyására

ösztönözte, vagy kényszeritette, annyi mindenesetre bizonyos, hogy különböző időszakokban, melyek azonban előttünk ismeretlenek, nagy népvándorlások történtek, melyek közöl némelyek a mi szülőföldünket is elöntötték.

A Herodot által 464. Kr. e. emlitett legrégibb népek a mai Magyar- s Erdélyországban a szziggenek voltak, az Ister (Duna) túlsó lapályain, saját állitásuk szerint mediai származásuak (mint a szarmaták,) és medus ruházatot is hordtak. Kicsiny, hosszu szőrü lovaikat olyanokul irja le, milyenek az országban még most is találtatnak.[1]) Azután voltak a fényüző agathyrsenek a Marisnál, (Maros,) kik a szélesen elterjedt scytha nép egy ágát képezték.

E történetiró sokat beszél az agathyrsenek gazdagságáról, különösen fölemliti, hogy e népnél az arany már használatban volt. Herodotot nem könynyen kielégithető tudvágya már fiatal korában a barbar népek közé édesgette. Nem emliti ugyan pontosan, mely utat választott, de valószinü, hogy először is a Duna torkolatáig hajózott, onnét azután a folyam partján beljebb hatolt, egészen a mai Belgrád vidékeig. Istert a beáramló számos folyónál fogva a folyamok legnagyobbikának tartotta.

A különféleképen változó népvándorlások s letelepedések között, körülbelől a 4. század (Kr. e.) közepe táján, a Duna bal partján a mai Oláh-, Moldva- s Erdélyországban és temesi bánságban több tráczia i eredetü népre találunk, melyek között a dákok, (daci,) kik a görögök alatt gétáknak (getae) neveztettek, voltak a legtekintélyesebbek.[2]) E népségek egy-

máshoz csatlakoztak, s keletkezett egy hatalmas állam, mely Dáciának neveztetett.

A dácziai nép régibb viszontagságai előttünk majdnem ismeretlenek, miután történelmük, kevés töredéket kivéve, egészen elveszett; de épen e kevésből következtethetjük, hogy a dákok vagy geták [3]) igen nevezetes népséget alkottak. Eredetileg a Hämus és Duna között laktak, s törzsük már a 6. században Kr. e. emlittetik. Midőn később nagy Sándor ellenük indult, már a Duna északi részén találta őket [4]), mely változásából lakhelyüknek következni látszik, hogy közben nagy belviharokon mentek keresztül, melyek következtében nagy részük idegen uralom alá jutott. Egyébiránt a Duna jobb partjáról nem egészen üzettek el, mert nyelvük későbben is fönmaradt, és Ovid számüzetése alatt Tomiban, hogy a lakosokkal megértethesse magát, azt megtanulni kényszerült. Az ipsusi csata után, 301. Kr. e. Dromichetes (kinek fogságába esett Lysimach 286. Kr. e.) uralkodott fölöttük, ki nagy s hatalmas fejedelem volt, s ki alatt régi tekintélyük fölujulni látszott. Börebistas fejedelem alatt (60.—45. Kr. e.) a dák birodalom hatalma s kiterjedése legmagasb fokát érte el.[5]) A hatalmas Börebistas halála után a dák birodalom belső villongások és a rómaiak beavatkozása következtében több részre oszlott föl ugyan, azonban e nehezen hozzáférhető hegyi nép egyes főnökei a szomszéd népek előtt még mindig elég félelmesek voltak.[6])

Ezek szerint hazánk népessége egészen trácziai törzsekből állt, kivéve kevés számu szarmati jászt északon, és néhány népséget, mint a scytha

1*

származásu alanokat s roxolanokat keleten, utóbbiak azonban a mostani Bánság határszélein kivül, a jelenlegi Oláhországban és Bessarabiában laktak.

MÁSODIK FEJEZET.

Bánság állapota a rómaiak bejövetele előtt. — Elődeink erkölcsei és szokásai.

Nehány évtizeddel Krisztus születése előtt a mostani Bánság földe, mely a dácziai nagy birodalom fölosztása után a rómaiak által parti Dáciának (Dacia riparia vagy ripensis) neveztetett el, kétség kivül kezdetleges állapotban volt.

A partok a nagy folyamok hosszában, és az innét befelé elterülő lapályok folytonos áradásoknak voltak alávetve, s több helyütt álló mocsárokkal boritva, melyek mélységéből áthatolhatlan náderdők, vegyitve füz- s egerfákkal, utóbbiak sürü bokrokban emelkedtek. Az ország nyugoti fele nem mutatott egyebet, mint puszta sivatagot, melyen imit-amott silány facsoportok álltak, e részt akkoriban nép is gyéren lakta, miután csak halászok s pásztorok ütötték föl sátoraikat rónáin. Az ország közepét ellenben inkább lakták. Széles dombok egész sora emelkedett itt a hideg s nedves talajból. A szántóföldek azonban melegebbek s szárazabbak voltak, és a természettől agyagszerü föld inkább alkalmas terményekre. Az egész keleti, s részben déli részen a Karpatok ágai huzódtak végig, melyek közöl némelyek a felhőkben füröszték csúcsaikat. Sötét s áthatolhatlan

őserdő borította e vidéket. Ez orom, melynek óriás fái a századok csendjében viharokkal daczoltak, a Maros partjainál kezdődött, onnét délkelet felé terjeszkedett, s hegyeken völgyeken áthuzódva, a sziklák gerinczeibe kapaszkodva, elnyult a Dunáig, mely azt a nagy mösiai erdőségektől elválasztotta. Benne tartózkodott egyéb, most is található vadakon kivül, a roppant erejü s gyors bölény.[1]) Három jelentékeny folyam, a méltóságos Duna, (a rómaiak által Danubiusnak neveztetett,) koszorús nővérével, a szőke Tiszával (Tibiscus,) és a Maros (Marisia) keritette be akkor is, mint ma, a Bánságot, melyet egyébiránt még több folyó is metszett, melyek kétség kivül még a terméketlenebb vidékeken is fűgazdag mezőket s legelőket képeztek.

Hazánkat akkor, mint emlitettük, bátor, vállalkozó nemzet, a dácziai nép lakta, mely az ország alkotásához képest leginkább állattenyésztéssel foglalkozott, a nélkül, hogy nomádok voltak volna. Egyébiránt emlitésre méltó, hogy beszélik, miszerint a szőllőtő, mely vidékeinken mindenütt vadul található, egyik királyuk által mintegy száz évvel Kr. e. kiirtattatott, miből sejteni lehet, hogy a bor élvezete vallásuk szabályaival ellenkezett.

Szintén följegyzésre méltó a dákok vallása,[2]) melyben egy átalános örök istenben való hitet találunk, kin kivül más isteni lényt nem ismertek el. Ez istent Zamolxisnak nevezték, s úgy tekintették, mint tisztán szellemi lényt, kihez halandó emberi testben nem közeledhetik. E fogalomhoz az istenségről járult a hit, a lélek halhatlanságáról, miután meg voltak győződve, hogy a lélek a test halála után az is-

tenséghez szállna, de később ismét visszatérne a földre; e mellett minden jóban részesülne, és helyzete minden esetre jobb volna, mint a földön. E meggyőződés oly átalánosan el volt terjedve, hogy a régiek e hitre, mint a dákok ismertető jellegére, ismételve hivatkoznak. Az istenség tisztelését valami titokszerüség látszott jellemezni, mert a czélból földalatti épületekbe szoktak lemenni. Ezen kívül áldoztak is annak, mint szintèn talán az elhunytak lelkeinek is. Régiek említik azt is, hogy a dákok igazságosság s jámborság által tüntették ki magukat, és valószinünek látszik, hogy az asketikus gyakorlatok, mint a husételek- s testi gyönyöröktől való visszatartózkodás által, az istenség tetszését kiérdemelni hitték. A lélek halhatlanságának hivése bátrakká tette őket a harczban, szeliditette erkölcseiket, és a régiek oly tanok nyomaira véltek akadni náluk, melyek Pythagoras tanaira emlékeztetnek.

A vallás, úgy látszik, legnagyobb befolyást gyakorolt államéletükre, mennyiben a vallás nevében a király mellé bizonyos egyéniség volt rendelve, ki maga is istenségnek neveztetett. Az állam érdekében hitték, hogy időnkint követek küldendők az istenséghez, és e végből kitünöbb embereket, miután a szükséges megbizásokkal ellátták őket, a megállapitott mód szerint megölni szándékoztak. A szerint, mint ezek a kapott sebekben meghaltak, vagy nem, következtették, hogy az istenség azon követeket szivesen fogadja, vagy pedig visszautasitja.

E nép nyelve inkább trácziai, mint scythiai volt. Sőt fenmaradt nevekből a görög nyelvvel való távoli ha-

sonlatosságára lehet következtetni, mint szintén az is látszik, hogy a dácziai nyelv számos sziszegő hanggal birt.[3])

A dácziaiak életmódjáról csak annyit tudunk, hogy az igen egyszerü volt, s minden müveltebb élvezéseket nélkülözött. Azért is miveletlen országban lakó állatokéihoz hasonlitják, mely kevés mivelt terménynyel birt. Ha ellenség fenyegette őket, pusztáikba vagy hegyeikbe vonultak. Eledelük sajt és tej volt, szeszes italokat nem ismertek, s azok, kik az istenségnek különösen tetszeni kivántak, a husevéstől tartóztatták magukat. Ugyanezeknek, ugy látszik, nejeik sem voltak, különben a dácziai többnejüségben élt, és tizenkét nőt is tartott.

Volt több városuk is, faházakkal, melyeket, habár gyengén, de körül sánczoltak. Téglákat nem ismertek. A bányamivelés által gazdagok és e tájban már meglehetősen polgárosultak voltak; átalában a civilisatióban szomszédaikat, a germanokat, megelőzték. Volt nemességük, mely az alacsonyabb szabadoktól külső ruházat által különböztette meg magát, s átalában egyenlő, jó fegyverzetük volt.

Harczi hirüket a régiek különösen kiemelik. Lovon harczoltak ijakkal, mint a scythák, de a lovasságot gyalogság is kisérte, habár, mint látszik, csak azért, hogy az elesettek lovára kapjanak, és a lovasságban támadt hézagot pótolják. Békében vadászattal foglalkoztak. A vadakat lovon üldözték. Harczban nem viseltek teljes fegyverzetet. Fegyverük nyárs vagy lándzsa, tojásdad paizs font veszőkből, mely néha bőrrel

volt boritva, rövid, széles, kissé hajlott kard, olykor nyil s ij volt.

A férfiak **ruházata** bő volt, (tráczai, szármát,) nem lapuló (german.) Állt pedig az fölöltőből s nadrágból. E fölött redős köpenyt viseltek. A dácziai köznép fején semmit sem hordott, az előkelőbbek kivételt képeztek, s phrygiai-szerü sipkát hordoztak. Lábukat átalánosan saru vagy bocskor takarta. A nők biborral átszőtt [4]) vászon ruhát hordtak. Miután Dácziában nem voltak gyümölcsös-kertek vagy szőllők, az őszt nem is ismerték, és csak három évszakuk volt. Vendégszeretetük határtalan volt. Halottaikat elégették.

Kormányformájuk népállami volt. A király vagy főnök a nemzet előbbkelői közől szavazattöbbség által választatott, ki a népgyülések beleegyezése nélkül semmi fontosb tettet nem tehetett. Árulók s szökevények fára akasztattak, gyávákat, resteket vagy aláválókat mocsárokba fojtottak. Gyilkolást, mint akkoriban több nemzetnél szokásban volt, nem büntettek, a boszút a vérrokonokra bizták, kiknek szabadságukban állt a gyilkossal bizonyos föltételek alatt kibékülni.

Müvészetük s tudományuk felől igen keveset tudunk. Betüket vagy más irás-jeleket nem ismertek, következőleg nem is tudtak sem irni, sem olvasni.

A dácziai akkori erkölcsök minden további rajzolása nélkül megjegyezzük még, hogy, mint akkor élő római történetirók följegyezték, minden durvaságuk s vadságuk daczára **sok családias erénynyel** birtak; nevezetes envendégszeretetük müveltebb népeket is

megszégyenitett, és hogy végre erkölcseik egyszerü tisztasága, összekötve határtalan vitézségükkel s honszeretetükkel, a rómaiak csudálkozását is fölgerjesztette. Azt az egyet gáncsolják bennük, hogy idegen népekkel kötött szerződéseiket nem tartották meg, mi alkalmasint hevességüknek tulajdonitható.[5])

MÁSODIK KÖNYV.

A rómaiak Bánságban.

ELSŐ FEJEZET.

A rómaiak a dácziaiakkal küzdenek Bánság uralmáért.

(45. Kr. e. — 100. Kr. u.)

Mig a dácziai néptörzsek szabadon s függetlenül éltek áthatlan erdőkben vagy száraz pusztáikon, örvendve, ha a szabadság napja puszta földükre csak rásütött, Róma városa keletre s délre terjeszté ki uralmát. Ázsiában s Italia szomszéd országaiban minden nép meghajolt a római seregek sasai előtt. Europának egyedül éjszak-keleti része dicsekedhetett még csak, hogy az idegenek igáját nem ismeri, de a világ e része sem kerülte ki a hóditóvágyu rómaiak figyelmét, annyival inkább, miután akkor hóditások által a legnagyobb hirre és dicsőségre lehetett szert tenni.

Octavianus Augustus császár, egy nagy eszü s mély ismeretekkel biró férfi, de kit csak becs-

vágy s önérdek lelkesitett, 29. é. Kr. e. vállalkozott számos sereggel a dunai déli tartományokat Róma uralma alá hóditani. Rövid idő alatt s kevés fáradsággal legyőzte a yapodokat, azután a pannoniak ellen indult, s 30 napi ostrom után bevette Sisciát (Sziszek) a Kulpa beömlésénél a Szávába. Két év mulva Pannonia, Illyria Dalmácziával együtt római tartományokká lettek.[1]) A pannoniai törzsek legyőzetése után a szomszéd mösiaiak is meghódoltak, és a dunai határok elfoglalása minden további harcz nélkül történt meg.

Midőn a dácziai törzsek megtudták, hogy a pannoniaiak s mősiaiak a rómaiaknak alávetették magukat, hosszan tartó harcziadásba törtek ki, s a szabadságot mint valami istennőt imádván, fölháborodtak, hogy a sasok, a szolgaság előhirnökei, országukhoz oly közel jöttek. Miután elvégezték, hogy minden törzs saját határait megvédje, készen tartották magukat, hogy az idegeneknek makacsul ellenszegülnek. Sőt, hogy megmutassák a rómaiaknak, mennyire nem félnek hatalmuktól, elhatározták, hogy a szomszéd római birtokokba többször betörnek.

Harczra a téli időt választották, a midőn a befagyott Dunán a római telepitvényekbe törtek s merész, véres megrohanások által azoknak jelentékeny károkat okoztak. [2])

A harczias dácziai nép fékentartása végett Augustus elrendelte az ugynevezett praesidiákat, azaz: jelentékeny haderőt szállitott Sisciába (Sziszekre), hogy e fontos katonai pontból, ugy a szyrmiai telepitvényeket, mint a Duna jobb partját oltalmazhassa.

Ez őrség azonban a dácziaiak harczkedvét koránt sem törte meg.

Kr. e. 12 évvel, midőn egy Pannoniában kitört háboru a római csapatokat az al-dunai tartományokból elszólította, fölhasználták az alkalmat, s vitéz főnökük, Cotiso vezérlete alatt, mint hömpölygő árhullámok lepték el mindkét Mősiát. Habár pedig Tiberius Siszekből ellenük kivonult, ezuttal nem fogadtak el csatát, hanem majd ide, majd oda kanyarodtak, s mindenütt nagy pusztításokat vittek véghez. A helyiségeket ismerve s könnyen fölfegyverkezve, nehézség nélkül mozogtak, és miután a tél is küszöbön állt, annál tüzesebben dultak, s azután a természettől erős hegyeik közé vonultak. [3])

Zordon téli viharok s rendkivüli kemény fagy a Dunát erős jéggel boritották, és szilárd hidat képeztek az átmenetelre. A kedvező alkalmat nem akarták használatlanul elszalasztani, és ismét látjuk a dácziai hadseregeket Mösia felé vonulni. Augustus, hogy e fenyegető veszélynek elejét vegye, Cornelius Lentulus hadvezérének megparancsolta, hogy tekintélyes haderővel induljon ellenük. Cornelius főerejét Cotiso gyakorlott ijászai ellen irányozta. A terjedelmes hadsereg szintén a Duna jégterét választá hadi tettei szinhelyeül. Azonban bármily fürgén s vitézül, bár vakmerőséggel verekedtek ez alkalommal is a barbarok, a tulnyomó szellemnek, a magasb hadmiveletnek végre mégis engedniök kellett. [4])

Lentulus, a helyett, hogy győzelmét fölhasználva, az ellenséget saját területén üldözte s megfenyitette volna, megelégedett azzal, hogy a Duna jobb part-

ján valami őrvonal-félét állított föl. Rövid idő mulva a megtörhetlen Cotiso az éj védelme alatt a még mindig jéggel boritott Dunán ismét megrohanta a római főhadiszállást. A megrohanás oly váratlanul történt, hogy a rómaiak ijedtükben fegyvereiket eldobálták, megfutamodtak, és sokan életükkel adóztak. Lentulus is elesett.

Lentulus csatavesztése után Quintus Fabius consul, melléknéven Africanus, tetemesb haderővel küldetik a dácziaiak ellen. Ez több csatában megverte Cotisót, és a dacziaiakat végre a Dunán visszanyomta hozzáférhetlen hegyeikbe [5]), s Dáczia ripensis-t, azaz: Dáczia azon részét, mely körülbelől a mai temesi Bánságot képezi, seregeivel megszállta [6]).

A római világuralkodókat, mint urát, ekképen látta először Bánság 10. é. Kr. e. földére lépni.

A rómaiak uralma azonban nem volt tartós Dácziában. Lelkesittetve a szabadság vágyától, a dácziaiak ismét neki bátorodtak, és nem sokára Q. Fabius, ércz-legióival együtt, elüzve lőn földükről. Növekedő bátorsággal ismételték portyázásaikat a szomszéd coloniákba, s e harczias kirohanásaik közben mind előbbre nyomultak. E csatározások változó szerencsével félszázadon túl tartottak Tiberius, Caligula, Claudius, Galba, Otto császárok alatt egész Vitellius idejeig, és oly hatalmasok lőnek a dácziaiak, hogy a római csoportok föltartóztatni nem birták őket.

Vitellius és Vespásianus trónviszályuk idejében 69. é. K. u., midőn utóbbi hadseregei Tráczián s Mősián keresztül Felső-Olaszországba vonultak, a dácziaiak ismét komolyan visszanyomattak, s

Vespasián vezére és helytartója, Fontejus Agrippa, óvatosságból e harczias nemzet ellen a Duna mellett több állandó őrhelyet állitott [7]. E mód egyidőre használt ugyan, mert Vespasianus és fia Titus, egész uralkodásuk alatt nyugodtan maradtak a dácziaiak, legalább ez idő alatt semmi nevezetes esemény nem történt. Azonban Domitian idejében a dácziai szövetség népei, kiknek élén akkor Decebál, (tulajdonképen Diurpáneus vagy Dorpáneus) legvitézebb fejedelmeik egyike állt, ismét benyomultak a római birodalomba. (86 — 89. é. Kr. u.)

Oppius Sabinust, Domitian helytartóját Mősiában, legyőzték s megölték, és e tartomány egy részét meghóditották. Domitian most maga indult a dácziaiak ellen. Azonban nem törődött a háboruval, hanem Mősia egyik városában maradt, hol megszokott kicsapongásaiba merült, a háboruba hadvezéreket küldött, s többnyire kudarczot vallott. Gyanakodó levén, tekintélyes seregének vezérletét nem merte valami derék férfira bizni, habár, ha Agricolát Brittanniából vissza hivja, oly vezére volt volna, ki ily népekkel viselendő harczban minden tekintetben helyén lett volna.[8]

Mig Domitian ivott s nőkkel édelgett, testörsége fönökét Cornelius Fuscust, tekintélyes sereggel küldte a Dunán át, de az is csatát vesztett, és mi a római fegyverek kudarczát még inkább nevelte, azon körülmény volt, hogy ez alkalommal a legio sasa az ellenség kezébe került. Julianus vezér, kinek a császár a hadvezérletet most átadta, czélszerübb intézkedéseket tett, a többi között azt, hogy a katonáknak saját s centuriójuk nevét pajzsukra kellett iruiok, hogy ki vitézül

vagy gyáván tartotta magát, annál föltünőbb legyen. T a p ä-nál (Tapia) a mai Lugos közelében összeütköztek s a dácziaiakat szétverte. V e z i n a s, D e c e b a l után a leghatalmasb parancsnok, miután látta, hogy már nem menekülhet, a földre vetette magát, mintha elesett volna, s csakugyan igy megmentette magát, éjel szerencsésen menekülvén. D e c e b a l, hogy a győztes rómaiakat királyi lakhelyétől visszatartóztassa, állitólagosan a következő cselhez folyamodott: királyi laka körül a fák tetejét lenyesette, s a fatörzsököket fegyverbe öltöztette, hogy a rómaiak azt higyjék, hogy azok katonák, s visszavonuljanak, mi meg is történt [9]).

Midőn azután nem sokára D o m i t i a n t a markomannok és quadok Pannoniában megverték s megfutamitották, D o m i t i a n hirtelen a legkedvezőbb föltételek alatti békével kinálta meg D e c e b a l t, a dácziaiak királyát, mit azelőtt ismételve megtagadott tőle. D e c e b a l a békét elfogadta, de nem akart személyesen alkudozni vele, hanem D i e g i s t kisérettel küldte hozzá, ki fegyvereket s nehány foglyot vitt ajándékba D o m i t i á n n a k. Ez alkalommal D o m i t i á n, mintha csakugyan teljes győztes volna, s a dácziaiaknak királyt is adhatna, D i e g i s fejére koronát tett, saját katonáit pénzzel s kitüntetésekkel jutalmazta meg. Rómába pedig, mintha csakugyan győzött volna, a többi között követeket is küldött D e c e b a l t ó l, annak állitólagos levelével, melyet azonban maga irt volna, mire azután a nyomorult római senatus D o m i t i á n n a k, mint D á c z i a l e g y ő z ő j é n e k diadal-tisztelgést rendelt [10]).

D o m i t i á n, visszatérve Rómába, fényes diadal-

lal vonult be, mely nagy pompával tartatott meg, habár Dácziát meg nem hódította, mert nyilván való volt, hogy a dácziai király maradt győztes, miután nemcsak nagy összeg pénzt fizettetett ki azonnal D e c e b a lnak, hanem még császári palota kellékeit tartalmazó ajándékokkal is kecsegtette a jövőre. Ezenkivül még abba is beleegyezett, hogy é v i a d ó t fizet, különösen pedig a béke müvészeteiben s had munkáiban jártas embereket küld neki, s ez által maga szolgáltatta az eszközöket az ellenségnek, hogy az mind inkább hatalmas, és a rómaiaknak veszélyesb lehessen [11]).

Dáczia csakugyan sokra haladt, s az utolsó békekötés 89. é. Kr. u. eléggé tanusítja, mennyire iparkodott D e c e b a l, hogy birodalmát pallérozás által a müvelődés magasb fokára emelje.

D e c e b a l a béke egy egész évtizede alatt részint pénz, részint egyéb kedvezmények által tudományos rómaiakat, különösen müvészeket s ügyes kézmiveseket iparkodott Dácziába csalogatni. Figyelmét leginkább erődítési munkálatokra forditotta, melyeket tökéletesen átalakított. A bányamivelést is gondosan ápolta. Sőt az épitészetben is előhaladást tettek, a midőn az eddig szokásban volt faházak helyett kőépületeket kezdtek rakni, mint szintén abban is fáradoztak, hogy oly tárgyakat, melyeket eddig idegen nemzetektől kül földről kaptak, otthon maguk készitsenek. Röviden, Dáczia e fáradhatlan, hadtapasztalt s becsvágyó királya alatt, ki a különböző dácziai törzseket parancsnoksága alá egygyé olvasztani tudta, rövid idő mulva virágzó lőn, s pedig annyira, hogy D e c e b a l uralkodása korszaka joggal nevezhető D á c z i a a r a n y k o r á n a k.

Azonban, fájdalom, csakhamar ütött Dáczia órája, és szabadsága, függetlensége oda lett örökre!

MÁSODIK FEJEZET.

A Bánság meghóditása Traján által. (101—106. é. Kr. u.)

Az agg Nerva 98. Kr. u. meghalt s kormánytársa M. Ulpius Trajanus, ki akkor épen legvirágzóbb férfikorát élte, a római birodalom trónjára lépett. „Traján," — mondja a nagy Schlosser, — „mindazon tulajdonsággal birt, melyeket az idő szelleme s a birodalom jóléte uralkodótól megkiván, s mint uralkodó csak azon egy hibát követte el, hogy a birodalom határait hóditások által iparkodott terjeszteni, s ily módon a rómaiakat ismét oly ösvényre téritette, melyet az állam nagy szerencséjére Augustus ideje óta elhagytak." Országlása kezdete után három évvel megkezdte hóditási harczait, és pedig Dácziában az al-Dunánál.[1])

Traján, az első dácziai hadjáratot 101. é. Kr. u. tavaszán az egész Dunavonalon egyszerre meginditani tervezte. Annakokáert nagy előkészületeket tett.

A rómaiak zöme a közép- s al-dunánál pontosittatott össze. A keleti legiók, melyeknek a párthok ellenséges magatartása miatt az amerikai határszéleken s Euphratnál gyengitlenül kellett maradniok, erősitést nem nyujthattak. Azonban a Rajnánál, a római határszélek czélszerübb erőditése által tekintélyes haderő vált rendelkezhetővé. Az előbbi nyolcz legió helyett most

csak négy maradt a german határ-országban. Miután továbbá Brittanniában három, Spanyolországban, Észak-Afrikában és Aegyptomban egy-egy legió állt, Keleten pedig még nyolcznak volt tábora, tehát az akkor létező harmincz legió közől még tizenkettő állt a császár rendelkezésére. Ezek közől négynek Rhätiumot, Vindeliciumot, Norikumot és Felső-Pannoniát kellett őriznie. Nyolcz közől, melyek a dácziai háborura alkalmaztattak, kettő Alsó-Pannoniában, az I. és II. adjutrix, négy Mősiában, az I. Italica, a IV. Flavia, a VII. Claudia és az V. Macedonia, állt táborban.[2])

Kettő külön alkalmaztatás czéljából rendeltetett a dácziai háboruba, tudniillik az I. Minerva, melléknéven Pia Fidelis, melynek állomása az Alsó-Rhenusnál Bonnában [3]), és a XIII. Gemina, melynek állomása Poetoviában (Pettau Styriában) Pannoniában volt. E két legió, segédcsapataikkal, legalább is 20,000 emberből álló haderőt képezett. [4])

A négy mősiai és két alsó-pannoniai legióból, melyek állomása a had szinhelyével volt határos, csak egyes segédcsapatok alkalmaztattak a tulajdonképeni hadmivelő sereghez. Innét a haderő, melyet Traján a dácziaiak ellen háboruba vezetett, a dunai körülsánczolt táborok s az al-dunai határszéli váracsok helyőrsége gyengitése nélkül, 80,000 emberre volt fölszaporitható; mert a birodalom különböző részeiből még számos könnyü csapat lőn ahhoz csatolva, nevezetesen Quintus Lusius mauritáni fejedelem, számos numidiai lovassággal csatlakozott e hadsereghez. [5])

Mindenekelőtt intézkedett Traján, hogy a dunai

táborok s váracsok között, mind vizen, mind szárazon kényelmes közlekedést eszközöljön.

E végből a pannoniai és mősiai dunai hajók folytonos tevékenységben tartattak, részint hadi kellékek, részint a seregek átszállítása, részint hajóhidak állítása tekintetéből, de egyébkint a katonai közlekedési utakat is jó karban tartották. Ugyan akkor Traján, a Duna déli partján, Ogradina átellenében, a folyam hosszában elnyuló sziklákon keresztül lépcső-utat vágatott. Már Tiberius császár kezdte meg e mivet [6]), de Traján idejeig bevégzetlen maradt, ki azt még a dácziai háboru előtt elkészíttette. Egy a sziklába vésett fölirat maig is föntartja a nevezetes mű emlékét. [7])

Traján az ellenség ellen támadólag müködendő, főhaderejét Felső-Mősiában, nem messze Singedunumtól (Belgrád) pontosította össze. És midőn a nagy duna-esésen alól (Vaskapu) a határokat egészen a fekete tengerig a legerősb védelmi állapotba helyezte, hogy a dácziaiak s velük szövetkezett szarmaták betörését s megtámadását ez oldalról megakadályoztathassa, egyszersmind a Duna áthidalására két kedvező pontot választott, hogy a dácziai birodalom szivébe nyomulhasson.

Az egyik hajóhid a mai Rama nevü falu tájékán, Uj-Palánka átellenében állíttatott föl, mintegy négy mértföldnyire Viminaciumon alól (Kostolac), hol a VII. Claudia legió körülsánczolt tábora feküdt. Gyanitani lehet, hogy a hidverésnél különösen phoeniczjai hajósnép működött, miután a hid oltalmazásaul a Duna jobb oldalán emelt három váracs egyike Punicum nevet viselt, mit később Picnus-sá ferdítettek. [8])

2*

A másik hídat Viminaciumon alól tizenkét mértföldnyire, Taliatisnál verték, mely nehány órányira feküdt Orsován fölül, Golubinje nevü szerb falunál [9]). E két átjárat által a dácziai haderő, ha azonnal ellenáll, ketté volt metszhető, a rómaiak képesek lettek nagy erőt vetni a Duna balpartjára, és a keletbánsági hegyvonalokon keresztül két hadoszlopban haladhattak Dáczia fővárosa, Sarmyzegethusa ellen. A nyugoti sereget, mely a felső hídon Rámánál vonult át, Traján maga vezényelte; e sereg képezte a főerőt, s Tibiscum felé vette irányát, a Temes és Bisztra összefolyásánál, míg a másik sereg inkább keletre, a Cserna folyón felől, a hegyek mellett balra Mehádián túl, szintén Tibiscumot tüzte ki, hogy a császári főhaderővel egyesülhessen.[10])

A hadviselés a mai Bánságban, ez ország számos mocsára, nehezen járható utjai, sebes és vízgazdag folyói miatt, a római seregnek sok nehézséget okozott. Ennélfogva Traján nagy óvatossággal vezette seregét; utakat tört, a folyókat kivezette medreikből, s a dácziai királyt erdőből erdőbe, mocsárból mocsárba nyomta hátra. Decebal megkisérlé békealkudozások által a győztesen előnyomuló római hadsereget föltartóztatni. Népe legelőbbkelőit küldte Trajánhoz, ki azonban kemény föltételeket szabott a dácziai királynak. Fegyvereknek kellett tehát dönteniök.

Midőn Traján sok akadály után végre közeledett a vidékhez, hol a dácziaiak táboroztak, egy nagy pöfeteget vittek hozzá, melyre latin betükkel az volt irva, hogy szövetségesei tanácsolják neki, hogy vonulna vissza s tartana békét.

E baljóslatu jel, mely a babona akkori idejében minden más, kevesebbé fölvilágosodott emberben komoly tünődést okozott volna, Trajánnál legkisebb hatást sem idézett elő, ellenkezőleg, harczra késztette.

A két sereget már csak a Temes-folyó választotta el egymástól. A lovasság, mely a rómaiak előcsapatát képezte, ekkor nehány lovasőrt vett észre, kik a folyó tulsó partján álltak, s miután a Temes e helyt legfeljebb három láb mély volt, a rómaiak, kik között ijászok s parittyások voltak, átmentek, és a dácziai őröket hevesen megtámadták. Ezek, kevesen levén, az erdőbe hátráltak, hol a dácziaiak közől számosan voltak elrejtve. [11])

Mig az apró csatározások tartottak, Traján szokásához képest gyorsan sánczokat hányatott s árkokat huzatott, hogy sánczolt állást foglalhasson. A római sereg legnagyobb része még e fontos munkával volt elfoglalva, midőn a dácziaiak szövetségeseikkel, a pikkelyes szarmatákkal, az erdőből hirtelen kirohantak, a római lovasokat, parityásokat s ijászokat szétverték s a legnagyobb zavarba hozva, maguk előtt üzték. Azután mint vad ár rohantak le, a folyón átmentek, s az ellenséges sereget dühösen megtámadták. A sánczoló legióknak alig maradt idejük az ásót karddal fölcserélni, a katonáknak sisaktalanul kellett harczolniok, épen ott, hol álltak, csatarend, terv s szabályos vezénylet nélkül, mert a megrohanás hirtelensége és a sok helyütt magas sövények által metszett térségen az egyes csapatok összeköttetése végképen fölbomlott. Ütközet helyett összefüggés nélküli apróbb csaták keletkeztek, melyekben a szerencse kedvenczeit, a ró-

maiakat elhagyni látszott. Lovasaik, ijászaik s parittyásaik másodszor kényszeríttettek megfutamodásra s fölbomlott renddel szaladtak a síkságon keresztül. A málhacsapat, mely rablás végett elszéledt, szintén futni kezdett, midőn a távolból észrevette, hogy a tábort a dácziaiak elfoglalták; minek következtében vad lárma s ordítás támadt azok között, kik a kocsikat őrizték, a csatát a rómaikra nézve vesztettnek tekinték, s az ijedtségtől üzetve, nem sokára eltüntek.

Midőn Traján azon a ponton látta magát, hogy győzelmei minden gyümölcsét egyszerre elveszti s öszszes seregével idegen földön kell talán elvesznie, ünnepélyes szavakkal mindenre kérte a XIII. legiót, mely a közép csatarendet képezte, hogy bátorságát el ne veszítse, azután a jobb szárnyra vágtatott, hol a dolgok még roszabbul álltak. Itt valamennyien össze voltak szorulva, s az ellenség által bekerítve, annyira, hogy nem volt térségük fegyvereik használatára. A sas-tartó, s az V. legió csapatvezérei már vérükben fetrengtek, a tábori jel már a dácziaiak kezében volt, kik mondhatlan dühösséggel szórtak halált s pusztítást a római sereg összezavart rendei közé. [12])

Koczkán állt minden!

Ekkor a kétségbeesés és düh által megkapatva, Traján egyik katonája vértjét elragadja, a zászló- és sas-tartóknak parancsolja, hogy kövessék, s magasra tartott lándzsával vágtat az ellenségre, mi közben sisakja leesett, de erre nem ügyelve, föltartóztatlanul nyomul előre a legsürübb tolongásba [13]), a harcztribunokat s csapatvezéreket nevükön kiáltja, a tömeget kettévoszlatja, a szakaszokat szétválasztja, s harczosait

még egy, az utolsó támadás megkisérlésére buzdítja. Midőn a katonák vezérük szavát hallják, ujból neki bátorodnak, s a dácziaiak heves megtámadásainak egyideig vitézül ellenállnak. E közben Traján a harcztribunok által csatlakozásra parancsolja a IV. legiót, mely távolabb harczolt. Az egyesült legiók most minden oldalról derekasan küzdenek. Traján rettenthetlensége s bölcs intézkedései nem akadályozhatták meg vereségét ugyan, azonban az állhatlan szerencse nem sokára ismét a rómaiak mellett nyilatkozott. Kürtök s trombiták harsantak meg, és uj legió, az I. Minerva, mely eddig utócsapatot képezett, jelent meg a csatatéren, legatusa, Licinius Sura vezénylete alatt. E pihent csapatok uj erőre lelkesítették a rómaiakat, s eszükbe jutott, hogy eddig győzhetlenek voltak.

A harcz állása most egészen megváltozott. A pihent legió hévvel s lármával megtámadta a már kifáradt dácziaiakat, a XIII. legió hátba vette őket, és nagy zavar támadt közöttük.

Minden oldalról a támadó rómaiak által körülfogva, Decebal látta, hogy a szerencse mindinkább fordul a rómaiak részére. Ez alkalommal Traján a humanismus egy cselekvénye által tüntette ki magát, mit bizonyára kevés fővezér fog utánozni, saját öltönyét darabokra vágatta, hogy azzal több sebesültet bekötöztessen, az elesettek tiszteletére pedig oltárt emeltetett, s akkori szokás szerint évenkint gyászáldozatot tartatott. [14])

E csatát tapäi (Tapia) ütközetnek nevezik, mert állitólagosan e nevü falu közelében Lugosnál, Krassómegyében, történt volna.

A tapäi győzelem utat nyitott a rómaiaknak Dáczia fővárosához. A Tibiscumon, a mostan ugynevezett vaskapu-szorosnál, vitézül előnyomultak, és sem erődök, sem hegyszorosok vagy hegyvonalok nem voltak képesek Traján hóditásait gátolni. Egy másik római sereg is a mauretáni, Quintus Lusius alatt, e közben Bononián alól (nem messze a mai Widdintől) átkelt a Dunán, és miután nem jelentéktelen győzelmet vivott ki, a Schylfolyam mentében a Vulkan-szoros felé előnyomult.

Miután végre Dáczia székvárosa, Sarmizegethusa is, a Hátszeg-völgyben, a mai jelentéktelen Gredistje (magyarul: Várhely) román falu közelében, Traján hatalmába került; miután a legmeredekebb hegyerődöket bevette, temérdek harczkészletet elfoglalt, és az előbb Fuscus alatt elvesztett legio-sast is visszaszerezte, a dácziaiak elvesztették minden bátorságukat. A háboru harmadik évében végre békét kelle kötniök; bármily kemény volt is az rájuk nézve, de azt csak fegyverszünetnek tekintették, hogy uj harczra készülhessenek. Decebal kiszolgáltatta Trajánnak, mint ez kivánta, a fegyverkovácsokat, gépépitőket, valamint azon számos római katonát, kik hozzá átszöktek. A legnagyobb szégyen azonban, mely Decebalt érhette, az volt, hogy Traján előtt megjelennie, leborulnia, s igy magát megaláznia kellett. Ezen kivül hadi adót is kellett a rómaiaknak fizetnie, azonban Dáczia fölött tovább is uralkodhatott, és pedig mint: amicus populi romani, vagyis, hogy barátot s ellenséget közösnek tekintsenek egymással, és tulajdonképen a rómaiaktól függő vazal-király legyen.[16]) Hogy Decebal nem

függetlenül uralkodott Dáczián, már abból is láthatta, hogy nemcsak székvárosát, Sarmizegethusát, a rómaiak megszállva tartották, hanem mindkét irányban, melyen a római seregek a Dunától a dácziai székvárosig nyomultak, az ezzel föntartandó közlekedés végett erődök s katonai országos utak épittettek.[17])

Még azután is, hogy Traján Rómába visszatért, és a megkötött békét a senatus helybenhagyta, (103. év Kr. u.) Decebal ki nem eszközölhette, hogy országát s székvárosát a rómaiak kiüritsék.

Mihelyt Traján, ki a szerencsésen bevégzett hadjárat után Dacicus melléknévvel tiszteltetett meg, nagy ünnepélylyel egybekötött fényes győzelmi menetét megtartotta Rómában, legott arra gondolt, miként alakithatná át egész Dácziát római tartománynyá. A megszállt Dácziát, mely az egész Bánságot, és Erdély délnyugoti részét foglalta magában, csak egy további nagyobb háboru hadmiveleti alapjaul tekinté, mely által egész Dáczia a hozzá tartozó szarmat területekkel, azaz: az egész föld a Dunától a Kárpátokig, a Tiszától a Feketetengerig s Dniesterig, állandóul Róma uralma alá kerülhetne.[18])

Mielőtt azonban a harczot ujra megkezdeni lehetett, több előintézkedés volt szükséges, hogy necsak a legnagyobb erélylyel s legjobb sikerrel lehessen viselni a háborut, hanem hogy a közlekedést és összeköttetést a Dácziában hátrahagyott csapatokkal szakadatlanul fön lehessen tartani még télen is, midőn a jégzajlás a két Dunapart közötti közlekedést akadályozza. Ezt csak álló kőhid tehette lehetségessé. Hogy egész Dácziát meghóditani, s mint a római birodalom tartományát

maradandólag megtartani lehessen, először is és mindenek előtt a Duna partjait összekötő kőhidra volt szükség.

E hidat oly tájékon kellett épiteni, mely a harcz szinhelyéhez nem messzire esnék.

A Vaskapu hullám-ömlékén alól, a Csernetztől nem messzire fekvő román hely Turn Szeverin és szerb falu Kostol között találták a legalkalmasb helyet arra, mert a folyam ott igen keskeny és nem ragadó, mindkét oldalon meredek part közé is van szoritva, melyek igen alkalmasak voltak, miután a tervezett hidnak magasan kellendett állnia. Épitőmesterül Traján kora legelső épitészét, a hires Apollodorust Damaskusból hitta meg, ki nemzetiségére nézve syriai hellen volt, s kit az épitészetben s gépészetben kitünő ismereteinél fogva Traján minden nagyobb müépitményénél alkalmazni szokott.

Nincsen kétség benne, hogy Traján e híd épitéséhez a készületeket 103. év elején, mindjárt az első dácziai háboru bevégzése után tette, és hogy ez óriás mühöz a dácziai háboruhoz kirendelt összes haderőt alkalmazta, mennyiben a meghóditott dácziai terület megszállása azt megengedte, mert csak az által lett lehetséges a roppant mü gyors bevégzése.[19])

És épen e hid épitése volt a legközelebbi alkalom, mely a dácziaikat s királyukat az ellenségeskedés megkezdésére fölingerelte.

Decebal, ki nem volt oly barbar, mint civilisálatlan törzsek főnökei szoktak lenni, belátta, hogy e hid Dáczia állandó elfoglalására van számitva. Felhivásának szavai, melyet a szomszédnépekhez intézett, hogy

a rómaiak ellen egyesülten inditsanak hadat, mig nem késő, — ez értelemben veendők.[20])

Decebal a fenyegető veszélyt megelőzni akarta. Maga részéről készült a harczra. E czélból a rómaiak legnagyobb ellenségével a távol keleten lakó párthok királyával, Pacorus-sal összeköttetésbe lépett, sokakat magához édesgetett, kik a római sergekben szolgáltak, és az ő hadait a rómaiak módjára betanitották, mint szintén a határos római tartományokból számos ügyes mesterembert részint erőszakkal elhurczoltatott, részint pénzzel csábitott országába, hogy általuk a szükséges kellékeket elkészitesse. Mind e dolgot a rómaiak megtudták, s természetesen ellenségeskedésre, a dácziai király részéről történő békeszegésre magyarázták, ki nem sok idő mulva még Longinus legió-praefectust is letartóztatta egy Sarmizegethusában tartott, de eredmény nélkül maradt békealkudozás alkalmával.[21])

Azonban mig a kőhid el nem készült, a rómaiak halogatták megüzenni a hadat Decebalnak.

Igy mult el egy év, mely alatt a népek, tartva egyik a másiktól, fegyveres kézzel álltak lesben. Sajnos, káros állapot, mely a népek fejlődését a művészetek, tudományok s ipar terén akadályozza, s melyet az uj kor fegyveres békének nevez!

Végre a hid annyira elkészült, hogy azon Traján átvezethette seregét Dácziába. Most már több oldalról megtámadhatta Decebalt. Miután még az első hadjárat idejéből a Vaskapu-szoros és a Hátszeg völgye birtokában volt, támadásait nyugotról és délről egyszerre intézte Decebal erős pontjai ellen. Végre 104-

ben Kr. u. átkeltek a római hadoszlopok a Duna kőhidján, s részint a Schyl, részint az Aluta (a rómaiaknál Muta) mellett s e két folyó partján fölfelé huzódva, a Vulkán- s Verestoronyszoros ellen nyomultak, és mindenütt a legerősb s bevehetleneknek tartott pontokat rohanták meg. Miután a dácziai király uj székvárosát a Vulkán-szoros közelében bevették, Decebalt helyről helyre üzték, mig végre menthetlenül veszve látva magát, önmaga végezte ki életét, miután teljes veresége szégyenét túl élni nem akarta.[22]) A győztesek levágták fejét, és Rómába küldötték a senatusnak. A második dácziai háboru vége 106. évre esik Kr. u.[23])

Dácziát Traján irtó háboruja lesujtotta s elcsüggesztette. Benföldi népessége jelentékenyen megfogyott, és miután a legyőzött benszülöttek nagy része, függetlensége megőrzéseül, az országot elhagyta s kelet felé Borystenes mellett Tyragetä név alatt uj lakhelyet telepitett, Dácziában csak kevés dácziai töredék maradt vissza.

Ettől kezdve a kimerült dácziaiak ellenállása megszünt, birodalmuk porba hullt, és Róma háboritlanul tüzte ki sasát hazai földünkön.

HARMADIK FEJEZET.

Bánság a rómaiak uralma alatt. — A góthok megérkezése.

(107—274.)

Traján győzelmei után a dácziaiak elveszték lassankint szabadságszomjukat, mely az előtt jellemzé őket. Csendben gyászolták leigáztatásukat, és Dáczia

végre Dacia trajana nevezet alatt, mint tartomány kebleztetett a római birodalomba.[1]) Az uj tartomány Legatus Augusti czimet viselő propraetor vagy helytartó alá rendeltetett,[2]) és két legio : az V. Macedonia s a XIII. Gemina tartalékcsapataival képezte mostantól kezdve katonai őrségét; az előbbinek Sarmizegethusában, Dáczia székvárosában, mely most Ulpia trajánának neveztetett, utóbbinak Csernetzen (akkor Csernes) Oláhországban volt sánczolt állomása.[3])

Közel 170 évig maradtak a rómaiak Dáczia urai, mely idő alatt az egészen megváltoztatta jellegét.

Mindjárt meghódittatása után a termékeny, de elnéptelenedett ország uj lakókat kapott a római birodalom majd minden tartományából, de leginkább Italiából.[4]) Traján szándéka nyilvánvaló volt, hogy a Duna és Karpatok között fekvő tájakat gyorsan rómaisitani akarja, hogy azok később ujabbi hóditások kiinduló pontjaul szolgáljanak. E szándéka meglehetősen sikerült is, mert a bevándorlottak által a művelődésnek utat nyitott Dácziába, s a római nyelv lett nem sok idő mulva uralkodó. A római iparkodó szellem a dácziai vadonokat barátságos lakhelyekké alakitotta, a bányamivelés nagyobb lendületet nyert, mint azt világos nyomok mutatják Szászkán és Uj-Moldován, mint szintén Nagyágon, Kőrösbányán és Zalatnán Erdélyben.[5]) A szorgalom az ipar s művészetek terén miveket teremtett, mint szintén a tudományok is meghonosodtak Dáczia ripensis-ben, miután a gondosan föntartott országutak és a Dunán álló kőhid a közlekedést az anyaországgal folytonos összeköttetésben tartották.

Traján, a római uralmat tökéletesen biztositani kivánta Dácziában, miután azt kelet s nyugot felé tervezett hóditásai központjaul tekintette. Innét magyarázható azon rendkivüli buzgalma s fáradságos törekvése, melyet e tartomány *rómaizálására* és *erőditésére* forditott. Azért nem fog föltünni az is, miért tulajdonitott annyi fontosságot a *dunai állóhidnak*, mely valóban átjárást képezett a római birodalomból egy ujabb s nagyobb birodalomba, melyet még teremteni kellett. Azért irányozta az Italiából s Hämus félszigetből a Dunához vezető utvonalakat is a hidhoz, az északi és déli dunai tartományok e legfontosb összekötő pontjához. A császár e hidnak *gondnokot* rendelt, ki egyszersmind a szomszéd tiszai s dunai folyamvidékek *praefectusa* volt.[6])

Azonban *Trajánnak* a sors nem engedte meg, hogy nagy hóditási terveit teljesen végrehajthassa.

További uralkodásának rövidsége csak annyit engedett meg neki, hogy keleten tett fényes hóditásait élvezhesse, melyek a római birodalmat az Euphraton túl terjesztették és uj tartományokkal nagyobbitották. A german népek ellen tervezett hadjáratokat, melyek Dácziából és a Rajnától egyszerre meginditandók valának, már nem foganatosithatta, mert a halál Ázsiában váratlanúl elragadta. (117. Kr. u.)

Utóda hiú jelleme nem engedte, hogy elődе miveit s terveit folytassa, sőt inkább meghiusitotta. Európában a dunai régi határokat akarta visszaállitani, minek folytán Dáczia, az ujonan nyert tartomány megszünendett ama fontos pont lenni, melyül Traján kitüzte. Azonban azt a birodalom nagy hátránya nélkül nem lehetett

volna megkisérleni. Dácziában több ezer római polgár telepedett meg, az uj telepitvények a legvirágzóbb állapotban voltak; a közlekedés Dáczia s a többi dunai tartomány között igen élénk volt, és katonai szempontból is az utóbbiak azon kedvező helyzetbe jutottak, hogy a szomszéd északi barbarok fosztogatásainak nem voltak kitéve.

Hadrián akarata ellen tartotta meg Dácziát a birodalomnak, azonban a pompás és bámulatra méltó mü, a kőhid, melylyel épitményei egyike sem mérkőzhetett, irigységének esett áldozatul. Azon ürügy alatt, hogy a kőhid a birodalomra nézve nem hasznos, miután hajóhidak a közlekedést épen oly jól föntartanák, amazt nemcsak mellőzhetőnek nyilvánította, hanem még tovább is ment, és azt állitotta, hogy a kőhid a birodalomra nézve épen veszélyes is lehet, miután az északi barbaroknak megkönnyité a betöréseket a római tartományokba. Ennélfogva az alig két évtized óta álló pompás mivet romba döntötte. A hid egész felső részét lehordatta, a kő-ivezeteket légbe röpittette, s csak az oszlopokat hagyta állva, mint a csodamü szomoru emlékeit.[7])

Mióta a hid felső része lebontatott, haszonvehetlenné vált ugyan, mindamellett azonban fontos katonai őrhely maradt nemcsak az erődök s közel fekvő megerősitett hadállások miatt, hanem azért is, mert összekötő főpontja volt a római utvonalaknak, melyek a déli dunai tartományokat az északiakkal összekapcsolták. A kőhid-oszlopok mellett hajóhidat vertek, és a dunai hajóhad tekintélyes része (a hajóhad mösiainak vagy isztriainak is neveztetik,) oda rendeltetett állomásra.

Traján s nehány utódja uralkodása alatt a dácziaiak nem tekintettek elnyomottakul; a népesb vidékeken legalább függetlenül éltek, sőt Caracalla alatt, mint a többi tartománybeliek, római polgárjogot nyertek, s az ott lakó rómaiakkal egyenlő jogokat élveztek.[8])

A harczok s megrázkódtatások daczára, melyeken a dácziaiak oly sokszorosan átestek, a népesség szaporodott, és nehány városuk magasb müvelődés központjává kezdett emelkedni.

A nélkül, hogy a mai Erdélyország (Dacia transalpina,) vagy pedig Moldva s Oláhország (Dacia mediterranea) történelmét érintenők, csupán csak a szóban forgó országra szoritkozunk, mely, mint többször emlitettük, Dacia ripensis-nek neveztetett, és megjegyezzük, hogy utóbbiban Lederata (Uj-Palánka)[9]), Tierna (Orsova,)[10]) és Ad Mediam (Mehadia)[11]) helyek már régen álltak, és Zambara (Temesvár,)[12]) Sidovia, (Zsidovin)[13]) Arcidava (Wersetz,)[14]) Aixis (Buziás,)[15]) és Tibiscum (Karansebes) miud lakosokra, mind jólétre nézve emelkedtek; különösen az utóbbi, mint azt egy talált kőfölirat bizonyitja, Gallienus idejében, ennek neje Salonina kegye által még helyhatósági jogokat is nyert,[16]) Panucca (Pancsova)[17]) és Margum (Nagy-Becskerek)[18]) erődök vagy városok voltak, környezve számosb csekély lakházzal és halászgunyhóval, Morisseum (Csanád)[19]) és Caput Bubali, (Lugos)[20]) szintén erődök voltak, előbbi a Maros, utóbbi a Temes partján. Fehértemplom és Lippa még nem léteztek. Ellenben a mehádiai ásványvizek gyógyhatását már a rómaiak

is akkori időben ismerték, melyeket Herculesnek szenteltek és nevéről nevezték. E fürdők akkori nagy tiszteletben tartását s ápolását bizonyitja a 17. s 18. században s később föltalált számos római épület- s templomrom, köz- s magánfürdők, lakėpületek, vizvezetékek, fogadalmitáblák, szobrok és érmek. Ezek legtöbbje Traján, Hadrián és a két Antoninus idejéből származik.[21]

Számos falu s tanya lepte el Bánságot, a folyópartok körül voltak gátolva, több erdőt kipusztitottak, sok mocsárt kiszáritottak, és a föld számos, szorgalmas és értelmes lakosság nyomára kezdett mutatni.

A dunai kőhid elpusztitása után a leigázott dácziaiak ismét fölbátorodtak, és szabadságszeretetük ujra kezdett éledezni, különösen Antoninus Pius szelid uralkodása alatt, kinek idejében fölkelést kisérlettek meg. Marc Aurel, a római császárok legnemesebbike és legbölcsebbike, később azáltal hitte magát több german néptörzs előnyomulása ellen védhetni, ha azok egyes csoportjait Mösiában és Ƌácziában elhelyezi, s némely kedvezményekben részesiti.[22]

Mindez azonban nem használt, a csáb sokkal nagyobb volt, és bárdolatlan harczias népek ellenében nyugalmat s békét csak szigoruság s erőhatalom által lehet biztositani. A dácziaiak, ezen ujabban érkezett barbár letelepedettek által erősödve, a szomszéd német származásu markomannok és quadok izgatására ismét föllázadtak. Marc Aurel ez egyesült barbár csoportokat ismételve visszaverte, (172—174. Kr. u.) miután azonban ismét föllázadtak, kényszeritve érezte magát Dácziába a két állandó legión (V. Macedonia s

XIII. Gemina) kivül még egy mozgó hadsereget állandósitani.[23]) Ezenkivül a személyében kormányzó ottani helytartó hatalmát szélesb alapra fektette.

„Hol vaderők fejlenek ki ellenségeskedésképen, ott müvelődés nem fejlődhetik.“ Harczzajban, fegyverzörejben a tudomány lassankint elnémul, s minden törekvés csak hóditásokra, zsákmányolásra, hadgépek kigondolására van irányozva, hogy egymást annál gyorsabban pusztitsák. Szomoru dicsőség, melytől a jobb érzés könyükkel fordul el, melyet a jelen elveszettnek tart, a jövőbe vetve reménylő pillantását, midőn kibontakozik a béke zászlója, mely alatt egyedül képesek müvészet és tudomány virágozni.

A harcz borzasztó korszaka következett be. Egyik nép megrohanta a másikat, és iparkodott lakhelyéből, szerzeményéből elüzni.

Bekövetkezett a népvándorlás.

Az első nép, mely a szétmorzsolandó római birodalommal tánczát megkezdte, a rettegett góthok voltak, a german őskor egyik legnevezetesb népe. A góth nép nemcsak nagy s hatalmas volt, hanem a német népek között első is volt, melynek irodalma vala, és hajlamot mutatott a civilisatióra; a keresztséget fölvette, és szigoru vallásossága által már az 5-ik századbeli egyházi irók tiszteletét kiérdemelte.

E nép a balti tengertől nyomult délfelé és maga előtt üzte a szurvenokat. Ezzel kezdődött az egész Duna mentében a római birodalom heves megtámadása a german népek által. Már a három Gordiánus, Philippus és Decius uralkodásuk alatt,(238—251. Kr. u.) azon aggódtak, hogy e kalandkereső vad né-

pet a római hóditmányoktól távol tartsák. Midőn azonban a birodalom hatalma s ereje mindinkább fogyott, leginkább pedig Hostilian, Gallus, Aemilián, Valerián és Gallienus idejében (251—268.,) a barbarok bátorsága és dicsvágya azon mértékben nevekedett, és merészkedtek a római tartományokba, leginkább Dácziába előnyomulni.[24])

Mindaddig, mig Dnister távol partjait tekintették a római hatalom véghatáraiul, az aldunai várakat kevesebbé őrizték, és Mösia lakói gondtalan bátorságban éltek, mert az északi barbarok betöréseitől elérhetlen meszeségben hitték lenni magukat. A góthok betörései M. J. Philippus alatt fájdalmas módon győzték meg őket tévedésükről. Csak épen most vonult át Kniva, e harczias nép királya, mit sem törődve trajáni Dácziával, és ugy a Dniesteren, mint Dunán átkelt, a nélkül, hogy akadályra talált volna, mely előhaladását meggátolni képes volt volna. A római seregek elzsibbadt fegyelme föladta a rájuk bizott legfontosb helyeket, és az érdemlett büntetéstőli félelem nagy részt a góthok zászlója alá csábitott.[25])

Decius római császár, Traján ivadéka, egész hadereje kifejtésével indult a góthraj ellen. Mösia egyik kis városa közelében döntő ütközetre került a dolog, és már győzteseknek hitték magukat a rómaiak, midőn a góthok ujra megtámadták, s egy mocsárba szoritották őket, melyben Decius fia Herennius és a sereg legnagyobb része elveszett.

Decius veresége után Gallus, ki Deciust az uralkodásban követte, a góthoknak évi adót volt kénytelen fizetni, mit utódai is, egész Claudiusig, fizetni

tartoztak; sőt annyira ment már a dolog, hogy a barbarok nemcsak Dácziát, hanem a szomszéd tartományokat is hatalmukba keritették volna, ha II. Claudius még annak idejében, t. i. 268. Kr. u. a mindinkább merészebben és hatalmasabban előnyomuló góthoknak, gepidáknak és heruleoknak nagy haddal ellen nem állt volna. II. Claudius legyőzte őket Nissánál, Szerbországban, és oly vérfürdőt csinált közöttük, melyhez hasonló emberemlékezet óta állitólagosan nem volt.[26])

Claudius e győzelme következtében Gothicus melléknévvel tiszteltetett meg. Azonban diadalát nem élte túl sokáig, mert 270. Kr. u. Sirmiumban (Mitrovicz) pestisben meghalt.

Claudius halála a góthok hanyatló bátorságát ismét fölvillanyozta. A Hämus szorosait és a Duna partjait megszállva tartó legiók tovarendeltettek, mert polgárháborutól tartottak, és valószinü, hogy a góthok és vandalok[27]) e kedvező alkalmat föl is használták, letelepedésüket Ukrániában odahagyták, átkeltek folyókon, és uj seregekkel szaporitották földieik romboló hadseregét. Aurelián, ez épen oly óvatos, mint bátor és hadtapasztalt császár, végre az egyesült tömegekre bukkant, s a véres és kétséges harcz késő este végződött.[28]) Ennyi csapás után kimerülve, melyeket a rómaiak és góthok 20 évi harczok folyama alatt egymásnak okoztak, végre állandó békébe egyeztek.(271.)

Bölcsebben, mint sok más harczias uralkodó, járt el Aurelián, mert nem arra törekedett, hogy ellenségeit pillanatra porba sujtsa, erőtlenekké tegye és kifoszsza, hanem szelid föltételeket szabott nekik, és ez

által elkeseredett ellenségeiből szövetségeseket szerzett magának. E népeket határőrökül használta, sőt belvillongások alkalmával saját népei ellen forditotta.

Belvillongások alkalmával? Hol támadnak ezek? Jól rendezett államokban nem, hol mindenki egyenlő jogokat élvez, hol szelid törvényhozás bölcsen gondoskodik mindenről, hol a vétségek megelőzése, nem büntetése a kormányzat egyik főelve, hol mindenkinek saját ereje s tevékenysége kifejtésére tér engedtetik, hol mindenki az állam polgárának érzi magát, hol mindenki egyenlő terheket hordoz, de egyenlő jogokat is élvez. Ott nehány egyes, ál becsvágytól izgatva, s legtöbbnyire álelőnyökre támaszkodva, — mert apjuk talán egy vagy más módon, néha kétértelmü, sőt becstelen eszközök által a tömegből kiemelkedett, — fölütheti fejét ugyan, de elszigetelten fog állni, s a nép között viszhangra nem talál.

Oly államban ellenben, hol súlyegyen megszünt, hol kegy dönt el mindent, hol a kormány nem a népet tartja egyedüli s igazi támaszaul, hol ezen kivül minden egyéb támasz roskatag, keresnék azt bár a papságnál, vagy a nemesség karjaiban, szóval, valamely kiváltságos osztálynál, mely azután nyers fölfuvalkodottságában a többi fölé emelkedik, melyek terheiben részt venni nem akar, hanem igenis egyedül élvezni mindent: ott könnyen, sőt szükségképen elkerülhetlenül támadnak belnyugtalanságok, melyek különböző változatokban mindaddig tartanak, mig az átalános súlyegyen helyre nem állittatik.

A történelem, e legjobb oktatója ugy egyeseknek,

mint népeknek, minden lázongás gyökereit ily földben találja, mert ott minden álbecsvágynak, politikai szédelgésnek, nemtelen érdekeknek szabad játékuk van, annál nagyobb mérvben, minél elhanyagoltabb a népnevelés, de azután a harcz is az emberi jogokért ott véresb lesz.

Hogy a barbar betörések ellen még biztosabb legyen, Aurelián elhatározta, hogy a római seregeket Dácziából, hazájából, visszahivja [29]) és e tartományt hallgatagul a góthoknak s vandaloknak átengedi. Férfias és józan esze belátta azon fontos előnyöket, melyek eképen a római birodalomra háramlandnak, és nem törődött azon látszólagos szégyennel, ha igy a birodalom határait szükebbre szabja. Innét 274. Kr. u. a római katonákat, colonistákat s a tartománybeliek egy részét áttelepitette a Duna hosszában, felső és alsó Mösia közé, mely kerülct azonnal uj tartományt, az ugynevezett aurileán Dácziát képezte.[30])

Magától értetődik, hogy most a hajóhid sem maradt állva ; azonban Egeta város Uj-Dácziában, közel Traján hidjához, továbbra is fontos pont maradt. Mert itt maradt a dunai erődök védve alatt az istriai hajóhad, és az Ulpia Trajana Sarmizegethusa nevü coloniából, hol azelőtt a XIII. legió állomásozott, e legió is nehány lovas csapattal s gyaloghadakkal Egetába tétetett át. A tulsó parton, a régi Dácziában, a rómaiak által még csak Csernesz (Csernetz,) a Topolnicza torkolatánál, a régi hidfővel és egy erős váracscsal, maradt megszállva, ugy hogy Egeta még mindig elég jó átkelési pontot képezett az ellenséges országba.[31])

Itt végződik a Bánság első leigázása. Uj birodalom alakul; a góthok keleti Európának uj alakot adnak. Mint háromszáz év folyama alatt a dácziaiak s rómaiak történelme egyszersmind a Bánság történelmét is magában foglalta, ugy most még hosszabb időn át, a góthok történelme szintén a Bánság változó sorsának elbeszélését is tartalmazandja.

HARMADIK KÖNYV.

Bánság a barbár uralom alatt.

ELSŐ FEJEZET.

Bánság a góthok alatt. — Nagy Constantin hadjárata a góthok ellen. — Belharczok. — A kereszténység első nyomai a Bánságban. — Athanarich a nyugati góthok fejedelme. — Egyházi állapotok a góthok alatt.

(275—369.)

Habár Aureliánnal sok dácziai vonult a Dunán át Mősiába, mégis a régi lakosok közől jelentékeny számmal maradtak vissza, kik a kivándorlástól inkább féltek, mint a góth uralomtól. Ezen dák-románok azonban hasznos szolgálatokat tettek a birodalomnak, melynek kapcsából kiléptek, mert a góth hóditók között a földmivelés, hasznos mesterségek és civilisált élet kellemei fogalmait terjesztették. A Duna két ellenkező partja között lassankint nyelv- s kereskedelmi közlekedés keletkezett, és mintán Dáczia ismét független állam lett, több izben az északi vad csordák betö-

rései ellen a római birodalom legerősb védvetül szolgált. Saját érdekeik átérzése az állandó lakhelylyel biró barbarokat Róma szövetségéhez kapcsolta, és közös érdekek gyakran őszinte s hasznos barátságot szülnek.

Ez annyira különböző elemekből álló colonia, melyből a régi Dáczia állt, lassan-lassan nagy néppé olvadt össze, mely folytonosan elismerte a góth törzs hirét s főuralmát, és a scandinávi származás hiú hirnevét igényelte. Egyszersmind pedig a szerencsés, de esetleges hasonlatossága a g e t h a névnek, a könnyenhivő góthokat azon kérkedő meggyőződéssel töltötte el, hogy közös őseik régente Dácziát birták, Z a m o l x i s tanait együtt hitték, és S e s o s t r i s és D á r i u s győzelmes fegyvereiknek közösen vetettek gátot.[1])

Mostantól kezdve a góthok, kik a római birodalom hatalmától még belső ziláltsága daczára is tartottak, a déli dunai tartományok védfalát képezték. E békés viszony a góthok s rómaiak között A u r e l i á n utódai alatt félszázadon túl tartott. Ez idő alatt a római birodalom mindinkább sietett hanyatlása felé.

D i o c l e t i á n császár azon ügyetlenséget követte el, hogy M a x i m i á n u s t társuralkodóul fogadta, kihez nemsokára még más kettő csatlakozott; G a l e r i u s, ki Dácziában ökörpásztor volt,[2]) és C o n s t a n t i u s C h l o r u s, és a birodalmat négy felé szakitották.

Mint minden szétdarabolás szerencsétlen következményeket von maga után, úgy történt ez itt is.

A négy uralkodó mindegyike nagy s hatalmas sereget akart tartani és a katonaság száma nemsokára túlhaladta azt a számot, melyet valamely állam józanul föntartani képes. A szükségképen fölemelt adók a népet kizsák-

mányolták, mig az alatt ipar s földmivelés hanyatlott; mert a legerősb s legszorgalmasb kezek a munkától elvonatván, a henye katonai életre lőnek kárhoztatva, mi kettős irányban káros, miután a katona sem termesztő, sem föntartó, hanem silány jövedelme miatt a legkisebb hasznot sem hajtó fogyasztó, s itt, ez esetben négy uralkodó nélkülözhetlen támpontjának tartván magát, önhitté s nyerssé fajult, és a népre demoralizálólag hatott.[3])

Igy volt az mindig és igy marad, mig a katonának ama helyes álláspontot ki nem jelölik, melyet elfoglalnia kell.

A katonaság és maguk szükségletei kielégitése végett, a négy uralkodó számos jellemtelen, hitvány kegyenczet volt kénytelen hizlalni. A tartományokat fölosztották, több helytartót neveztek ki, kik a nép zsirján meggazdagodtak, s számos alárendelt hivatalnokot tettek szükségessé, és jólét, közerkölcsiség mind mélyebbre sülyedt.

Diocletián és Maximián (305.) visszaléptek az uralkodástól. Galerius (311.) meghalt, és a praetoriánusok fiát, a vad Maxentiust állitották a kormány élére, mig a dácziai Liciniust Carnuntban császárrá kiáltották ki. Egyik a másik ellen törvén, a hatalom teljes kifejthetéséhez egyik sem juthatott. I. Constantin, kit „nagy" melléknévvel tisztelték meg, mindkettőt legyőzte, előbbit a németek, utóbbit a góthok által, kiket hű tszövetségeseinek nevezett és kiket Aliquarka vezényelt.[4])

Constantin most a római birodalom egyedüli uralkodója lett, (323.) és a világuralom székhelyét 330.

Kr. u. Byzanczba tette, mely utána Constantinopolisnak neveztetett. Ő tűzte ki a kereszténység zászlóját s mindenütt annak behozatala mellett buzgólkodott.

Más tekintetben azonban Constantin nagy hibát követett el. Az őrségeket a határszélekről a városokba tette, minek következése az lett, hogy a legiók buja, elpuhitó életnek adták magukat, és még inkább, mint előbb, a hanyatlás előidézéséhez járultak: elbizakodásuk nevekedett, harczerejük sülyedt, és Ammianus Marcellinus méltán mondhatá e szomoru, de való szavakat: „a katona inkább volt polgártársai ellen bátor rablásra és fosztogatásra, de az ellenség irányában hitványul és gyáván viselé magát.“

Ez oly baj volt, mely a barbárokat szükségképen uj betörésekre ingerelte.

Ily körülmények között igazi szerencse volt a rómaiakra nézve, hogy az északi szomszéd népek folytonos harczban voltak egymás között. A vandal fejedelmeket[7]) félelem s boszu ingerelte; a góth királyok uralmuk kiterjesztésén törekedtek, és Maros partjait a harczoló barbárok vére festette pirosra. Miután a szarmat-jászok[6]) a Tisza partjain, keleti szomszédaik, a góthok túlnyomó száma felől értesültek, nagy Constantin védelméhez folyamodtak, ki benső örömmel szemlélte e népek viszálkodását, egyszersmind azonban, főképen a góth fegyverek hatalma terjedését, aggodalommal tekintette.[7])

Mihelyt Constantin a gyengébbek, a jászok részére hajlott, a góthok büszke királya, Ararich, 331. é. vége felé, a nélkül hogy a legiók általi megtá-

madtatását bevárta volna, azonnal merészen átkelt a Dunán, és Mösiát rettegéssel töltötte el.

Hogy e pusztitó sereg betörésével szembeszálljon, az agg császár személyesen ment a hadba, azonban ez alkalommal érte először a szégyen, hogy csapatai a barbarok egy jelentéktelen osztálya elől megfutamodtak, mely sánczolt táborukig üldözte, s kényszerítette őket, hogy szabadulásukat gyors és gyáva futásban keressék. Csak egy második és szerencsésb ütközet Nikápolynál 332. év april 20-án állitotta vissza a római fegyverek becsületét, s a magasb hadviselés és fegyelem, megátolkodott, csata után a bátor de rendezetlen tömeg erőlködésén teljes győzelmet aratott. A góthok áttört hada, miután a tett préda s foglyok kiszolgáltatása által szégyenteljes visszavonulást vásárolt meg magának, elhagyva a csatatért, átkelt a Dunán, és habár e csatában Constantin, legidősb fiának megengedte, hogy az ő helyét elfoglalhassa, mégis a győzelem érdeme a császár bölcs tanácsainak s helyes intézkedéseinek tulajdonittatott.

Ez eredmény azonban a fölharagitott császárt nem elégitette ki. Elhatározta, hogy a római kerületre betörni merészkedő fölfuvalkodott góthokat nemcsak visszakergeti, de meg is fenyiti.

A fönnebb emlitett kedvező pontokat Egetánál fölhasználva, Constantin Traján kőhidját ismét helyreállittatta. [8]) A munka annál könnyebb volt, mert az álló oszlopok használhatók voltak. Elkészülvén e kőhid, legiói élén átkelt a Dunán, és Dáczia legerősb védhelyeig előnyomult. A minden oldalról megvert góthok kényszerültek járatlan hegyeikbe visszahuzódni,

hol a rendkivüli hideg tél alatt 100,000-nél többen vesztek el részint éhség, részint fagy miatt. E roppant veszteség a góthok bátorságát megtörte, és végre békét kértek, melyet Constantin azon kikötés alatt adott meg nekik, hogy seregeihez mindannyiszor, mennyiszer kivánni fogja, 40,000 emberrel járulni tartoznak. [9])

Ily s hasonló vivmányok kétségkivül előnyére s tiszteletére váltak az államnak, hogy azonban akkor Constantin győzelmes fegyverei által a régi Dácziát ismét a római birodalomhoz kapcsolta, s ott ismét erősitett álláspontokat készittetett volna, alaposan kétségbe vonható.

Csak annyi látszik bizonyosnak, hogy Constantin, miután elérte czélját, mely az volt, hogy az ellenség Róma fegyvereit tisztelni tanulja, a dunai hid felső részét ismét lehordatta. A „Notitia Imperii" czimü munkában, mely Constantin után két emberkorral később lőn megirva, nincsen annak nyoma, hogy Egetánál, vagy egyátalában a Dunán kőhid létezett volna. Átvonulásának emlékeül a Traján hidján Constantin a hid mellett egy tornyot épittetett.

Mi a szarmat-jászokat illeti, kik miatt e háboru keletkezett, eléggé megjutalmazottaknak gondolták azáltal, hogy a pusztulástól megmentve lettek, sőt a császár, kissé nagyon is tulságos takarékosságában, a hadi költségek egy részének kárpótlásaul azon ajándékokból huzott le bizonyos részt, melyeket e nyugtalan népnek koronkint adni szoktak. [12])

E nyilvános elmellőzés által elkeseritve, a jászok a barbarok megszokott könnyelmüségével hamar elfelej-

tették azon szolgálatokat, melyeket a rómaiak kevés idő előtt tettek nekik, mint szintén azon veszélyeket is, melyek folytonosan fenyegették. A birodalom területére tett betöréseik annyira fölingerelték Constantint, hogy elhatározta, saját sorsukra hagyni őket; azért Visumar vandal király nagyravágyó törekvéseinek nem állt ellent. Visumár átkelt a Tiszán, tekintélyes haderővel rohant a szarmatákra, és e harczias népet leigázta. Mint szabad emberek, a jászok szükség idején lényeges szolgálatokat tehettek volna a vandaloknak, de, mint szolgák, csak előmozditották azok végromlását. [13])

Geberich, egy rendkivüli vitéz férfi, lépett nem régiben a góth trónra, és vágyott fényes tettek által nemzetsége tekintélyét emelni. Ennélfogva legközelebbi szomszédaira, a vandalokra forditotta figyelmét. Visumár, kinek ily tekintélyes hatalom ellenében egyedül s minden segély nélkül kellett védnie területét, azon kétségbeesett eszközhöz folyamodott, hogy seregét a nem régiben legyőzött jászok által nagyobbitotta. A Maros partjain 334. é. Kr. u. öldöklő ütközetre került a dolog, azonban azon perczben, melyben a győzelem a góthok részére hajlott, a jászok a vandalok ellen forditották fegyverüket, és a góthoknak segitettek. Visumar népe legnagyobb részével a csatatéren maradt, a többi pedig lakhelyéről elüzetett. Geberich a jászok váratlan segélye jutalmazásaul meghagyá őket területük s visszaszerzett szabadságuk nyugodt birtokában. A vandalok szétugrasztott csapatai, melyek még mindig 300,000 emberre terjedő tömeget képeztek, most Constantinhoz fordultak, s annak

védelmét kérték, ki a Probus és utódai által elfogadott elvek értelmében a vandalokat részint a legiók közé beosztotta, részint mint római alattvalókat Thrácziába, Macedoniába, Italiába és Pannoniába letelepitette. [14])

Ez időkorban hogy állt a kereszténység?

A görögök s rómaiak vallása derült, vidám alakban mutatkozott a világnak, hizelgett az érzékiségnek, megdicsőitette az örömöket, bölcsei félénken fordultak el a szenvedésektől, melyek ellen nem volt vigasztalásuk; innét a halál sem volt előttük meztelen csontváz, hanem virágzó geniusz megforditott fáklyával. Oly időben, midőn nyomor vonult át a világon, s egy hatalmas birodalom, bukása elé rohant és mindent magával rántani látszott az örvénybe, oly időben, oly tannak, mely a szenvedésekben vigasztal, s reményeit még a sirontúlra is kiterjeszti, gyorsan kellett terjednie s követőket nyernie, kik örömmel onták érette vérüket, s vetették koczkára életüket.

Mikor kezdődött nálunk a keresztény vallás?

Monda szerint, már a kereszténység első századában a szent evangelium nehány hirdetője földünkre hatolt volna. Azonban ki tehet bizonyosokká bennünket a felől, vagy ki bizonyithatja be annak még csak valószinüségét is? Bizonyos csak annyi, hogy az uj tant a 2. század elején hozták be hozzánk, és pedig azon keresztények, kik Traján idejében már számosan találkoztak a legiók között. A 3. században már jelentékeny lehetett a keresztények száma, mert Constantin idejében már több püspöki széket találunk

Dácziában, [15]) kik a római patriarchatus egy részét képezték. [16])

A 4. század elején A u d i u s püspök Mesopotámiából, heterodoxiája miatt s mint felségsértő is, és mint ilyen, az ugynevezett római Scythiába számüzött, a Dunán át a régi Dácziába ment, és ott (325. é. Kr. u.) góth-keresztény községeket állitott, s egyszersmind oly nőgyülekezeteket, melyek földi foglalkozásaikkal, utmutatása szerint, szemlélődő életet kapcsoltak össze, s hajadonságra voltak kötelezve. E korszakra esik a két Dácziában még fönmaradt pogány dáko-románok megtéritése is N i c e t a s görög püspök által, ki egyébiránt a góthoknál, szarmataknál és besziaiaknál is eredménynyel kisérlette meg apostoli müködését, s kinek mérsékelt egyházi gondolkodásmódjáról tanuskodik az általa épitett templom négy elkülönzött kápolnával, melyekben az istenitiszteletet góth, szarmat, bessziai s görög nyelven egyszerre engedte meg végeztetni. [17])

C o n s t a n t i n s legtöbb utóda minden buzgalmuk és szigoruságuk mellett is, melyet a nicäai végzés érdekében s A r i u s tanai ellen kifejtettek, utóbbiak mégis számos követőre találtak, és a dácziai s pannoniai tartományokban egész községek pártoltak A r i u s tanaihoz. V a l e n s mursiai és U r s a c i u s singedunumi püspökök a heterodox tanok hatalmas védelmezői voltak, és még tudós főpüspöküknek sirmiumi P h o t i n u s n a k sem engedték meg, hogy azt uj, habár nem kevesebbé heterodox értelmezések által magyarázza. [18]).

A góthok a 4. század közepe táján lakhelyük szerint két főtörzsre voltak oszolva.

A nyugoti góthok nevezete alatt a taifalok s therwingek a trajani Dácziát birták, a greuthungok vagy keleti góthok a Pontus északi partvidékeit, kiknek az Amalok nemes nemzetségéből származó királyuk, Hermanrich, hóditásait a Dunától s Feketetengertől kezdve a keleti tengerig már is kiterjesztette. Herulok, varinok, vendek, ästiek és rugok, a german néptörzs erős ágai, mind alávetve voltak neki, sőt még a szabadabb nyugoti góthok is, kiknek pedig „birák" czime alatt saját fejedelmeik voltak, mint védszövetségesek elismerték fenhatóságát. [19])

A góthok, ugy látszik, ivadékról ivadékra terjedő hajlammal viseltettek Constantin családja iránt. A nyilvános békét tiszteletben tartották, és ha a római tartományokba történtek is részükről betörések, ezek jelentéktelenek s inkább a féktelen fiatalság kisérleteinek voltak tulajdonithatók. E békességes magukviselete Julian császárt, midőn tanácsolták neki, hogy támadná meg a góthokat, arra a nyilatkozatra tántoritotta, hogy „nagyobb ellenségeket kell keresnie." Julian utódai, Valentinian és Valens, kiket 364. Kr. u. a nép választása trónra emelt, nemcsak nem birták a góthok becsülését, sőt megvetéssel viseltettek irántuk, és merészebb reményekre gerjedve, mig azon tervvel foglalkoztak, hogy egy egyesült haderövel nemzeti zászlójuk alatt táborba mennek, az alatt Procopius bitorló pártjára csábittatták magukat, hogy veszélyes segélyük által a rómaiak polgári villongását táplálják.

Egyezmény szerint csak 10,000 embert kellett

volna kiállitniok, de a nyugoti góthok törzsfőnökei oly erélylyel karolták föl ama tervet, hogy a Dunán átkelő sereg 30,000 embert számlált.[20])

Azon büszke önhittséggel nyomultak előre, hogy legyőzhetlen vitézségük a római birodalom sorsát döntendi el, és rengett a föld sulyuk alatt. Azonban mértéktelen kicsapongó életük hátráltatta előnyomulásukat, és mielött értesültek volna Procopiusnak ez alatt történt veresége és halála felől, a rómaiak bekeritették őket, és kényszeritve lettek lerakni fegyvereiket, minek következtében Valens a számos foglyot kelet városaiba szerte osztá. Hermanrich panaszt emelt a császárnál, hogy Procopius szerződésileg kényszeritette a góthokat segélyre, és nem tartozott hozzájuk vizsgálni, valjon Procopius lázongó volt-e vagy nem. Innét csakhamar háboruba keveredtek, melyben az öreg Hermanrich a sereg vezényletét Athanarich nyugot-góthi főbiróra bizta. [21])

Athanarich a rómaiak támadását a Duna bal partján várta.

Három évig (367—369) hadakoztak, végre a rómaiak szerencsésen, kik Athanarichot a dácziai sikságokon megverték, és vereségét még az által tették véresebbé, hogy minden góth fejért egy-egy pénzdarabot kaptak a római katonák. A barbarok meghódolása Valens és tanácsa mérgét kiengesztelte, s Victor és Arinthäus hadvezérek, kik a háborut oly eredménydúsan vezették, fölhatalmaztattak a békeföltételek megállapitására. A góthok által eddig élvezett kereskedelmi szabadság a Duna melletti két városra lön korlátozva, a vezérek vakmerősége évdijaik és segé-

lyeik megszüntetése által lön büntetve, és egyedül Athanarich személyét illetőleg tettek valami kedvező kivételt, mely azonban inkább csak hasznára mint becsületére szolgált..

Athanarich, ki ez alkalommal inkább személyes érdekeit látszott tekintetbe venni, a nélkül hogy ura parancsait bevárta volna, a személyes találkozás alkalmával, melyet Valens tanácsosai hoztak javaslatba, saját s népe méltóságához illőleg viselte magát.

Athanarich vonakodott római területre lépni. Ennek következtében a Duna, mint a két független nemzet határvonala, jelöltetett ki találkozáshelyül.

Kelet császára és a nyugoti góthok főbirája nagy, egyenlő számu fegyveres kisérettel, mindegyik a maga hajóján a Duna közepéig ment, hol békekötésüket kicserélték. Ez után a góthok hat évig maradtak békében, mig végre a hunnok által a római birodalom ellen kergettettek. [22])

Már Athanarich alatt trajani Dácziában a nép nagy részét fogoly papok megkeresztelték, és az igazhitü egyház keblébe vezették, csak ő maga, az agg bajnok, ki még az irást s olvasást is veszedelmes dolognak tartotta, maradt csekély számu hivével ősi hitének s vadságának hive. Azonban nem sokára Ulfilas (Wulfilas vagy Wölferle is) egy Kappadocziában elfogott pap unokaöcscse, Dácziába ment, s góth betüket talált ki, a bibliát átforditotta góth nyelre, a fogékonyabbakat megtanitotta irni, olvasni, és egy Konstantinápolyba küldött követséghez csatlakozván, ott a góthok püspökévé szenteltette magát, és mint ilyen Friti-

gern fejedelmet, ki szintén főbirájuk volt a nyugoti góthoknak, törzsével együtt a keresztény hitre téritette. [23])

Fritigern később az arianusok felekezetének lett hive, mi népe igazhitü részének nem tetszett. Miután azonban Ulfilas elhitette velük, hogy az arianusok és orthodoxok között csupán szóvita van, ők is fejedelmük példáját követték. Azon időtől kezdve, az arianismus, az unitariusok bevándorlásaig Erdélybe, föntartotta magát, és a nyugoti góthoknak Mösiába s Thrácziába történt áttelepedése által a keleti góthok s más german népek között is, I. Theodorius minden szigoru rendelményei daczára elterjedt. [24])

A keresztény tan tehát 370. é. Kr. u. igy vert erős gyökeret a mi szülőföldünkön, a Bánságban is. Azonban az idők változtak. Isten fölemelte hatalmas kezét a becsvágyó és erkölcstelen góth nèp ellen. Mig a véres polgárháboruk a birodalmat megrázkódtatták s szétszaggatták, mig a góthok, pártokra szakadva, egymás vérét ontották a csatákban, a birodalom határain borzasztó vihar tornyosult, mely a góthok zászlóit örökre elüzte virányainkról, és itteni uralmuknak véget vetett. Azonban a góthokkal együtt az ifju kereszténységet is nagyobbára eltünni látjuk vidékeinkről, és helyét ismét elfoglalta a pogányok vastag hitetlensége.

MÁSODIK FEJEZET.

A hunnok bejövetele. — Harcz a góthokkal. — Hermanrich halála. — A hunnok uralma. — Attila halála. — Nagy hun csata a Bánságban. — A keresztény hit Attila halála után. — A gepidák uralma. — A gepidák bukása.
(370—565.)

A népek társadalmi viszonyai által okozott forradalmak, vagy a szükség kényszere, vagy a távol észak gazdagsága, kedvező fekvése s előnyei felől régi mondák alapján ébredt izgató képzelgések, vagy mindez együtt véve, már a legrégibb időkben, Ázsia délkeleti részében, majd egyes hős családokat, majd egész néptörzseket kivándorlásra ösztönzött. Így látunk a 4. század vége felé egy egész uj mongol néprajt a szinpadra föllépni. Ezek a hunnok voltak, kik a góthok szerencséjének s a római birodalomnak pusztitói lettek.

Ammianus Marcellinus és Zosimus, Jornandessel összehangzólag, a hunnokat sötétbarna hajuaknak, kisded termetüeknek rajzolják, széles fejjel, lapos orral, mélyen fekvő szemekkel, és kevés szakállal, miután növését gyermekségüktől kezdve bemetszések által akadályoztatták. Nem volt állandó lakhelyük, puhává zuzott lóhussal és kanczatejjel (kumas) táplálkoztak, egész napon át apró, de gyors lovaikon tartózkódtak, olykor ugy is ültek, mint nők szoktak, nyereg nélkül, és kitünő nyilasok voltak. Ruházatuk vászonból vagy erdei egerek összetoldott bőré-

ből állt, melyeket csak akkor változtattak, ha már testükről lefoszlott. Csatákban nem álltak rendezett sorokban, hanem tömegesen rohantak az ellenségnek, az ellen nyakába hurkot vetettek, azután gyorsan szétváltak, és az ellent szinlelt futással hozták tévedésbe. Fontos tárgyak felől közösen tanácskoztak, melyeket azonban nem törvények, hanem a főnökök pillanatnyi irányadása szerint legtöbbnyire zajosan döntöttek el. [1])

E nép, egyesülve az alanokkal, 375-ben Kr. u. mint háborgó zivatar lepte meg a góthokat és birodalmukat.

A 110 éves Hermanrich a góth birodalom egyesült haderejét készült ez ellen sikra állitani, azonban csakhamar tapasztalta, hogy a vazalkint lekötelezett törzsek, elnyomatásuk által elkeseritve, inkább hajlandók a hunnok betörését előmozditani, mint visszaverni.

Inkább kétségbeesésének, mint korának tulajdonitott halála után a kormányzás Vithimer kezeibe került, ki nehány scytha zsoldos sereg kétséges segélyével a harczot a hunnok s alanok ellen folytatta, mignem végre egy döntő ülközetben legyőzetett és megöletett. Alatheus és Safrax, két kipróbált hűségü és vitézségü bajnok, kik a keleti góthok független maradványát Vithimer méltatlan fia, Viterich helyett átvették, a Dnister mellé, a therwingek szomszédságába visszavonultak.

A helyett hogy testvéreiknek, a keleti góthoknak segitettek volna, a nyugoti góthok szükkeblü szakadásban s elzárkózottságban maradtak, mig a vész kitört fölöttük is.

Athanarich, Hermanrich halála után a therwingek önálló vezére vagy királya, hasztalanul ip arkodott, erős állást foglalva, az ellenséget a Dnisteren való átkeléstől visszatartóztatni. A hatalmas üldözők kiverték védelmi állásából. Megfutamodva, a hadjárat s munka által kimerülve, az élelmi szerek hiánya által fenyegetve, a nyugoti góthok legnagyobb része arra szánta magát, hogy Dácziát az ellenségnek engedi, s Dunán túl a római területen uj lakhelyet kér, hol Valens császár 376-ban örömmel be is fogadta őket, Athanarich pedig kevés számu hivével a Kárpátokba huzódott. [3])

A góth uralom eképen a mi vidékeinken végét érte. A hunnok Rua alatt trajani Dácziában letelepedtek, honnét különböző vezérek alatt Mösiába, Thrácziába, Macedoniába, Dalmatiába és Pannoniába száguldoztak, és miután minden sánczolt helyet, tábort s váracsot lerombolták, a leigázott népekkel a Dunán át visszamentek Dácziába. E portyázások s fosztogató hadmenetek annyira megijesztették a rómaiakat, hogy 15 font arany éviadó igérete mellett e nyugtalan szomszédaikkal szövetséget kötöttek.

Ez uj hóditók romboló keze alatt Dáczia, különösen azon része, melyről szó van, csakhamar elvesztette barátságos külsejét. A rómaiak által ott alapitott városok, valamint a római müvészet müemlékei, melyek a góthok uralma alatt még meglehetősen fönmaradtak, szándékosan pusztittattak s leromboltattak, a szántóföldek szorgalmas kezek hiánya miatt ugarokká váltak, és nem sokára a cultura itt ugyanazon állapotba

sülyedt, melyben azt történelmünk kezdetén a dácziaiak között találtuk.

400-ik évben Kr. u. Dáczia s Pannonia szélein különféle harczias népek csoportosodtak össze, melyek, — mint Fessler mondja — egy férfira várakoztak, ki még használatlan erejüket összegyüjtené, valamennyit egy közös nagy czél kitüzése által egybeolvasztaná, hős tettei ragyogása által őket buzditaná, és hogy merész vállalkozásaiban részt vennének, tüzhelyükből kiszólitaná."

E férfi Attila volt, mint ő maga hitte, „az Isten ostora." Mindazok, kik utána a világuralomnak az utolsó döféseket adták, vagy barátjai voltak, mint Orestes, vagy tanitványai, mint Odoacer, Italia első királya.[5])

Attila a hunnok hatalmát fénypontra emelte. Dácziából,[6]) mint hatalma székhelyéről osztogatá a megrémült világnak ostorozó parancsait. Innét járta be a világot, s végre ura lett a Rajnától a Volgáig, a keleti tenger szigeteitől a Hämus hegyláncznig terjedő területnek, mi által a keleti s nyugoti római birodalmat végromlásra juttatta, és véres körutja után itt halt meg (453.) székvárosában, melyet a Tiszán túl, az egykor hatalmas szarmati jászok lakhelyei között, közel a ripensis Dácziához, épittetett.[7])

Hullája arany, ez ismét ezüst, ez vas, és igy tovább ólom, végre fakoporsókba tétetett, lőszerszámokat, fegyvereket, drága királyi jelvényeket temettek el együtt vele, a sirásókat pedig megölték, hogy a nagy hun fejedelem temetkezési helye titokban maradjon.[8])

Mi más korábbi világrenditők halála után történt,

az történt most is. Attilla halála után föloszlott birodalma, mert inkább a fegyverek erejére, mint a jog s bölcsesség hatalmára volt alapitva. Szellemét nem öröklött fiai az egyedüli uralkodás fölött vetélkedtek, és a vitéz, eddig egy erélyes férfi szellemi hatalma által egymáshoz kapcsolt népek, tudniillik a hunnok, alanok, gepidák, keleti góthok, szurvok és rugok a testvéri viszályok s vetélkedések föloszlató hatásának estek martalékul.

A gepidák hatalmas királya, Ardarich, első volt, ki az idegen jármot lerázta, és a góthok-, szurvok-, alanok- s herulokkal szövetkezve, fegyvert ragadt.

A Nera-folyó partjain Bánságban, Fehértemplom közelében [9]) a szövetségesek döntő ütközetben megverték a hunnokat, s ez által kivívták szabadságukat s önállóságukat ismét. Ellák, Attila legidősbbik fia, 30,000 hunnal esett el e csatában. Halála a hunnoknak, mint népnek, föloszlását vonta maga után, mert most elszéledtek. Ellák fivérei: Dengezik és Irnák, a megmaradt csoportokkal részint Kis-Scythiába, részint Thrácziába, a Pontus partjaira menekültek. Egy kis részük, mint Jornandes emliti, a Duna s Temes közé vonult, és letelepedésük helyét Csillagmezőnek nevezte (Sternfeld). [10])

A hunnok alatt az evangélium világossága csak igen kevés halvány sugárt terjesztett ki Bánság fölött.

A bennszülött vagy foglyokul tartott egyházi s heräticus lakosok üldözésére Attilának sem kedve, sem ideje nem volt. Nem mintha a püspöki székeket Dá-

cziában, Pannoniában vagy Illyriában eltörülte vagy lerombolta volna, hanem mert a püspökök a vértanuságtól félve, nyájaikat elhagyták, és hogy megszöktek, történeti adatokkal bebizonyitható.

Buzgóbb hivatást, mint e gyáva bérenczek, tanusitott Theotimus tomi püspök, egy bölcs és hitbuzgó férfi, ki a Dáczia leginkább hegyes részeiben lakó római telepitvényesek elkorcsosodott, s a görög lithurgiához szitó maradékaihoz ment és hirdette nekik az evangéliumot. Ezek közől sokan követték tanait, azok pedig, kik makacsabbak voltak, legalább tisztelték, mint a rómaiak istenét (Deum romanorum).[11])

Az országok fölosztásakor a gepidák a régi Dácziában, a Duna balpartján telepedtek le, és lassankint dél felé Felső-Mösia vidékein terjeszkedtek. A gepidákon kivül Alsó-Mösiában a góth nép egy ága is kapott lakhelyet, s innét Alsó-Mösia Góth-Mösiának is neveztetett. Bennszülött pannoniak, illyrek, dákorománok vagy rumunok (vlachok, oláhok vagy románok) keveredtek az uj jövevények közé, és a tarka népvegyületet szaporitották.[12])

Bánság tehát ismét változtatta urát, s virányain egy kevesebbé müvelt ugyan, de tevékeny nemzet telepedett le, mely e földet tovább száz évnél tartotta birtokában.

A gepidák, (azaz resttek, lassúk) german népfaj voltak, Zeuss szerint ugyanazonosok a sigipedesekkel, s rokonok a góthokkal, kikhez külsőre, nyelvre, fehér arczszinre, szőke hajra, magas testalkatra, harczvágyra és a kereszténység fölvétele után vallásra nézve, ámbár Arius tanait követték, egészen hasonlitottak.

Államszerkezetük majd nem egészen ismeretlen, azonban alkalmasint hasonló volt a többi german népééhez. Ugy látszik, hogy királyaikat a királyi házból választották, azonban nem ritkán az, ki születésére nézve az előbbi királyhoz legközelebb állt, ezt nem követte, hanem egy távolabbi rokon megelőzte. Habár pedig átalában ariánusok voltak, mégis megtürték maguk között a katholikusokat is.[13])

Uj hazájukban, Dácziában, a gepidák lassan lassan oly tekintélyt szereztek maguknak, hogy barátságukat a rómaiak keresték, és Justiniánig adót fizettek nekik. Midőn a keleti góthok királya, Theodorich, 489-ben Kr. u. Italiába vonult, Trafstila, Ardarich utóda, nem akarta megengedni neki az átvonulást, de egy nagy csatában legyőzetett és életét vesztette. A harcz a Duna mellett még sok ideig tartott, de ugy látszik, nem a gepidáknak kedvezett az. Midőn azonban a góthokat Justinián kelet-római császár Italiában megverte, a gepidák ismét föllázadtak, a római birtokokba számos betörést tettek, és más népeknek hasonló czélból az átvonulást megengedték területükön. Justinián tehát föltette, hogy megtöri őket, a régi adót megtagadta, s oly népet adott szomszédjokul, mely terjeszkedési vágyukat fékezte, s birodalmuk enyészetét előkészitette. A rugok elüzetése után a longobardok 526-ban közeledtek a Dunához, és a gepidák által megbántott császár Pannonia egy részét átengedte nekik. Audoin volt a longobardok királya. A gepidákon pedig Elemund, ez után Thorisin uralkodott.[15])

Ez intézkedés által meglepetve, legalább szinleg,

a gepidák beleegyeztek ismét a Justiniánnal kötendő szövetségbe, mely követjeik s tizenkét byzanti senator által meg is köttetett. Jól látszottak tudni, hogy egy idő óta a kelet-római udvar mily könnyelmüleg játszott eskükkel s kötésekkel, mert minden aggodalom nélkül bocsátották át a Dunán a szlávok egy csapatját Illyriába, hol azok 549-ben mindenfelé rémületet s pusztitást okoztak. Justinián a gepidák titkos hütlenségét jól sejtve, a longobardoknak segélynépeket küldött. Kevés idő mulva harczra került a dolog, és a longobardok 551-ben fényes győzelmet arattak a gepidákon, mire, úgy látszik, hosszabb béke következett.[16])

E közben a gepidák körülményei mind komorabbakká alakultak.

A longobardok a gepidáktól az egész alsó Pannonia kiüritését kivánták, mit az utóbbiak makacsul megtagadtak. E megtagadás által fölingerelve, a longobardok fiatal királya Alboin, mindenek előtt Bajannal, ez időtájt már egy igen ismeretes hun portyázó nép chanjával, mely nép egy előbbi fejedelmének neve után avarnak neveztetett, törekedett kötni szövetséget a gepidák ellen. A kötött szerződés értelmében Alboin azonnal átengedte a channak a longobardok minden élő állatának tizedrészét, azután pedig a zsákmány felét és a gepidák egész országát kellett biztositnia.[17])

Most a longobardok az avarokkal egyesülve, elkezdték a harczot, de Kunimund a gepidák királya vitézül ellenállt. Azonban a szerencse nem kedvezett neki. A legnagyobb elkeseredéssel harczolnak, és oly nagy volt a mészárlás, hogy a gepidák közül, mint Warnefried Pál diakonus beszéli, alig marad egy, ki a

veszteséget elmondhatná. Kunimund is a csatatéren maradt. E győzelem után semmi sem akadályozta többé a szövetségesek előnyomulását, és hiven végrehajtották kölcsönös egyezkedésük föltételeit. Alboin a gepidák országát átengedte szövetséges társainak, az avaroknak, és megelégedett a gazdag zsákmánynyal s foglyokkal, kik között volt a szép Rosamunda is, a megölt Kunimund király leánya, ki annyira megigézte Alboint, hogy nőül vette. Mind a mellett győzelme túlmámorában Kunimund koponyájából ünnepélyes dőzsölések alkalmával használandó serleget készittetett, és ez volt egyik oka később történt meggyilkoltatásának. — Eképen végződött a gepidák uralma mintegy 567-ben Kr. u. [18])

Bánság, Erdély, Moldva- s Oláhország szép földjét ellenállás nélkül foglalta el Scythiának egy uj coloniája. A legyőzött nép meghódolt Bajan barbar uralmának, s csak csekély része menekült Us-dibald vezérlete alatt a byzanti birodalomba II. Justin-hoz, ki „Gepidicus“ czimet tüzött neve mellé. [19])

———

HARMADIK FEJEZET.

Az avarok Bánságban. — Nagy Károly hadjárata az avarok ellen. — Frank letelepedés Frankarion nevezet alatt. — A bulgárok szilárd állást foglalnak a Bánságban. — Nagy Morvaország. — Erősített helyek Bánságban. — E korszak egyházi állapotai.

(568—894.)

Minden nép között, melyek valaha uralkodtak Bánságban, a legnyersebbek s legbárdolatlanabbak alkalmasint az avarok voltak.

Régibb s ujabb történetirók leirása szerint az avarok széles vállu kis termetüek voltak, arczuk fakó szinü, szemük kicsiny kiálló, melyek vérvágyó villámokat szórtak, szóval igen rutak s visszataszitók voltak. Mint a centaurok, lovukhoz látszottak nőve, gyorsak s rettenetesek a megtámadásban, utolérhetlenek a futásban. Hun származásukkal szerettek dicsekedni, azon rémitő névhez kötve hitüket, hogy legyőzhetlenek. Nyersek, kegyetlenek, henyék, gyönyörrel gyakorolták magukat oly mivek szétdulásában, melyek otromba kezük ügyességét és szük eszmekörüket túlhaladták. Szerették mások szorgalma gyümölcseit elpocsékolni: torkosság, durva kicsapongások, állati érzékiség jellemzék, piszok s erkölcstelenség fészkeltek házi életükben. Még bálványimádásuk is durva, izléstelen és sötét volt.[1])

A gepidák országának elfoglalása után Bajan azonnal követeket küldött II. Justin keleti római császárhoz, s békével, barátsággal kinálta meg, egyszersmind azonban a császár elődei által megajánlott évi

adót is követelte. E helyett azonban a követek a császár fenyegetéseivel tértek vissza. A chan boszankodott ugyan, de mivel még nem volt elég hatalma, hogy Justinnal daczolhatott volna, nem tehetett egyebet, mint boszuját kedvező alkalomra halasztani. E közben mindent fölhasznált, mi erejét nagyobbithatta s megszilárdithatta. Igy mindjárt a gepidákkal végzett harczai után a szláv népeket, melyek Pannónia s Dáczia északi határain laktak, fönhatósága elismerésére kényszeritette.[2])

Hatalma ekképen mind inkább nevekedett, és nem sokára kedvező alkalmat talált az avar terület nagyobbitására s kiterjesztésére.

Midőn tudniillik Narses a longobardokat Italia fosztogatására (568.) segitségül hitta, Alboin népével és számos sereggel, melyet szlávokból, gepidákból, avarokból s bulgárokból e czélra toborzott össze, kiindult. Előbb azonban a longobardok lakhelyeiket fölgyujtották, és Alboin Pannóniát illető jogát Bajanra ruházta, azonban azon kikötéssel, hogy békével visszakapja ismét, ha Italia meghóditása nem sikerülne, vagy népének az uj ország nem tetszenék. E föltétel megtartását az avarok esküvel fogadták.[3]) A szerencse kedvezett a longobardoknak, és igy eldöntetlen maradt, az avarok megtartották volna-e a kötött szerződést. Elég az hozzá, hogy az avarok Pannónia birtokába jutottak, és miután a hun maradványokkal egyesültek, uralmukat a Szávától az Inn folyóig kiterjesztették.

Ily módon jelentékeny terjedelmü föld birtokába jutván, az avarok ott szilárd állást iparkodtak foglalni, a midőn különböző vidékeken sajátságos elsánczoláso-

kat kezdtek épiteni, melyeket ők várnak, a frankok Heginnek és Rhinginek (gyürünek) neveztek, s melyek Hecca, Haga, Agana s Circuli elnevezések alatt e nemzet legnagyobb miveiül magasztalva emlittetnek. E sánczolások maradványai maig is fönmaradtak, csak hogy azokat helytelenül, „római sánczoknak“ nevezik. E fölhányások párhuzamos földsánczokból álltak, melyek mindegyike 20′ magas, és lejtősen pázsittal volt boritva, s könnyü harasztal beültetve. Keskeny ösvény és a keritésen kivül mély árok nehezitette e sánczok megközelitését, melyek bejárata szük kapuval volt elzárva.[4])

Kilencz ily gyürü, vagy sáncz, és még egy Dacia ripensis-ben, volt azon részben, mely a mai bánsági sikságot képezi.

E gyürüzetet Hagias Horomnak nevezték egy a Duna balpartján álló várról, hol a mai Uj-Palánka, azelőtt Lederata, áll; mely az avarok idejében ujra kiemelkedett romjaiból, és Horom nevezet alatt Dáczia e részében oly jelentőségre vergődött, hogy az egész vidék attól nyerte „gyürü“ vagy „avar sánczok“ nevezetét.[5])

E gyürükbe voltak a leggazdagabb faluk s mezei birtokok foglalva. A legnagyobb gyürünek, melyben a chán lakott megmérhetlen kincseivel, hét geogr. mértföld volt átmérője. Nyilvánvaló, hogy e sánczok épitői a középsáncz egy alkalmas helyén különösen megerősitették magukat, s vagy erősb telepet, vagy jelentékenyebb védvet készitettek, honnét minden sáncz felé ügyesen irányozhatták védelmüket. E megerősitett telepekből később sánczolt lakhelyek keletkeztek. Igy lehet Temesvár eredetét is hadászati letelepülésből szár-

maztatni. Itt tudniillik nemcsak a Duna és Maros között térség középpontja volt, hanem a középsáncz is itt ment át a Bégán, mely posványai miatt már maga természetes védvet képezett, és igy nem valószinütlen, hogy az avar idő régi Beguej-e alatt a mai Temesvár magva rejlik.[6])

Az avarokon kivül már akkor szlávok és illyrek is laktak, kik alatt a szerbeket és bulgárokat is kell érteni. Az utóbbiak után Mösia azon részei, melyeket laktak, Szerbiának és Bulgáriának neveztettek.[7]) Az avarok valamennyit megtámadták. Uralmuk s dicsőségük sok ideig ellenállt az idő emésztő erejének. Kitartó természetük s a szerencse kedvezése tartotta föl őket. Már két század folyt le, és szülőföldünk virányain még mindig az avarok parancsszava hangzott, de el volt végezve, hogy hazánk már ne sokáig hordja a barbarok igáját.[8])

791-ben Kr. u. nagy Károly a prédavágyó avarok ellen irtóháborút kezdett.

Tekintélyes haddal indult ellenük. Két gyürüjüket lerombolta, és a futókat Győrig üldözte. Folyók, mocsárok és a lovai között kiütött dögvész akadályozták ezuttal tovább haladását. Midőn nehány évvel később (795.) az avarok egymás ellen hadakoztak, a pillanatnyi zavart Erich friauli herczeg fölhasználta, s Zwonimir wend herczeggel szövetkezve, betört Pannoniába, és a Győr és Dráva közötti, nagy kincsekkel elhalmozott gyürüt elfoglalta. E hirre nagy Károly a 796. év nyarán fiának a győzelem további fölhasználását parancsolta meg, mire Peppin (Pipin), most már Italia királya, a frankokkal, longobardokkal, bajorok-

kal és almannokkal Erich helyett Avaria meghóditását bevégezte. Megverte a nagy-chánt, a nép hatalmasbjai nagy részét elfogta, a Duna és Tisza közötti főgyűrüt lerombolta, melyben a chán székhelye volt, és temérdek kincset zsákmányolt.[9])

Az avarok legyőzése után Peppin egy tudunnal, azaz avar helytartóval (nádor) atyjához Achenbe tért, hol amaz, népe egy részével a keresztséget fölvette.

Most, ugy mondják, hogy Peppin a legyőzött avarok fékentartása végett a Tisza torkánál, Titul átellenében (Titel, tehát a mai Szerémségben) erődöt építtetett, és oda frankokat telepitett. Az erőd s telepitvény Frankavillának, a környék pedig Frankarionnak, vagy Frankochorionnak is neveztetett volna.[10])

Az elűzött avarok egy része a Tisza, Maros és Duna közötti térségre vonult, tehát a mai temesi Bánságba vissza, ott a hun-avar törzsekkel egyesült, és az ottani gyürük által fedve, még egy ideig föntartotta függetlenségét, csak hogy a pannoniai szlávokkal Károlynak, ki most a nyugoti római birodalom császára lőn, hódolnia kellett. Azonban nem tudtak békességben élni egymás között, és igy saját belzavargásukat 803. Kr. u. a hóditóvágyu szomszédok fölhasználták, és több harcz után az egyik rész területét a morva szlávok foglalták el, a másik részt pedig a bolgárok igázták le, kik ez időtájt már hatalmasok kezdtek lenni.[11])

Igy végződött az avarok uralma Pannoniában és Dácziában, keletkezésük 241-dik évében, és Europa országai közől végképen eltünt.

Az avar birodalom romjain épitették föl a bolgárok hatalmukat.

A bolgárok már 666-ban letelepedtek az avarok mellett, haddal támadták meg őket, és Krumm fejedelmük alatt 815-ben Kr. u. a Tisza mindkét partján nagy tért foglaltak el. Károly császár, e fejedelem részéről a frank birodalomra nézve semmi veszélytől sem tartva, azt nem akadályozta. Ugyan ez évben a bolgár fejedelem a byzantiak ellen is indult, azonban alig tudott menekülni az orgyilkosok körmei közöl, kiket Leo császár ellene bérelt. E hütlenség megtortásaul Krumm Adrianopolt bekeritette, bevette, és a város bolgár lakóit püspökükkel s több pappal együtt, számra mintegy 12,000-ret, a nőket és gyermekeket ide nem értve, magával hurczolta, kiket azután a Dunántúl, a Tisza és Maros között letelepitett.[12])

Nagy Károlylyal a frank birodalom hatalma és fénye is elenyészett. 814-ben legfiatalabbik fia és egyedüli örököse Lajos, a „jó“, utána pedig 843-ban Lajos, a „német“ kezére kerültek az e vidékben tett hóditmányok, melyek egy része később a szláv morvák kezébe esett s 885. körül egy alkatrészét képezte a nagy Morvaországnak (Moravia magna, vagy Regnum Marahanorum is.)

Azonban az egész mai temesi Bánság nem tartozott nagy Morvaországhoz, mert ennek soha sem volt nagy kiterjedése, és azon időben, melyről szó van, a Duna hosszában fekvő tartomány a bolgár fejedelmeké volt.[13])

Az akkori időkből a Bánság következő erősitett helyei emlittetnek: Tibiscum (Karansebes,) Be-

g u e y (a római Zambara) igy neveztetve a mellette elfolyó B e g-től (Bega) és M o r i s s e m-tól a Maros mellett. A Duna mellett a következő erődök s helyek feküdtek: P a n u c o a vagy P a n u k a (Pancsova,) K e v c e vagy K e v e (Kubín,) H o r o m vagy Haram (Uj-Palánka,) és U r s o v a (Orsova). Tovább állt még a régi C s e r n e s (Csernetz) és mindjárt mellette S e v e- r i n u m, mely váracs volt, s melyet némelyek szerint még A l e x. S e v e r u s épitett.[14])

T h e o t i m u s hittérítő idejeig az e v a n g e l i u m csak kevés és gyenge gyökeret vert Bánságban. Halála után (482) orthodoxus, heterodoxus és pogány fogalmak ugy öszetorlódtak egymás mellett, hogy a hitsugárt is kialvás fenyegette, mert a betóduló népek közől csak a longobardok voltak a r ó m a i e g y h á z hivei; a góthok és gepidák az arianismust követték, a szcyrrek, herulok, és avarok pedig még a pogányságban fetrengtek.

Egyébiránt a közös hóditási vágy hitdolgokban közönyösekké tette a népeket, és a máshitüek e közönyössége nem akadályozta, hogy a kevés számu római keresztény ne követhesse, sőt ereje szerint ne terjeszthesse vallása tanait. Innét J u s t i n i a n byzanti császár nagyszámu igazhitü községet talált az országban. Száz év mulva azonban a kereszténység igen hanyatlott Dacziában, miután az avarok alatt ugy a püspöki székek, mint papság lassankint elenyésztek.[15])

K r u m m bolgár fejedelem hóditásai következtében több görög püspök és számos pap érkezett a Tisza és Maros közötti bolgár országba, melynek benépesitése végett a bölcs fejedelem azokat fogságba ejtett s z l á v o k, g ö r ö g ö k és r u m á n a k (románok)

számos csoportjával oda telepitett. És midőn 863-ban Methodus szerzetes buzgó és okos bánásmódja következtében Bogar fejedelem is megkeresztelteltette magát, ez részint igéretek, részint erőszak által a bolgárok legnagyobb részét rávette, hogy szintén megkereszteltessék magukat. Igy történt, hogy a 9. század vége felé a Bánságban a keresztény tan ismét fölmerült, ez uttal azonban már kecsegtetőbb eredménynyel.

Ezek voltak körülbelől a Bánság államviszonyai, midőn egy új és ezuttal hatalmas lökés kivülről a zürzavart teljessé tette, és az alig lecsendesedett népeket uj izgalomba hozta.

NEGYEDIK FEJEZET.

A magyar nép rajza. — Bejövetelük Magyarországba. — Meghóditják Bánságot, mely Kund kapitánysága nevezetet kap. — Észrevételek az uj hóditók felől. — Gejza herczeg és fia István megkereszteltetnek. — A keresztény ség uj fölvirágzása.

(895—1000.)

Ez időkorig hazánkat oly események érték, melyek annyira változók és változatosak voltak, hogy majdnem lehetlen a népek nevét s jellemét e homályból kifürkészni, és némi világosságba helyezni.

A csüggetegség és kétségbeesés e korszakában, midőn a jog s erkölcs iránti érzék mind mélyebbre sülyedt, a füstölgő s véres romok szinterén végre egy bátor, vitéz, tetterős nép jelent meg, mely a mi hazánknak uj, tartós alakot kölcsönzött. Ezek a magyarok voltak, egy eddig kevéssé ismert nép, melyet az egykoru by-

zanti történetiró, bölcs Leo császár következő szavakkal rajzol:

„A magyar nép férfiakban gazdag és szabad. Nem törekszik fényüzés és kincsek után, s elleneit csak lelkierő által kivánja legyőzni. Egy fő alatt áll, és előljárói szigorúan büntetik a vétségeket. Ovatos figyelemmel kisérnek mindent, és gondosan titkolják szándékaikat. Fegyverük kard, mellvért, nyil és lándzsa. Mint a szükség igényli, majd egyiket, majd másikat használják nagy ügyességgel. Kedvencz harczmodoruk, szinlelt futással az ellent maguk után csalogatni, azután gyorsan viszafordulni, és az ellenség során áttörni. Ha megszalasztották az ellenséget, akkor haladéktalanul üldözik, nem mint más népek, melyek megelégesznek a zsákmánynyal, hanem addig üldözik, mig azt teljesen tönkre nem verték."

Mint minden népnek, ugy nekik is volt vallásuk, mely a perzsákéhoz igen hasonlitott.

A magyarok pogányok, de nem bálványimádók voltak. Legfőbb lényül, mint a legtisztabb jóság eredetét, az „Istent" tisztelték, kinek a rosz kutfeje, az „ördög", vagy „ármány" volt alárendelve. Az elemeket is tisztelték, de nem imádták. Hitték a lélek halhatatlanságát, gyászolták hallottaikat, tartottak — mi ma is szokásban van, — halotti torokat, s halotti ünnepélyeket, s a halottak emlékeül dombokat emeltek. Ha valami vállalatuk sikerült, ha legyőzték az ellent, hálas győzelmi ünnepeket rendeztek, mely alkalmakkal lovakat áldoztak. Az esküt különösen, szentül megtartották; voltak papjaik, kiket mágusoknak, vagy jósoknak neveztek, kik áldozatállatok beleiből jósoltak jö-

vendőt. Hősi dalok lant kiséretében ünnepélyes lakomák s áldozatok alkalmával a népben a dicsőség szeretetét élesztették.[1])

A magyar előtt szent volt a családi élet, tisztelte az öreg kort, nagyrabecsülte a hirt s vitézséget. Nem kevesebb becsben tartották s gyakorolták a vendégszeretetet idegenek s bevándorlottak iránt, kik közől sok a törzsnemzetség jogát is megkapta.[2])

Mint az avarok s hunnok, ugy a magyarok is mindenekelőtt a városi élet iránt idegenséggel viseltettek, s többre becsülték a rabló nomád életet. Mint más nyers népeket, eddig ismeretlen forradalmak üzték ki őket is Azsia belsejéből Europába, déli Oroszországba, és épen azon időtájban, midőn nagy Morvaország Swatopluk halála után (894) fiai viszálkodása miatt szétbomlott és kisebb, könnyebben legyőzhető részekre oszlott.

E birodalom romjai a honkereső magyarokat annál inkább vonzották, miután ez országot, mint Pannoniát is, már korábbi segélyző hadjáratokból ismerték, és Attila hunbirodalmáról szólló hagyományok is a törzsrokon magyarok között emlékezetben lehettek.[3]) Lodomerián s Galiczián átvonulva, azután a Karpátokon átkelve, e nép végre (895.) a mai Magyarországba érkezett, hol a harcz- s hóditni vágyó Árpád legfőbb parancsnokul választatott.

Árpád seregei hősies vitézséggel vonultak át uj hazájukon, és figyelmüket a többi között a Duna, Tisza s Maros között fekvő vidékre fordították, hol akkor, mint már emlitettük, — Orsováig és Widdinig bolgárok laktak Glad (vagy Gad) herczegük alatt.[4])

Bánság meghóditását Árpád még említett évben két rokonára Zuardra és Kadusára és a kun Boytára bizta.

Ezek Kenesnél (Kanizsa) ellenállás nélkül átkeltek a Tiszán és Seztureg folyó mellett, — a mai Aranka, — kipihenve, s a mocsáros Begánál átkanyarodva, a mai Torontálmegyében megtelepedtek, és 14 napi rövid időköz alatt az itt lakó szorongatott népet leigázták. Most a Temesen kellett átkelniök, de a tulsó partot örmények. bolgárok és pecsenegek őrizték. A mai német-bánsági határezred vidékén fekvő Tomasováczközvetlen közelében Kadusa egy nyirkos, védtelen gázlóra akadt. Napfölkölte előtt serege felével ott átment, s a bolgárok jobb szárnyát és hátát megtámadta. E perczben Zuard és Boyta is átkeltek. A boszú dühe egyrészről, a kétségbeesés más részről a leggyorsabb döntést idézik elő. Két pecseneg és három bolgár herczeg elesik, Glad a leggyorsabb futás által menekül. A magyarok nyomban üldözik a menekvőket, és Panukánál (Pancsova) tábort ütnek. Glad azt hitte, hogy Keve (Kubin) vár erős falain belül biztos menhelyet talál. Azonban a magyarok vasdorongjai megrengették a vár erős kapuit, és három napi ostrom után Glad átnyujtá az ostromlóknak a a vár kulcsait, hűséget és hódolatot igérve. E fogadással és kezeskedő túszokkal tért vissza Boyta a herczeg táborába, további parancsokat veendő.[5])

Árpád Boyta hűségét és vitézségét azzal jutalmazta meg, hogy Tornus mezőt (Taras) neki ajándékozta, hova az hunnokat, a magyarok törzsrokonait, telepitett, miután a meghóditott uj vidékeket a ma-

gyarok öldöklő fegyvere majd nem egészen kiirtotta.[6])

Ez alatt Zuard és Kadusa rohammal vették be Ursovát (Orsova,) és eképen a magyar területet a Duna mentében egészen az Aluta torkolatáig kiterjesztették..A benszülött németek, szlávok és románok, kik előbb szabadok voltak, s a magyaroknak önkényteseп hódoltak, továbbra is megtartották szabadságukat; sőt az előkelőbbek a magyarokkal egyenlőleg még földbirtokot is kaptak s hasonló társakul tekintettek, és csak azok kerültek szolgaságba, kik nem akartak meghódolni.[7])

A Maros és Temes közötti leigázott rész Árpád parancsára a hét vezér egyike után „Kund kapitánysága“ czimet nyert, kinek, elegendő sereggel levén ellátva, e terület igazgatása teljes hatalommal átadatott. A fönnebbi czim azonban e tartományra nézve nem sokáig maradt fönn, és a történelem szálaival elenyészik a magyar fejedelmek homályos korszakába.[8])

Miután a meghóditott országot, szerződésük értelmében, a herczeg s harcz-társai között felosztották volna, Árpád az egyes törzsek herczegeit közös tanácskozás végett Pusztaszerre, mely a mai Szeged vidékén feküdt, hitta meg, hogy velük az ország alkotmányát rendezné, s arra vonatkozó törvényeket alkotna.

Ez az első magyar országgyülés.

Még Árpád alatt vettetett meg az ország maig szokásban levő fölosztásának alapja ispánságokra.

Tudniillik minden egyes törzs herczege, mint szintén mások is, kik az ország meghóditása alkalmával

kitüntették magukat, érdem szerint bizonyos területet kapott. Az akkori idők szelleméhez képest nem sokára e területeken várlakokat emeltek. melyekben vagy maga a birtokos, vagy helyettese, gazdája (ispán) lakott, és az ispánságot kormányozta.[9])

Igy kezdődött Magyarországban a hűbér-uralom vagy hűbériség, és kétségen kivül a Bánságban is, mint törvényes intézmény, melyből később a megyei rendszer fejlődött.

A magyarok gyors haladása oly vidékeken, melyek számos lakossága müvelődésben s hadviselésben túlszárnyalta őket, mesésül s hihetlenül tünnék föl, ha akkoriban sok dolog részükre kedvezőleg nem folyt volna össze. Ezek között főszerepet játszott az esztelen nemzetiségi gyülölség a németek s szlávok között, kik e vidékeket a magyarok bejövetele előtt lakták. Arnulf császár a pogány magyarokat a keresztény szlávok ellen segitségül hitta. Visszatorlásul a szlávok megmutatták a magyaroknak az utat Itáliába s Németországba. A magyar nép azonban mostantól kezdve, úgy szólván, a kovászt képezte, mely Europa erőtlenedő államait uj erőfeszitésre élesztette, és maga részéről a gondviselés által arra látszott rendelve, hogy, Europa közepében ázsiai nemzetiségének rövidsége nélkül europai müvelődésre s keresztény erkölcsökre alapitott virágzó államot alkosson. A nép magvát az elfajulás ellen a nemzeti önérzet védte, mig a nyugoti népek a sivatag népének a culturában útmutatókul szolgáltak. A német, szláv, román, magyar szomszédját állandó lakhelyekhez szoktatta, megtanitotta háziasságra a békés élet foglalkozásaira, föld- és szőllőmivelésre,

ámbár sok időbe kellett kerülnie, mig a büszke, harczias, közrendü magyar az ekét kezébe fogta. A fiatal ország közigazgatási intézményei is nyugotról származtak, s itt különös, a sajátságos viszonyok által módositott alkalmazásra találtak.

Az országot most a magyarok birták, alkotmányuk szervezve volt, és törekvéseik gyümölcseit most békében élvezhették volna. Arra azonban a nyugtalan, prédavágyó magyarnak nem volt kedve. Folytonosan portyáztak mindenfelé, raboltak s fosztogattak, s félszázadon túl egész Europában nyomort s inséget okoztak.

Végre nehány jelentékeny vereség, mely a magyar nemzetet T a k s o n y idejében érte, annak fiával s utódával G e j z á v a l (972—997.) e rabló kalandozásokat megutáltatta, mit neje, S a r o l t a, még inkább fokozott benne.

G e j z a, az országot benn iparkodott erőssé tenni, a kereskedelmet pártolta, müvészeket hitt az országba, s hogy népét békesebbé, erkölcsösebbé és boldogabbá tegye, a keresztény vallás fölvételét ajánlotta. P i l i g r i n lorchi érseket, ki már G e j z a atyja idejében egy szerzetest küldött Magyarországba a keresztény vallás terjesztése végett, fölszólitotta, hogy személyesen jőne Magyarországba. I. O t t o császár, kit e változás megörvendeztetett, B r u n o werdeni püspököt G e j z á h o z küldte követül, és ezáltal barátságos viszonyt kötött Magyar- s Németország között. Most Német-, Francziaországból, Italiából és más országokból számosan özönlöttek Magyarországba, kiket itt barátságosan fogadtak, földbirtokkal s szabadsággal ajándékoztak meg, és különös kedvezményekbeu részesitettek.[10])

Számos szerzetes eredménynyel látta koronázva törekvését. Templomok s kolostorok emelkedtek, ellenben a bálványok oltárait lerombolták. Gejza magát s fiát Salamont megkereszteltette, ki Vajk és István neveket kapott a keresztségben, ki miután Gizelát, Henrik bajor herczeg leányát nőül vette, 997-ben 19 éves korában atyját a kormányzásban követte.

István azzal kezdte kormányzását, hogy a keresztény vallás fölvételét teljes erélylyel szorgalmazta, és a keresztény szolgák fölszabaditását külön törvénynyel elrendelte. Azonban nem sok idő mulva egy az országban kitört lázadás az alig csirádzó kereszténységet veszélylyel fenyegette. Istvánnak egy uralomra vágyó rokona, Kupa, azon véleményben, hogy a néhány év óta hirdetett vallás a törzsfőnökök hatalmával nem fog összeférhetni, fegyvert fogott. István vitéz seregeivel ellene indult. Veszprémnél döntő ütközetre került a dolog, Kupát megverte, ki elesett és serege szétoszlott. István s a kereszténység győzelme eképen el lőn döntve.[11])

„E győzelem következtében," — mondja egyik magyar történetiró, — „történt meg Magyarország keresztényitése, melynek végrehajtásánál a külföldről most különösen nagy számmal bejött papok csak segitettek. István maga apostol volt. Beutazta az országot; hol szükségesnek találta, az oktatással a fenyegetést is összekötötte, és rövid idő mulva valamennyi törzsfőnök a keresztény hitre tért."

Most István mindenekelőtt arra ügyelt, hogy a politikai és egyházi függetlenséget népének biztositsa.

Azon iparkodott tehát, hogy ő maga, mint más fejedelmek, a római császár hübérnökévé ne váljék, s hogy a herczegi méltóságot király méltóságával cserélje föl, mi törekvéseinek végre sikerült is. István a II. Sylvester pápa által küldött koronát elfogadta, azzal 1000. évben aug. 15-én Gizela nejével együtt magát Esztergamban megkoronáztatta, és igy lőn a magyarok első királya.[12])

NEGYEDIK KÖNYV.

Bánság az Árpádok alatt, vagy a hübér-uralom első korszaka.

ELSŐ FEJEZET.

Bánság belső viszonyai. — Achtum bitorló. — A temesi grófság eredete. — A megyei rendszer fejlődése. — A megyei intézmény előnyei. — Egyházi intézkedések. — Gellért csanádi első püspök. — Az uj püspökség fölosztása. — A csanádi székiskola.

(1000—1038.)

A rómaiak, góthok, gepidák, hunnok, avarok és bolgárok változva uralkodtak Dáczia népein, s fölosztották a nélkül, hogy azon törzsek nyelvére, erkölcseire és szokásaira tekintettel voltak volna, melyekből államaikat alakították. Ezért nem volt egy ország, egy fölosztás is állandó, mert a népek, ha nem nyelv- s törzsrokonaikkal voltak összekapcsolva, mint fejedelmeik, kiirthatlan gyülölettel viseltettek egymás iránt. Tegyük még ehhez, hogy az országok bennszülöttei nem foglal-

koztak fegyverrel, hanem kizárólagosan földmiveléssel, és világos feleletet nyerünk azon kérdésre, eleink miért mutatták magukat közönyösökül az ország sorsa iránt? Micsoda szeretettel viseltethettek a lakosok hazájuk iránt, miután ott nem részesültek egyébben, mint szolgaságban, vagy ehhez hasonló sorsban?

E viszonyok lényegileg a magyarok alatt sem változtak.

A szabad férfiak, igy nevezték magukat a magyar urak s nemesek, birták a föld legnagyobb részét, s folytonosan harczoltak egymás között, hogy egyik a másik birtokát magához ragadja. Mig rabszolgáik arczuk izzadtságában dolgoztak nekik, a nélkül, hogy a szerencsétlenek sorsuk javulását remélhették volna, addig uraik megközelithetlen várlakaikba zárkóztak, melyek árkokkal, sánczokkal, bástyákkal s tornyokkal voltak körülkeritve. A zsarnokság e védett menhelyein, a durvaság s vad szenvedélyek e lakaiban még számos, birtoktalan szabad lakott, kik főnöküknek örök hüséget esküdtek, s minden körülmény között fegyveres kézzel szolgáltak neki, kik várszolgáknak (jobbágyoknak) neveztettek. A szegény rabszolgák (liberi) a várkastély körül apró kunyhókban laktak, s rettegve néztek a dombra vagy hegyre föl, melyeken zsarnokuk s prédavágyó szolgáik fészke állt. Nem volt azoknak kedvük munkára, mert rabszolgailag éltek, a munka gyümölcséből nyerendő rész reménye nélkül.

I. István király e vigasztalan helyzeten annyiban akart segiteni, hogy mindjárt országlása kezdetén a törzsfőnökök hatalmát korlátozni törekedettt. Azon-

ban Erdélyben, és különösen a mai Bánságban nem igen boldogult e tekintetben, és ugy látszott, hogy hatalma itt hoszabb ideig még ingatag lábon áll.

Némely nagyok, kiknek a birodalom e rejtek szegleteiben voltak birtokaik, függetlenebbeknek érezték magukat, s a zsarnokoskodásig féktelenkedtek. Egyik a másik ellen harczolva, kicsapongó szenvedélyeiket annál szabadabban követhették, miután a kormánynak épen akkor másutt volt elég dolga. Hogy a zürzavar tetézve legyen, Achtum, Gladnak egy ivadéka, Orsovánál a Dunán áttört, ősei hazáját könnyü szerrel elfoglalta, és a Maros mellett letelepedett, melynek partján Morisena várost azonnal megerősitette, és görög segélyből egy kolostort épittetett.[1]) A veszély, mely Istvánt s országát ez oldalról fenyegette, annál nagyobb volt, miután Bazil görög császár épen az időben a bolgárok földét elfoglalta, és Achtum emlitett császár fönhatósága alatt s annak nevében az Alutától kezdve a Marosnak a Tiszába ömléseig uralkodni kezdett.

István király, ki Achtum haderejét jelentékenyebbnek tartotta, mint valóban volt, e szemtelen bitorlónak nem mindjárt volt képes ellentállani. Achtum tehát pusztitásait mindinkább kiterjeszthette. Végre azonban ütött a fizetés órája. Csanád rokona által, ki Achtum alattomos cselvetései elől csak gyors futás által menthette meg életét s törvényes fejedelme iránti hüségét, megtudta István Achtum állását és erejét. Megfelelő hadosztályt rendelt a bitorló leküzdésére, mely Csanádot, Doboka fiát választá vezéreül. Csanád, melyik évben, nem lehet kipuhatolni, sere-

gével átkelt a Tiszán, és Szőregtől Kanizsáig véres ütközetekben üldözte az ellenséget. Azután egy éjjel az oroszlánosi (májdáni) mezőkről fölkerekedve, Morisena várat megrohanta, melyet félnapi véres csata után bevett. Achtum elesett, hivei életben maradt része pedig megfutott.[2])

Miután eképen a rend ismét helyreállittatott, István parancsára Achtum vára „Csanád várának" neveztetett el, és a visszafoglalt terület egy részéből a csanádi ispánság kihasittatván, e rész e nevet kapta. Egyszersmind pedig a győztes Csanád, ki jutalom fejében a temesi vidék kormányzásával megbizatott, külön kitüntetésképen az uj megye főispáni méltóságával is föl lőn ruházva.[3]) Több mint valószinü, hogy ez alkalommal István szülőföldünk egyéb részeit is rendezte, és hogy Temes, Torontál, Keve és Krassó megyék szintén akkor keletkeztek.[4])

Azonban nem sokáig tartott e béke az ujon állitott bánsági megyékben, melyeknek már életkezdete is oly borusan volt beleplezve.

1021-ben tudniillik a bessenyők (pecsenegek, törzsrokonai a magyaroknak) kalandos csoportjai rajozták be szülőföldünk virányait, s letarolták a szomszéd Erdélyt is, azonban a magyar fegyverek e vészthozó betolakodókat erélyesen visszanyomták. Egykori tartózkodásukból Bánságban származtatják Ó- és Uj-Bessenyő helyek elnevezését.

Tekintsük most a közigazgatási és egyházi intézményeket, melyeket I. István alkotott.

A közigazgatás könnyitéseül, István a magyar birodalmat több politikai járásra, kerületre, határ-

grófságra osztotta, és ezekbe a kormánynak felelős határgrófokat nevezett parancsnokokul.[5]) Hány ily határkerület lőn fölállitva, határozottan nem tudhatni, hanem annyi mint bizonyos elfogadható, hogy már akkor a Bánság „temesi grófság“ czime alatt e kerületek egyikét képezte. Ez intézkedés által nemcsak a belső csendet lehetett könnyebben föntartani, hanem ellenséges betörések ellen is gyorsabban lehetett föllépni.[6])

E politikai kerületektől lényegesen különböztek az ispánságok, (megyék, megyegrófságok,) melyek harczias jellemmel birtak. Hogy átalakitó intézkedéseinek kedvező sikert biztositson, István szükségesnek tartotta, hogy a már elődei alatt, habár fejletlen állapotban fönállt megyei intézményt czélszerüen szervezze. Már az ország elfoglalásakor az országban talált várakat, mint a honvédelem támpontjait Árpád, mint országos birtokot, a nemzet feje részére elfoglalta. István magának s utódainak még az által is biztositotta e várak birtokát, hogy azokat elidegenithetleneknek nyilatkoztatta.

A megye- vagy vidékrendszer egész Europában el volt terjedve, és akkori időben leginkább a hadviselés és katonai dolgok érdekében tett intézkedés volt, mely később az igazság kiszolgáltatására és népgazdászati czélokra is használtatott.

Minden megyének volt egy székhelyül szolgáló vára, honnét a megye lakosságát kormányozták. A megye népsége két osztályra oszlott, várkatonákra és várnépre. A megyei kormány élén állt a vár-gróf, (megye- vagy vidékgróf, ispán,) ki a király nevé-

ben a vár s hozzá tartozó megye katonai s polgári ügyeit intézte. Az előbbiekre nézve volt helyettese, illetőleg voltak tisztjei, mint főhadnagya, várnagya, ki bizonyos biráskodási hivatalt is végzett, valószinüleg azonban csak a vár belsejében; azután voltak kapitányai és csapatvezetői. Az igazság kiszolgáltatását illetőleg a várgróf helyettese az udvargróf volt, de alkalmasint csak oly ügyekben, melyekben a királyi udvar a várgrófot megbizta. Az adók behajtásánál a várgróf különösen a kapitányokat s főhirnököket használta; előbbiek ezen, s a fönnebb emlitett katonai hivatalon kivül, kerületükben a csekélyebb jogi ügyekben biráskodtak is, utóbbiak a bíráskodási hierarchiában alacsonyabb polczon álltak.[7])

Valamely várhoz, mint a megye köz- s támpontjához tartozók két osztályból álltak, t. i. p a r a s z t o k b ó l (coloni,) és k a t o n á k b ó l (milites.) Ezek együttvéve m e g y e b e l i e k n e k (azaz, ugyanazon megyébe irottak,) vagy c o n d i t i o n a r i u s o k n a k is, (azaz, a vár bizonyos szolgálataira kötelezettek,) a parasztok különösen v á r s z o l g á k n a k, a v á r h o z t a r t o z ó k n a k, p o l g á r o k n a k, a katonák v á r j o b b á g y o k n a k neveztettek. A vár és a várhoz tartozó megye azon népsége pedig, mely sem a várjobbágyokhoz, sem a bevándorolt idegenekhez (hospites) vagy más kiváltságos városi lakosokhoz (castrenses) nem tartozott, földjeért a megyei tisztviselőknek különféle szolgálatokkal tartozott; az végezte a várhoz tartozó földek mivelését, a vár falait fölépitette vagy kijavitotta, s más kisebb szolgálatokra, mint fuvarozásra, börtönőrzésre, hidak épitésére, útcsinálásra stb., volt kötelezve; fizetett

adót pénzben, vagy megváltotta élelmi szerekben, katonát tartott, szóval oly állapotban volt, melyben a szabadság megszünni kezd, a nélkül, hogy még az igazi szolgaság kezdődnék.

Ha az ország többi lakosát rabnak nevezzük, az alatt nem személyes, hanem tényleges szolgaságot értünk; értjük a birtokképtelenséget, a saját földbirtok hiányát. És itt mindenek előtt azon tiszteletreméltó osztályt értjük, melyet még az ujabb korig jobbágyságnak, parasztságnak, adófizető népnek (contribuens plebs) neveztünk, mely a monarchia kezdetétől a XIX. század közepéig a legkülönbözőbb változásokon ment át, és mely már István idejében számra nézve jelentékeny volt. Egyik része kétségkivül azon földmivelőkből állt, kiket a magyarok kivándorlásukkor az országban találtak, s kiket az ország uj birtokosai lakhelyeikből ki nem üztek, de adófizetésre kényszeritettek. A másik rész, és pedig kétségen kivül a jelentékenyebb, magyarokból állt. E földmivelők, kiket lehetlen szabadoknak nevezni, mert a város határán kivül szabadnak lenni, a XIV. században annyit tett, mint ingatlan jószágot tulajdonul birni, de azért raboknak sem nevezhetők, mert költözködési joguk nem vonatott kétségbe, — oklevelekben különböző nevezetek alatt fordulnak elő, mint: jobbagiones, jobbagiones liberi, coloni, conditionales, coloni stb. és különböző föltételek alatt is lettek az általuk mivelt földek bérlőivé. Mintegy század mulva István után, a nemzet nagyobb része már adóköteles földmivesekből állt, mit István idejéről nem mernénk állitani, bár ismételjük, hogy már akkor is ez osztály a nemzet főalkatrészét képezte.[8])

A földmivelőkön, parasztokon kivül akadunk az udvarhoz tartozókra (udvarnici, udvarnokok) milyeket egész nyugati Europa „ministeriales“ nevezet alatt ismer. Udvarszolgáknak, ministerialisoknak azok neveztettek, kik előkelőbbek udvarában, mint alsóbb hivatalnokok, mint müvészek és kézmivesek, fegyverhordók, apródok, asztalnokok, szakácsok; vagy az uradalmakban, (a királyiakat is értve) mint vadászok, vinczellérek, stb, alkalmazva voltak, és pedig oly kötelezettséggel, hogy e szolgálatok alól ki nem vonhatták magukat, mely szolgálat átszármazott utódaikra is. Ez udvarnokok a földhöz voltak kötve, s a személyraboktól csak annyiban különböztek, hogy uraiktól nem voltak elkülönözve, hanem a birtokkal együtt szabad volt eladni őket.

Mi végre a személyrabokat, vagy rabszolgákat Magyarországban illeti, azoknak jogukban állt ingó vagyont szerezhetni. Mindegyiknek volt házhelye, csak hogy ura határozta meg, mennyi gabonát, marhát, vagy ruhadarabot tartozik adni, és rabszolgaságuk csak ennyiből állt.[9])

A megyei intézmény ugy a királyra, mint országára s népére nézve megbecsülhetlen előnyök gazdagtartalmú forrása volt.

A legfőbb udvari hivatalok, melyek frank mintára a királysággal fölmerültek, mint főkincstárnok, főasztalnok, főlovászmester minden megyében alárendelt alhivatalnokokkal rendelkeztek, kik amazok hivatalczimében kifejezett ügyekben a király jövedelmeit kezelték. A király e szerint könnyen és a nép terhelése

nélkül intézhette hadfölhivását az egész országba, mert mindenütt telt kamrákra s pinczékre talált, állatcsordái jó állapotban voltak, udvarnokai készen álltak a szolgálatra. Továbbá minden vár az ország biztositására védvül szolgált. A hadsereget sem kellett előbb toborzani s fegyverbe gyakorolni, a csapatok készen álltak, s csak a király fölhivását várták, hogy azonnal fegyverkezzenek s induljanak, először a banderiumok, mintegy 30—40,000-nyi sereg, mely béke idejében senkinek sem esett terhére, és csekély zsold helyett kiterjedő földbirtokkal volt ellátva, mely családjaik s hozzátartozóik föntartását bőségesen biztositotta, s a hadjárat költségeinek elviselésére, hozzájárulván a hadi zsákmány által szerezhető kárpótlás, képessé tette, — azután a várjobbágyok vagy megyei zászlóaljak grófjaikkal, élénk, vállalkozó csapatok, éberek és bátrak a harczban, békések és szorgalmasak otthon övéik körében, kiméletesek a velük érintkező néppel, mely arra tüzhelye védelmét szivesen bizta.[10])

Trónja biztositása és az államélet szilárd alapra fektetése mellett sz. Istvánnak különösen szivén feküdt népének a keresztény hitre való téritése.

István király mily buzgalommal karolta föl a keresztény vallás terjesztését hazánkban, s törekvéseit mily siker koronázta, már emlitettük. Említettük azt is, hogy mindjárt országlása kezdetén épen egy magyar emelte föl kezét a keresztény vallás még gyenge virágának letörésére. Hasonló merény meggátlása végett, és hogy a kereszténységnek necsak a változó szivekben, de külsőleg is erős támpontot szerezzen több zárdát s apátságot, de különösen kilencz püspökséget

állitott, melyek feje, érseki czimmel, az esztergami püspök volt.[11])

E kilencz püspökséghez nem sokára a tizedik járult.

Fogadás következtében István, Achtumon vett győzelme után, Bánságban a Maros mellett a csanádi püspökséget alapitotta, melynek püspökeül Gerhard nevü jámbor szerzetest hitta meg Sagredából. Gerhard előkelő velenczei nemes családból származott és született 993-ban Velenczében. Tudományos képzettségét a bolognai tanodának köszönhette, erkölcsi érdemét pedig sz. Benedek sz. Györgyről nevezett kolostorának, melynek apátja volt. Jeruzsalembe tervezett zarándoklása közben akarata ellenére István Magyarországban föltartóztatta és csanádi püspökké nevezte. A püspökség fölállitásáig Imre herczeg nevelését és oktatását vezette, kinek házassága után Gerhard az udvari zaj elől a Bakony-erdőbe vonult. Itt barátjával, Maurussal a legfélreesőbb völgyben remetéskedett, s felejtve minden földi dolgot, egyedül istenes dolgokkal foglalkozott.[13])

Hét évi viszavonultság után Gerhard 1030-ban, István sürgetésére a kijelölt püspökséget átvette.[14])

Egyházkerületét, melyet szerveznie kellett, nagyobb részint még pogányok lakták. Nehány görög szerzetes, kik Csanádon laktak, kevés sikert tudott aratni, és az uj püspök épen nem használhatta működésüket. A király parancsára a pécsi apátságból, a szalavári, bakony-béli, zobori s pannonhegyi zárdákból két-két fölszentelt szerzetes segitette a püspököt a lelkipásztorkodásban. Hét közülök, névszerint: Albert,

Fülöp, Henrik, Konrad, Krató, Takló és István született magyar volt, kiket Gerhard biztos tapintattal választott ki, s kik fáradságos apostoli működésének tevékeny s erélyes támaszai lettek. Némelynek közülök Orodon (Arad) kellett letelepednie, hol azonban a templom s zárda épitésén még dolgoztak, ideiglenesen tehát Csanádon a sz. Jánosról nevezett görög kolostort foglalták el, melyet Achtum épittetett. Ellenben a görög apátság, szerzeteseivel együtt, Krassovába tétetett át.[15])

A csanádi püspökség széles kiterjedésü volt. Kiterjedt a Körös, Tisza és Duna bal partjától egész Widdin vidékeig s Erdély határszéleig s az időben öt főesperességre volt fölosztva, melyek a következők voltak: Orod (Arad,) a Maroson innen és túl, a torontáli, csanádi, temesi, és sebesi; voltak azonban idők, mint 1332 körül, midőn egy hatodik is, a krassói, virágzott. Sz. István lelkészségek föllállitását rendelte el, minden tiz helységet egy templom épitésére kötelezvén, melyek egyszersmind a lelkészt két majorral, 2 személyrabbal, 1 nyerges-, 1 vonó lóval, 6 ökörrel, 2 tehénnel s 34 baromfival ellátni tartoztak. A szükséges templomi kellékeket s misemondó ruhákat a király adta, lelkészről s könyvekről a püspök gondoskodott.[16])

Gerhard püspök modora nyilt, fesztelen, nyájas és szeretetteljes volt, következőleg kikkel érintkezett, azok nem tagadhatták meg tőle a tiszteletet s szeretetet. Seregenkint vándoroltak gazdagok s szegények, ifjak s vének Csanádra, hogy az istenfélő jámbor férfit lássák és hallhassák, általa oktathassák magukat, és a

keresztséget fölvegyék. A körülfekvő városokban s falukban lassankint templomokat s oltárokat épitettek, és midőn egy alkalommal 30 megtért nemes fiaikat azon kéréssel vezette e jámbor püspökhöz, hogy venné őket gondoskodása alá, Csanádon egy házat iskolául rendezett be, és tanitóul a szerzetesek legtudósabbikát, névszerint Waltert a bakonybéli apátságból alkalmazta. Az oktatás nyelve a latin volt, miután a hazai nyelv akkoriban még nem volt ugy kifejlődve, hogy irásbeli munkálatoknál használni lehetett volna, s mivel a papiros még ismeretlen lévén, nagy fáradsággal pergamenre irtak.

Nem sok idő mulva a székes-iskola lengyelek, csehek, németek, sőt frankok látogatása által annyira megnépesedett, hogy Walter nem győzte a munkát, és a püspök a hires székesfehérvári királyi tanodától kért segédeket. Az Henrik nevezetű németet küldte segédül, ki addig a nevezett tanodánál altanitó volt.[17])

Igy fejlődött a dácziai vadonokban a kereszténység áldásai által munkás, békés élet, melyet azonban nem sokára ismét véres harczok szakitottak félbe.

MÁSODIK FEJEZET.

Aba Sámuel Csanádon. — Péter király elkergettetése. — Az ismét föltámadt pogányság. — Gerhard vértanusága. — Görög ravaszság. — I. László győzelme a kunokon.

(1039—1090.)

Szent István halála után 1038. Kr. u. Péter jutott a magyar trón birtokába; azonban öt évig tartó zsarnok uralkodása után a főrendek a koronától meg-

fosztották. Követte Samuel, Aba vagy Apa mellék névvel, István egyik fivére, de az sem volt méltóbb a királyi trónra, mint elődе.

Sámuel a legtöbb bitorló, vagy azok hibájába esett, kik valamely tartományt vagy országot meghódítnak. A helyett, hogy ellenségeiket kiengesztelnék, azok erejét s tehetségeit a maguk részére megnyerni iparkodnának, szelidséget s kiengesztelődést mutatnának, elég botorul azt hiszik, hogy visszariasztó példákat kell adniok. A tüzet nem oltják, hanem a lángokat csak takarják, melyek előbb-utóbb annál magasbra lobognak.

Sámuel ily tévhitben volt. Vak szenvedélylyel üldözte mind azokat, kik Péterhez szitottak. Minden ház börtönné, minden fa bitóvá, az egész ország véres vesztőhelylyé készült változni. De a leggyalázatosb még hátra volt. Tanácskozás ürügye alatt e zsarnok sok világi és egyházi nagyot hitt meg Csanádra, hol a nagyhetet tölteni s husvét napján Gerhard mint legidősb főpap által magát megkoronáztatni akarta. Csanádra érkezve, puszta gyanúból 40 nemest, kik az elüzött Péter párthiveiül voltak előtte gyanusitva, elfogatott s minden kihallgatás nélkül karóba huzatott.[1])

De e gaz kegyetlenség nem sokára az ő számára is véres gyümölcsöket termett!

E kegyetlen cselekedetén elborzadva, a jámbor Gerhard vonakodott őt megkoronázni. És midőn a törvénytelenül beigtatott király, számos kisérettel még is a templomba menni megkisérlette, Gerhard püspök, szent buzgalomtól föllelkesülve, szószékra lépett s tol-

mácsa által isten itéletével fenyegette a királyt, s nem sokára bekövetkezendő bukását jövendölte meg neki. Az országnagyok a király haragjától tartva, a tolmácsnak a jóslat nyilvánítását nem akarták megengedni, de Gerhard nem tágitott. „Féld az Istent,“ — kiáltá tolmácsának, — „tiszteld a királyt, de nyilatkoztasd ki híven a te atyád beszédét!“ A tolmács reszketve engedelmeskedett, azonban szerencséjére, a király is annyira megrendült, hogy sem őt, sem a püspököt nem merte megbüntetni. Gerhard jóslata azonban még is teljesült, mert Sámuel 1044-ben futása közben lefejeztetett.[2])

Most ismét az elüzött Péter ült a trónra. Miután azonban Péter egy neki engedelmes mágnások gyülekezetében Henrik német császárnak ünnepélyesen kijelentette: hogy az országot neki köszöni, azt mint hü-bért, elfogadja töle, következőleg hüséget és engedelmességet igér neki, — ez oly ballépés volt, mely Péterre, mint az országra nézve, a legszerencsétlenebb következményeket vonta maga után.

Ennek, mint a haza leggyalázatosb elárulásának hire, gyorsan elterjedt az országban. Péter ellenségei, részint az egyház hivei, részint a pogányság tisztelői, Csanádon összegyülekeztek, és elhatározták, hogy Pétert a tróntól megfosztják. E gyülekezetben Gerhard ellenszegült a hozott határozatnak; azonban szavai a föllázadt kedélyek előtt hatás nélkül hangzottak el. Az elüzött András gyorsan visszahivatott Oroszországból, Péter szemvilágától megfosztatott, és Székesfehérvárott fogva tartatott, hol azután nem sokára meg is halt.

I. András alatt a pogányság ismét fölütötte fejét, a még mindig nem eléggé erős kereszténység ellenében. Vata és Viska főnökök vezérlete, mint szintén a fogságból kiszabadult erdélyiek, Gyula, Bua és Bukna alatt, kik az uj királynak csak azon föltétel alatt igértek segélyt, ha a kereszténységet elnyomja, a féktelen csorda karddal s tüzzel pusztitotta az országot, templomokat rombolt, a németeket s olaszokat, különösén pedig a püspököket s papokat üldözte, s régi pogány hitszokásaik szerint kezdtek élni s áldozni Istennek.[3])

A pogány rajongás viharai között találta Gerhard püspök is vértanui halálát.

Gerhard Budára utaztában a királyhoz, két utitársának, név szerint Buld és Besztrid olasz származásu püspöknek, állitólagosan megjósolta volna halálukat. Annyi tény, hogy a budai révnél Vata s hivei oly kőzáporral fogadták a püspököket, hogy Buld ijedtében meghalt, Besztrid halálosan megsebesült, Gerhard ellenben csodálatosan sértetlen maradt. Midőn a kolomposok azt látták, Gerhardot megragadták, s a maig is nevéről nevezett budai hegyre czipelték, honnét taligára téve a sziklás meredélyen leguritották. Még vert szive, midőn a Dunapartra gurult. Itt egy irgalmas kéz találkozott, mely lándzsáját a vértanu mellébe döfte s kinjainak véget vetett.[4])

Ez történt 1047. szept. 24-kén.

Igy halt meg az első csanádi püspök a keresztény hitért, és a keresztény világ azóta a szentek között tiszteli. Utódja Maurus, és Fülöp apát András király engedelmével 7 év után kivették pesti sirjá-

ból, és sok csodajel között szállitják Csanádra, hol Gerhard a szüz anyának templomot épittetett, és abban sirboltot készittetett magának. A még egészen ép test a sirboltba temettetett. Szent maradványait innét 1400-ban Velenczébe szállitották, s ott sz. Dénes templomába eltemették.[5])

András sok idő mulva emelkedett ki tevékenytelen életéből.

Erélyének első nyilatkozványa volt, hogy halálos büntetés alatt eltiltotta a pogány szokások gyakorlatát; a pogányság minden nyomát kiirtotta, a lerombolt templomokat fölépittette és a kereszténységet, s István törvényeit teljes épségben visszaállitani iparkodott. Azonban alig állitotta helyre a belső csendet, midőn az ifju országot kivülről betolakodók ellen kellett védelmeznie. Különösen az ármányos byzanczi udvar egy alkalmat sem mulasztott el, midőn a magyar királynak s országainak árthatott.

Végre 1073 körül a görögök bünhődtek, miután, mint Bulgária urai, a pecsenegek rabló csordáinak a Száván át tett többszörös betörését nemcsak előidézték, de elő is mozditották.

Slankemennél, a Duna és Tisza összefolyása átellenében magyar sereg gyült össze. A bácsi és soproni megyei had, vezetve Veit és János grófjaik által, daczára az ellenük rohanó görög tüznek, átment a Száván, és Belgrádnál tábort ütött. Az ottani görög parancsnok, Nicetas, hogy az ostrom alól fölmentse magát, pecsenegeket hitt segitségül, de ezeket a magyarok megverték. Ugyanakkor Salamon király is a maga, s Gejza és László herczegek vezérlete alatt

álló főhaddal átkelt a Száván, és Belgrádot még szorongatottabb helyzetbe hozta. A város azonban erős volt, és még sokáig nem esett volna el, ha azt több helyütt egy ott fogva tartott magyar leány föl nem gyujtotta, s az ostromlóknak az által alkalmat nem nyujtott volna, hogy a várost ostromolják és elfoglalják. Nicetás testőrsége maradványával a várba huzódott, később azonban szabad kivonulás biztositása mellett azt is átadta.[6])

A polgárháboru által okozott belzavarokon kivül, melyek alatt a pogányság ismét éledni kezdett, 1075-ben még az éhinség is meglátogatta hazánkat.[7])

I. László (szent,) Zwonimir özvegye által segélyül hiva, épen bevégezte Horvátország meghóditását, midőn kun csordák ismételt rabló betörése visszahivta Magyarországba.

A kunok Kopulch vezérlete alatt 1089-ben Erdélyt, s a határos megyéket a Tisza balpartján egész Becséig, — Engel szerint Tokajtól Becskerekig,— máris bebarangolták, és emberben s állatokban rabolt temérdek prédával a Temesnél letelepedtek és jól elsánczolták magukat.

László itt érte őket utol harczosaival.

Nem volt ugyan elegendő élelmi szere, számra s hadkészletre nézve is túlnyomó volt a kunok ereje, mégis azt látta, hogy itt csak gyors győzelem dönthet. Sergét buzditó beszéd által lelkesitve, megragadta a királyi vérvörös zászlót, váratlanul rohanta meg a még nem rendezett ellenséges csordákat, és fényes győzelmet aratott. A kun sereg, miután Kopulch vezére, s legjobbjai elestek, megadta magát kegyelemre. Beszé-

lik, hogy közülök csak egy Eszembu nevü menekült, ki hirül vitte haza, hogy mily vereséget szenvedtek.[8])

A csata a mai Pogányest vidékén, Krassómegyében, ment végbe. Mondják, hogy a magyarok e csata emlékeül a Temest Pogányosnak nevezték volna el, mely nevezetet e folyó hosszabb ideig viselte volna is. Poganyest szintén e csatától nyerte volna nevezetét.[9])*

László a pogány foglyok kiméletét parancsolta meg, remélve, hogy az által a keresztény vallásnak nyeri meg őket, s országa népességét szaporithatja. Azok, kik a keresztséget fölvették, a Tisza és Zagyva között, a mai Jászságban telepittettek le. A hon maradt kunok, égve a boszutól, fogoly honfitársaikat visszakövetelték, s uj betöréssel fenyegetődztek, ha követelésük teljesitlenül marad. László azonban megelőzte s az Al-Dunánál megtámadta őket, seregüket szétverte, Ákos vezérüket párbajban megölte, és az országot hosszu időre szabaditotta meg betöréseiktől.[10])

HARMADIK FEJEZET.

A keresztes hadjáratok. — Uj viszályok Byzanczczal — Ütközet Karasnál. — A görögök beütése a temesi Bánságba. — A czisztercziek alapitása. — Az egresi apátság III. Béla alatt.

(1091–1200.)

A XI. század vége felé, a szent földről visszatérő jámbor zarándokok azt a szomoru hirt hozták, hogy a palästinai szent helyek hitetlen rajongó szeldsukok

kezébe estek, s ott uj országot alapitottak. Krisztus sirja és a szent föld visszafoglalása végett Europa fejedelmei az 1095-ben Piacenzában tartott egyházi gyülekezetben keresztes hadjáratot határoztak.

A sokféle nemzetből összeállitott sereg vezéreül egyhangulag László magyar királyt választották, ki azonban a fővezéri méltóságot már nem viselhette, mert a kitüntetés után pár hét mulva meghalt. László halála után e méltósággal Kálmánt kinálták meg, kit a tudományok iránti szereteténél fogva „Könyvesnek"[1]) neveztek el. Kálmán azonban, az alig átvett ország gondjaival lévén elfoglalva, nemcsak el nem fogadá e kitüntetést, de a keresztes seregeknek csak azon föltétel alatt engedte meg az átvonulást az országon, ha azok kellő fegyelemben fognak tartatni.

A 23,000-ből álló első sereg Walter (Habenichts melléknéven) vezérlete alatt, jól fegyelmezetten, és azért Kálmán által vendégszeretőleg fogadva, 1096-ban minden baj nélkül ment keresztül az országon Zimonyig, hol Walter átkelt a Száván. Tizenhat keresztes vitéz fegyvervásárlás ürügye alatt visszatért Zimonyba, hol azonban több kicsapongást követett el. A nép megfogta, meztelenre vetkőztette, és ugy kergette őket vissza övéikhez.

Nem sok idő mulva egy másik, 40,000-ből álló sereg, a hires Péter remete vezérlete alatt jelent meg az ország határain. Kálmán annak is megengedte az átvonulást és szükséglete bevásárlását, s a végből élelmiszereket hordatott azon vidékekre, melyeken a seregnek át kellett vonulnia. E sereg is türhető rendben haladt Zimonyig. Itt a sereg a város falain azon 16 ke-

resztes vitéz fegyverzetét látta mint valami győzelmi jelt kitüzve, melyeket a város lakói a kereszteseknek óvó intésül tüztek ki. Ezt látva a sereg, boszúra lobbant, ostromba vette és földulta a várost. Csak azon hir, hogy a király egész hadseregével siet a keresztesek megfenyitésére, vetett véget a szent czéllal semmiképen össze nem férő kicsapongásuknak.

Még ugyanazon évben ért a határszélekhez Bouillon Gottfried lotharingi herczeg, s két fivére, Balduin és Eustach 100,000 emberből álló jól fegyelmezett hadseregével. A vezér, értesülve az előbbi seregek kicsapongásai felől, s okulva azok sorsán, mielőtt az országba lépett, fényes küldöttség által kért a királytól szabad átvonulást, igérvén, hogy seregét szigoru fegyelemben tartandja. Igérete megtartásának biztositékaul, Kálmánnal Sopronyban tartott személyes találkozása alkalmával, átadta fivérét Balduint s annak nejét Gundehildet mint túszokat, mire a király nemcsak szabad átmenetet engedett, hanem a vezéreket barátságosan megis vendégelte, a seregnek pedig mindenütt átvonulása útjában meghatározott árért élelmi szereket adatott, és a sereget maga Zimonyig elkisérte, hol a túszokat kiadta.[2])

Ez események után békeévek következtek, melyek folyama alatt az itteni vidék ismét kezdett fölvirágozni. A XII. század első felében népes falvakat látunk itt, és véres viszályok után csendes, házias boldogság szállt a béke ölébe.[3])

Azonban már az 1128—1129. évek uj iszonyatosságok szinhelyévé tevék Bánság virányait. Komnen János görög császárnak, mert nem akarta kiszol-

gáltatni a szeme világától megfosztott Álmost és híveit, kik nála oltalmat kerestek, II. István király, kitől, mint Thuróczy mondja, minden király ugy félt, mint mennykőtől, követei által a legsértőbb kifejezésekkel hadat izent.

István összes seregével elindult, átkelt a Dunán, Belgrádnál (akkor Branizoba) tábort ütött, és a gyenge helyőrséget a város átadására kényszeritette. A királyi nemesek egy részét Szerbia és Bulgária pusztitására küldte, azonban Philippopelnél a császár szembe szállt velük, és visszanyomta őket. Azalatt István Belgrádot földig lerontotta, és annak romjaiból Zimonyt (Zeugminum) megerősitette. A meglehetős szerencsés siker a királyt következő évben fontosb vállalatokra izgatta.

A magyar főurakat a szükség nélkül keletkezett háboru annyira nem érdekelte, hogy az átalános hadfölhivást csak gyéren követték, mint szintén a megyei hadak is. István e miatt kényszerülve látta magát cseh hadakat segitségül hivni.

Midőn következő évben (1129.) az egyesült seregek kiindulandók voltak, szerencsétlenségre, a király Egerben megbetegedett. Gyors fölgyógyulás nem volt remélhető, minek következtében Stefel nevü német grófot, talán nejének egyik rokonát, nevezte ki seregparancsnokul, azon utasitással, hogy a Duna s Tisza balpartján (tehát a temesi Bánságban) üssön tábort, s a byzanczíakat az átkeléstől eképen visszatartóztassa. Miután Komnen János a Duna jobb partján a magyarok állását, s az átkelés nehézségeit fölismerte, serege egy részét a folyam mentében fölfelé vezettette, és

ott, hol a temesi területen a most ugynevezett bánsági homokdombok a tulsó partig terjednek, az átkelést végrehajtotta, mig ő Haram átellenében (a régi Horom, most Uj-Palánka) szinleges átkelési kisérletek által a magyarok figyelmét s tevékenységét foglalkoztatta.[4])

Rendelkezéseit siker koronázta. A magyarok teljesen készületlenek levén e cselre, egyszerre hátban lőnek megtámadva.

A többség a szigeteken állt, hol a császár átkelni akart, a többi pedig a Karosfolyam (Karassó) hosszában volt fölállitva. Ott gyilkos ütközett keletkezett. A magyarok a túlnyomó erő elől hátrálni kénytelenek. A szigeteken állók társaik segitségére akarnak sietni, ekkor a hajó hid a Duna bal ágán beszakad, és sokan vesznek a folyóba. A hajók lángba borulnak, és a császár átkelését többé semmi sem akadályozhatja. Most két oldalról dühösködött a halál a magyarok között. A vitéz Giz és Cladian grófok elhullnak embereikkel, és a többit csak a hegyekbe tett gyors futás menthette meg. A császár ovatosságból nem engedte üldözni őket, mert még a harami vár meglehetősen erős őrizetével kellett küzdenie. Azonban e várt is nem sok idő mulva ostrommal bevette, és a védőknek véresen kellett kivonulásukat kiküzdeniök.[5])

Komnen kiküzdött győzelmével beelégedve, ismét visszament a Dunán. Belgrádot ujra hatalmába keritette, és Zimony meghóditása után a Belgrád átellenében fekvő Frankvidék (Francochorion) nevezet alatt értett szerémségi termékeny sikságot is elfoglalta. Mihelyt azonban főseregével az országból kivo-

7*

nult, az elszéledve volt magyarok ismét összeszedték magukat az az alatt fölgyógyult király zászlója alatt, a byzancziakat Zimonyból kikergették, és Belgrádot visszafoglalták.[6])

II. Géjza alatt uj viszályok támadtak Byzanczczal.

1150-ben az öreg Uros szerbiai fejedelem meghalt. Uros Gejza nejének nagyatyja volt. Utóda a trónon fia, Cudomil lett. Ez a görög iga alól menekülni akarván, II. Gejzát hitta segítségül. A görög trónon akkor Komnen Manuel, nagy tehetségekkel fölruházott, becsvágyó, harczban erős, békében ravasz fejedelem ült, a hanyatló keleti császárság utolsó nagy férfia, ki Ázsiában az arabok által szorongatva, Europában törekedett birodalma határait terjeszteni, és nem kisebb tervvel foglalkozott, mint a már föloszlott nyugoti császárság tartományait hatalma alá keríteni.

Gejza annál készebb volt Cudomilt segiteni, miután értésére esett, hogy Manuel a nem régiben hozzá menekült Borist[7]) nemcsak biztatta, hogy a magyar trónra segíti, hanem még egy nőrokonával össze is házasította s Magyarországot illető hóditási vágyainak eszközeül használta. A szerb fejedelemnek adott segély Manuelnek elég alkalom volt arra, hogy Magyarország ellen nyiltan föllépjen. Cudomilt 1152-ben megadásra kényszeritte, Gejza távollétét Oroszországban fölhasználta, és még azon évben jól fölszerelve Magyarországba jött, s Zimonyt ostrom alá vetette. Túl a Dunán egy kis magyar sereg ellent akart

állni, de azt megverte, és a görögök egész Székes-Fehérvárig portyáztak.

Gejza sietve tért vissza Galicziából. Manuel azonban kerülte az ütközetet, s gazdag zsákmánynyal tért vissza az a közben elfoglalt Zimonyba.

Mig Gejza maga Zimony felé sietett, nagybátyját Belus nádort a temesi bánságon át az al Dunához küldte. Belus a Haramnál (Uj-Palánka) átkelt, Belgrádot ostrom alá fogta, a görögöknek a visszavonulást így elvágván. A császár most sietve átkelt a Száván, Belust a Dunától visszakergette, és az elüzött halicsi herczeget, Borist, az akkor igen népes Temes- és Torontálmegyék bekóborlására küldte. Azonban a magyar sereg zöme közeledésénél Boris sietve visszament a Dunán és a magyarok boszúja elől menekült. Manuel erre Konstantinápolyban pompás győzelmi menetett tartott, melyet 1000-nél több, állásukon fölül átöltöztetett fogoly magyarnak kellett megdicsőitnie.[8])

Manuel nem mondott le hóditási vágyairól. A Bánság és Szerémség még nehányszor tapasztalta a háború csapásait, maga Zimony 1165-ben ismét a görögök kezére került, és csak 1183-ban tudták a magyarok visszafoglalni.

A XII. századig, daczára a gyakori zavaroknak, több szerzetes rend honosodott meg Magyarországban, melyeket a királyok földbirtokkal s egyéb kedvezményekkel ajándékoztak meg.

III. Béla alatt a csisztercziek is bejöttek, kik magasb szellemi müveltség, s finomabb erkölcsök mellett szigorú fegyelem s munkásság által különböztették meg magukat azon kicsapongó, tudatlan s bárdolatlan

szerzetesektől, milyeket Béla a byzanczi birodalomban gyakran látott. Oly rendszerető férfi mint Béla volt, megszerette a csisterczieket, sőt többre becsülte a benczéseknél, mert habár ezek Magyarországban távolról és soha sem fajultak el ugy: mint Franczia, Német s Olaszországban, még is gazdagon uszva földi javakban, vallásosságra, kenetességre és a kedély gazdagságára nézve hátrább állták amazoknál.

Béla meghivására 1179-ben tizenkét szerzetes jött apátjával Pontignyból a temesi grófságba, Csanádmegyébe, hol megalapitották a később hiressé vált s szent szűzről nevezett egresi apátságot.[9])

Két évtizeddel később (1198) a csiszterczieknek már 15 apátságuk volt Magyarországban, melyek későbbi időkig isteni félelmet s buzgóságot jellemző iskolákkal voltak egybekapcsolva, s az általuk kifejtett munkásságban maradtak volna, ha a királyok s mágnások tékozló buzgóságukat mérsékelni tudták s az örök üdvösséget inkább kiérdemelni, mint haszontalanul megvásárolni törekedtek volna. Igy azonban e rend is mind inkább nevekedő gazdagságánál fogva végre a kisértéseknek engedve, több oly esztelen s érzéki vágyakból keletkező gyönyörbe merült, melyek az emberek veszedelmére és elkárhozására szolgálnak.

NEGYEDIK FEJEZET.

A temesi gróf. — Béla, az ifjabbik király, ura a déli országrészeknek. — Egyháztilalom. — A mongolok. — A kunok kétségbeesett harcza. — Mongol iszonyatosságok. — IV. Béla a városok alapitója. — Társadalmi viszonyok, — Fémyi országgyülés. — IV. László halála. — Müvelődési viszonyok.

(1200—1300.)

II. András uralkodása alatt a temesi gróf méltósága már oly fontosságra emelkedett, hogy egy törvény az erdélyi vajdasággal egyenlővé teszi, s a király csak érdemes és kipróbált erkölcsökben tündöklő hazafiaknak adományozhatja.[1])

1209-ben András király, mint egy oklevél bizonyítja, a temesi grófság határait korlátok közé szorítja, a midőn az egész területet Csernától az Alutáig „Szörényi Bánság“ czim alatt bizonyos Bassan Domokosra, seregei első vezérére bizta.[2])

A temesi grófság határainak korlátozása bizonyosan csak a könnyebb igazgatás tekintetéből történt, a mint csakugyan sok ideig derült békenapok sütöttek Bánságra, melyeket csak néha, főképen András király kormányzása elején, zavartak meg belviszályok, mig végre egy nap következett be, melynek emléke a legvéresb betükkel van a történet lapjain irva, s mely nap Magyarországra és tartományaira vészt és halált hozott.

1226-ban Béla, András legidősbik fia, vette át Erdély s Magyarországnak a Tisza balpartjáig terjedő

része igazgatását. Béla volt az is, ki atyja parancsára a hátrányosan elidegenitett koronajavakat igazgatása területén kérlelhetlen szigorral elkobozta. Az érdeklettek mozgása nem riasztotta vissza, kik még fölségárulási merényekre is vetemedtek, melyeket azonban a véletlen meghiusitott, és a legbünösebbek lakoltak. Azonban az üres királyi kincstárt ez elkobzások sem töltötték meg. András 1230-ban azon megtiltott segély-eszközhöz nyult ismét, hogy a kincstár kezelését zsidóknak s izmaelitáknak adta haszonbérbe.

Ez által hallatlan nyomort idézett az országra.

Minden oldalról zaklatva, végre 1231-ben beleegyezett ugyan azok eltávolitásába, de igéretét nem teljesitette, miért is Robert esztergami érsek nem régiben kapott teljhatalmánál fogva Magyarországot egyházi tilalom alá vetette (1232. decz.) minden igazhivőt a mahomedánokkal való kereskedéstől és érintkezéstől eltiltott, Dénes nádort és Samuel királyi kincstárnokot egyházi átokkal sujtotta, s a tilalom alól egyedül a királyt, javulását várva, vette ki.

A templomokat bezárták, a harangok elnémultak, isteni tisztelet nem tartatott, sőt még a halottakat sem temették el egyházi szertartással, hanem csak csendben ásták el. Igy volt egész Magyarországban, tehát a temesi Bánságban is. Az egyházi tilalom csak egy év mulva, a király különös kérelmére, vonatott vissza.[3])

Ugyanez időben IX. Gergely pápa elrendelte, hogy a csanádi püspök püspökségébe a belgrádi (akkori időben Nándor-Fehérvárnak neveztetett) püspökséget bekeblezze azon esetben, ha az odavaló püspök

az unióhoz való viszatérést megtagadná. És most Magyarországot, a mongolok zajló árja özönlötte el, mely mint a barbar hunok, mindent pusztitva,az egész országot sivataggá változtatta.

Batu-Chan vezérlete alatt 1241-ben a hóditóvágyu vad mongolok (tatárok) a vereczki szorosan betörtek Magyarországba. A vár- (megyei) hadakat a királyi adományozások meglehetősen megfogyasztották. Az igért zsoldot az üres királyi kincstár meg nem birta. A nemesség a keresztes hadjáratok óta semmi veszélyesb harczban részt nem vett, sőt inkább a jólétben elpuhulva, önérdekbe sülyedve, s a túlságosan kegyelt kunok iránti idegenség miatt, mindinkább távolodott a királytól, és saját kebléből nem volt képes alkalmas seregvezért fölmutatni, midőn az országban már égett a harcz fáklyája.

Ide járult még egy nagy baj!

Szárnyakon repülte be az országot a hír, mely a nem régiben bevándorolt kunokat azzal vádólta, hogy a tatárokkal egyetértenek. Az irigy és boszuvágyó tömeg, a király ellenállása daczára, Kuthen (Koczan), kun herczeget s kiséretét megölte. A kunok épen akkor jól fölfegyverkezve Béla védelmére Pestre vonultak, midőn a város közelében herczegük méltatlan halála felől értesültek. Boszúra gyuladtak, melyet a magyarok ujabbi kegyetlensége vak dühösségig fokozott. Alig terjedt el tudniillik Kuthen meggyilkolásának hire az országban, a magyarok a városokban s falukban hon maradt kun öregeket, nőket s csecsemőket leöldösték. Midőn a kunok az ujabbi kegyetlenséget meghallották, sietve visszafordultak, és fegyverüket a magyarok ellen forditották.[4])

Béla hiában várta a Tisza inneni s tulsó vidékeiről a még hiányzó grófok, püspökök s urak megérkezését, megyei zászlóaljaikkal s hadkötelezett fegyvereseikkel, azoknak saját tüzhelyeikért kellett hadakozniok, vagy pedig mint Bulzo (Bulcsu, Basilius) csanádi püspök is, az aradi, torontáli, temesi és krassói főispánokkal az elkeseredett kunok hatalmába kerültek, s részint tönkre verettek, részint pedig utjokat a kunok elvágták, mire ezek a Dunán át keltek, a szerémségi frankvidéket elpusztították, és kivándoroltak Bulgariába[5]).

E szerint vidékeink már a borzasztó mongol csordák beérkezése előtt a mélyen megbántott kunok által elpusztíttattak, a bekövetkezett viharok pedig szülőföldünket majdnem végképen semmivé tették.

E közben Kajuk (Kadam) mongol vezér a meszesi szorosnál betört Erdélybe, elpusztította Nagyváradot Bihar-megyével, azután a Maros és Tisza bal parján lefelé vonult, pusztítva Békés-, Arad-, Csanád-, Torontál-, Temes- és Krassó megyéket, szándékosan érintlenül hagyva Perg (Nagy-Lak) nagy német várost, a jól erődített egresi csiszterczi apátságot, és a csanádi püspöki residencziát, hogy a nép menekülését oda irányozzák s a népet ott később tömegben találva, egyszerre megrohanhassák.

Midőn az egész környéket fegyverrel s tüzzel elpusztították, Perg ellen indultak.

A fogoly magyarokat most maguk előtt hajtották a város falai ellen, s miután azokat az ostromlottak hajító gépei részint agyonverték, részint a sánczárkokba terelték, a fogoly oroszokat, izmaelitákat s kunokat taszi-

gálták elöre, fegyveres kézzel kényszerítve az előnyomulásra, s tartóztatva vissza a hátrálástól. Miután eképen foglyaik által intézték az első megtámadást, és a közben az ostromlottak lankadni kezdtek, a mongolok hetedik napon átalános rohamot intéztek a város ellen, és azt be is vették. A lakosoknak a szabad mezőre kellett kivonulniok, s miután ott minden vagyonukat halomra rakták, baromi vad kegyetlenséggel lőnek kivégezve.

A szétdult Pergtől nehány nap mulva a prédaszomjas, és vértlihegő vad csorda átkelt a Maroson s az egresi apátság elé érkezett.

A szerzetesek s népség a kolostorba menekültek. Nem levén reményük, hogy az ostromot kiállják, életük s a nők becsülete kimélése igéretére megadták magukat. Mihelyt azonban a helyet átadták, a mongolok, mint mindig, megszegték igéretüket, a férfiakat leöldösték, a nőket s leányokat meggyalázták, s csak a szerzeteseket nem bántották, alkalmasint elöitéletes félelemből.[7])

Hasonlóképen rohanták meg Csanádot. A pompás püspöki lakot s templomot lerombolták, a népet könyörtelenül legyilkolták, és a püspökség népes városait s falait füstölgő romokká és omladékokká változtatták.[8])

Végre miután a mongol csordák két évig pusztitottak Magyarországban, különösen a bánsági vidékeken, Bathu-Chán vezérük alatt kivonultak az országból, azt az örvény szélén hagyva hátra.

A még pár év előtt virágzó ország leirhatlan nyomorba sülyedt, és a népség annyira megfogyott, hogy az ország sikságain napi járó földekre széltében és hoszában csak fehérlő csontokat, félig föloszlott hullá-

kat, ezeken rágó vadállatokat, romban heverő falukat, ezekben füstölgő tornyokat, leomlott füstös falakat, de embert látni sehol sem lehetett. A magas fűvel benőtt elhagyott utakon a rejtekhelyeikből kibuvó s hazájukra alig ismerő lakosoknak csak a templomtornyok fekete romjai szolgáltak útmutatókul. Azonban az inség kelyhe még ezekkel sem telt meg csordultig. Miután a földet senki sem tudta mivelni, a mongolok pedig mindent fölemésztettek, még az éhhalál és kezdett dühöngni s nem kevés áldozatot ragadt el. Némely történetiró szerint akkoriban még emberhust is (!) árultak volna nyilván. A farkasok, a hullák szaga által előcsalogatva, annyira elszaporodtak, hogy a lakokba törtek, és a csecsemőket anyjaik emlőiről szakgatták le. Végre még a sáskák pusztitása tetézte az ország siralmas sorsát.[9])

Azonban mind e hallatlan inség, melyhez hasonlót egy ország történelmei sem tud fölmutatni, sem törte meg a lelkes IV. Béla erejét, sőt még inkább edzeni látszott. Ő lett az ország uj alapitója.

Mindenek előtt legsürgetősbnek tartotta az éhinségen segiteni. Nagy költséggel hozatott be gabonát és szarvasmarhát külföldről. Ez megtörténvén, fáradhatlan szorgalommal fogott az ország helyreállitásához. Különös figyelmet forditott a Bánság rémitően elpusztitott vidékeire. Itt a föloszlott megyéket visszaállitotta, a közigazgatási hatóságokat ellátta tisztviselőkkel,[10]) a szomszéd német s szláv tartományokból uj lakosokat hitt be, és uj lakhelyek épitéséről gondoskodott. Ez által szaporitotta a faluk számát. Erőditett helyeket készitettek, miután Béla, a „városok alapitója“ azokat az ország védelmére szükségesnek találta.

Bánságban akkoriban a következő helyek erősittettek meg: Tymisvár (Temesvár,) Mihåld (Mehadia,) Sebusvár (Karansebes) a mellette elfolyó kis Sebestől igy neveztetve, Lugos, a Temes mellett, Lippa a Maros partján stb. Denta és Homor között feküdt az erős várkastély Somlyó, most már csak kőomladék, melynek tövében a mai Nagy-Szemlak román falu terjedt el. A mongolok által szintén szétdúlt Csanád püspöki székhely is kiemelkedett poraiból. Templomokat s palotákat fényesen kijavitottak vagy fölépitettek, és nem sok idő mulva a rombolás minden nyoma eltünt. Ugyan akkor az egresi apátságot is a vész által megkimélt szerzetesek saját vagyonukból helyreállitották.[11])

Bélának az ország jóléte ujra teremtésére forditott gondjait némikép megzavarta a közötte és István fia között kitört viszály, melynek azonban a pozsonyi szerződés véget vetett.

Ennek egyik pontja azt tartalmazza, hogy Magyarország egy részén, a Tisza bal partjától egészen Erdélyig, belefoglalva Bácsmegyét stb. István „mint ifjabbik király," mint egykor atyja, uralkodjék. István tehát fejedelme és főnöke volt a mai temesi Bánságnak. Említett szerződés 1262. decz. 5-én a Szákul mellett Krassó megyében, hol akkor kolostor állt, tartott országgyülésen iratott alá.[12])

Kuthen meggyilkoltatása után (1242) nem valamennyi kun vándorolt ki Magyarországból. Egy részük, midőn a vész vihara már dühöngött, mint a többi lakos a hegyekbe menekült. Ezek most előbbi lakhelyeiket visszakapták, és Béla a Bulgáriába me-

nekülteknek is bocsánatot és biztos visszatérhetést biztositott. Most beosztották őket ismét kerületekbe, beligazgatásuk rendeztetett, és a nádor hatósága alá helyeztettek. IV. László alatt a kunok ismét jelentékeny befolyásra tettek szert, és ujra panaszok támadtak ellenük. Panaszolták, hogy maguk még pogányok keresztényeket tartanak rabszolgákul, sőt keresztényeket megölnek, s birtokaikat magukhoz ragadják. — E panaszok megszüntetése végett egy pápai követ ment hozzájuk, kinek esküt tettek, hogy keresztényekké lesznek, s mindent kerülnek, mi a fönnebbi panaszokra okot adhatna. Igy László király egy privilegiumából látjuk, hogy már IV. Béla alatt a csanádi püspöknek, egyetértőleg Fülöp pápai követtel, az a megbizás adatott, hogy egy báró és két királyi nemes társaságában a Temes partjain lakó kunokat a keresztség szentségével ellássa. Béla rendeletei ismét megerősittettek, és a kunok mind nemesekül, hasonló hadkötelezettséggel mint a nobiles regales servientes, nyilatkoztattak. Mégis hajuk s szakálluk lenyirása s öltözetük megváltoztatása, mit a követ eleinte szintén szorgalmazott, elengedtetett nekik.[13])

Mindezek megtartásaul a kunoknak túszokat kellett volna állitaniok, és a királynak joga s kötelessége volt őket, ha igéretüket meg nem tartanák, fegyver hatalmával is arra szoritani. A kunok azonban, minden igéretük daczára, nomad életmódjukat nem akarták elhagyni, és miután László király is, a helyett, hogy a szerződés megtartására szoritotta volna őket, még inkább folytonosan kegyelte őket, több mágnás összebeszélt, hogy a királyt fogságba teszik.

IV. László, ki a kunok iránti hajlamánál fogva „Kun"nak neveztetik, Bánság vidékein, különösen Torontálmegyében gyakran megfordult, mert itt Temes és Maros között feküdtek a kunok kunyhói, kiknek körében a gyarló király szégyen nélkül pazarolta idejét és erejét. Szenvedélyes természete fokonkint sülyesztette a kicsapongások emésztő árjába. Mig itt kéjelgett, azalatt Albert osztrák herczeg a kőszegi püspökkel támadt viszálya következtében e várost elfoglalta, mit az érzéki és bujálkodó László közönyösen nézett, sőt a güssingeni gróf megveretését és jószágai elkobzását helyeselte. Más oldalról Gubics brebiri grófok Dalmatiára átokkint nehezültek. Önkény s zsarnokság által megbélyegezve igazgatásuk a tengervárosokra s kereskedelemre elviselhetlen teher volt, miután még a kalózokat is gyalázatos mesterségükben támogatták. Milutin szerb király, Erzsébet apáczát, V. István legifjabbik leányát, erővel vette el nőül, kit László unokaöcscsétől Bosnia és Machov mint menyasszonyi ajándék odaigérésével csalt ki. Egyenetlenség és békétlenség rágódtak az ország belsején, a nogai tatárok 1285-ben egész Pestig portyáztak, és igen valószinü, hogy e sorsban Bánság is osztozott.

A király szemtelen közönyösségéből buja kun nők karjai közül az ország mágnásai által fölriasztva, az ország rendje helyreállitása végett végre országgyülést hitt össze.

Torontálmegyét akkor ritka szerencsés nap érte. Fuen — Fény[14])— vidékén Kun László országgyülést tartott 1289-ben, miután az első összejövetel már 1286-ban Rákoson megtörtént. A fényi országgyülés

tárgyalásaiból, a szepesi tizedeknek az esztergami templomra történt utalványozásán kivül, okmányok az utókorra semmit sem szállitottak át, alkalmasint azonban Szerbia és Dalmatia viszonyairól, s egy a Dunán át vezetendő hadjáratról tanácskoztak, az utóbbit el is határozván, mint szintén a király által, a magyarok súlyos sérelmére, Myze (vagy Mizse) bolgár vagy tatár származásu megkeresztelkedett izmaelita az ország nádorává ez országgyülésen neveztetett ki.[15])

Következő évben (1290.) april vége felé László király Karansebesen volt, hol szigoru itéletet tartott Miczbán Simon gróf érdemteljes fiai ellen, a midőn elkövetett kicsapongás miatt a leleszi premontrei káptalan várnagyságától megfosztván őket, azt Ubul gróf fiainak, névszerint Istvánnak s Pálnak hű szolgálataik megjutalmazásaul adományozta. Ugyanazon évi juliusban, midőn Biharmegyében a sebes Körös mellett román s kun csapatokkal táborozott volna, Keresztszegen az iránta most már utálattal viseltető kunok által sátorában éjjel meggyilkoltatott. Holt testét Csanádra vitték, hol szent György templomában eltemették.[16])

Az utóbbi zavarok alatt az aristocracziai befolyás mindinkább nagyobb tért foglalt el.

Nehány magas nemes család oly hatalomra vergődött, hogy a nemzet politikai egységére nézve már veszélyessé kezdett válni. Az alsóbb nemesség és a lovagcsaládok egy része e hatalmas olygarchák által elnyomva, kényszeritve volt azok zászlója alatt szolgálni. A főispánok azonban, kiknek azelőtt a nemesség fölött semmi hatalmuk sem volt, azt lassan-

kint hatóságuk alá keritették, mit maguk a nemesek azáltal siettettek, hogy más féktelen mágnások erőszakoskodásai ellen a főispánoknál kerestek ótalmat. A parasztság, korlátlan önkénynek kitéve, végre anynyira elszegényedett, hogy IV. László alatt igavonó marha hiányában maga kényszerült a két kerekü taligát huzni, melyek László király kormányzásának jellemzéseül „László szekereinek" neveztettek el.[17]) Csak III. András, az utolsó Árpád, uralkodása alatt kezdett a parasztok sorsa némikép türhetővé válni.

A nemesség és szolgák között még nem volt tulajdonképeni szabad állampolgárok középosztálya, vagyis oly lakosoké, kik államjogi igényt tarthattak volna, a törvényhozásban és átalános jogügyekben való résztvevésre, mégis a városi rendszer fejlődése azon osztály keletkezését lassan bár, de tevékenyen elősegitette.

Ha e korszak belső viszonyait s müvelődési állapotát tekintjük, az ipar minden ágában bizonyos haladást veszünk észre.

A földmivelésben és müvészetekben a szerzetesek buzditó példával mentek elő hazánkban, mig a királyok kedvezmények s szabadalmak által ösztönöztek hasonló törekvésekre. Az ország borzasztó elpusztitása a mongolok kivonulása után kétszeres szorgalmat igényelt, és szükségképen a királyok bőkezüségét is fokozta számos nyáj, mivelhető földek, ugarak, malmok, gyümölcsös kertek és szőllőhegyek kiosztogatásában. Minden erőt meg kellett fesziteni a pusztitás szomoru képének kiirtása és kártékony utóhatása mielőbbi elodázása végett. Innét magyarázhatók azon fontos sza-

badalmak s kiváltságok, melyek által már IV. Béla szorgalmas és iparos idegeneket nagy számban édesgegetett az országba. Mig a földmivelést a szlávok, németek s flandriaiak, a szöllőmivelést különösen az olaszok üzték, addig a bányamiveléssel kizárólagosan a németek foglalkoztak.[18])

Ily segédeszközök, s a föld pazar termékenysége mellett a kereskedelem is csakhamar ujra fölvirágzott, mert az ország előnyös fekvése, a Duna által kedvezőleg emelve, maga utalt a byzanczi birodalom és Németország közötti nyereséges kereskedésre. Magyarország nemcsak görög nyers terményeket, iparkészitményeket s keleti füszerárukat küldözött Németországba, szláv rabszolgákat, lüttichi fegyvereket, alföldi nyeregkészitményeket, regensburgi skarlátot, s német faárukat Görögországba, hanem a föld bő termése s egyéb terményei nyereményes önálló kereskedelmet is idéztek elő a külfölddel, hova kedvező árakért nagy mennyiségben hordtak ki leginkább bort, lovat, vágó marhát, nemes érczeket, sót, hermelint, farkas-, róka-, s különösen nyersbőrt. A belkereskedelemnek IV. Béla óta a számos vásár adott lendületet. Nemcsak királyi várhelyeken, városokban és mezővárosokban tartottak évenkint több nagyobb vásárt, hanem az apátságok is nyertek a királyoktól vásári szabadalmakat. Igaz, hogy e bel- s külkereskedelem üzésében szorgalmas idegenek inkább tevékenyek voltak, mint belföldiek, honnét nagyobb nyereséget is huztak, és különösen meggazdagodtak abból a zsidók, izmaeliták vagy bolgár mohamedánok, kik hitük miatt szaraczenoknak is neveztettek. Később a belföldiek iránti kedvezésből ez idegene-

ket több tekintetben kisérték meg korlátozni, mint átalában I s t v á n utódai alatt a kereskedelmet illető törvényes intézkedések tetemesen szaporodtak.

Az ipar s kereskedelem uj fejlődése nem maradt áldásos befolyás nélkül a temesi Bánságra sem, mely pusztulásából szemlátomást üdült, és népességén csakhamar bizonyos jólét mutatkozott, mely lassankint még a legszegényebb paraszt kunyhójába is rést talált.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Bánság a vegyes házakbol származó királyok alatt.

ELSŐ FEJEZET.

Az Árpád-ház kihalása. — Az Anjou-ház. — Robert Károly Temesvárott. — Egyházi ünnepély ugyanott. — Károly Bassarab ellen indul. — Műveltségi állapot. — Országos csapás. — A törökök. — I. Lajos. — Egyházi viszonyok. — Az igazság kiszolgáltatása. — Társadalmi viszonyok. — Erőszakoskodás egy lippai polgár vagyona ellen. — Temesi grófok.

(1300—1382.)

Alig halt meg III. András, az Árpád törzs utolsó férfi sarja (1301.), midőn a pártok, melyeknek, mint nem minden alap nélkül gyanitani lehet, áldozatul esett, önző érdekeiket követték, és az elárvult országot féktelendés zavarai, s uj harczok töltötték be, melyek a nemzetet megillető királyválasztási jog gyakorlata alkalmával keletkeztek. Antal, az akkori csanádi püspök, a koronáért vetélkedő Venczel pártján

állt, és hihető, hogy a csanádi püspökségnek vallásához buzgón ragaszkodó népe a királyválasztásnál főpásztora pártját támogatta.[1])

Az Árpádok korszaka Magyarországon a polgáriasodás és fejlődés korszaka volt, melyben az előbb kalandozó népről a vadság nyers kérge lehámlott, s mely a müveletlen ázsiai törzsbe az europai civilisatió elemeit ojtotta. Magyarország e korszak alatti történelme leginkább a belviszonyok körül forog, s politikai viszonyai a külföldhöz nem emelkedtek europai érdekek szinvonalára. A belharczok nem engedték Magyarországnak, hogy azon viharos ügyekbe keveredjék, melyek szinhelye akkor Europa volt. A királyok politikája egyedül a nép érdekeivel foglalkozott, mert a nép akkor egy volt a királyi caláddal. Nép s fejedelem egygyé voltak olvadva s történelmük elválaszthatlan szoros összefüggésben áll egymással. Azonban az Anjou-ház most bekövetkezendő uralkodásával tökéletes fordulat állt be. Robert Károly inkább családja, mint a nemzet érdekeit iparkodott kielégitni. Politikája kifelé tevékenyen, sőt tolakodólag irányult, és többször minden eszközt, pénzt s fegyvert fölhasznált családja hatalmának megalapitása végett. Magyarország csak az Anjou-ház által emelkedett europai magasb politikai jelentőségre, és tekintélyes, nagy hatalommá lett.[2])

Temesvár, mint e tartomány grófjai székvárosa, akkori időben már népes és erős várossá lett. Virágzása, tekintetbe véve az akkori időt, nem jelentéktelen lehetett, miután Robert Károly, ki finom müveltségü olasz volt, családjával falai között tartózkodott.

Robert Károly tudniillik, ki 1309-ben a ma-

gyar koronához jutott, és a nápolyit elvesztette, buzgón törekedett, hogy uralmát legalább Magyarországon szilárddá tegye, mi azonban csak évek és sok küzdelem után sikerült neki. Ellenei közöl, kik királyul nem akarták elismerni, Apor László erdélyi vajda, kinek kezében volt a korona és a királyi jelvények is, és Máté trencsini gróf emlitendők. Habár pedig Aport Gentilis pápai követ a korona s jelvények kiadására rábirta, a trencséni gróf mégis, daczára a pápai követ által ellene kimondott egyházi átoknak, a király elleni nyilvános lázadásával még sem hagyott föl. Robert Károly nem lévén képes e lázangó vazalját engedelmességre birni, azáltal elvesztve bátorságát, és Budán nem érezve magát elég biztonságban, Temesvárt megerősittette, 1316-ban ide vonult, és a harczok szinhelyétől távol tartva magát, zeneünnepélyekkel, lovag- s tornajátékokkal töltötte idejét. Itt halt meg 1317. decz. 15-én második neje, Mária, Kázmér tescheni herczeg leánya, kitől nem volt örököse.[3])

Robert Károly, a temesi tartomány népesitéséről is gondoskodott, a midőn különböző vidékekről ültetvényeseket (németeket is) szállitott ide;[4]) továbbá megerősittette a lippai várt, és ugyanott 1325-ben nagybátyja, szent Lajos toulousei püspök tiszteletére minoritazárdát templommal alapitott.[5])

A magyar clerus, fölboszankodva a Robert Károly által 1317-ben önkényleg kötött egyezményen, mely szerint a kinevezési jogot, és a megürült egyházi javadalmak jövedelme felét a pápának átengedte, másrészről hogy Máté trencséni gróf ellenében is igen hanyag, az 1318-ik év elején Kalo-

csán összegyült, és a nagyváradi s pécsi püspököket követekül küldte a királyhoz Temesvárra. Ezek, egyházi átok fenyegetése alatt, azon igéretet csikarták ki tőle, hogy még ugyanazon évben a Rákoson országgyülést tart. Az országgyülést összehivó levelet (Litterae regales) Robert Károly az 1318. év böjt első vasárnapján Temesvártt adta ki, és ez, mint a legrégibb hasonló okmány nevezetes. Ennek folytán a király, ki azonban előbb még egy más okmányt is intézett Temesvárról az erdélyiekhez, innét elment a rákosi országgyülésre, miután e városban majdnem két évet időzött udvarával.

Öt évvel később, 1323-ban Temesvárott egy egyházi ünnepély tartatott, melyet itt nem akarunk emlitlenül hagyni.

Csanády István nagyváradi prépost, egri püspökké választatván, az esztergami érsektől engedelmet kapott, hogy tetszése szerinti püspök által szenteltesse föl magát. Miután Theophil esztergami székesegyházi prépost, megbizatása folytán 1323. jan. 21-kén a szent Györgyről czimzett templomban Temesvárott Csanády püspökké történt választását megerősitette, Csanády következő vasárnapon ugyancsak Temesvárott a dominikánusok templomában Benedek csanádi püspök által Miklós győri, és János csanádi püspökök segédlete mellett, a kalocsai érsek jelenlétében s jóváhagyásával egri püspökké szenteltetett.[6]) Temesvárnak tehát akkor két kath. temploma volt már, miből a város számos kath. népességét következtethetjük.

1330-ban Robert Károlyt ismét falai között látta Temesvár, de nem oly derült kedélyállapotban, mint első időzése alkalmával.

Farkas Tamás erdélyi vajda, és Szécsy Dienes asztalnoka rosz tanácsadására a király jelentékeny sereget gyüjtött, hogy Bassaraba (magyar krónikákban Bazarád) Mihály oláhországi fejedelmet váratlanul megtámadja. Szeptemberben Temesvár és a Bánságon keresztül vezette seregét a király.

A hadjárat folyama alatt bevette Szörényt, a nélkül, hogy csak egy embere is elveszett volna, és a szörényi bánságot Szécsy Dienesre ruházta. Motru folyó mellett megjelentek Bassaraba követei, hadi kárpótlásul 7000 márkával, és a Szörénység átengedésével kinálva a királyt, és megigérték, hogy az eddig fizetett adót tovább is fizetik, azon hozzáadással, hogy Bassaraba fiai egyikét túszul Károly udvarába küldeni hajlandó. Szerencsétlenségre azonban, a király az ajánlatokat nem fogadta el, és harczra került a dolog.

A király és serege a román fejedelem országát elpusztitva s szétdulva találták, ugy hogy az éhség fegyverszünetre késztette őket, s a király visszavonulásra határozta magát, kikötvén, hogy jártas vezetők kalauzolják seregét. Azonban az igazságtalan háboru miatt elkeseredve, a kalauzok egy szük szorosba vezették a magyar sereget, mig a hegyek köröskörül románok által voltak megrakva. A románok nyillövésekkel rohanták meg a magyarokat. Nov. 10-én kezdődött a borzasztó mészárlás. Négy napig tartott a gyilkolás, mely nem volt harcznak nevezhető, és a király maga csak azáltal kerülte el a halált, hogy Dezső hivével fegyverzetet cserélt, ki arra maga kérte a királyt. Dezső elesett, miután a románok leginkább őt szemelték ki, és

föláldozó hűsége áldozata lett, mig Robert Károly serege csekély részével menekült.

Szivrázó volt a király bevonulása Temesvárra. Számos serege közől, melyet nehány hét előtt vezetett keresztül, kiséretében most alig volt annyi, mennyi rendesen vadászatra szokta kisérni.[7])

Bassaraba most függetlenül kormányozta országát Lajos trónra lépteig.

Azonban azon időkben Bánság culturája mindinkább virágzóbb lett; mindenfelé élénk, szorgalmas élet mutatkozott. A régi Dáczia sikságain számos falu keletkezett, melyeket jámbor, iparkodó nép lakott. A faluk s városok ugy népességben, mint jólétben gyarapodtak. Az ipar s földmivelés kezdett virágozni, és szorgalmas kezek nem egy szép, s hasznos mivet alkottak. Ez állapot előidézéséhez a csanádi püspökök nemes, főpásztori buzgó gondoskodása nem csekély mértékben járult.[8]) A jótékony idő rég behegesztette a sebeket, melyeket a kunok s mongolok barbarsága hagyott hátra, a sebek begyógyultak, de még emlékezetben voltak.

Az ország e virágzó állapotán az 1338. év érzékeny csapást ejtett.

Emlitett év késő őszén iszonyu sáskasereg oly sürü tömegekben lepte el Magyarországot s a szomszédos országokat, hogy a napot eltakarta. Mezőket s kerteket pusztára lerágtak, és csak a szőllőket kimélték meg. A gabna szerencsére már be volt hordva. Még repülés közben is szaporodtak volna, ugy hogy sokaságuk ijesztő gyorsasággal szaporodott. Négy szárnyuk s tarajuk volt, és közellétük kiállhatlan büzt terjesztett.

Csak három év mulva tudták emberek, madarak s idő viszontagságai e szörnyeket kipusztitani, melyek a tömeg észak felé huzodása után itt hátramaradtak.[9]) A sáskákat nem kissebb csapások követték: először éhség, azután földrengés, és végre 1344-ben borzasztó betegség, az ugy nevezett ázsiai ragály vagy fekete halál ütött ki, mely az europai népség két-ötödét elseperte, és a népes Bánságban is számos áldozatot ragadt el. E borzasztó járvány dulásának példájaul legyen itt megemlítve, hogy Bécsben naponkint 500—800, sőt midőn legnagyobb mérvben dult, 1000 is áldozatul esett.

A természettől oly gazdagon megáldott földünk nem sokára még más vendégeket is volt látandó Ázsiából, kik a barbarság és pusztitás átkaival annyira rásulyosodtak, hogy nyomásuk alól végképen fölüdülni maig sem tudott.

I. Lajos (nagy) uralkodása alatt a törökök harczias szellemük és gyors hóditásaik által már ismeretesek voltak, és kegyetlen vadságuk miatt mindenfelé félelmet gérjesztettek. I. Murad, a seldzsukok harmadik szultánja, fegyvereit Europa ellen kezdte fordítani, s Gallipolis bevétele és Thráczia, Maczedonia és Rumelia egy részének meghódítása után székhelyét Adrianopolba tette át. Innét közeledett Bulgariához.

A szorongatott helyzetet, melybe Sisman, a bulgarok králja az ozmanok betörése által jutott, I. Lajos fölhasználandónak vélte, hogy a magyar korona régi jogát Bulgariára nézve a feledékenységből föléleszsze.

Ennek folytán 1365. april havában seregével kiindult Budáról, és Lippán, Lugoson, Karanse-

besen át az al Dunáig vonult, melyen Orsovánál átkelt, Widdint rohammal bevette, és e hely vitéz parancsnokát Stracimert, Bassaraba Sándor oláh vajda vejét, és Tvertkó bosnyák bán apósát elfogta. Három hó alatt az egész viddini terület a Duna mentében Lajos hatalmába került, ki annak igazgatását Apor Dienes erdélyi vajdára bizta. Sisman Murad segélyével ismét vissza akarta foglalni a viddini területet, azonban Lajos már a következő tavaszon válogatott hadsereggel állt harczkészen; 20,000 magyar és román, a király vezérlete alatt, a részint bulgárakból, részint törökökből álló 80,000-nyi ellenséges seregen tökéletes győzelmet arat. Julius 2C-án bevégzett hadjárat után Lajos már Lippán volt.[10])

A magyar birodalom határaihoz közelebb tátongott a nagy egyházi szakadás' hasadéka, hogy sem az az országot is ne érintette volna.

A görög-keleti egyház tanai magyar Bolgárországban, Alsó-Szerbiában, Bosnyákországban, Magyarország tiszáninneni s túli részeiben, a szörényi Bánságban, Moldva- s Oláhországban, Gács- s Lengyelországban, itt bevándorolt oroszok, amott románok, bolgárok s lithvániaiak által igen elterjedtek, habár az egész magyar birodalomban még sehol sem volt azon egyháznak püspöke. A latin püspököknek kellett gondoskodni, hogy a görög keleti egyház hivei nyelvük s szertartásaik szerint kath. papok által a szentségekben részesittessenek. Mivel azonban papokat többször a szomszéd tartományokból kellett hivni, gyakran meg történt, hogy a magyar püspökök minden őrködése daczára, titkos shismaticusok becsempészték magukat,

és az egyházi szakadást Magyarországon majd titokban szitották, majd a mellett nyiltan izgattak, s a szakadás hiveinek vallották magukat, különösen ha a püspöki zsinatok elé idéztettek, vagy ha községeik a megtagadott püspöki vagy alapitványi tizedek lerovására szigorúbbon szoríttattak.[11])

I. Lajos buzgó catholicus volt, és minden lehető módon törekedett a keresztény vallást terjeszteni.

Nem rezzent vissza még a kényszer eszközeitől sem, hogy a szakadárokat visszatéritse, mit csak az akkori idők nyers és szigoru szelleme menthet ki. Igy 1466. elején a lippai kerületben számos szláv község erőszakkal lőn kényszeritve shismaticus pópái elbocsátására, és a görög egyesült papok lelkipásztorkodása elfogadására. Lippán fogadta Lajos Paläolog János byzanczi császár követeit is, ki ezek által a törökök elleni szövetség árán ugy maga, mint népe visszatérését a római egyházba megigérte.[12])

Midőn a szlávok nehány év mulva ismét szakadárokká lettek, Lajos király 1366. jul. 25-én kelt rendelete szerint Krassó és Keve[13]) megyékben valamennyi szláv papot elfogatott, a főispánnak átadatott, és azokat, kik a kath. egyház tanai értelmei ellen oktatták a népet, nemcsak hivataluktól megfosztatott, hanem családjaikkal együtt a birodalomból számüzetett, ezek helyébe pedig Dalmacziából hivatott kath. papokat, kik a nép nyelvét értették. Hasonló buzgalommal terjesztetre a kath. vallást Oláhországban is téritők s szerzetesek által, mely buzgalma háboruba is keverte László oláhországi vajdával. Mind e mellett azonban később több bánsági földbirtokos a görög ke-

leti egyházhoz pártolt, kiknek Zsigmond alatt Temesvárott és Lippán már saját egyházaik voltak, melyek még a török uralom alatt is fönmaradtak.

Lajos és atyja Robert Károly alatt Magyarországban a törvénykezés is sokat javult.

A tüz és vizpróba már előbb eltörültettek. A nép harczias szelleménél fogva nem oly könnyü volt a biról párbajok mellőzése, honnét Károly és Lajos alatt érvényben maradtak. A különböző néposztályok számára külön törvénykezési hatóságok álltak fön, melyektől azonban a föllebbezés a nemességhez vagy papsághoz történt. A megyékben a törvényszék az alispánból s négy szolgabiróból állt (judices nobilium.) További törvénykezésnél a megyei tisztviselők gyülése a főispán (sedes judiciaria,) vagy a megyei közgyülés a nádor vagy királyi biztos elnöklete alatt, a nyolczados (sedes octavales) az évenkint háromszor elrendelt mozgó nádori itélőszékek, végre a királyi trón szolgáltattak ki a magyar népnek jogot és igazságot.[14])

Az 1366. évből még emlitik, hogy Lajos király Lippáról Mező-Somlyóra (Nagy-Szemlak Temes megyében) ment, hol az önkénykedései miatt a fenyitő törvényszék által elitélt Panyla Lászlónak megkegyelmezett.[15]) Továbbá említi egy okirat 1368-ból, hogy Lajos király Heem Benedek temesi grófnak a zsidóvári, mehádiai, karansebesi és orsovai várak parancsnokságát adományozta. Ugyancsak Lajos alatt 1371-ben merül föl először a temesi megyei közigazgatás, a midőn a király a megyének megparancsolja, hogy vizsgálatot rendeljen el

Beregszoy Domokos ellen, ki Heem Péter csordájából erőszakkal hajtott el marhát.[17])

Ily vizsgálatok végett, melyek mindig pontosan és gondosan végeztettek, a megye vagy kerület összes nemességét összehitták. Átalánosan ez volt az eljárás: ha a peres ügy valamely birtok, tulajdon vagy erőszakoskodás miatt a kereset benyujtása által az illető törvényszék előtt függővé tétetett, akkor a tárgyalását, az ügy megvizsgálását, a tanúk kihallgatását, s hol szükség volt, meghiteltetését városi ügyes bajos dolgokban maga a városi tanács végezte, a nemesség és birtokképes papság peres ügyei pedig a nádor vagy országbiró, a legközelebbi káptalan vagy prépostság elé kiküldött királyi tisztviselők jelenlétében irásban terjesztettek, kik azokról jelentést tettek. A bárminemű keresetek s perek törvényszerü elintézése végett már létezett irott törvénykezési rend, melyet azonban a birák, részint mert latinul nem tudtak, részint önkényből is nem mindig tartottak meg.[18])

Lajos király igazságos fejedelem volt, azonban az éber roszaság akkori időkben gyakran megtámadta a védtelen ártatlanságot. Igy látjuk e király alatt is, hogy imitt amott szomszéd vidékeinken az önkény jogtalanságokra vetemedett, különösen a király székhelyétől távolabb eső helyeken a várgrófok, parancsnokok s nemesek nem egy csinyt követtek el.

Történt a többi között, hogy bizonyos lippai polgárt kiraboltak, ki Erdélyből hozott áruczikket. A rabló a temesi várgróf volt embereivel. A lippai összes polgárság ezen, egyik polgárukon elkövetett rablás miatt a temesvári grófnál panaszt emelt, az elrablott

holmik visszadását, kárpótlást, és elégtételt követelt, ellenkező esetben azzal fenyegetődzvén, hogy jogot s igazságot a királynál kénytelen keresni. Ennek ellenében a várgróf igazi aristocratiai szemtelenséggel, mint Fessler mondja, igy válaszolt: „rangja s nemessége nem engedik meg, hogy vitába s perlekedésbe keveredjék velük. Csak arról akarja őket bizonyosokká tenni, hogy most vagy jövendőben bárhol hatalmába keritheti polgártársaik egyikét, azt nemcsak kifosztja, hanem minden kimélet nélkül agyonvereti, azután kiabálhatnak ellene annyit s ott, hol s mennyi tetszik.[19])

Hiszszük azonban, hogy a király s a lippai polgárság ez elbizakodott várgrófnak sem időt, sem hatalmat nem engedtek, hogy fenyegetésèt érvényesithesse.

Ugy látszik, hogy I. Lajos idejében Temesmegye, de mindenesetre Krassómegye, mint szintén az egész hegyvidék lakossága nagyobb részint románokból (oláhok) állt. E gyanitást megerősiti Lajosnak egy 1375-ben keltezett parancsa, melyben „Temesköz“ kerülete, Temesmegye összes lakosságának (militibus, nobilibus, clientibus, et valachalibus, et aliis familiis in comitatu seu districtu de „Temeskuz) meghagyja, hogy Heim P. temesi grófnak, egykori bánnak, engedelmeskedjenek.[20])

I. Lajos uralkodása korából még megemlítjük, hogy annak tartama alatt a következő temesi grófok voltak: Heim, Bebek, Korogh és Vladislav oppelni herczeg. Azt is megemlítjük, hogy 1385-ben Lajos király özvegye, Erzsébet, Temesvárott tartózkodott.[21])

MÁSODIK FEJEZET.

Zsigmond magyar király. — Horváthy pártja legyőzetése Bánságban. — A törökök első betörése Magyarországba. — Országgyülés Temesvárott. — Adatok Bánság municipalis életéhez. — Péterfi Miklós. — A szerb fejedelemmel kötött szerződés. — Lászlóvár. — Magyarország hadszervezete. — Utazási leirás Zsigmond korából. — Albert király hadjárata a török ellen.

(1382—1439.)

Lajos halála után (1382) Mária leánya és utóda uralkodása alatt szenvedélyes pártfondorlatok tomboltak Magyarországon, különösen nehány főur által támasztva és táplálva, kiknek élén Horváthy János állt, s kik II. Károlyt (kis) Siczilia királyát hitták uralkodásra, és igy Maria királynőt méltóságától megfosztani akarták. Azonban Károly nem sokára a pártdüh áldozata lett, mely pártoskodást még halála sem volt képes elfojtani. Máriát fogva vitték Dalmaczia Novigrad várába, honnét azonban férjének, Zsigmond cseh királynak sikerült őt kiszabadítnia, és ő maga, hatalmas párt által támogatva, 1387-ben a magyar trónra lépett.

Üresen álló országos méltóságok módot nyujtottak Zsigmondnak hivei száma szaporitására, a többi között Losonczy Istvánt (Temesvár utolsó védelmezőjének ősét 1551.) szörényi bánná és temesi gróffá nevezte.[1])

Horváthy elfojtott s meggyengült pártjával a temesi grófságot s szomszéd vidékeit választotta nyugtalankodásai szinhelyeül.

Megfékezése végett maga Zsigmond vezetett sereget a temesi területre, melyet Gara Miklós machói bán segélyével ellenségeitől kiürített,[2]) azután átkelt a Dunán, a lázongás fejét, Horváthy Jánost, kiverte Szerémségből, bevette Ujlak (Illok) várát, hol hatalmába került, több előkelő pártos és onnét Pozsegáig nyomult, hova Horváthy János menekült. Pozsega is elesett, de Horváthy megszabadult, és Bosniába futott Tvèrtko királyhoz. Később azonban 1392-ben Dobornál kézrekerült, és hiveivel Pécsett kegyetlenül kivégeztetett.[3])

Midőn Zsigmond erélyes módon a belmozgalmakat végre elfojtotta, minden gondját ki-, különösen dél felé fordította, honnét a birodalmat mind inkább nagyobb veszély fenyegette.

I. Murad a Lázár szerb kral ellen viselt harczban elesett. Utána 1389-ben fia, Bajezid, kit „villám"-nak is neveztek, következett, ki Szerbországot hatalmába keritette, és ez alkalommal Dalmácziába s Oláhországba is nagy haddal betört. Zsigmond még ugyanazon évben ellene indult s átkelvén a Száván, Bosniának tartott, midőn azonban hirül hozták neki, hogy seregét Bebek Dietrich alatt Várnánál megverték, és Bebek Nonáig visszahuzódott, Zsigmond a Száván visszament, és szept. 29-én seregeivel már Temesvár alatt állt, hol ugyanazon napon Zeredna István részére okmányt adott ki, melyben nevezettet pallosjoggal (jus gladii), az az élet s halál feletti joggal ajándékozta meg.[4])

Konstantinápolynak a törökök általi első hétéves ostromlása alatt, 1392-ben a török portyázók egy része

betört Szerémségbe és Nagy-Olasznál vagy Frankavillánál a magyarokkal harczba keveredett, kiket Maróth János vezérlett. Egy másik rész Galambóczot (Kolumbacz, ma Golubac Szerbországban) és Machót foglalta el, mig Perényi Péter azt visszaverte és a galambóczi sziklavárat is visszafoglalta. Ez volt a törökök első betörése Magyarországba, mit Zsigmond Bajezid szultánhoz küldött követei által hiában iparkodott meggátolni, történvén e betörés ugyan azon évben, melyben négy század múlva Magyarország határai Törökországfelé a sistovi béke által megállapíttattak.[5])

Zsigmond 1395-ben a török portyázó csordákat a déli tartományoktól iparkodott eltávolitani.

Sok mágnás által kisértetve, említett évben Zsigmond megverte az ozmanokat, és fáradságos ostrom után a Duna mellett fekvő Kis-Nikápolyt bevette. Itt érte a szomorú hír, hogy Mária királyné majus 17-én, 29 éves korában, Nagyváradon meghalt. E hír s belnyugtalanságok kényszerítették Zsigmondot hazasietni. Visszavonulása közben történt, hogy a királyt egy portyázó török csapat meglepte és kiséretétől elszakitotta. Egy dühös spahi épen ketté akarta hasitani Zsigmond fejét, midőn maróthi Cserey Balázs a vágást fölfogta, a török fejét ketté szelte, és akkori szokás szerint azt kardja hegyén a királynak nyujtotta. E hős tetteért a király később a nemesek közé emelte.[6])

Zsigmond nagy életveszély között tudott Oláhországon keresztül hatolni. Myrcze vajda, a szultán boszújától tartva, merész fogás által szerette volna

magát Bajezid kegyébe hizelegni. A hegyszorosok között utját állta Zsigmondnak, s csak Gara Miklós, Perényi Péter és egy kis csapat francia vitézségének, kik Zsigmond zászlója alatt harczoltak, sikerült a király megmentése, ki most szerencsésen érkezett meg Budára.[7])

A félbenszakadt török háborút Zsigmond 1396-ban ismét megkezdte. Német- és Francziaországból érkezett számos segélyhaddal szaporítva seregeit, 60,000 emberből álló sereggel vonult át Szerbországon Nikápolyig. Harczvágy, sőt elbizakodás ragadta meg a sereget, mely az ellenséget kicsinyleni kezdte, s mindenféle kicsapongásra engedte magát ragadtatni. Bajezid szultán mintegy 200,000-nyi sereget vezetett ütközetbe, mely heves és gyilkos volt, s mely Zsigmondra nézve vereséggel végződött. Bajezid lett győztes, Zsigmond elég szerencsés volt, hogy kevés számu hivével egy hajón menekülhetett, és ezer veszély között Konstantinápolyon s Rhoduson át Dalmácziát elérte. [8])

A nikápolyi vereség legközelebbi következménye, Mitrovic elvesztése volt a Szávánál. Maróth János visszaverte ugyan Pozsegánál a Boszniából előnyomuló török sereget, de ez a Száva, Dráva és Duna között fekvő félszigetet egészen elpusztította.

A törökök ez alkalommal nyomultak először Bánságba a Dunán, és Temesvár vidékeig minden nyilt helyet kifosztották, nagyszámu lakost hurczolva el magukkal rabszolgaságba. Végre Losonczy István vetett véget a rabló portyázásoknak, visszakergetve az ozmanokat.

Zsigmond Dalmácziából országgyülést hitt öszsze, mely Temesvárt volt megtartandó.

1397. szept. 5-ről kelt a praelatusokhoz, bárókhoz és megyékhez intézett összehivó levél, és mindenekelött minden megyének meg volt hagyva, hogy négy nemest elegendő fölhatalmazással küldjön az országgyülésre. Ugyanazon év oct. 22-én a király már Temesvárott volt, és oct. 25-én megnyittatott az országgyülés. Várakozáson felül számosan jelentek meg, azonban keveset végeztek, mert a király és rendek kölcsönösen olyasmit követeltek egymástól, mit egyik sem teljesithetett. A király pénzt, a rendek a király által elzálogositott várak, városok és koronajavak gyors visszaváltását a kamra jövedelmeiből sürgették. Ugy látszik azonban, hogy leginkább a határ szélek biztositása a mindinkább fenyegetőbbekké váló törökök ellen forgott szőnyegen. Ez országgyülés valószinüleg a következő 1398. uj év utánig huzódott.[9])

Az alkotmányos élet e mozzanatát a következő évben egy nem kevesebbé érdekes nyilatkozványa követte a temesi terület megyei szerkezetének.

Tudniillik 1399-ben a király külön rendeletére Temes és Krassómegye nemessége közgyülésre gyült öszsze Temesvárnál. E gyülésen Szentgyörgyi Miklós mester (litteratus) Ozlári János ellen panaszt emelt azon okból, hogy utóbbi fegyveres kézzel és minden jobbágyával a panaszló atyját, Jakabot, saját házában megtámadta, házát fölgyujtotta, és atyját egy szolgájával megölte. Vádlott Ozlári János a tényt tagadta ugyan, de végre mégis 60 mark fizetésére dénárokban itéltetett, nemfizetés esetében pedig Temesme-

gyében fekvő Keer nevü birtokát, mint örökségi birtokot, a vádlónak átengedni köteleztetett. Az erről szóló okmány a gyülés 16-ik napján adatott ki, a jószágba való jogérvényes beigtatást pedig végrehajtották Temesmegye részéről Jammno János, mint királyi fölhatalmazott Maczedoniay Miklós mester, és az aradi káptalan részéről Jakab kanonok,[10]) mert fekvő javak birtoklása nem volt biztos ünnepélyes, jogérvényes behelyezés (statutio) nélkül, mely a helyszinén, királyi tisztviselő s a legközelebbi káptalan vagy convent küldötte, mint tanu jelenlétében az illető vevőnek, öröklőnek, királyi adományozottnak, vagy ezek törvényesen fölhatalmazott képviselőiknek, a földbirtok meglépése s kihancsikolása által történt átadásával ment végbe. A szomszédokat lehető vagy okadatolható igényeik bejelentése végett meghitták, és ha történtek oly kifogások, a behelyezés fölfüggesztetett, és a felek jogaik s igényeik érvényesitése végett rendes per utjára utasittattak.[11])

A fekvő javak szabad birtoklásának legerősb alapját a kiváltságok képezték, melyeket a birtokos a birtokkal kapott, és melyek a nemesség kiváltságain alapultak.

Zsigmond király alatt temesi grófúl Gara János, Gara Miklós nádor fivére emlittetik.[12]) Ha az aláirások sorozata után a rang méltóságára következtethetünk, mily aláirás az 1402-ki országgyülési végzéseken száztizenegy olvasható, mely végzéseket Gara János temesi gróf is aláirt, akkor 3 érsek, 7 püspök, 2 apát, a nádor, erdélyi vajda, 8 országbáró, és különö-

sen a tárnok után közvetlenül a temesi gróf következett.[13])

1407—1424 a temesi gróf méltóságát Ozorai Fülöp, születésére nézve florenczi, másképen Pipo is, viselte, kit Zsigmond az 1412—1413-ban Velencze ellen kedvezőtlen eredménynyel küldött sereg parancsnokaul nevezett ki, mely alkalommal Ozora bátorság s vitézség által kitüntette ugyan magát, azonban egyszersmind nyers és szivtelen kegyetlenséget is tanusitott. E hadjárat s Pipónak távolléte alatt a konstanczi zsinaton 1415-ben helyettese Marczaly Imre lehetett.

A törökök 1418-ban Ikah (Ishak) bosniai beg vezérlete alatt a temesi területre betörtek.

A merész Péterfy Miklós alispán, ki Maczedoniából származott, a megye kevés haderejét hirtelen összeszedte, egy ütközetben Ikah beget párviadalra kényszeritette, már az első támadásnál keresztül szurva lováról lebuktatta, és maga hirtelen leugorva lováról, ellenfele nyakára tette lábát, s megfutamodott serege szemeláttára megfojtotta. Nemsokára a vitéz Péterfy másodszor is megverte a törököket, a midőn valamenynyi parasztot hadra szólitott, az ellenséget éjjel megrohanta, s ő maga középen, kevés harczos által környezve, a borzasztó lárma által megriasztott ellenséget megszalasztotta, és gazdag zsákmánynyal terhelten tért haza.[14])

Mondják, hogy ez éjeli támadás alkalmával a magyarok kölcsönös fölismerésük végett e jelszót használták: „Isten és szent Mihály.“ Az ellenség e jelszó használásában kereste menekülését, de csak „Mihályt“ ki-

áltott, és ez által elárulván magát, üldözőik kardvágásai alatt elhaltak. E győzelem után nem messze a Marostól, a végbement csata helyén sz. Mihály tiszteletére kápolnát épitettek. E kápolna körül később népes falu keletkezett, melyet a magyarok sz. Mihálynak, a szlávok sz. Miklósnak neveztek.

E csekély eredmények az országot nem biztositották a törökök ellen, és 1419-ben Zsigmond szükségesnek látta, hogy nagyobb sereget vezessen ellenük. A szerencse kedvezett neki. Gyilkos harczban verte meg Nissa és Nikápoly között oct. 4-én, és kiüzte őket egész Szerbiából s Bolgárországból.[16]) A prédavágyó ozmanokat azonban e vereség pusztitó kalandozásaiktól vissza nem riasztotta, hogy tehát Zsigmond egy időre tartományait ellenük biztositsa, az azovi tenger és Euphrat melletti nomad népeket iparkodott ellenük fölizgatni. Azonban czélt nem ért, mert mig a következő években Csehországban a husziták ellen eredménytelenül harczolt, azalatt az ozmanok Erdélyt, a machói bánságot, és temesi grófságot többször bekalandozták, pusztitva s rabolva, mig végre 1421-ben sikerült a belzavarok által elfoglalt II. Murad szultánt ötévi fegyverszünetre birni.[17])

A fegyverszünet lefolyása után a törökök ismét megkezdték rabló hadjárataikat, Oláhországból Dániel vajdát kikergették, és Lazarevics István szerb despotát fenyegették.

Utóbbi Brankovics György unokájával és számos bojárral Zsigmond udvarában megjelent, és a királylyal s Magyarország főrendeivel oly tartalmu szerződést kötött, hogy egyrészről Brankovics

György a magyar mágnások s mint ilyen az ország tanácsosai közé soroztassék, Szerbországot maga s fiutódai Magyarország fönhatósága alatt birhassák, és hogy a törökök ellen magyar haderő biztositsa, — más részről pedig a szerb fejedelem és bojárok Zsigmondnak hűséget esküdjenek, Magyarországra nézve némely fontos, és attól nem régiben elszakitott várakat, mint Nándor-Fehérvárt (Belgrád,) Machót, Galambóczot (Kolumbacz)[18]) stb. visszaadjon, és Szerbország az anyaországot minden háboruban minden erejével segitse, s végre, ha György családja kihalna, Szerborszäg felől Magyarország rendelkezhessék.[19])

Brankovics György az átengedett várakért számos jövedelmes birtokot kapott kárpótlásul Magyarországban.

E birtokok legnagyobb része a mai temesi Bánságban feküdt, és a következők voltak - Bechey (Becse,) Ujfalu (Novaszeló ?) Sz. Király (Kumand vidékén,) Sz. András, Nyilas, Vegenye,[20]) Echehida (most Nagy-Kikinda,) Araka (Aracs,) Banzalhida (Bassahid,) Becskerek, Arad (Aradácz,) Boldogasszonyfalva, Chingrad, Irmes, melyek Torontálmegyében feküdtek, továbbá Salankemen (Slankemen,) Kevlpen (Lippa,) Világosvár s több uradalom számos faluval, azután egy ház Budán (pro descensu et hospitio.) A despotának e birtokokból, hol számos szerb telepedett le, évenkinti 50,000 arany jövedelme volt.

Nemsokára az öreg Lazarevics meghalt, és az uralkodásban Brankovics György követte.

Zsigmond Szerborszägba ment seregével, hogy

a kialkudott várakat átvegye. Ez alkalommal Belgrádot megerősittette, és annak kapitányaul Thallóczy Mátét nevezte ki. A várakat Galambóczon kivül át is vette, mely még bizonyos István nevü bojárnak volt 12,000 aranyért elzálogositva. Miután Zsigmond a zálogösszeget nem akarta letenni, István boszúból néhány török csapatot hitt a Dunához, és Galambóczot azoknak átadta.

Szerbiát most minden oldalról el lehetett árasztani törökökkel, és a határos temesi grófság, valamint ennek szomszéd tartományai, nem kevesebbé leendettek a törököknek kitéve, ha egyszersmind a bánsági dunaparton is erősen védett pontról nem gondoskodtak volna. Ugyanazért Zsigmond Galambócz átellenében (törökül Gögerdschinlik, azaz galamb-ducz,) Lászlóvár nevü erődöt épittette, melynek sánczai erős akadályul szolgáltak.[21])

Lászlóvár 1428 ban történt fölépittetése után, Zsigmond a seregnek Rozgony István temesi gróf vezérlete alatt parancsot adott Galambócz bevételére. Ő maga a sereg után ment, kisèrték vitéz bajtársa grabovi Zaviss a Niger, a Szepesség kapitánya (kora leghiresb lovagja) és Voda Péter, az Odrovansz nemzetségből, banderiumaikkal.[22])

A lászlóvári helyőrség védelme alatt számos hajót gyüjtöttek össze a Dunán, és egyrészről az ozmanoknak a Moravából a Dunára befutó hajóikat fölégették, más részről Galambóczot erősen ágyuzták. Rozgonyi István neje, St. Jörgen Cecilia, egy lelkes honleány, részt vett a harcz veszélyeiben s dicsőségében, maga is egy hajó parancsnoka, több ellenséges ha-

jót elsülyesztett, másokat fölgyujtott, roncsmozsaraiból, puskáiból s vetágyuiból romlást és halált szórt a várba. Más oldalról Rozgonyi István maga irányozta a legnehezebb ágyut, mely Magyarországban öntetett, és a vár több tornyát romba döntötte. A Zsigmond által vezényelt seregrész szerb oldalról keritette körül a várat, és egyes, majdnem mindig szerencsés ütközetekben mint utósereg foglalkoztatta a fölszabaditásra elővonuló ozmán csapatokat. Most azonban Murad maga nyomult előre serege zömével. A kémek hirei Murad túlnyomó erejéről meggyőzték a királyt, hogy jobb lesz, ha alkudozásba bocsátkozik a szultánnal. Uj fegyverszünetet kötöttek, és Galambócz a törökök kezébe került.[23])

Midőn Zsigmond a Dunán átszállitotta seregét, a törökök Murad akarata ellenére a még át nem kelt magyar sereget hitszegőleg megtámadták. A király még az át nem kelt csapatok között volt, minden perczben kitéve a veszélynek, hogy vagy elfogják, vagy megölik. Ekkor Rozgonyi István kiragadta a tömeg közől, és ladikba tette, mely alkalommal maga a Dunába esett, és csak emberei nagy erőfeszitése által menekült meg a haláltól. A magyarok közől csak kevesen szabadultak a haláltól, de drágán fizettek meg a törökök minden elesett magyart, mig Zavissa Niger állt és harczolt. Zsigmond e nagy hőst meg akarta menteni, csónakot küldött elszánt harczosokkal megmentésére, hogy a csatazajból kiragadják, 'de Zavissa visszautasitotta a király gondoskodását, mig vitézei veszélyben forogtak, mig nem maga is elesett, és neve azután is még sokáig buzditó jelszóul szolgált, ha heves csatát kellett vivni.[24])

A galambóczi szerencsétlen kisérlet után Zsigmond az egész szörénységi Bánságot és a Duna balpartján fekvő vidéket egész Belgrádig minden erős helylyel együtt, a Poroszországból behozott németrend vitézeinek (johanniták) jelölte ki lakásul. A kipróbált vitézségü fölszentelt harczfiaknak Magyarország védfalaul kellett volna szolgálniok az ozmanok ellen.

A győzelmes Murad szultán pusztitva vezette seregét Szerbiába, és a most magára hagyott Brankovics Györgyöt azon igéretre kényszeritette, hogy Magyarországgal kötött szövetségéről lemond, és a szultánnak 50,000 aranyból álló éviadót fizet.[25]) Ezenkivül meg kellett igérnie, hogy szép leányát Marát, a szultánnak nőül adja. Ezek fejében Brankovicsnak megengedte a szultán, hogy a Duna partján a magyarok elleni magaoltalmazhatása végett Semendriánál eröditvényt épithessen, és ugyanott székhelyét is tarthassa.[26])

1432-ben három oldalról fenyegette Magyarországot háboru. A husziták Pozsonyt fenyegették, Murad Erdély ellen készült, a velenczeiek pedig álutakon Horvát- s Bosnyákországokban iparkodtak terjeszkedni.

A szorongatott király mindenekelőtt a magyar hadszervezet átalakitására forditotta figyelmét, annak hiányaiban keresvén az utóbbi hadjáratokban szenvedett vereségeit. Fönemlitett évben Sienából ez érdemben egy katonai szabályzatot bocsátott ki, melyben a magyar birodalom határszéleit hét kerületre, végvidékre, és az összes magyar haderőt ugyanannyi seregre osztotta. E szabályzat 30-ik czikke szerint a Temes és Duna között fekvő, „Temesköznek“ nevezett vidéket

egész Szörényig a szerb despota haderejének egy részével, a románok, szlávok, jászok, kunok, a kalocsai érsek, a csanádi s nagyváradi püspökök banderiumaikkal, és nyolcz megye, ezek között Temes, Torontál, Krassó, Keve és Csanád,[27]) a megyei nemességgel vagy állitandó hadaikkal tartozandottak védelmezni.[28])

Ez időből igen érdekes utirajz fekszik előttünk, melyet Bertrand de la Brocquiere burgundi „jó" Fülöp fölovászmestere jegyezgetett, ki visszatértében a szent földről (1433) Magyarországon keresztül utazott, és Alsó-Magyarországot s lakosait igy irja le:

„Belgrádnál átkeltem a Dunán, mely ezuttal igen kiáradt, és lehetett 12 (?) mértföld szélessége, még soha sem volt oly széles, a mennyire csak visszaemlékezhettek. Budára kitüzött utamat egyenesen nem folytathatván, Penseg (Pancsova) nevü falu felé kanyarodtam, és a leglapályosb vidékek egyikén, milyet valaha láttam, keresztül utazván, miután egy folyón csónakon átmentem, Beurquerelbe (Becskerek) érkeztem, mely a rácz (szerb) despota városai egyike, hol két más folyón hidon mentem át. Beurquerelből Verchetre (Versecz)[29]) szintén a rácz despota helységébe érkeztem, ott átmentem a Tiszán- mely mély és széles folyó, és azután Segadingre (Szeged) érkeztem, mely a Tisza mellett fekszik."

„Ez egész utamban egy kis patak mellett fekvő két erdőcskén kivül egyetlen fát sem láttam. A lakosok szalmával és náddal tüzelnek, melyet a folyók partjain, vagy számos mocsárokban szednek. Kenyér helyett vékony pogácsát esznek az emberek, de annak sincsenek nagyon bővében."

„Szeged nyilt, nagy város, egy egyetlen széles utczából álló, mely nekem körülbelől egy lieu hosszunak tetszett. Szeged mindenféle gabonával megáldott gazdag vidék mellett fekszik, hol sok daru és vadlud van. Egy nagy piaczot láttam tele daruval és vadluddal, de igen tisztátlanul készitik, és oly tisztátlanul eszik. A Tisza nagy mennyiségü halat szolgáltat, még sehol nem láttam oly vastag és hosszu halakat folyóból kihuzni.“

„Találhatni itt szintén temérdek szilaj és megvehető lovat, melyeket itt igen jól értenek fékezni és szeliditeni. Sajátságos látvány azt nézni. Beszélték nekem, hogy ki 3—4,000 ily lovat akarna venni, az Szegeden annyit találhatna.“

...... „Átutazásom alatt Magyarországon többször találtam 6—8 személylyel megrakott kocsikat, melyeket egyegy ló huzott. Itt szokásban van, ha nagy utra mennek, egy lovat befogni. A kocsik hátulsó kerekei sokkal nagyobbak, mint az elsők. Vannak itt kocsik, melyek nemzeti szokás szerint ernyősek, s oly szépek és könnyük, hogy az egész kocsit kerekestől egy ember elvihetné vállán. Miután a föld lapos és egyenes, semmi sem akadályozza a lovat, hogy ne ügessen. A lapályosság e kiterjedése okozza, hogy a szántásnál bámulatos hosszu barázdákat hasitnak.“

Magukról a magyarokról az utazónak nem a legjobb véleménye volt, mert szemükre veti, hogy biztonság tekintetében nem igen lehet bennük bizni, sőt igy nyilatkozik: „mi engem illet, azon képzelet után, melyet azon magyarok gerjesztettek bennem, kikkel

dolgom volt, kevesebbé biznám magamat magyarra mint törökre."[30])

1435-ben az erdélyi hitszegő vajda Vlád, ki Drakulnak is[31]) neveztetett, a szultán parancsára, törökökkel szövetkezve, a szörénységi bánságot megrohanta, hogy a német rend vitézeit megtámadja és kiirtsa. Radnics Miklós rendvitézt övéivel megverték és egy sem futamodván meg, egy sem kerülte el a halált. Zsigmond király kedvencz rendjének e gyászos vége miatti bánkodását sirjába vitte. Meghalt 1437. decz. 9-én.[32])

Osztrák Albert, Zsigmond veje, rövid uralkodása alatt, kit a magyar rendek, bár korábbi becsületbeli kötelezettségeket kellett volna tekintetbe venniök, egyhangulag választották királyokul, Magyarországot a törökök ujolag háboruval fenyegették.

Daczára annak, hogy Brankovics leányát nőül adta a szultánnak, és hiven szolgálta, a szultán még is őt és Drakult gyanúba vette. Mindkettőt meghitta magához, de csak Vlád ment, ki azonnal elfogatott, és kényszeríttetett, hogy fiát túszul adja. Brankovics ezen okulva, Semendriát védelmi állapotba tette, és azt öregebbik fiára, Györgyre s nagybátyjára Kantakuzenre bizta, ifjabbik fiával pedig Lázárral és kincseivel Magyarországba jószágaira menekült, hol sereget szedett.[33])

Az ifjú György, kit atyja Semendria védelmezésére hátrahagyott, vitézül tartotta magát három hónapig, de a túlnyomó erő végre legyőzte a vitézséget, Semendria török kézre került, és a vitéz fejedelemfi szemevilágától megfosztatván, fogságba vettetett.

Semendria eleste után a Magyarországot fenyegető veszély mind inkább nagyobbodott, és Albert király kényszerítve lőn 1439. junius végén az összes magyar hadsereget fegyverbe állitani.

A nemesség a hadfölhivásra késedelmezve jelentkezett, és alig lehetett 24,000 harczost összeszedni. E csekély haderővel Albert lement az Al-Dunára, hogy kis ereje daczára Szendrőt a töröktől viszafoglalja. Néhány kisebb ütközet után, melyekben a Dunán innen portyázó ellenséges csapatokat megverték, a magyar táborban kiütött a vérhas, és miután hat zászlós ur fegyvereseivel a tábort önkényleg elhagyta, a sereget oly csüggedés szállta meg, hogy a nemzet hirével mit sem törődve, e kiáltás között: „a farkas, a farkas!"[34]) gyalázatosan megfutamodott. A hires Hammer történetiró erre vonatkozólag megjegyzi: „habár a futamodást jelző kiáltás már Kálmán ideje óta szokásban volt, soha sem volt inkább helyén alkalmazva, mint a törökök ellen, kikkel mint a rómaiakkal a farkas rokonfaj állat, s kikre Mithridatesnek a rómaiakról mondott e szavait lehet alkalmazni: „e nép merész mint farkas, telhetlen mint az, vér- s uralomsovárgó, és éhes a zsákmányra."

Albert maga közelhalálának magvával távozott innét, mert midőn nehány hivével hazatérni kényszerült, Neszmélyen, négy órányira Esztergamtól (1439. oct. 27.) alig túl 40 éves korában rögtön meghalt.[35])

HARMADIK FEJEZET.

Hunyady János. — A várnai csata. — Hunyady harczias vállalatai. — E hős utósó diadala. — Halála és jelleme. — Kapistran János. — Hunyady László és Czilley, — V. László Temesvárott. — Esküszegése és halála.
(1440—1447.)

Miután I. Ulászló alatt a törökök részéről fenyegető veszély mindinkább nagyobbodott, Ulászlónak minden gondját a temesi területre kellett fordítnia, minek következtében kora legvitézebb férfiát, Hunyady Jánost, 1441-ben temesi gróffá és Belgrád kapitányává nevezte.[1])

E bátor harczhős nem sokára alkalmat talált a legközelebbi két évben ismételve megpróbálkozni a törökökkel, és miután 1443-ban Sophiát bevette, Bolgárországon győztesen átvonult, Nissát elfoglalta, győzelmes seregét visszavezette téli szállásra, melyet leginkább Temesvár körül választott.[2]) Hunyadyt visszatértekor Bánság lakossága kimondhatlan lelkesedéssel fogadta, és hogy állandóul ott lakhassék, Temesvárott erős várat épittetett magának, melynek elkészülte után családját Kolozsvárról oda hozta.

Az ozmanokon kivitt e győzelmek után, a törökök kivánságára 1444. julius havában Szegeden eskü alatt tiz évi fegyverszünetet köttetett, melyet azonban Ulászló tiz napig sem tartott meg, mert a király, Hunyady lebeszélésére nem hallgatva, esküje daczára, izgatva mások által, elhatározta, hogy a törökök ellen indul. Miután a nemesség támadó harczban az ország

határain túlmenni, nem volt kötelezve, alig állt a sereg 20,000, legnagyobb részint zsoldosból.

E kis sereggel a király és Hunyady ugyanazon évi octoberben Orsovánál átkeltek a Dunán, és sok nehézséggel küzdve, pihenés nélkül a várnai végzetes nap elé siettek, hol a török seregek, mintegy 150,000 ember, Murad személyes vezénylete alatt, készen várták őket. A csata nov. 10-én kezdődött. A győzelem már a magyarok részére hajolt, midőn a király a Hunyady által kijelölt helyét elhagyva, az ellenség közé rohant, hol csak hamar a tömeg között elvegyült, és egy janitsár levágta fejét, azt mint győzelmi jelt lándzsájára szurván. A magyarok most megfutamodtak. A 20 éves Ulászló ily gyászosan lakolt esküttöréseért. Futás közben Cäsarini Julian bibornok is megöletett. Hunyady Jánost a hűtlen Drakul vajda elfogta, de nem sokára szabadon eresztette. Hunyady szerencsésen visszatért Magyarországba, mely e nehéz időkben benne helyezte minden reményét.

Az anarchia viharai meggátlása végett 1445 elején Székes-Fehérvárra országgyülést hittak össze.

Miután sok mágnás Ulászló halálán még kételkedett, az ország igazgatása, azon esetre, hogy a király a harczból még megmenthette magát, hét egyenlő, egymástól független hatalmu helytartóságra vagy főkapitányságra osztatott. A Tisza bal partjától egész Erdélyig terjedő vidék részére Hunyady Jánost választották. Következő évben (1446) Rákoson ismét tartottak országgyülést, mely alkalommal az egybegyült rendek Hunyady Jánost országkormányzóul „Gubernator Regni“ czimmel kikiáltották.

Hunyady valahányszor tettdús élete és harczias tevékenysége megengedték, mindannyiszor lejött a temesi grófságba, hogy családja körében üdülést és uj erőt meríthessen. 1447-ben Temesvárról küldött egy derék sereget Csupor Péter vezérlete alatt Moldvaországba, és 1449 elején ismét hosszabb ideig volt itt elfoglalva az ozmanok ellen intézett harczkészületekkel. 1451. majus havában szintén ide tette főhadiszállását, hogy innét inditson egy hadmenetet Szerborszag ellen.[4])

A temesi vidékek tehát hosszasb idő óta s még azután is folytonos tanui voltak grófjuk harczias vitéz tetteinek, és egyszermind mint bátor s vitéz előharczosok elszántsággal védelmezték Magyarország előhadát. A nagy Hunyady ment elő példával, kinek élete föláldozó tettek szakadatlan lánczolata volt hazájáért. Nem egy dicsőséges győzelem, nem egy veszély s gyalázatos ármány leküzdése után, melyeket aláváló ellenségei szőttek, s melyek a fiatal V. László kedélyét elszomorították, ért Magyarország e legnemesb hazafia élete legdicsőbb korszakáig, mely nevét az örökké sugárzó dicsőség ragyogványával veszi körül.

Konstantinápoly elesett, és azzal a byzanti császárság utolsó csillláma is kialudt. II. Mohamed szultán érzéki mámorában s vad barbarságában elbizakodottan kiáltá: „a mint egy Isten és ég van, ugy legyen csak egy ur a földön!“ És e mondása megvalósítását Magyarországon akarta megkezdeni.

Már 1456. april havában értesültek a magyarok, hogy Mohamed Belgrád meghódítása végett jelentékeny haderőt pontosít össze. Junius 13 án megjelent Belgrád előtt több mint 150,000 emberrel és 300 ágyu-

ból álló teleppel, melyek közől 22 mintegy 27 láb hosszú volt. Szakadatlanul bombázta a várost, és az ágyuk dörgését Szegedig lehetett hallani, hol Hunyady a nemességet, Capistrano (Kapisztrán) János a keresztes vitézeket gyüjtötte össze. Azonban a mágnások nagyobb része, Cilley (Cilly) gróf által fölizgatva, banderiumjaival meg sem mozdult. Csak nehány barátja Hunyadynak, mint Kanizsay, Rozgony, Korogh s mások csatlakoztak hozzá, és a körülbelől 60,000 emberből álló sereg, melyet gyakorlatlan városiak, parasztok, deákok és kolduló szerzetesek képeztek, nagyobbrészint csak bottal, harczbárddal, parittyával, kaszával és kapával volt fölfegyverkezve. E sereggel tehát, nem várva többé a hazájukat megtagadó mágnásokra, indult Hunyady harczi pályájának legszebb, legdicsőbb csatájára.[5])

Julius 14-én, Kapistran által mindenütt támogatva, hadihajóival megtámadta a törököket, és véres harczban verte őket vissza. A vészből menekült hajókat maga a szultán gyujtatta föl, ne hogy a győztesek kezébe essenek. Miután igy a török hajóhadat Hunyady szétrombolta, serege legnagyobb részét a belgrádi várba szállitotta, és miután gyakorlatlan csapataival a támadást nem vélte tanácsosnak, Belgrád falai által védve, várta az ellenséget. Mahomed éjjel nappal lövöldöztette a várat, és julius 21-én az első bástya jobbára már romban hevert. Este felé rohamra vezényel. A legdühösb verekedés és mészárlás között hatalmába keriti a külvárost, a falak s tornyok romjaira már már föltüzik a török zászlókat, ekkor Hunyady egy részről, Kapistrán más részről kirohannak az

ostromlókra, és a külvárosból visszanyomják őket. Most azonban uj és uj török seregek nyomulnak előre, a külvárost ismét elfoglalják, és a felső vár ellen oly erővel hömpölyögnek, hogy Szilágyi már ingadozni kezd. Mint hadisten vágtat Hunyady a harczolókon keresztül, szóval tettel uj erőt önt a seregbe, az ingadozókat uj vitézségre serkenti, de a törökök előtódulása ellenállhatlan, Hunyady maga kétségeskedni kezd. Csak Kapistran hite volt még rendithetlen. A keresztes zászlóval kezében, vitézetit „Jézus nevében!“ kiáltással uj ostromra vezényli. Jézus neve hangzik minden ajkról, és ime, az ellenség tágit, Hunyady kevesebbé lankadt csapataival nyomban van, és kevés idő mulva a törökök a városból ismét ki vannak üzve.

A külváros visszahóditása után az előrelátó vezér minden sánczot s lőrést megrakott kiszemelt katonáival, s azok fedezetére kevés távolságban keresztes vitézeket állitott föl, s nem kételkedve, hogy Mohamed ismét rohamot fog megkisérleni, az üldözést eltiltotta, nehogy vakmerő kirohanás által az ellenséget ingerelje. Azonban Hunyady tilalmánál erősb volt a keresztesekben a kivivott győzelem fölötti öröm. Egy kisded csapat déltájban kiszökik, és egy közel fekvő dombon helyet foglal. Egy elővágtató spahi csapatot nyilakkal fogadnak és vernek vissza. Kevés idő mulva a keresztesek 3000-re szaporodott tömege összecsap a hitetlenekkel. Maga Kapistran, csak egy kereszttel fölfegyverkezve, most részt vesz a csatában többi vitézével, Hunyady követi őket. A védelmi harcz támadóvá válik, egyik sáncz után a másikat veszik be. E közben a keresztesek az ágyuk ellen rohannak. A mint észreveszi

Mohamed a veszélyt, maga is a harczba vegyül, és bal tomporáján megsebesül. Azonban hasztalan minden törekvése, megfutamodott seregét mennydörgő káromlásai sem birják megállitani, a menekülők őt magát, magukkal ragadják. A következő éjjel Mohamed serege roncsolt maradékával Rumelia felé hátrál; száz kocsi sebesülte követi futásában, és csak Sophiában sikerül seregét megállitnia, hol tömegenkint végezteti ki embereit.[8])

A magyar sereg zsákmánya megmérhetlen. E között volt 300 ágyú, és 24, mások szerint 50,000 ozmán találta a vár alatt és futásban halálát.[9])

E nevezezes nap, mely a magyar évkönyvekben, és különösen még a temesi grófok történetében oly dicső korszakot képez, nem okozott annyi örömet, mint az más körülmények között várható lett volna. Hunyady legszebb győzelme utolsó földi diadala volt, és uj babérkoszorúja nem sokára halotti koszorujává lőn. Zimonyban már két hét után utolérte a tábori ragály. Közel végét érezve, László és Mátyás fiait istenífélelemre és hazaszeretetre, mint egyedüli örökségre, mit hátrahagy nekik, a jelenvolt mágnásokat pedig egyetértésre s a kereszténység ellensége, a törökök állhatatos üldözésére intette. Végső perczeiben a vallás vigaszaiban részesülvén, a papok zsoltárénekei közben s barátja Kapisztrán karjai között 1456. aug. 11-én élete 56-ik évében keresztény hőshöz illő önmegadással aludt el örökre. Mint ember feddhetlen, túlzás nélkül vallásos, igazságos, nagylelkü, könnyen engesztelhető, Magyarország történetének egyik legnagyobb hőse, a legtisztább és legnagyszerübb jellem.

Eltemettetett,mikint meghagyta a székesfehérvári főtemplomban. III. Calixtus pápa a „hit védelmezőjeért“ sz. Péter templomában ünnepélyes gyászmisét tartott. [10])

Két hónappal későbben a nagy Kapisztrán is, Hunyady hű barátja és Belgrád védelmének dicsőségében részese, october 23-án élete 70-ik évében meghalt. Kapisztrán János halála után 166 évre a szentek közé igtattatott, és emléke (egy kő szószék) Bécsben a sz. István templomában maig is tiszteletben tartatik, hol a törökök elleni harczra gyakran tartott beszédet, hol szavai a hallgatóságot föllelkesítették, s a hivőket buzgóságra, a hitetleneket tiszteletre ragadván személye iránt.[11])

Hunyady János méltóságai és birtokai örököse idősb fia, László lőn, ki tehát a temesi grófságban is utóda lőn atyjának, azonban azoknak nem sokáig örvendhetett.

Mint kánya a dögre, ugy rohantak ellenségei a nagy hős halála után védtelen családjára, és azon töltötték mérges boszúvágyukat, mihez elég sajnosan az ország ingatag lelkületü királya is közvetve kezet nyujtott. Cilley Ulrik, ez alávaló cselszövő, Hunyady és családja ellen fölizgatva V. Lászlót, ez Ausztriában szedett sereggel, szinleg lemosandó az 1455-diki hadjárat kezdetén tanusitott gyáva megfutását, és a harczot a törökök ellen folytatandó, valóban azonban csak azért jött Magyarországba, hogy a várakat, melyeket Hunyady halálakor fiának s barátjainak a király rendelkezéseig átadott, azoktól elvegye, és ellenük áskálódjék. E végből Futakra, Bács megyében, országgyülést hít össze, melyre a Hunyadyakat is meghitta. A zonban

Hunyady László mindaddig vonakodott megjelenni, mig a király elismervényt nem állit ki a felől, hogy László atyja, ki számolás nélkül halt meg, az ország jövedelmét hiven kezelte. E gyülésen a király új hódolati esküt fogadott el a rendektől, és Cilleyt helytartóvá, Ujlakit főkapitánynyá nevezte ki. Erre tettetett kibékülés történt Cilley és a Hunyady-család között, mely ugyan akkor a királyi várak átadására köteleztetett.[12])

Az országgyülés után a király Cilley, és a német rend kiséretében Belgrádba utazott, hogy a várat átvegye, és a csatatért megnézze. Hunyady László előre ment, hogy a király méltó fogadására készületeket tegyen. Terve kedvező sikerének haladása fölötti örömében Cilley apósának, Brankovics Györgynek irt, és megigérte, hogy rövid idő mulva két laptát, — a két Hunyady fejét, — küldend, milyennel Szerbia még egy despotája sem játszott. Azonban a levelet elfogták, és az Hunyady László kezébe került, ki személye biztonsága végett intézkedéseket tett. [13])

Az alatt a király Belgrádba megérkezett. Midőn azonban az alattomos Cilleyvel és zsoldosaival a várba fölment, Hunyady László a vár kapuit bezáratta, és a király katonai kiséretét be nem bocsátotta, annak a váron kivül mutatván ki táborozásra helyet, mely elővigyázati intézkedésben Cilley uj okot talált a tapasztalatlan uralkodó gyanúja fölébresztésére, ki most minden lépten félelmet s bizalmatlanságot árult el. László gróf könnyen kitalálhatta, ki gerjesztett a királyban bizalmatlanságot.

A fenyegető veszély megelőzéseül László tanácskozásra kérte Cilley grófot, ki csak vonakodva fogadta a meghivást, de elment még is, azonban diszöltönye alatt pánczéllal. Egyedül és fegyvertelenül fogadta őt Hunyady László és az előteremben üdvözölte. Midőn László előmutatta Cilley levelét, s gyalázatosságait szemére vetette, amaz dühösen rántotta ki kardját, Hunyadyt hazaárulónak szidalmazta, és a védtelen ifjut fején s karján megsebezte, azonban László hivei, ezek között Szilágyi, előrohantak, és Cilleyt, vitéz védelmezése daczára agyonverték. Borzasztó káromlások között lehelte ki Cilley a boszúállók lábai előtt fekete lelkét. Csak kevesen helyeselték a gyilkosságot, de a bünhödés igazságosságát átalánosan elismerték.[14])

Hunyady László vérző sebbel sietett a királyhoz, hogy magát mentse, és válaszul azt nyerte, hogy Cilley megérdemelte halálát, meghitteihez pedig igy szólt:

„A szükség parancsol, mit nem lehet változtatni, azt türni kell, a grófot utolérte végzete, nekünk is kell várnunk a magunkét. Vezéreljen jóra az Isten mindent!“

Az ifjú király Belgrádból Temesvárra akart menni, és a két Hunyadynak is kisérnie kellett őt. Temesvárra érkezve, egész kiséretével a várba (a mai tüzér fegyverszertár) vezettetett. Erzsébet a nagy Hunyady özvegye, ki ott lakott, gyászba öltözve, barátnői környezetében, a várkapunál fogadta a királyt, és kegyelmet s bocsánatot kért fiai számára. A király megindultnak látszott, Erzsébetet meg-

ölelte, aranyos bibor ruhát hozatott, és ugy nyilatkozott, hogy csak hazájaért elesett hősért gyászolni illendő, Ulrich halálát illetőleg azonban ő és fiai legyenek nyugodtak. Most pompás lakomák rendeztettek, kéjkirándulásokat s vadászatokat tartottak, énekkel, tánczczal, lovagjátékokkal és zajos mulatságokkal töltötték a napot. Minden ünnepélyben a király tettetett elfogulatlansággal vett részt, s fiatal vidámsága, királyi kegye által minden bizalmatlanságot eloszlatott. Hogy végre a gyanakodás és titkos neheztelés minden nyomát kiirtsa, kiengesztelődésének ünnepélyes jelét kivánta adni. 1456. nov. 23-án a várkápolnában szent misét tartatott, az oltár előtt Erzsébet fiait megölelte, és az evangéliumra esküdött, hogy megbocsát nekik, és Cilley halálát semmi szin alatt sem boszulja meg. Egyszersmind Erzsébetet is átölelte, őt anyjának, fiait testvéreinek nevezte, ezeket királyi öltözetbe öltöztette, és velük együtt vette a szent ostyát magához.[15])

Királyi szó szélnek eresztve, szent ostya ravasz utógondolattal megszentségtelenitve, sárba taposva!!

Ez ifju életének szentnek kellett volna lennie előtte, és mégis, talán félelemből, talán a Hunyadyak ellenségei által fölizgatva, már nehány hó mulva Lászlót, mint szintén öcscsét, Mátyást, a nagyváradi püspököt s több főurat, kik Hunyady János alatt emelkedtek föl, Budán elfogatott, kik őt oda bizalomteljesen kisérték. Ki irhatná le azon érzéseket, melyek között az uralkodó azon ifjú kivégeztetésén jelen volt, kinek családi fénye s egyéniszépsége magát a bakót annyira megrázkódtatta, hogy csak az ötödik vágásnál sikerült neki a fejet törzsétől elválasztania?

Hunyady László nemes hullája egész napon át temetlenül hevert a téren, mig végre a közönséges gonosztevők temetkezési helyén beásták.[16])

Ez által lőn tehát Cilley törvénytelen meggyilkolása kiengesztelve, azonban a kiengesztelés eszközeit a nemezis megbüntette saját vakságuk által, melylyel magukat kortársaik és az utókor előtt örökre megbélyegezték!

Hunyady László halála az országot a polgárháboru veszélyeibe sodorta, mert barátai, s azok élén anyja, Erzsébet, óriás fájdalmukban boszút esküdtek. A mélyen megbántott anya minden készpénzét arra forditotta, hogy pártját megerősitse, és bánatában annyira ment, hogy a királynak s nádornak kijelentette, hogy II. Mohamed szultánt segitségül hivja, s annak a temesi grófságon kivül minden határ-várt, melyek parancsnokai hivei, kész átadni, ha Mátyás fia szabadon nem bocsáttatik. E fenyegetés következtében, és mert sok főur csakugyan a Hunyady-ügy mellett nyilatkozott, a király megijedt, Budát elhagyta, és Bécsbe ment, hova az ifjú Mátyást is elvitték, honnét nagyobb biztonság okáért Prágába vitték, s Podiebrád György őrizetére bizták.

Mennyire félt V. László Erzsébet fenyegetéseitől, eléggé bizonyitja egy általa Bécsben, keresztelő sz. János napján, 1457-ben a Bánságban lakó, s a népesség nagyobb részét alkotó román nép részére kiadott szabadságlevél, melynek eredetije a gyula-, máskép károlyvári káptalan levéltárában, és egy hiteles másolata a lugosi templom levéltárában van letéve, mely szerint emlitett magyar király e nemzet

lekötelezése végett minden román nemesnek, knéznek, és a lugosi, sebesi, mehádiai, almási, krassovai, buzavai, komjáthi és illadiai kerületek többi lakosainak az előbbi királyoktól az al-dunai vidékek védelmezésében tett szolgálataikért nyert szabadalmaikat, kiváltságaikat és jogaikat nemcsak megerősiti, de ujakkal szaporitja, és azok viszonyát a Bánsághoz rendezi s meghatározza.[17]

E rendszabályok daczára is a polgárháboru kitörése közel volt, és csak a 18 éves Posthumus V. László hirtelen halála fojtotta el azt. Meghalt 1457. nov. 23-án Prágában, épen azon nap évnapján, melyen Temesvártt nemsokára megszegett esküjét tette.

NEGYEDIK FEJEZET.

Hunyady Mátyás Magyarország királya. — Uj katonaság. — Alkotmány. — Giskra. — Alibeg. — Ütközet Temesnél. — Szerb bevándorlók, azok államjogi s vallási viszonyai. — Török nyugtalanitások. — Kinizsy. — A temesi grófság belviszonyai. — Kinizsy harczai a törökök ellen. — Somy.

(1457—1495.)

Czélszerü eszközök választása s fölhasználása által a pártok kiengesztelésére, mint szintén alkudozások s kötött frigyek által a legtekintélyesb egyénekkel, melyek egyike a Hunyady-párt és Szent-Miklóssy család között Temesvárott 1457-ben ünnepélyesen köttetett,[1]) sikerült Szilágyi Mihálynak, Hunyady János özvegye, Erzsébet bátyjának, hogy uno-

kaöcscsét Mátyást a magyar trónra emelhesse, és 1458-ki jan. 24-én Mátyás az országos rendek által Magyarország királyaul lőn kikiáltva.[2])

Ugyanazon évi aug. 28-án hagyta el Mátyás mint király először Budavárát, hogy az ország alvidékeit beutazza.

Szept. 1-én Szegeden volt, oct. elején Belgrádon időzött, és novemberben Temesvárra visszatérve, innét e hó 15- és 29-ről országgyülést hirdetett Szegedre, dec. 6-ára. Ugyanott hítta meg nagybátyját, az ország helytartóját Szilágyit is, kit erőszakos önkényes tettei miatt, intő példaul elfogatott, és Lábatlan Gergely őrizete alatt a világosi sziklavárba záratott.[3])

Mátyás az „igazságos" király főczélja volt a szegedi gyülésen az anarchicus zavarok között szétzilált védrendszer helyreállitása, mert elkerülhetlennek látta a háborut Frigyes császárral, és valószinünek tartotta az elégedetlen országnagyok lázongása kitörését is.

Innét Zsigmond katonai szabályzatát megujitotta és tökéletesitette. E szerint érvényben volt a kapuk szerinti katonakötelezettség, azaz minden 33 szolgálatköteles jobbágy közől egy tartozott könnyü lovassági szolgálatot tenni. Korvin Mátyás azonban rendelte, hogy a király, praelatusok, mágnások és nemesek uradalmaikból, jószágaikból s birtokaikból minden husz jobbágy után egyet zsoldért, ár-ért mint lovast állitsanak ki hadszolgálatra. Fölszerelésük a bevándorló magyarok könnyü lovasságára emlékeztetett. Zászlócskás lándzsával, íjjal s nyilakkal, karddal vagy pallossal (hosszu egyenes kard) és keskeny, hosszas vérttel voltak

ellátva.[4]) E husz embert már akkor **huszárnak** nevezték.

Miután az összes magyar haderő legnagyobb részint lovasságból állt — gyalog hadszolgálatot tenni a magyar nemes méltósága alatt tartotta — melylyel Magyarország, Ausztria s Lengyelország ellenében boldogulhatott ugyan, de a janicsárok sürüen zárt sorai ellen keveset tehetett, tehát **Mátyás** az alsóbb rendü lovas csapatokat eltörülte, és haderejét inkább a gyalogságra, mint lovasságra épitette. Állandó, mindig induló és harczkész serege könnyü s nehéz lovas csapatokból, könnyen fegyverzett lándzsásokból, nehéz fegyverzetü paizshordozókból és pattantyusokból állt.[6])

A harczolás módja minden osztály részére pontosan ki volt jelölve. A pánczélos lovasságnak kitüzött helyéről nem volt szabad mozdulnia, hanem azt életre halálra kellett védelmeznie. A könnyü lovasság, hol alkalom volt, az ellenség ellen rugaszkodott, és ha kifáradt, vagy az előnyomulás veszélyes volt, a pajzshordozók háta mögé huzódott. Ezek a pattantyusokkal a könnyü fegyverzetü lándzsásokat közre fogták, kik előtt a nagy, egymást érintő pajzsok mintegy falat képeztek. Adott jelre a könnyü fegyverzetüek indultak előre, a pajzshordozók és pattantyusok a támadásban segitették őket, a lovasság pedig, vagy a hátráló s futó ellenséget üldözte, vagy a gyalogok visszavonulását fedezte. Az eredmény a mozdulatok gyors, pontos és összehangzó teljesitésétől függött, mi hogy megtörténhessék, a király állandó hadgyakorlatokat tartatott.[7])

E királyi sereget, mely a málhacsapaton, tábori pékeken, kovácsokon, sánczásókon, ácsokon s gépmes-

tereken kivül, közönségesen 20,000 lovasból, 8000 gyalogból és 9000 tábori kocsiból állt, Mátyás még 6000 emberrel szaporitotta, legnagyobb részt csehekkel és szerbekkel (ráczokkal,) kik a „fekete sereg“ nevezete alatt összes hadserege javát, magvát képezték, és fekete fölszerelvényük, rettenthetlen vitézségük által minden ellenséges sereg előtt félemletesek voltak. E legióba való soroztatás a legmegtisztelőbb kitüntetés, parancsnoka maga Mátyás volt, a csata legválságosb perczeiben, s legveszélyesb helyein rohant Mátyás a legióval elő, hol minden veszve látszott lenni, ott halált szórva oroszlánmódra verekedett, máskint soha nem, csak győztesen tért vissza, és Mátyásnak e „legyőzhetlen“ sereg szemefénye volt.

Sziklás vidékeken fekvő várak támadásánál s ostromlásánál a puskapor drágasága, s az akkori nehéz lövegek tökéletlensége miatt az ágyuk s roncsmozsarak helyett Mátyás király inkább szerette használni a faltörőket. Ily faltörő-gép, az ő találmánya szerint alakitva, hasznosb szolgálatot tett mint három ágyu. Négy melléje rendelt ember 1—300 fontos köveket oly messze és oly biztosan hajithatott általa, hogy a legerősb falakat szétrepesztette vagy ledöntötte. Majdnem minden határvárosban voltak ily faltörő-gépek kezelésre betanitott emberekkel készletben, honnét azután odaszállittattak, hol alkalmazni czélszerünek találták.

Az állandó hadsereg zsoldja nagy összegeket vett igénybe, miután a hadseregbe önkénytesen belépőket, főképen külföldieket, csak magas zsoldért lehetett kapni. A „fekete sereg“ három hónapon át 100,000, egy pánczélos lovas 15, egy huszár 10, egy pajzshor-

dozó 8, egy lándzsás 6, következőleg az egész királyi sereg évenkint 1,060,000 aranyba került, mi a király rendes jövedelmeit túlhaladta, következőleg a rendek által megajánlott segélyt, és egyéb segélyforrások fölhasználását tette szükségessé.[9])

A csehek ellen Mátyás személyes vezérlete alatt 1462-ben vezetett háboru szerencsés folyama végre Giskrát, a cseh pártfőnököt, is hajlandóvá tette a békére, melynek megkötése végett az országgyülés megnyitása után a király több egyházi és világi főurat hitt meg Váczra. Ez alkalommal Mátyás Giskrát a magyar mágnások közé sorozta, és Solymos és Lippa királyi várakat adományozta neki. A király kegye és nyájassága által a vitéz férfit annyira meghóditotta, hogy ettől fogva hadiszolgálatait a magyar korona érdekeinek az ozmanok ellen szentelte, és babérokat küzdött ki magának. Giskra élete fogytáig hive maradt Mátyásnak.[10])

A törökök, kiknek hatalma lávafolyamkint nevekedett, roppant harczkészületeket tettek, és 1462-ben ismételve betörtek Oláhországba, midőn azonban Mátyás ellenük indult, visszatértek Szerbiába, és a Morava mellett állást foglaltak, ugy hogy szándékukat kitalálni nem lehetett.

Azalatt Ali beg szendrői basa, egy vakmerő, vad férfi, számos csapat élén a szomszéd vidékeket tüzzel vassal pusztitotta, rombolva mindent, mit utjában talált. Behatolt a Száva és Dráva közötti területre, átvonult Szerémségen, és félni lehetett, hogy ha a Dunáig ér, Titelnél át a Bánságba is betör. Ekkor egy bátor magyar sereg Zokoly Péter és Mihály vezérlete

alatt ellenállt, és az ozmanokat az alvidékekből kikergette.[11]) 4000 török boritotta a csatatért s a megfutamodás utjait. Ali beg csak kevés emberével menekült a Dunán át Szendrőbe.[12])

1463 tavaszán II. Mohamed 150,000-nyi sereggel ismét a Moravánál táborozott, és Bosniát, Magyarországot, Erdélyt s Oláhországot fenyegette. Ali begnek pedig parancsot adott, hogy Szendrőből a temesi területbe törjön.

Ali beg a kapott parancsnak engedelmeskedve, égvén egyszersmind mult évi vereségét megboszulni, május elején átkelt a Dunán, és a kubini homokdombok s a Temes bal partja mentében az erdélyi vajda után huzódott, ki szándékosan hátrált előtte, hogy kedvező helyen ellene forduljon, és utját a Dunától elvágja. Temesvár és a Temes jobb partja között a magyarok állást foglaltak. Ali beg elfogadta a csatát, kemény csatában megveretett, s nagy veszteséget szenvedve, kevesed magával a Dunán mégis menekült.[13])

Ali beg ez utóbbi kudarcza után Szendrőbe huzódott, mely már akkor erős védvük volt a törököknek a Duna mellett. Szendrőt megtámadni a körülmények nem engedték. Ezáltal Szerbia nagy részének biztos birtokában, a törökök utja a Bánságba és Erdélybe is nyitva maradt, és a magyaroknak meg kellett elégedniök, ha e leginkább veszélyezett vidékeken további megrohanások ellen fedezhették magukat.

Alig hogy a második vereségét Ali beg kevéssé kipihente, a szultán tekintélyes haderővel Szerémség pusztitására küldte ki. Ali pusztitó müködését a szentdömötöri vidék kifosztogatásával kezdte, mielőtt azon-

ban még a hegyen átkelhetett volna, Mátyás 1463. jul. végével válogatott sereggel meglepte, megszalasztotta, még a Száván túl is üldözte, és 15,000 elhurczolt foglyot, marhástól, vagyonostól vett el tőle, s miután a futó Ali sehol meg nem állt, a vidéket egész Szendrőig tüzzel vassal pusztitotta.[14])

A törökök által szorongatva, már Albert király alatt számos szerb (rácz) vándorolt be Magyarországba, kik a temesi területen telepittettek le, és később I. Ulászló alatt jogokkal s szabadalmakkal ajándékoztattak meg.

Szerbiának Mohamed által 1459-ben történt elelfoglalása után amaz első bevándorlókat, menekülő szerbek nagy tömegei követték Brankovics István, Gregorievics János az öreg despota unokái, és Birini Pál vezérlete alatt. Mátyás király azokat a török portyázások által elnéptelenitett temesi Bánság vidékein telepitette le, megjegyezvén, hogy ez alatt Keve, Temes és Horom (Uj-Palánka) alsóbb részei értendők, mert a Temes folyó felsőbb része, egész Torontál és Krassó, már akkor igen népesek valának. Ez uj telepitvényi terület Gregorievics János despota neve után „Janopol"nak neveztetett volna.[15]) Mátyás király e később érkezett szerbeket a Csepel szigeten letelepitett előbbi bevándorlottakal egyenlő jogokban s szabadalmakban részesitette, minél fogva vallásuk szabad gyakorlata megengedtetett nekik, tulajdon törvénykezéssel birtak, a királyi vámoktól mentesek voltak, és a kamaranyeremény (pénzváltásnál) elengedésének jótékonyságában részesültek. Hasonló következmények által édesgetve, későbbi években még szá-

mos szerb vándorolt Magyarországba, és országgyülési törvény által az általuk termékenynyé tett területeken a kath. papságnak fizetendő tized alól fölmentettek, és a királyi hadsereg javát képezték.[16])

Szerb családok ismételt bevándorlása következtében a görög keleti egyháznak már is számos hive volt Magyarországban, azonban Mátyás király alatt még nem volt püspökük, ki a községek egyházi ügyeit fölügyelte vagy igazgatta volna.

Csak a következő király alatt szenteltetett föl szerémségi püspökké, Levita sophiai metropolita által György, Brankovics György szerb despota unokája, szerzetes néven Maximus, ki az ardsicsi zsinaton Oláhország metropolitájává kiáltatott ki, s miután az általa alapitott krussedoli zárdába tette át lakását, a szerémségi és magyarországi körög keleti egyházi községek által is, mint az első szerb érsek ismertetett el. Addig a szerbek a sophiai metropolita, az erdélyi s magyarországi románok az oláh vagy moldvaországi metropolita, a bolgárok Magyarországban a kievi érsek által lőnek papokkal ellátva.[17])

A római egyház Magyarországban átalánosan határozott ellenszenvvel viseltetett irántuk. A nép, s maguk az országgyülési rendek a görög kel. egyház egyesült s nem egyesült hivei iránt szintén nem éreztek különben. Valamennyit „ó-hitüeknek,“ „szakadároknak“ (shismatici,) „vad ráczoknak“ nevezték, és olyakat értettek alattuk, kik egyházi szokásaikat vagy a zsidóktól, vagy a pogányoktól kölcsönözték. És épen azért, mert nem tartották őket keresztényeknek, országgyüléseken a világi rendek által, a praelatusok helyesb nézete s

haszna ellenére, a csak keresztényeket terhelő tizedkötelezettség alól fölmentettek, és e kifejezés „pogány rácz“ akkori időkben a bárókkal, mágnásokkal és földesurakkal közös volt[18])

A Temesnél történt ütközet után (1463.) a Bánság több mint tiz évi háboritlan békét élvezett, mely idő alatt az előbbi török betörések által elpusztitott vidékek a Duna mentében népességben, leginkább a szerb bevándorlások által, inkább szaporodtak, mint fogytak. Nem kell azonban hinnünk, hogy e vidékek valami nagyon virágoztak, mert a szerbek inkább harczias, mint iparos nép voltak. Azután megtelepitésük által kevesebbé czélozták e vidékek fölvirágoztatását, mint inkább e nyers, civilizálatlan nemzet által azokat a törökök további betörései ellen megvédni akarták.

Mátyás király gyakran megfordult a temesi Bánságban. Igy a fiatal, dicsőséggel koszoruzott fejedelem a második bosniai hadjárat után (1464. decz.) Bácson szigoru itéletet tartott azon harczosok fölött, kik a táborban Zvorniknál lázadást kezdtek vagy kötelességeiket nem teljesitették. A kolomposok életükkel bünhödtek, a többi becstelennek nyilvánittatott és száműzetett. Corvin Mátyás szigoru volt a kötelességek követelésében, kérlelhetlen, ritkán kegyes a büntetésben, mint azt a kormányzás kezelése megkivánta oly népnél, mely alig fékezhető erőteljességében a polgáriasodás és nyerseség közt ide s tova hányatva, a féktelenséget szabadságnak, a rend kötelékeit rabláncznak tartotta. — Annak végrehajtása után, mi igazságos volt, a praelatusokat s bárókat a következő 1465-iki év elején Szegedre idézte.

Az országgyülés föloszlása után 1466. tavasz elején értésére esett Mátyásnak, hogy Mohamed összes haderejével Sophiánál táboroz, és Belgrád ostromlására uj, addig ismeretlen gépeket készittet. Ennél fogva az ország egész haderejét harczra szólitotta, és tavasz végével Belgrád alá sietett. Azonban Mohamed, alkalmasint értesülvén a magyar fölkelésről, a hadjáratot elhalasztotta.[19])

Ha Mátyás a hitetlenek csordái ellen használta volna föl erejét, az az ő és a keresztènység javára szolgálandott volna, de igy szétforgácsolta erejét, midőn helytelen becsvágya által fölizgatva, minden czél nélkül Csehországgal háboruba keveredett. Ez időt a törökök fölhasználták, mind beljebb merészkedtek az országba s Erdélybe, és a szendrői vad beg 1674-ben egész Nagyváradig nyomult, hol sz. László sirját szétdulta és egyéb pusztitásokat okozott.

A temesi Bánság sem maradt kiméletlenül e vad basától, hova 1676-ban ismételve berontott, de nem kedvezőbb eredménynyel, mint előbbi betörései alkalmával.

A szultán szerencsétlenül harczolva a király seregeivel Moldvaországban, visszavonulása után Ali begnek, és Michaloghli Iskender fivéreknek azon parancsot hagyta hátra, hogy 4000 spahival Szendrőnél a Dunán átkeljenek, és Temesvár felé nyomuljanak. Azonban a Dóczy fivérek, s több magyar úr [20]) a temesvári és belgrádi helyőrség élén szembe indultak velük, és Pancsovánál (Poczazin) három órányira Szendrőtől összeütköztek, mely ütközetnek eredménye a törökökre nézve felette káros volt. Ali csak nagynehezen

tudott menekülni egy sajkán, a török sereg majdnem egészen levágatott, Iskender nehéz sebet kapott. A győztesek örömrivalgása közt a szomszéd völgyben (Nadela Bara ?) őrzött magyar foglyok kiszabaditották magukat, rárohantak a török táborra, és kirabolták. Minden fogoly, kivétel nélkül, volt bár legyen nő, gyermek vagy férfi, lovon ülve maga után zsákmánynyal terhelt lovat vezetett. 250 foglyot és 5 zászlót győzelmi jelül vittek magukkal Budára.[21])

Kedvezőbb körülményeket várva, Mátyás király a nagyon fenyegetett Bánságra forditotta figyelmét, hova 1478-ban a hires, és törököktől rettegett Kinizsy Pált parancsnokul és temesi grófúl kinevezte.[22]) E jeles katonára bizta egyszersmind a szörénységi Bánságot is, melynek székhelyét az ozmánok már elfoglalták, szétdulták, és igy e területen portyázásaikra tért nyitottak. E szerint a temesi grófság méltóságával Mátyás egyszersmind a déli határok őrzését is összekapcsolta, és Kinizsit „főkapitány" czimmel is fölruházta, kinek a Dunántúli várak, jelesül Belgrád, alá lőnek rendelve. Egyszersmind elrendelte, hogy a temesi grófok az ország bárói közé soroztassanak, és királyi okmányokban közvetlenül a pozsonyi grófok után irják alá magukat.[23])

Mi a temesi grófság akkori belső állapotát illeti, ez ama háborus időkben, daczára Mátyás erélyes uralkodásának, nem a legörvendetesb lehetett.

Az ország déli részeiben a jólét, a személy s vagyonbiztonság, a törökök gyakori pusztitó portyázásai által rendkivül veszélyeztetve voltak. Ipar, kereskedés, szellemi foglalkozások, mint átalában müvészetek csak

a békepálma árnyékában tenyésznek s jutnak virágzásra, azonban gyilkoló fegyver és vad harczi zaj tomboltak a Duna virágzó mellékein, s tarolták le azokat.

A külről okozott bajokhoz a társadalmi belviszonyok szétziláltsága járult.

A belső csendet és közbátorságot maguk az ország védelmére tartott állandó csapatok lopás, rablás, sokszor gyilkosság által megzavarták. Poczazin, Keve és Horom dunamelletti várak oly rosz karban voltak, hogy az ellenség támadásainak ellen nem állhattak. Helyreállitásuk és emlitett bajok orvoslása oly fontos tárgyat képeztek, hogy a czikkelyek között, melyeket az 1478-ban Budán összegyűltt mágnások Mátyás királynak aláirás végett átnyujtottak, az első az volt, hogy az alattvalókat a végvárak munkájánál nem lehet már tovább tartani, és a végvárakat nem lehet már tovább élelmi szerekkel ellátni, hacsak a vidék valamenynyi főispánya nem szövetkezik, hogy a temesvári gróf emlitett helyeket helyreállithassa, s a rendetlenségeket az által megszüntethesse, hogy e megyében a szokásos közgyülések, vagy törvénykezések évenkint megtartassanak, miután azok a többi megyékben a költségek miatt, melyekbe kerülnek, csak minden öt évben szoktak megtartatni.[24])

Ez mindenesetre azon fölterjesztések eredménye volt, melyeket Kinizsy valószinüleg a terület igazgatása elején tehetett. Kinizsy nemsokára vitézsége fényes bizonyitványait adta a kereszténység ellenségei ellen, mert nemcsak saját területét, de a szomszéd tartományokat is megvédte betöréseik ellen.

Az első alkalom 1479-ben adta magát elő, a midőn

october elején 40,000-nyi török sereg tört Erdélybe, vezetve 12 basa által, kik közől a már ismert Michaloghli, Alibeg és Iskender emlitendők. Báthory István erdélyi vajda gyorsan szedte össze seregét Szászvárosnál, Kinizsyt segélyül hitta, és Kenyérmezőn Gyula-Fehérvár közelében, merre a hazatérő ozmánoknak kellett vonulniok, tábort ütött. Daczára a rendkivüli kényelmetlen utaknak, melyek a Bánságból Erdélybe vezettek, Kinizsy elég jókor, épen azon perczben érkezett meg hadaival, midőn az ozmánok, kiket Báthory, Kinizsy megérkezésére számitva, türelmetlenségében megtámadt, az erdélyiekkel már verekedtek, és túlnyomó erejük által azokat megverendők voltak. „Kinizsy,“ — mondja Bonfin, — „mint dühös oroszlán rohant a törökökre, rendetlenségbe hozta, s félelem fogta el őket, és a győzelem nemsokára a keresztény fegyverek részére hajolt.“ Sok magyar és székely vesztette el ott életét, ellenben 30,000-nél több török maradt a csatatéren, hol rendetlen futásukban sok zászlót és győzelmi jelet hagytak hátra.[25])

E fényes győzelem után oly rémséges győzelmi ünnepet tartottak, melyet az akkori idők nyers müveltségi állapotával is alig lehet menteni, tudniillik a török hullákat használták asztalokul, Kinizsy pedig vad kedvében török hullát fogott fogai közé, s ugy tánczolt.

Miután Iskender basa, most már Szerbia helytartója,Szendrőből többször beütött a temesi Bánságba, a vitéz Kinizsy a szomszéd megyéket fegyverre szólitotta.

1481. nov. 4-én kellett, hogy őt a harami gázlónál

egyesülten várják, Rozgony Lászlónak és Brankovics Vuknak[26]) pedig a sereg átszállításához szükséges hajókat kellett oda vitetniök. Horomhoz (Uj-Palánka) közel Tököly Miklóst és Andrást, kiknek 100 lovasból álló csapatuk volt, egy erdőben elrejtezkedett négyszeres nagyobb török erő megtámadta. Tökölyiék kocsi-sánczuk mögé huzódtak, de a törökök a közel álló fákat megyujtották, s a szél a lángokat a kocsik közé hajtotta. A magyarok kénytelenitettek égő kocsijaikat elhagyni, és a szabadban a csatát a túlnyomó erővel elfogadni. A magyaroknak 50, a törököknek 200 hallottjuk lett, és az életben maradtak közöl majd nem valamennyi megsebesült. Tököly Miklós kapott nehéz sebében még azon éjjel meghalt.[27])

E közben Iskender basa támadásai daczára a hajók Horomnál szerencsésen kikötöttek, és Kinizsy Pál 32,000 emberből álló seregével a Dunán föltartóztatlanúl átkelt s Galambóczig nyomult. 1000 török lovas kirohanást kisérlett meg, de legnagyobb rész elesett, a többi fogságba került, és Kinizsy parancsára megöletett. A szendrői parancsnokot az ifjabbik Jaksics üldözőbe vette, a galambóczi kapu előtt utólérte, és fejét levágta.

Miután Rozgony és Brankovics 24 török hajót feneken furtak, Kinizsy összes hadával a Morava mellett fölfelé Krusováczig nyomult, hol 12 napig táborozott, az ellenséges területet széltében hosszában pusztitatta, és mintegy 50,000 szerbet, 1000 törököt hozott foglyul Magyarországba, kiket Temesvár környékén letelepitett.[28])

Három basa: Iskender Szerbia helytartója, Ali, és Malkodschogli a Szendrő előtt fekvő Dunaszigeten erődöt épittetett, hogy onnét a magyar hajók átkelését megakadályozzák. Azonban a magyar hajóhad oly erős volt, hogy a szigetbeli őrizetnek gyorsan kellett Szendrőbe menekülnie, és az erődöt a magyarok lerombolták. Mihelyt a hajók a bánsági partokat elérték, Kinizsy a folyam három gázlójánál fekvő helyeket, Horomot, Kevét és Poczazint czölöpzettel erősitette meg.[29])

1482. oct. utolsó napjaiban a szendrői uj basa számos lovassággal ismét becsapott a temesi Bánságba. A becskereki mezőkön a vitéz Kinizsy, Dóczy Péter és Brankovics Vuk despota csatarendben fogadták, megverték utóhadával együtt, s 500 embert vesztettek. Az ellenség 3000-et hagyott a csatatéren, a győztesek kezébe sok fogoly, fegyverkészlet és gazdag zsákmány került, melyek javát a vezérek a Haimburgnál táborzó királynak küldték.[30])

Végre annyi sanyaruság és szenvedés után, a temesi grófság fölé is ismét lehajolt egyszer a béke olajága, és habár rövid időre, béke költözött e területre. Mátyás király tudniillik 1483-ban II. Bajeziddel öt évi fegyverszünetet kötött, mely 1484-ben további három évre meghosszabittatott. Ez alatt a tevékeny Kinizsy nem maradhatott foglalkozás nélkül, most gondját a rábizott tartomány gazdászati viszonyai javitására forditotta, melyek lassankint ismét virágzani kezdtek.

1490. april 6-án kétnapi haláltusa után nemzete és kora legnagyobb királya kilehelte lelkét. Corvin

Mátyás a magyar névnek külföldön fényt s dicsőséget szerzett, itthon pedig erélyes kormányzását bölcsen és szigorú igazságossággal kezelte. Mátyás a királyi méltóságnak tekintélyt szerzett, az oligarchia féktelenkedéseit korlátok közé szorította, a tudományokat szerette és pártfogolta, az ipart s művészetet fölkarolta, a népet becsülte s tisztelte. Fájdalom, a közép- és néposztály függetlenségét törvények által nem óvta annyira, hogy azok egy gyengébb király alatt a nemesség elnyomó vágyai ellen magukat kellőleg védhették volna. Ennek az lett következése, hogy az oligarchia a nagy király elhunyta után azonnal hatalma tetőpontjára jutott, és bár mily igazságosan uralkodott Mátyás, mégis sirján túl, népe jótevője nem lehetett, és életének minden üdvös hatása vele együtt sirba szállt.[31])

A nagy király halála után az oligarchák azonnal fölemelték fejüket, és örvendve a most már tágult féken, gyenge uralkodó választása által iparkodtak hatalmukat nagyobbitani, természetesen a királyi méltóság rovására, és az ország kárára.

Habár a fegyverszünet utolsó éve (1492) még nem folyt le, a török száguldó csapatok a magyar trónviszály idejét még is fölhasználták betörésekre részint Horvátorszagba, részint a Bánságba, egész Temesvárig s még azon túl is.[32])

A Bánságban azonban Kinizsy résen állt, és gyors intézkedései által a török portyázó csordákat érdemlett fenyitésben részesitette.

Bajezid szultán, miután nagy készületeket tett, 1492. márcz. 10-én Konstantinápolyból Sophia felé megindult, és Belgrádot akarta elfoglalni.[33]) Mig a szul-

tán öszpontositotta seregét, az alatt a török csapatok Szendrőből Sabáczot ostromolták, Boszniában nehány várat elfoglalták, és Jaiczát fenyegették. Azonban a vitéz temesi gróf, Kinizsy Pál, és Péter kalocsai érsek véres veszteséget okozva nekik, visszaverték őket, és nehány begjüket elfogták. Ugyanazon időben a törökök a szörénységi területre is betörtek, szintén több ütközetben megverettek, és miután fegyverszünetet nem kaptak, a widdini basa 8000 emberrel átkelt a Dunán és Szörény várát ostrom alá vette. Azonban Kinizsy a Duna mellett gyorsan sietett Szörény vára fölszabadítására, az ellenséget megszalasztotta, számos törököt elfogott, kiket Temesvárra vitetett, hol azokat kegyetlen kinzások között, melyekben Kinizsy a törököknél is találékonyabb volt, kivégeztette. A foglyokat ugyan is részint zsákba varratta, és a Bégába dobatta, részint forgó malomkerékre köttette, részint lassu tüznél süttette, vagy megnyuzatta, vagy megkötözve sertések elé dobatta.[34])

E hadjáratban vett részt utoljára Mátyás király hires „fekete serege." Az utolsó győzelem után a győztes sereg régen ki nem kapott zsoldja miatt lázangásba tört ki, és az üres biztatásokat megunva, Szeged vidékét elpusztitotta, hol nyaranta állomást tartott.

A „fekete sereg" ellen intézett számos panasz következtében, II. Ulászló végre a rettenetes Kinizsyt megbizta, hogy a kicsapongó sereget vagy fegyelemre szorítsa, és ha intések nem használnának, pusztítsa ki őket. Kinizsy hasztalanúl kisérlé meg az elsőt, és most utóbbihoz kényszerült folyamodni. Sereget gyüjtött, és Torontálmegyében váratlanul meg-

rohantta őket, 600-nál többet levágatott, a többit szétugrasztotta. A mészárlás után Ulászló 1443. jan, 6-án kelt rendelete szerint a „fekete sereget" föloszlatta, s egy része a király zászlói alá zsoldba lépett, másik része Ausztriába ment, hol rablásai s pusztitásai végett nagyobb tömegben elfogatott s fölakasztatott, igy például Bécs alatt, melyet nyolcz év előtt bevettek, 300 végeztetett ki.[35])

Ez lett sorsa Mátyás győzhetlen, világhirü seregének, mely pontosan fizetve s fegyelemben tartva, a trón legerősb oszlopa, az országnak a törökök betörései ellen állandó, biztos védfala maradhatott volna.

A magyar főurak magatartása az 1492-ki országgyülésen nagyon világosan tanusítja, mennyire rabjai voltak az önérdéknek s pártoskodásnak, hol lemondottak azon kötelezettségről, hogy a sereget az ország határain tul is követni tartoznak, és határozatba ment, hogy a fölkelés csak a legvégső szükségben alkalmazható. Az ország rendes védelmeül csak a király zsoldosai, az erdélyi vajda, a székely gróf, a horvátországi bán és temesi gróf banderiumjai szolgáltak, melyek a királytól kapták zsoldjaikat.[36])

A főnemesség e törekvése nem mutatott sem valami nagy vitézségre, sem bazafiui lelkesedésre, holott az ellenség mind inkább szükebb kört vont a haza körül, és félni lehetett, hogy vas karjaival nem sokára átszoritja az országot és megfojtja.

Ulászló 1494. jan. 28-án a harczedzett Kinizsy Pált országbiróvá nevezte,[37]) kinek azonban most nem volt ideje Budára menni, hogy uj méltóságát elfoglalja. 10,000 emberrel állt a Duna bal partján

Szendrő átellenében, hogy a török szerb területre betörjön, mely szándékát a befagyott Duna kedvezőleg mozdította elő. Ali basa két várát vette be, melyekben temérdek kincset talált.[38])

Ali későn gyüjtötte össze seregeit, hogy a kincseivel távozó magyarokat üldözhette volna. Midőn a Dunához ért, a jég fölengedt, s határt nem ismerő dühösködése hasztalan volt. A magyarok roppant zsákmányt vittek magukkal. Köztük voltak Ali haremje és magán kincsei, a többi között László király ezüst gyertyatartói, melyeket Nagyvárad kirablása alkalmával vittek el a törökök. Az elczipelt foglyok száma oly nagy volt, hogy egy nő 4, egy leány 18 ezüspénzért, az elhajtott marhák oly nagy volt, hogy öt ökör egy aranyért volt kapható.[39])

Midőn Kinizsy hazatért, összeesküvést fedezett föl, melynek czélja volt Belgrádot Ali basa kezére játszani. Árulók roszabbak mint nyilt ellenségek, és igy Kinizsy szigorubban bánt azokkal, mint a hitetlenekkel. Az összeesküvőket börtönbe záratta, és éhezésre itélte. Ha az éhhalálhoz közel voltak, egyet közüllök előttük megöletett, megsüttetett, és elejbük tétetett, kérdeztetvén őket, valjon jó-e az árulók husa. Az utolsónak éhhalállal kellett elveszni.[40])

Valóban nehéz volt oly népnek királya lenni, mely a bűntényeket ily büntetésekkel akarta visszariasztani, vagy mely ily büntetéseket följajdulás nélkül eltürt, azért az utóbbi országgyülés után Ulászló kiváló gondja lett ily nép túlhatalmas nagyjai ellenében magát külső összeköttetések által erőssé tenni.

Az ozmanok szenvedett vereségeik daczára nem

maradtak nyugton. Még ugyanazon évben megrohanták Belgrádot, és már hét zászlót tűztek ki a falakra, midőn Kinizsy Temesvárról elősietve, Belgrádot az ostrom alól fölszabadította. Belgrád veszélyének hirére Ulászló számos zsoldos sereggel Erdélyből a temesi Bánságba jött, melynek határán Kinizsy fogadta. A szerencsés hadvezér nyelvét a szél megütötte, szólani nem tudott, hanem jelekkel mutatott a török határokra és nyakára, az által értetni akarván, hogy életét a török ellen szivesen koczkáztatja. Az öreg vitéz örömére Ulászló szemlét tartott serege fölött, mi Kinizsyt oly lelkesedésbe hozta, hogy ifju erővel forgatta kardját, mintha a leghevesb török csata közepén volna.[41])

Azon hirre, hogy Szerb- és Bolgárország a törökök által fedezetlenül hagyattak, Ulászló a harczszomjas Kinizsyt és Drágfy Bertalan erdélyi vajdát 14,000 emberből álló sereggel a Száván átküldte, azonban a czélzott hadjárat rablássá és fosztogatássá fajult, a vezérek szelleme a zsoldért szolgáló sereget nem birta áthatni, és zsákmányért, nem a hazáért s becsületért verekedett. A sereg 15 napig 25 mértföldnyi területen föltartóztathatlanúl dúlt s rabolt, a nélkül hogy ellenséggel találkozott volna. A fekete hegyeken (Karadaly és Karadagh) túl, hova Ali 40,000 szerbet hurczoltatott, nehogy a magyarokkal csatlakozhassanak, Kinizsy zsákmánynyal eltelt serege nem akart menni. Kinizsy még szivesen megkisérlette volna Szendrő ostromlását, azonban halálos lázba esett, és szándékát nem hajthatta végre. Sz. Kelemen mezővárosban a Száva balpartján végezte be tettdús, mozgalmas életét 1494. nov. 24-én.[42])

Kinizsy Pál halála igen alkalmatlan időben történt, miután Ulászló Horvát- és Tótországba akarta küldeni, hol néhány ellenszegülő főur ujitásokat s nyugtalanságokat tervezett. A király tehát Kinizsy tanitványát és győzelmei társát Somy Józsefet, nevezte ki temesi gróffá és a déli végvidékek főkapitányává, mely alkalommal Ulászló Somyt 100, aranyon vett paripával ajándékozta meg, mi akkori időben nem megvetendő összeg volt.[43])

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az ország belviszonyai. — A déli megyék védterhe. — Somy a törökök ellen indul. — Költség-kimutatások. — Műveltségi állapot. — Pestis. — Véres pórlázadás és következményei. — X. Leo pápa pénzt küld a Bánság fölfegyverzésére. — Az ország vigasztalan helyzete. II. Lajos alatt. — Temesi grófság méltósága. — Belgrád eleste. — Török portyázások a Bánságban. — Magyarország szomorú helyzete, a mohácsi ütközet. — Zárelmélkedés.

(1495 – 1526.)

A lomha király gyenge uralkodása és tevékenytelensége következtében az oligarchicus zavarok s nyugtalanságok mindinkább elharapództak, és a még nehány év előtt virágzó és erőteljes ország mind inkább hanyatlott. A nemesség e miatti elégedetlensége annál nagyobb volt, minél élénkebben emlékeztek még vissza a Mátyás erélyes uralkodása alatti rendre és törvények uralmára. A helyett, hogy a nemzet a mind nagyobb válsággal fenyegető időben összetartott volna,

a harcz- és áldozatkész hazafiság összefüzző kapcsát pártviszályok s önérdekes törekvések lazították. Mindenki csak magára gondolt, senki a közre, s még a király támaszai s tanácsosai is mint párt álltak a királylyal szemben, vagy egymás ellen agyarkodtak.

Épen e kedvezőtlen időben jutott eszébe a királynak az örökösödés kérdése végett 1493. sept. 29-én országgyülést egybehivni.

A Zápolya nádor és Ujlaky Lőrincz által fölizgatott rendek az országgyülésen szemére lobbantották a királynak tunyaságát, ki csak mulatságokra gondol, az országot pedig romlásnak indulni engedi, és egyszersmind sürgették, hogy az országzászlósággal összekötött méltóságok ezentúl ne legyenek bizonyos családokhoz kötve, és Lukács csanádi püspök azonnali letételét szorgalmazták a kincstár hütlen kezelése miatt, valamint István szerémségi püspök és Báthory András koronaőrök elmozdítását is követelték, mely kivánatait a rendeknek a király teljesiteni kényszerült.

Két évvel később (1495.) az országgyülés eloszlása után a király országos itélőszéket tartott, mely elé először is Beriszlo Bertalan aurani perjel idéztetett s jelent meg, ki a király elleni lázadással, a törökökkel való czimboráskodása végett hazaárulással, pénzhamisitással, rablással, tisztességes nőkön és szüzeken elkövetett erőszakoskodással volt vádolva, és tanuk rá bizonyítván e vádakat, halálra elitéltetett, tekintetbe vévén azonban egyházi méltóságát Temesvárott élethosziglani fogságba vettetett.[1])

Hasonló történt 1496-ban.

Siegmund Ernst pécsi püspök és a királyi kincstárnokságban a csanádi püspök utóda az állam meglopásával vádoltatván s e bűntény rá is bizonyodván, 400,000 aranyból álló részint pénzbírságra, részint kárpótlásra itéltetett. Ulászló e büntetést 280,000 aranyra enyhítette, melyek lefizetéseig Siegmund püspök Temesvárott fogva tartatott. Dombay alkincstárnok, ki az elidegenitett összegeket visszafizetni nem tudta, szintén Temesvárott lakolt élethosziglani fogsággal.[2])

A válságos idő óriás léptekkel sietett Magyarország felé, és hogy volt az fölkészülve? Fájdalom, sehogy sem!

Az 1498-ban Budán tartott országgyülésen az öszszes nemesség erélyes föllépése következtében a védelmi rendszer, különösen a banderiumok szervezete szabatosabban lőn meghatározva. A többi között határoztatott, hogy a csanádi püspök a törökök ellen 100 lovast, és a török berohanások által leginkább veszélyezett Pozsega-, Szerém-, Valkó-, Bács-, Csongrád-, Arad-, Békés-, Csanád-, Torontál- és Temes megyék minden 24 ház után egy huszárt tartoznak kiállitani.[3]) Mennyire terhelte e megyéket akkor a védkötelezettség, a fönnebbi adat bizonyitja, főképen ha tekintetbe veszszük, hogy az 1498: 16. t. cz. szerint a többi megyék csak minden 36 paraszt vagy szegény nemes udvar után köteleztettek egy lovast állitani, mig a nevezett megyék minden 24 parasztudvar után tartoztak egy olyat állitani.[4])

A nemességnek az udvari párt s olygarchia elleni reactiója történelmébe mellékeseményképen szövődik be a hatalmas nádor Zápolya Istvánnak mindjárt

az országgyülés után bekövetkezett halála és az ozmanok ellen kötött két szövetség, melyek egyike Lajos franczia, Henrik angol és Albert lengyel királyokkal, másika pedig a velenczei köztársasággal 1499-ben köttetett. Valóban borzasztónak nevezhető e szövetség, ha meggondoljuk azon roppant számokat, melyek miatt papirt s tintát fogyasztottak. Azonban az egész elveszti fenyegető külsejét, ha tekintetbe veszszük, hogy csupán Velencze járult ahhoz évenkinti 100,000 aranynyal, a többi pedig semmivel. Magyarország lanyha hadkészülete nem felelt meg valami nagyobb háborunak, és szerencse volt az országra nézve, hogy akkor Ázsia felé irányult a törökök figyelme.

Kisebb vállalkozásokat tettek ugyan a törökök, a többi között egy török hadtest Jaiczát vette ostrom alá.

Jaicza fölszabaditása végett 1502-ben Corvin János herczeg Somy József temesi gróffal, az erdélyi vajdával és másokkal Haramnál (Uj-Palánka) a Dunán átkelt, egyesült a belgrádi parancsnok szerbeivel, és az ostromló hadtestet Jaiczától győzelmesen visszaverte, azután a vidéket 40 mértföldnyire tüzzel vassal pusztitotta. A török lakosokat részint kegyetlenül leöldösték, részint rabszolgákul eladták, a görög keleti keresztényeket (ó-hitüeket) pedig nyájaikkal együtt elhajtották, és Belgrád s Temesvár között, túl a Dunán, tehát az ugynevezett „janopoli kerületben" lakhelyekkel s földekkel ellátták.[5])

Végre 1503-ban a csatározásoknak egy három évre kötött fegyverszünet ismét véget vetett. Ezzel Magyarország ez időre kivülről és belőlről békét remélhetett,

mily eset e sokat hányatott ország korábbi történelmében nem gyakran fordul elő.

Az 1504-ben tartott országgyülésen Ulászló király az ország költségkimutatását terjesztette elő, mely már Mátyás idejében is fönnállt, s melyből látjuk, hogy a temesi gróf évi fizetése 7000 forint készpénzből, és 1000 frtot érő sóból állt. A temesi gróf, fizetésére nézve, a nádor után sor szerint a negyedik volt, utána következett a szerb despota. Utóbbinak mint ország bárónak az 1507: 5. t. cz. értelmében egy végvárat és egy a királyéhoz hasonló banderiumot pro Regni tutela kellett föntartania. Az állampénztárból huzott fizetése készpénzben 3600, sóban 1200 frt volt.[6])

Egy másik okmány értelmében, mely a végvárak őrzését határozza meg, a temesi gróf kapott készpénzben 7000 frtot, és ő felsége különös jóváhagyásával 100 lovas föntartására 2400, sóban 1000, roncsmozsarak épentartására 100 frtot. 267 huszár Temesvárott fejenkint kapott 3, összesen 801 frtot, posztóban 2 frtjával 334, sóban 534 frtot. Végre 2 várnagy Temesvárott 88 lovasra kapott készpénzben 264, posztóban 176, sóban szintén 176 frtot.[7])

1505. szept. havában a király ismét összehítta a rendeket országgyülésre Rákosra.

Ez országgyülésen hozták a rendek ama hires határzatot, mely szerint ha Ulászló király törvényes fiörökös nélkül halna meg, mint szintén a jövőre nézve is, ha a magyar trón megürül, „soha külföldi király nem lehet.“ E határzatot esküvel erősitették meg, kölcsönös támogatást igérvén egymásnak mindenki ellen, ki e határzatot megsérteni merészkednék.

Ki e kötelezettség ellen vétene, vagy valaha külföldit királyul ajánlana, az tekintessék hazaárulóul, kit sem a következő király, sem az országyülés meg nem kegyelmezhet. E határzatot aláirta 10 praelatus, 53 mágnás és 52 megyének 125 követe, kik azt számos másolatban az országbiró pecsétjével hitelesitvén, az ország minden vidékébe szétküldték.[9])

Nem tartjuk érdektelennek megemliteni, hogy e messze elterjedt okmányt a többi között a következők is aláirták: Csáky Miklós csanádi püspök, Somy József temesi gróf, Beriszló János szerb despota, és a következő követek: Gyarmath László Temes-, Kérey Bertalan Torontál-, Telegdy László, Makó Gergely és Kutas Lukács Csanádmegye részéről.[10])

Miután egy idő óta a temesi Bánságban béke uralkodott, az emberi szorgalom a polgáriasodás nem egy müvében tanusitotta fejlődését.

Fekvésénél fogva Bánság mindenek előtt hadi kézmivek készitésére volt utalva, melyekhez itt, mint átalában Magyarországban, a czigányok fegyverek és golyók készitésével járultak.[11]) Varjason és Fulgüduson Temesmegyében nyil-gyárak léteztek. Temesvár szép palotáival, a terület többi várai s várkastélyai szép épületeikkel, az apátságok és zárdák szintén sok ügyes kézmivest foglalkoztattak. A népesség nagy száma is, mely a történelem bizonysága szerint e grófságot lakta, az ipar és szorgalom terjedését fokozta. Lippa és Temesvár, különösen előbbi mint sóraktár, jelentékeny kereskedelmi viszonyban állt Erdélylyel, és Horogszeg, a három Begenye, Becske-

rek, Banzalhida (Bassahid) és Matka már a 14-dik században heti és országos vásárokat tartottak.

E városok közé sorozandó Karansebes város is, mely a flandriai (szász) bevándorlók átmeneti helyetül szolgált Erdélybe, később e hely jelentékeny kereskedelmi központot képezett átviteli árukra nézve, miután külföldi kereskedők áruikat Erdély számára csak Karansebesig szállithatták, mely kiváltságban még Izabella (Zápolya) erősitette meg az erdélyi szászokat. Ez által Karansebes belső alakulása emelkedett is, mit Ulászlónak 1498-ban szóbeli parancsára e városnak engedményezett kiváltságok elősegitettek[13])

A népesség kevert, német (szász) és román volt.

Hogy e népes terület földe gabnatermelésre használtatott, és nem ugarul hevert, a népesség akkori nagy számánál fogva alig vonható kétségbe, habár az ökölјog akkori idejében rendszeres, okszerü gazdászatról szó alig lehet. A Maros, Temes és más folyók zörgő malmokat hajtottak, és a Bánság korábbi századokban is a királyi kincstárnak jövedelmező volt. A királyok, özvegy királynők gyakrabbi ott tartózkodása, országgyülések tartása által a társadalmi élet élénkült, változatosb lett, mint szintén azt is meg kell itt emlitenünk, hogy a csanádi püspökök már régtől fogva pénzverési joggal birtak, és a csanádi püspökség területén virágzó pénzverdék voltak.[14])

E virágzó állapotot azonban korántsem terjeszthetjük ki e tartomány minden részére, mert a déli kerületek sebei még nem hegedtek be, melyeket azokon a gyakori török betörések ütöttek.

Ide járult még egy uj borzasztó csapás, mely az

országot sujtotta, s ugy anyagi életét megrenditette, mint népességét fogyasztotta.

1509—1511-ig borzasztó pestis uralkodott valamint az ország többi részében, ugy a Bánságban is, mely a többi között Somy József temesi grófot is elragadta, ki bölcs kormányzása által a nép előtt tisztelt nevet vivott ki magának.[15])

Somy helyébe 1512-ben Báthory István, a hasonnevü erdélyi vajda unokája, neveztetett ki temesi gróffá, kinek igazgatása alatt történt ama hires pórlázadás, melynek keletkezését, lefolyását és következményeit annál részletesebben akarjuk elbeszélni, miután az leginkább a Bánságban s határszélein tombolt, és tragicus végét is itt érte.

II. Ulászló a törökök részéről fenyegető veszélyt fölismerte, de egyszersmind azt is látta, hogy kevés eszközzel bir a veszély elháritására, és idegen segélyt keresett. X. Leo pápa, kihez először fordult, sem pénzt nem küldött, sem segélyt nem igért, hanem Bakács Tamás esztergami érseket, ki az ügyet Rómában személyesen szorgalmazta, fölhatalmazta, hogy a hitetlenek ellen keresztes hadat hirdessen. Bakács az erre vonatkozó bullával, 1514. elején Budára érkezett, hol azt az államtanácsban fölolvasták. A nemesség nagyobb része, önérdek által fölizgatva, a bibornokérsek előterjesztését viharos lelkesedéssel fogadta.

Mások, azok között Telegdy István kincstárnok, attól tartottak, hogy a hadviselés e neme az országot utolsó erejétől fogja megfosztani, de azokat leszavazták, és a keresztes had 1514. april végével kihirdettetett, mi az elkeseredett pórság közé oly üszköt

vetett, mely a gyulékony anyagokat borzasztó lángra gyujtotta.[16])

A nép, vagyonát s életét mindennap veszélyeztetve látva, csoportonkint futott össze, és Székes-Fehérvárott, Pesten, Kalocsán, Nagyváradon tömegenkint tüzte föl a keresztet, melynek latin „crux“ nevezetétől „kuruczoknak“ nevezték el magukat, mely névvel később a magyar történelemben azokat illették, kik a kormánynak nyiltan ellenszegültek. A keresztesek száma jelentékenyen fölszaporodott, és osztály-, csapatvezetőit, zászlótartóit, szóval alsóbb rangu tisztjeit megis választotta, de sem a bibornok, sem más még nem gondolt arra, hogy e fegyelmezetlen s annyi elemből álló tömeg élére erélyes, képzett s tekintélyes férfit állitott volna.

A véletlen állitott e tömeg élére vezért.

Egy erdélyi székely és egy lovas csapat vezére, Dózsa György, nem régiben Belgrádnál egy török vezért párbajban megölt, s most Budára jött, hogy a királytól jutalmat kérjen. Bakács Dózsát nevezte ki a keresztes had vezéreül, ki most több kitüntetésben részesült.[17])

A parasztok oly férfit látván élükön, ki erő s vitézség által tüntette ki magát, s mintegy körükből emelkedett ki, oly tömegesen tódultak a kereszt alá, hogy ugy látszott, mintha a falukban csak a nők s gyermekek maradnának otthon. A nemesek s földbirtokosok azonban attól tartottak, hogy az által munkaerőkben fogyatkozást szenvednek, és azon elönyre, hogy ha most hatalmas erővel a törököket további betörésektől visszariasztják, senki sem gondolt, az kevesebbé feküdt szivükön, mint önérdekük, és igy történt, hogy a pa-

rasztok további vonulását a táborba megakadályoztatták, sőt azokat, kik övéik látogatása végett hazatértek, erővel visszatartóztatták, és miután ugy is meg voltak szokva alattvalóikat, mint barmokat tekinteni, nemcsak a legnagyobb szigorral, de durva kegyetlenséggel bántak azokkal, kik hon maradni nem akartak.[18])

Már 100,000 gyült össze a népből, kik a törökök ellen akartak indulni, azonban a nemesek sokat visszatartóztattak. Ekkor Mészáros Lőrincz czeglédi pap föllépett, és Dózsát nyiltan fölszólitotta, hogy az erőszaknak erőszakkal álljon ellent. Dózsa fivére Gergely, ki később is mindig szelidebben viselte magát, az erőszakot nem helyeselte, azonban a tömeg lázongani kezdett, és Dózsa végre engedni kényszerült. Most parancsot adott a fegyveres ellenállásra. A parasztság megindult, sok nemest agyonvertek, több várat leromboltak, és midőn mindenfelé csak füstoszlopokat, füstölgő romokat lehetett látni, midőn már késő volt, csak akkor látta a király a veszély nagyságát, ki előtt, mint az már uralkodók sorsa, a dolgot először titkolták, azután csekélyebbnek mondták, mint valóban volt. Midőn a mindkét részről elkövetett kegyetlenségek s gyalázatosságok hire mind sürübben érkezett a királyi udvarba, akkor Zápolya János erdélyi vajda küldetett a féktelenkedések meggátlására, és e végből tekintélyes sereget adtak rendelkezésére.

A kuruczok ereje nemsokára meggyengült, mert a király fölszólitására sokan hazatértek falvaikba. Két jelentékeny csapatukat Egernél és Nagyváradnál a nemesek szétverték, de zömük a két Dózsa és Lőrincz alatt még mindig elég számos, és vad rajongásuk miatt

elég veszélyes volt. Szegeden haditanácsot tartottak, és Dózsa György, ki belátta, mennyire veszélyezett ügye, személye biztositására forditotta gondját. Senki által vissza nem tartóztatva, hordókból készitett hidon átment a Tiszán, és Csanád előtt tábort ütött.[19])

Itt az akkori püspök, Csáky Miklós, Báthory István temesi gróf által támogatva, erélyesen ellenállt neki. Késő éjig verekedtek. Másnap reggel Dózsának sikerült a nemesség sorain áttörni, kaszásai derekasan dolgoztak, és számos áldozatot kaszaboltak le. Azonban Báthory a kardok elégtelenségét ágyukkal pótolta, melyek az összetódult parasztságot tömegenkint sodorták le. A gyalog parasztság bátorságot vesztve, a közel erdőnek futásnak ered. A győztesek hirtelenkedve nyomulnak a futók után, és a lesben álló Dózsa, ki a futamodókat összeszedte, fogadja a királyi csapatokat. Ezek kifáradva, a paraszttömegek rohamos előtódulásának nem képesek többé ellenállni. Véres mészárlás keletkezik. Báthory maga megsebesül és lováról lebukik. Miután körülötte a legvitézebbek elesnek, a püspök hátrálást parancsol. A fölbőszült kaszások a védtelen városba nyomulnak, a templomokat s házakat kirabolják, a papokat s nemeseket fojtogatják, és végre körül veszik a várat is, melyet Dózsa föladásra szólít föl. Az alatt Báthory a sötétben a borzasztó csatatérről egy nádasba vánszorog. Következő reggel a Maros partján egy legelésző lovat talál, arra nagynehezen fölkapaszkodik, és szerencsésen Temesvárba menekül.[20])

Csáky Miklós püspök, nem bizván a csanádi várkastély erősségében, azt éjjel lopva elhagyja, és csó-

nakon a Maroson fölfelé evezve, az aradi hegyekben akart keresni menedéket. A szerencsétlen, Dózsa emberei kezeibe kerül, kik vezerük elé viszik, ki a püspököt püspöki diszruhában karóba huzatja. A püspökkel elfogott nemes urakat is a legkinzóbb módon végeztette ki, névszerint Telegdy István kincstárnoknak testén, mert a keresztes bulla ellen beszélt, szijat huzatott keresztül, s úgy akasztatván föl, nyilakkal és golyókkal lövöldöztette agyon,[21])

Csanád elfoglalása után Dózsa sokáig nem tudta magát elhatározni, legközelebb merre menjen.

Lőrincz azt tanácsolta, hogy foglalják el Temesvárt, hogy az erős helyet támpontul használhassák, vagy pedig ha fordulna a koczka, onnét Törökországba menekülhessenek, tehát azoknál keressenek menedéket, kik ellen először fegyvert fogtak. Dózsa fegyvertársa tanácsát követte és Temesvárig nyomult, melyet rendszeres hadászati szabályok szerint kezdett ostromolni, azonban Báthory István temesi gróf el volt készülve, hogy lehetőleg ellenálljon.

A temesvári várnak akkori időben felényire sem volt a mai terjedelme, habár a külvárosok terjedtebbek voltak mint ma, különösen északi részén, a bécsi kapu környékén. A város délkeleti része, az ugy nevezett sziget, melyet a Béga mos, kevesebbé volt erős, és Dózsa itt remélt benyomulhatni. E czélból több ezer munkást rendelt oda, hol a várfalak nehéz ágyúi elől fedezve lévén, árkok és sánczok hányása által a Bégát a Temesbe akarták vezetni. Báthory éjelenkint szétrombolta ugyan az ostromlók munkáját, azonban nem sokára számos őrség akadályozta meg Bá-

thory törekvését, és két hét mulva a tervezett lecsapolás annyira haladt, hogy Dózsa nehány nap mulva a várost megtámadhatni vélte.[22])

Báthory minden oldalról bekerítve, és már is szükséget szenvedve, ugy látszott, hogy már nem sokáig tarthatja magát, és csakugyan közel volt az eleséshez, midőn az utolsó perczben a várvavárt segély közeledett.

Zápolya János erdélyi vajda, kinek itt hírneve emelésére kedvező alkalom kinálkozott, a szorongatott Báthory levélben történt felszólítására hadaival gyorsan fölkerekedett, és miután a bánsági határszélen, a vaskapunál a temesi grófság nemesi banderiumaival egyesült, a Temes balpartján lefelé sietett, és a legnagyobb veszély idején, a legforróbb juliusi napokban, roppant túlnyomó erővel váratlanúl az ujpécsi mezőkön tábort ütött.[23])

Dózsa György épen lakomázott környezetével, és ittas volt, seregét azonban még is gyorsan rendbe szedte, a középhadat személyesen, fivére Gergely és Lőrincz a szárnyakat vezényelték. Az ellenfél részéről Zápolya közepén, Bánffy Jakab jobb, Kissmáriássy bal szárnyon álltak.[24])

A csata elkezdődött, egyik részről a nyomorultul fegyverzett parasztság büszke megvetésével, másik részről az ezüst fegyverzetben csillogó nemesség elleni égő boszúvágygyal. Minden várakozáson felül érczkeményen s kitartóan állnak, harczolnak, és verekednek Dózsa lelkesítő kiáltásai és példája által buzdítva a parasztok, és majdnem ugy látszott, hogy a győzelem részükre hajlik, midőn Zápolya a székelyek utóhadát és nehéz lovasságát elővezeti, és most a parasztsá-

got, minden vitézsége, minden makacs ellenszegülése, és kétségbeesett harcza daczára tökéletesen megveri. Sokan a Temesbe fultak, sokat levágtak, még azokat is, kik térden állva, kegyelemért könyörögtek. Lőrinczet gyors lova mentette meg. Egy kis csapat fogságba került, a többi között a két Dózsa is. György, habár sebesülten, a futamodókat rendbeszedni és a csatát megujítani akarta, azonban Petrovics Péter egy lándzsaszurással ismét megsebezte, és lováról leütötte.[25])

Dózsa György, ki eddig borzasztó visszatorlást gyakorolt a foglyokon, és mindig kegyetlennek mutatta magát, most fivére számára kegyelemért könyörgött, és miután Zápolyának értésére esett, hogy Gergely mindig szelidebb s jobb érzésre volt hajlandó, annyiban megkegyelmezett neki, mennyiben csak fejét vetette, Györgyöt ellenben és a többi foglyot Temesvárra vitette.[26])

Az egész tábor a győztesek kezébe esett. A táborban a nemesektől rablott kincseken kivül számos parasztnőt és gyermeket találtak, kiket a kuruczok, hogy uraik bántalmazásai ellen megóvják, magukkal hurczoltak. A győztesek dühét ez ártatlanok sem kerülhették ki, egyik részt kegyetlenül meggyilkolták, a másik rész az apák s férjeik vétsége miatt éhhalállal bünhödött.[27])

Dózsa György fölött oly itéletet hoztak, mely ma borzalommal tölt el bennünket, de azon véres, nyers időkben, midőn a legkegyetlenebb tettek napirenden voltak, talán nem látszott oly borzadalmasul kegyetlennek.

Dózsát s azon 40 fogolytársát, kik személye körül

voltak, 15 napig majdnem minden eledel nélkül kinozták börtönükben, ugy hogy közülök már csak 9 tengődött nyomorultul. Ezeket kivezették a város elé, és tanúknak kellett lenniök, egykor hatalmas vezérüket, vad zene közben czigányok, — kik akkoriban egész Magyar- s Erdélyországban a hohér szolgálatot végezték, — mint kötözik egy megtüzesitett vas trónra, azután szintén tüzes koronát nyomnak fejére, s tüzes királyi jogart kezébe, egyszersmind kényszeritettek a még élő Dózsa füstölgő husából enni, és három közülök vonakodván azt tenni, megöletett, a többi pedig az éhség és félelem által gyötörtetvén, evett az irtozatos eledelből. Dózsa ritka lelkierővel szégyenitette meg kinzóit. A fájdalom egy hangja sem jött ajkaira, és midőn társai husán rágodtak, keserüen mondá: „ugy látom, nem harczosokat, de kutyákat neveltem magamnak.“ — Végső perczeig megtartotta szilárdságát. Hulláját négy részre vágták, és Pesten, Budán, Székes-Fehérvárott, Nagyváradon akasztófára szegezték a darabokat.[28])

Igy végződött (1514) azon harcz, melyet önzés és embertelenség idéztek elő, mely legalább 40,000 ember életébe került, és nagy birtokok szétrombolásával volt összekötve, melyek ellen irányozva volt.

Azonban a megbántott nemesség ennyi áldozattal sem elégedett meg!

Mi eddig történt, az történt szenvedélyből, dühből, mik féket s józan megfontolást nem ismernek, melyeket ha menteni nem is, de mint emberi gyarlóságot kevesebbé lehet beszámitani. A legnagyobb kegyetlenséget és igaztalanságot hideg vér-

-rel, hosszas tanácskozások között az országgyülésen követték el, melyet a király még azon évben Budára összehitt. A jobbágyság a nélkül is nem csekély terheit megszaporították, a föllázadt helységeket a nemesség kárai megtéritesére kényszeritették, a meggyilkolttakért vérdijt, a királynak a lázadásért pénzbirságot kellett fizetniök. Ez még nem volt elég! A parasztok a szabad költözködés jogától megfosztattak, örök szolgaságra kárhoztattak, és ha papságba léptek, magasb egyházi méltóságokban soha nem részesülhettek.[29])

Ily módon lőn a parasztság az urak önkényének és zsarnokságának alávetve. Megfosztva az egyedüli módtól, mely által az alól menekülhetett volna, a szabad költözködés jogától, mint barom vált ura tulajdonává, kötve annak földjéhez és szenvedélyeihez. Ennek folytán fejlődött a legképtelenebb anomalia, mely szerint a magyar törvényhozás a paraszt-osztályt még a „nemzet“ nevezetéből is kizárta, és mint népközségeket — nehány szabadalmazott hely kivételével — megsemmisitette, mert kiknek joguk nincsen, azok községeket, — mik bizonyos jogokat mindig föltételeznek, — nem képezhetnek, és az államterhek még is ez osztályt nyomták, a polgári kötelességek, mint adófizetés, honvédelem, ez osztályra rovattak. A szegény rabszolga mily érzéssel állt csatarendbe, könnyü elképzelni, miután tudta, hogy nem magáért, övéiért, de elnyomóiért kénytelen harczolni, és nem csoda, ha az ellenségben gyakran a szolgaság járma lerázására küldött védőt látott. E lelkesítő szavak „szülőföld,“ „haza“, „nemzet“ ismeretlen üres hangok voltak előttük, és itt—fontos alapja fekszik a következő napoknak,

melyek másfélszázados gyászfátyolt borítottak Magyarországra, és a szabadságszerető büszke nemzetet török rabigába görnyeszték.

Valóban a következő napok nagyon komorak voltak! Az ország esküdt ellensége mind szűkebbre szorította karikáját, és növekedő hatalma, félelmet gerjesztő nagysága előtt egész nyugat remegni kezdett. A vész elhárítása végett a nagyműveltségű és művészetpártoló X. Leo pápa 1515 elején pénzben és hadkészletben küldött ugyan valamely segélyt Magyarországba, és Báthory István temesi grófnak is a Bánság védelmi költségeire Bernát egri kanonok által 20,000 aranyat kézbesíttetett.[30]) de mind ez erőlködés keveset használt. Nem sokára leomlott minden korlát, és a vad ozmánár behömpölygött óriásilag, vészt s halált terjesztőleg.

A gyenge, uralkodni képtelen II. Ulászló 1516. maj. 13-án meghalt, és az alig tiz éves II. Lajos jutott kormányra.

Lajos eszes, fogékony, tanulni szerető gyermek volt, tehát szép reményekre jogositott, melyek talán teljesültek volna is, ha közel rokonának, Brandenburgi Györgynek, eszébe nem jutott volna, hogy a gyermek nevelését ő irányozza, és saját tudatlanságában, tehetlenségében a gyermeket minden komoly törekvéstől vissza nem tartóztatta volna.

Először is 1517-ben egy évi fegyverszünetet kötöttek a törökkel, mi annál szükségesb volt, mert az egész ország nyugtalanságoktól volt aláaknázva, és átalános pénzhiány uralkodott. Hogy utóbbi bajon segitsenek, átalános magas adót vetettek ki. Azonban a

magas papság, hiú önzésében, kiváltságaira hivatkozva, vonakodott az ország szükségei fedezéséhez járulni, és igy igen kevés folyt be. A kivülről fenyegető veszély és a kincstár ziláltsága daczára, mily lelkiismeretlenül bántak a pénzzel, azon körülmény is tanusítja, hogy az ifju király az egri püspök halála által megürült püspökség javai tisztartójának a számadást elengedte, mert egy a vadászatra jól betanitott solymot és egy ügyes madarászt engedett át neki, habár mintegy 40,000 aranyról kellett volna számolnia.[31])

Hogy ily példa mellett az udvaronczok a könyelmü gazdálkodásban nem maradtak hátra, könnyen képzelhető. És nemcsak hogy saját vagyonukat prédálták, földbirtokaikat elhanyagolták, hanem megvesztegethetők is voltak, s hol csak tehették, zsarolásokat követtek el. Az országgyülések viharosak, zavarosak voltak, de az ország érdekében azért semmit sem tettek. A főnemesség birtokain majdnem souverain hatalmat gyakorolt, a hadak sehogy sem szervezve, mert a banderiumokat a megyei hatóságok és nemesség makacssága miatt nem lehetett kiállítani, és mig a mágnások a királyi javadalmakban és bőségben tobzódtak, a baromul tekintett paraszt nyomorban és szolgaságban sinylődött.[32])

A számos baj orvolása végett az 1518. sept. Bácson tartott országgyülésen több törvényt hoztak, és azok értelmében több rendelet bocsáttatott ki. Említésre méltó a 17. t. cz., mely szerint államtanács állitatott föl, mely nagy hatáskörrel lőn fölruházva, hogy a törvények s rendeletek végrehajtása fölött őrködjék. Ez államtanács tagjaiul országgyülésileg kineveztettek: az esz-

tergami bibornokérsek, a kalocsai érsek, és a pécsi s erdélyi püspökök; a mágnások részéről: a nádor, Ujlaki Lőrincz herczeg és a temesi gróf. A nemesség közöl 15 tanácsos neveztetett ki.[33])

Báthory István temesi gróf az 1519-ki országgyülésen nádorrá választatott. Ezen és a következő példa tanusitja, hogy a temesi grófság még mindig az ország legfőbb méltóságai közé tartozott. Midőn Báthory utóda Ujlaky Miklós, ki egyszersmind erdélyi vajda volt, országbiróvá lett, temesi gróffá Perényi Péter neveztetett ki, ki egyszersmind Belgrád parancsnoka is volt. Utóbbi azonban elődeivel semmi tekintetben nem mérkőzhetett. A temesi területen ez időben semmi haderő sem volt, várai élelemmel nem voltak ellátva, és a Duna mentében fekvő erődök a legelhanyagoltabb állapotban valának.[34])

Ily körülmények között Magyarország, daczára vitéz népének s annyi segély forrásának, csak kissé jelentékenyebb külső ellenségnek sem tudott megfelelni, és a király szövetségesek keresésére volt szorulva. Külső segély reményében a magyar nagyok elbizakodottakká kezdtek lenni, sőt annyira mentek, hogy Behramtschauscht I. Szoliman követét, ki a hátralevő adó követelése végett Budára jött, bántalmazták és börtönbe vetették.[35])

Erre a porta azonnal megkezdte az ellenségeskedéseket, és mindjárt kezdetben több vár, a többi között Sabácz, a törökök hatalmába került.

1521-ben a temesi grófság földe is rengett a török lódobogástól.

Az alatt t. i. mig a szultán Belgrádot bekerítette,

Mehmed-Hydet 40,000 emberrel a Bánságba küldte azon czélból, hogy az itt sejtett magyar hadakat Belgrád fölszabadításától visszatartóztassa. Mehmed-Hyde Pancsovánál és Horomnál a Dunán átkelt, de nagy meglepetésére ellenállásra nem talált, sőt mi több, harczias készületeknek és fölfegyverkezések nyomát sem látta, hanem mindenfelé félénk, ijedt néppel találkozott.[36]) Akadály nélkül terült szét a török sereg a messze sikságon, és végre a pécsi vár (Uj-Pécs) előtt tábort ütött, mely e messze portyázása közben első akadályt gördített elébe, melynek legyőzése azonban nem sikerült.[37])

Eredmény nélkül távozott Mehmed Hyde. Lehet, hogy hóditásokat tenni nem is volt czélja, mert a szultán e hadjáratának egyéb czélja nem volt, mint Belgrád vára.

Minden oldalról körülvéve s lövöldöztetve, e hadmiveleti tekintetben annyira fontos hely teljes veszedelemnek volt kitéve. Parancsnoka, Hederváry Ferencz, lelkiismeretlen könyelműséggel a veszély közeledtekor a várt ott hagyta. Az őrség ismételve kért zsoldot, lőkészletet, és ágyúkat, azonban a király kincstárnoka, Szerencsey Imre, ki kikeresztelkedett zsidó lévén, semmiről sem gondoskodott, és igy történt, hogy Belgrád sem élelemmel, sem ágyúkkal ellátva nem lévén, őrsége is jelentéktelen volt, midőn a törökök már a falak alatt álltak. Hol volt azon 20—30,000 ember, kik más időkben a magyar végszéleket őrizték ? Lajos csoportseregével, mintegy 5500 emberrel, Téténynél állt ugyan, és még mindig várakozott, de hasz-

talanul segitségre, mialatt Belgrád szomoru sorsa eldőlt.

A város már leégett, a helyőrség 400 emberre olvadt, Baskó, Bóth és Morgay alvezérek mégis csüggedetlenül áldozatra készen tartják a várt, azonban az áruló Móré Mihály, kit Héderváry kelyetteseül hagyott, és a számos, leginkább szerbekből álló lakosság, mely a városból a várban kereset menedéket, a hős védelmezők ellen föllázadtak s azok minden ellenzése daczára 1521. aug. 29-én szabad kivonulás föltétele alatt a várat a törököknek átadták.[38]) Szoliman adott szava ellenére az őrséget utolsó emberig fölkonczoltatta, azután a vármiveket 21,000 román ál-által gyorsan helyreállittatta, Balibeg parancsnoksága alatt 3000 jancsárt hagyott védelmére, és Stambulba visszatért.[39])

A déli végszélek tökéletes védtelenségét fölhasználva, mindjárt a következő évben — 1522 — Balibeg akadály nálkül átkelt a Dunán, rabolva vonult át a temesi területen, és Uj-Pécset ismét bekeritette. Azonban falai most sem ingadoztak az ozmanok hatalma előtt. Visszavonulásra kényszerülve, Balibeg sok marhát elhajtott, sok falut fölgyujtatott, és 1500 keresztényt hurczolt rabságba.[40])

Mindezek azonban a következő napoknak csak szomoru előhirnökei voltak. Az 1523-ki budai országgyülés 13. t. cz. szerint a banderiumok és királyi hadak a temesi grófságba, mint az ország legveszélyezettebb részébe rendeltettek ugyan, hogy azt a betöréstől megóvják, azonban az ország végzete e csekély erő által többé nem volt elhárítható.[41])

Tomory Pál kalocsai érsek és hadvezér Michalogli Ferhad bégen 1524-ben vivott ugyan ki némi csekély előnyöket, mint szintén Frangepán Kristóf is a következő évben Chosrew béget Jaiczánál megverte, azonban a törökök e kudarczaikat 1526-ban Mohácsnál rettenetesen megboszulták. Mig ott 27,000 magyar állt szemközt 200,000 ozmannal, addig Zápolya János késlekedve 40,000 emberével aug. 20-án Temesvárnál, 29-én a csata napján Szegednél időzött. Perényi Péter temesi gróf a szerencsétlen napon a bal szárnyat vezényelte. A csata szomoru vége eléggé ismeretes. II. Lajos, 7 praelatus, 28 mágnás, 500 nemes, 22,000 közvitéz találta ott sirját.[42])

Ama sirdombok alá lőn temetve a nemzet szabadsága is, és több mint száz év után ébredt föl halotti álmából, hogy a nép meggörnyedt nyakát a súlyos iga alól fölszabaditsa.

Magyarország a szultán kezébe került!

Akadály nélkül nyomult előre Szoliman. Budát 1526. szeptemberben harcz nélkül elfoglalta. Három ércz szobor, Hercules, Apollo és Diana, Corvin Mátyás hires könyvtára, és sok ágyu mint győzelmi jelek küldettek Konstantinápolyba.

Szoliman 14 napig időzött Budán, azután pusztitó utjára kelt haza felé. Utját pusztitónak nevezzük a szó szoros értelmében, mert sem vitéz ellenállás, sem önkényes megadás, sem adott igéret nem nyujtott védelmet. Minden a hitetlenek barbárságának esett áldozatul. A bácsi erőditett templom egy napig védelmezte magát, de azután roppant zsákmánynyal a hitetlenek

kezébe került. Ó-Becsénél hasonló történt. Péterváradnál nehány ezer magyar elsánczolta magát ugyan, hová vagyonukkal menekültek, és oly vitézül védték magukat, hogy a törökök két tábornokukat és több embert vesztettek el, mint az irtóztató következményű mohácsi csatában.[43])

Magyarország példátlanul lőn földulva és kipusztitva!

Győrtől a Balatonig, a Duna jobb partján Pesttől lefelé, a Duna és Tisza között mindent leégettek és kiraboltak. Mily roppant mennyiségű marhát hajtottak el, onnét következtethetjük, hogy Ó-Becsénél a nagyvezér és a defterdár 50—50,000 juhot kaptak zsákmányrészül.[44])

Egy hó alatt 200,000 ember vére öntözte meg Magyarország letarolt földét. Irtóztató leczke, mely vérrel s könyükkel van a történelem lapjaira fölirva!

Meghasonlott, egyenetlenkedő népnek, és hasonleső, önző, magasb érdekeket mint saját kicsiny „én"-jüket nem ismerő, és minden egyebet részvétlenül mellőző nagyok által elvakitott, félrevezetett királynak buknia kell a legelső erősb zökkenésnél.

Vérrel jól lakva és temérdek zsákmánynyal terhelve oct. 10-én hagyták el a törökök a földúlt országot, de nem soká tartott, és gyilkos vágyuk ismét ugyanazon útra téritette őket vissza.

HATODIK FEJEZET.

Zápolya törekvése a magyar koronára. — Jovaczár a Bánságban. — Utiesenovics György. — Béke Zápolyával. — Fia, Zsigmond János. — Zápolya Izabella Lippán. — Izabella birtokafölosztása. — Alkudozások Ferdinanddal. — A Bánság belviszonyai. — Szolimankészületei.— Becse, Becskerek és Csanád várak eleste. — Még más várak és erődök, melyek között Lippa is a török alá kerül. — Martinuzzi politikája. — Temesvár ostrom alá kerül. — Lippa visszafoglaltatik.

(1526—1551.)

A bekövetkezett idő a magyar nemzettől mindenek előtt komoly összetartást és hazafiságot követelt. Azonbau e helyett önzés és oligarchicus párt érdekek a haza javát háttérbe szoritották, és a királyválasztás csak uj okot adott arra, hogy a pártok elkeseredése és közzavar még mélyebb gyökeret verjenek.

Zápolya János, midőn még Szegednél táborozott, elhatározta, hogy a magyar koronát minden áron fejére keriti. Midőn tehát Tokajba érkezett, october első napjaiban először Gerendy Miklóst, azután Horváth Gáspárt a királynéhoz küldte azon figyelmeztetéssel, hogy mielőbb országgyülést hijjon össze.[1] Eleinte azt hitte Zápolya, hogy az özvegy királyné által a trónra juthat, azonban Maria a vajdát nem szenvedhette, és ezen felül Zápolya halálos ellensége Báthory István nádor a királyné körül volt. A királyné tehát azon válaszszal bocsátotta el Zápolya

követeit, hogy az országgyülés nov. 25-re Komáromba van kitüzve.

Midőn Zápolya követeitől megtudta, hogy a királyné fivérét, Ferdinand ausztriai herczeget akarja királylyá választatni, tervével nyiltan föllépett, és párthiveit oct. 14-ére Tokajba előleges tanácskozás végett összegyüjtötte. Ettől kezdve Zápolya főtörekvése volt a sz. koronát kézre keriteni, és pártját, főképen a főrendek között, szaporitani. Perényi Péter temesi grófot és koronaőrt azon igéret által hóditotta a maga részére, hogy Sárospatakot, melyet Perényi erőszakkal foglalt el, birtokában hagyja, és azonnal Erdély vajdájává nevezi, mihelyt trónra jut. Hasonló módon sikerült neki Várday Pál egri püspököt az esztergami érsekség, Czybak Imrét a temesi grófság[2]) és a nagyváradi püspökség odaigérése által, mint több mást a maga részére megnyerni. Ily módon Zápolya oly nagy pártot szerzett magának, hogy királylyá választatása az általa e czélból 1526. nov. 10-re Székes-Fehérvárra összehitt országgyülésen sikerült, és mindjárt másnap Podmaniczky István nyitrai püspök által megis koronáztatott.[3])

Alig volt fején a korona, azonnal tapasztalta, hogy az özvegy királyné és Báthory István nádor nem ismerik el királyul, mert Pozsonyba országgyülést hittak össze. Frangepán tanácsolta neki, hogy elleneit azonnal támadja meg. Zápolya nem mindjárt követte a tanácsot, és a pozsonyi országgyülés a székes-fehérvárit, mint nem a nádor által összehivottat, törvénytelennek, következőleg Zápolya megválasztatását érvénylelennek nyilvánitotta, és roppant lelkesedéssel

Ferdinandot választotta királylyá, ki 1627. nov. 3-án Budán ünnepélyesen megkoronáztatott.[4])

Most tizenegy évig véres zavarok tomboltak az országban. Minden törvényes rend fölbomlott. Rablás és gyilkolás voltak napirenden. Rabló bandák kalandoztak szerte az országban a birtokosok rémületére és fosztogatására. Fájdalom, annyira jutott a dolog, hogy sem Ferdinandnak, sem Zápolyának nem volt elegendő ereje hasonló féktelenkédések akár meggátlására, akár megbüntetésére, sőt a két ellenkirály mintegy versenyzett ily rablófőnökök megnyerésére, hogy az által pártjukat neveljék.

Ily példát találunk 1527 körül a Bánságban.

Zápolya volt erdélyi vajda lovászai közől egy addig ismeretlen ficzkó vakmerő rablófőnök szerepében tünt föl. Különben Fekete Ferencz volt neve, de családja eredetét a szerb despoták családjából származtatta, különböző hazudozások s igéretek által a szerb népből sokat csábitott pártjára, és nem sok idő mulva 5, — némely irók szerint 10,000 ember élén állt, kik „Jova" (János) név alatt czárjukul kiáltották ki. Rablás- és fosztogatásból élve, e rablócsorda leginkább a temesi grófságban egész Szeged vidékeig garázdálkodott, tüzzel s vassal pusztitva és gyilkolva ugy a nemeseket, mint parasztokat.[5])

A féktelen rablófőnököt kicsapongásaiban még inkább fölbátoritotta az, hogy a két versengő király mintegy barátsága után esengve, egyik is másik is ajándékokkal iparkodott lekötelezni magának. Egy ideig Zápolya pártján volt, mig Ferdinand ajándékai, melyeket

Révay Ferencz kézbesitett neki, Zápolyától eltántoritották, és Ferdinand pártjához szegődött.[6])

Mihelyt ezt János király megtudta, 1528-ban Erdélyből székelyekből álló hadat, Perényi Péter vezérlete alatt, küldött a kalandor ellen, mely had azonban Szeged alatt tönkre veretett. Czybak Imre temesi gróf a szétvert hadat összeszedte, és a szomszéd megyékből gyüjtött hadakkal megerősitve, a szerterkalandozó szerencsevadászt ugyanott megverte, és az álczár sebes futással tudott Szegedre menekülni. Itt Zalkány István gazdag kereskedő házát akarta épen kirabolni, midőn a városi lakosok kisded csapatját megrohanták és lekonczolták. Jova ágyékába kapott lövést, és éjjel kevesed magával Diódra (mások szerint Dorozsmára vagy Zlattoryára) menekült, hol sebéből akarta magát kigyógyitani. Alig tudta azt meg Zápolya vezére, Török Bálint, erős lovas csapattal sietett utána, és a helyet megrohanta. Töröknek sikerült Jova czárt meglepnie. Ágyában kapta és fejét levágta, melyet intő példaul és az ütközetben elesett Bakics Kálmán halála megtorlásaul egy saját jantsárja által Budára küldött Zápolyához.[7])

Fájdalmasan érinti az igazi hazafit, hogy az utolsó nemzeti király a haza esküdt ellensége oltalma alá adta magát. „Királyotokká választottatok, ha megbántátok, leteszem koronámat,“ mondá Mátyás az elégedetlenekhez. Zápolya azonban nem birt a lemondás erejével. Hozzájárult, hogy hiányával volt azon nagy tehetségeknek, melyek ily válságos időkben nagy fóladata megoldásához szükségesek lettek volna, és a nemzetre szenvedések hosszu sora következett.

Szoliman ismételve bejött az országba tekintélyes erővel, és mindannyiszor pusztitás jelölte nyomdokait. Egész Bécsig nyomult, melyet 1529-ben ostrom alá vett, habár sikertelenül. Sz. István koronája, Magyarország palladiuma, Visegrád elfoglalásakor kezébe került, de védenczének, Zápolyának, nagylelkűleg átadta. Ez események azonban, bármily fontosak és befolyásosak Magyarország történetére, a Bánság történetével nincsenek közvetlen összeköttetésben, azért is csak futólagosan érintjük. Megemlitjük még itt, hogy Czybak Imre temesi grófot és egyszersmind nagyváradi püspököt 1534-ben Dóczy János Erdélyben meggyilkolta. Utóda a nagyváradi püspökségben Utiesenovics vagy olasz anyja neve után Martinuzzi György, dalmacziai származásu paulinus,[8]) a temesi grófságban pedig suraklyini Petrovics Péter, Zápolya vérrokona lett.[9])

Hosszu viszály és több félbeszakitott alkudozás után végre 1538-ban Ferdinand és Zápolya között béke köttetett.

A kötött egyezmény szerint Zápolya Erdélyt, a mai temesi Bánságot és Magyarország azon részét tartotta meg, mely kezében volt az egyezmény kötésekor, más részről a főherczeg és császár kötelezték magukat, hogy Jánost Magyar- és Dalmátország királyának czimezik és védelmezik. Ha fia lenne, az szepesi herczeg czim alatt atyja birtokait örökli,[10]) és Ferdinand leányai egyikét nőül kapja. Zápolya halála után pedig egész Magyarország és a hozzá tartozó országok Ferdinand és utódai uralma alá kerülnek.

Habár a két ellenkirály pártjai még a békekötés

után is czivakodtak és versengtek egymással, a Bánság mégis föllélegzett, és a testvérharcz sebeiből lassankint gyógyulni kezdett. Ezentúl szerbeket is nagyobb s tömöttebb tömegekben találunk itt, kiket Petrovics Péter erélyes kézzel tartott féken, s kik maguk részükről ismét a román községeken kerekedtek fölül, minek azon körülmény lehetett az oka, hogy a bánsági románok lyturgiája régi szláv nyelven volt szerkesztve, s papjaik nagyobb részint szerbek voltak, mint szintén ugyanazon okból a moldvai románoknak századokon keresztül ruthen pópáik voltak.[11])

Zápolya János nem sokáig örvendhetett országrésze zavartalan birtokának, mert már két év után, 1540. jul. 22-én bezárta izgalmas életét, nem sokára azután, hogy azon örvendetes hirt kapta, miszerint neje, Izabella, Zsigmond lengyel király leánya, Budán fiat szült. Végrendeletében fia gyámnokaiul Martinuzzi György nagyváradi püspököt és Petrovics Pétert nevezte ki, olyanképen, hogy amaz a kormányzást vezesse, emez mint Temesvár parancsnoka fia örökségét védje.[12])

Magyarország Zápolya emlékét nem áldhatja, mert ő volt közvetlen oka, hogy ez ország a török önkény nehéz járma alá került.

Zápolya halálával a viszálynak meg kellett volna szünnie, és jogszerüleg Magyarország azon részének, mely eddig neki engedelmeskedett, Ferdinand kezére kellett volna kerülnie. Azonban a gyermek Zápolya becsvágyó gyámnokai a békekötés főföltételét vonakodtak teljesíteni, és János Zsigmondot „Magyarország választott királyának“ nevezték. Fer-

dinand el volt határozva jogát fegyver által érvényesítni. Ellenben Szoliman azon ürügy alatt, hogy Zápolya árváját védi, több várat, nevezetesen Budát elfoglalta. A pénteki tilalom kihirdetése által a szultán Budát mozlim várossá nyilatkoztatta, és 1541. sept. 4-ről rendeletet adott ki, mely szerint Erdélyt és Magyarország tiszántúli részeit mint török fönhatóság alá tartozókat Zápolya fiának ajándékozza, kinek nagykoruságáig Martinuzzit és Petrovicsot mint helytartókat, amazt Erdély, emezt a temesi terület részére Izabella özvegy királyné oldala mellé adja, egyszersmind megigérvén, hogy mihelyt János herczeg 10-ik évét elérte, Budát is visszaadja neki, és őt, mint egykor atyját, egész Magyarország királyává teszi.[13])

Sept. 18-án Izabella a koronával és ország jelvényeivel elhagyta Budát, Martinuzzi s más párthivei kisértében Lippára ment, melyet neki Szoliman özvegységi tartózkodásul jelölt ki, mely azonban nem volt egyéb mint külfény által nyomorultul szépitett számüzetés. Itt megsirathatta Izabella nemcsak a trón, hanem a biztositott nászajándék elvesztését is.[14])

Izabella a megmaradt országrészt négy kerületre osztotta.

Lippa és Temesvár körül volt az egyik kerület. Nagyváradtól Csanádig, és befelé Magyarországba, a Körös és Tisza között feküdt a második, — Felső-Magyarország, Kassától kezdve, volt a harmadik, Mármaros és Erdély volt a negyedik kerület.

E közben Izabella és Martinuzzi között

surlódások támadtak, melyeket Ferdinand Erdélyt illető jogai érvényesitésére akart fölhasználni. György most kétszinű szerepet játszott, mert Ferdinánddal alkudozott, még más részről a szultánt hódolata felől biztositotta. Mindkét rész gyanuskodni kezdett iránta, azonban kihez szitott igazán, az titok maradt. Nem sokára a viszály közte és Izabella között ki is tört, ki a királyi kincstár és jövedelmek felől számadásra akarta vonni, azonban Martinuzzi számolni nem akart, állitván, hogy csak a királynak tartozik számolni, mit meg fog tenni, ha a király fölnőtt. Midőn a szultán maga is fölszólította, hogy a királynőnek engedelmeskedjék, megigérte ugyan, azonban halasztást kért, hogy számadásait rendezhesse, mi közben nyiltan Ferdinand pártjára állt, és gróf Salm Miklóssal s Heberstein Zsigmonddal 1549. sept. 8-án a következő egyezményt kötötte: Izabella mondjon le Erdélyről, e helyett kapja az oppelni herczegséget Sléziában, mint szintén Zápolya örökségét, mennyiben Ferdinand birtokában volna. Ferdinand ellenben János herczeget fiául fogadja, később leányai egyikét nőül adja neki, Martinuzzinak pedig a bibornok kalapot megszerzi.[15]) Egy szersmind szorgalmazta, hogy Ferdinand Izabella ellen hadat inditson ez egyezmény elfogadása végett, mit Hoffmann nevezetű tanácsos ellenzett ugyan, azonban leszavaztatott és a had kikészitése elhatároztatott.

Habár mindez titokban folyt, Izabella mégis nyomába jött az árulásnak, és segélyért a szultánhoz folyamodott, ki 1550-ben magyarországi sandschakbég-

jeinek (zászlófejedelem) megparancsolta, hogy hadra készüljenek.

Ily változó kürülmények között Magyarország déli részei rendes és törvényes állapotra nem vergődhettek, és babár a temsi grófság ekkoráig a török uralomtól közvetlenül mentt maradt, még is a török gyámság s annak beavatkozása következtében magán és közigazgatási körülményei annyira bebonyolódtak, hogy már 1551 körül a rendezett helyhatósági szervezet és ezzel együtt a nemzeti élet utolsó szikrája is, mint távolban elhaló hang, kialudt.

Izabella, Martinuzzi távollétét fölhasználva, 1550-ben Erdélyben országgyülést hirdetett, és Petrovics közreműködése által mindent elkövetett, hogy a rendeket a szerzetes ellen fölingerelje. Kérelme következtében Szoliman fermánt küldött, melyben Martinuzzit hazaárulónak nyilvánitotta, és az erdélyieknek megparancsolta, hogy neki élve vagy halva kiszolgáltassák, a budai basát pedig utasitotta, hogy azonnal Izabella segélyére siessen.

Kasim budai basa buzgón teljesítette ura parancsát, seregét összeszedte, Lippa külvárosaiban megfészkelte magát, és Fervagbeget az előhaddal Izabella támogatására küldötte. Utközben azonban e csapatot Török János utolérte, és atyjának Balázsnak török fogságát megboszulva, Fervag csapatát lekonczolta. E hirre Kasim sietve visszatért Budára.[16])

Ez eredmény által fölbátorodva, Petrovics Martinuzzi alvinczi kastélyát megszállta, mint szintén más több várt is, Karansebes és Lugos vidékéről a román népséget fegyverre szólitotta, mely szá-

mosan sereglett hozzá, s melynek egy részét Cserepovics Miklós vezérlete alatt Csanád ostromlására küldte.[17]) A törököknek meg, ha gyorsan segitségére sietnek, Becse és Becskerek átadását igérte meg.

Martinuzzi alig értesült ez események felől, midőn villámgyorsan Erdélybe visszasietett, Megyesre gyülést hirdet, az ingadozó rendeket szónoklata hatalmával ismét részére hóditja, Konstantinápolyba, hogy a vád alól magát kimossa, követet és pénzt küld, Izabella királynét Gyula-Fehérvárott 44,000-nyi sereggel bekeriti s kibékülésre kényszeriti, mire zsoldosait széteresztі.[18])

Csanád fölszabadítására a román ostromlóktól Martinuzzi Varkocs Tamást küldte. Perusics Gáspár csanádi várkapitány az erősséget eddig hiven és vitézül védelmezte. Varkocs az ostromlókat megtámadta, a csanádi falak alatt 2500 románt és szerbet lemészárolt, és 4000-et elfogott. Cserepovicsot és a többi vezért megszalasztotta, mely alkalommal Petrovics kastélyait, Nagylakot, Csállyát, Egrest és Oroszlánost elfoglalta és megszálta.[19])

Az alkudozások Ferdinánddal a déli részek átadása végett még mindig függőben voltak, mig végre 1551. jun. 27-én Izabella Martinuzzi unszolására a föltételeket, és az okmányt aláirta, melyek szerint kötelezte magát, hogy Erdélyt, a tiszai megyéket s a koronát Ferdinandnak átadja, ki ellenben biztosai által megigérte, hogy Izabellának hozománya fejében 100,000 aranyat kifizet, János Zsigmond herczegnek pedig atyai birtokain kivül az oppelni,

ratibori, szagani és prebusi sleziai herczegségeket örökségi joggal átengedi, és leányai egyikét nőül adja.[20])

A szerencsétlen özvegy maga adta át Castaldónak az ország jelvényeit, és kiment az országból. A határszélen azonban megállt, visszatekintett még egyszer Erdélyfelé, és egy fába e szavakat véste! „Sic fata volunt."

Az egyezmény következtében Izabella hivei szomoru szivvel adták át úrnőjük várait Ferdinand biztosainak. Losonczy István mint temesi gróf átvette a temesvári várat, Lippát Báthory András, Lugost a spanyol Aldana Bernát, Karansebest Serédy György. Midőn Petrovics Temesvár kulcsát átadta Losonczynak, igen jellemzőleg ezt mondá: „ki e helyet a törökök ellen 3 évig megvédi, annak kötelezem magamat, hogy lovásza leszek, és lovait kefélem."[21])

Fájdalom, nagyon igazat mondott, mert jóslata teljesült!

Petrovics nem késett mind e dolog felől a szultánt értesiteni. Szoliman dühbe jött, Ferdinand követét azonnal fogságba vettette, és Mohamed Sokoll rumeliai beglerbégnek parancsot adott, hogy azonnal induljon Bánság és Erdély ellen.[22])

Sokoll 80,000 emberrel és 50 ágyúval indult ki, Titelnél átkelt a Tiszán, és egyszerre csak Becse előtt termett.

A becsei erőd, melyet alkalmasint a 15-dik század elején a szerb despoták épitettek, tiszai szigeten feküdt, köröskörül e magyar folyam által öntözve. Szent-

Annay Tamás, és Figedy Gábor voltak parancsnokai. A törökök már négy napig lövöldözték az erőd falait, melyek már ingadozni kezdtek. Minden eddig tanusitott ellenállás hasztalan volt, s azért a védelmezők alkudozásra határozták magukat. Szabad kivonulás föltétele mellett a 200 embernyi helyőrség elhagyta a várt, és az ellenség táborán ment át, azonban alig érte el a tábor végét, a szószegő szeldschukok megrohanták és fölkonczolták.[23])

Innét Becskerekre mentek a törökök, mely posványok között, büdös, mocsáros vizek összefolyása által védett helyen feküdt, s már a természet által erősséget képezett.[24]) Azonban Becskerek nem sok dolgot adott a törököknek, kardcsapas nélkül elfoglalták, miután a helyőrség nagyobb része, a becseihez hasonló sorstól tartva, azt elhagyta, habár e hely oly erős volt, hogy mint Istvánffy maga az ellenség vallomása után beszéli, csak nagy fáradtság által volt volna elfoglalható.[25])

Becskerektől a török sereg Csanád püspöki város felé fordult.

A legnagyobb, részint szerbekből álló helyőrség árulóvá lett és átment a törökökhöz, előbb azonban barát és ellenség előtt egyenlőképen gyanús hűségük biztositásaul nőket s gyermekeket küldtek túszokul a táborba. A megrémült várnagy, Nagy Péter,[26]) a nélkül hogy bevárta volna a vár lövöldöztetését, Mohamednek a vár kulcsát elébe vitte, és átadta. Gyanítni lehet, hogy erre titkos parancsa volt Martinuzzitól, ki azonban későbben, de csak szinlegesen, elfogatta és fogságba vettette.[27])

Nagylak, Solymos, Féllak (Fénlak,) Aracs, Galád, Bessenyő, Csálya (Jaksics családé,) Bodorlak, Egres, Zádorlak, Alsó-Eperjes (Patóczy Ferencz születéshelye,) Horogszeg, Palatics János lakhelye, Illadia és a Bánság egyéb várai is török kézre kerültek. Részint gyáván elhagyva, részint gyengén védve, és rosz védelmi állapotban, az omló árnak ellenállni nem tudtak.

A török sereg most Lippa ellen indult.

Itt Báthory András és Patóczy Ferencz táboroztak a nemesi banderiumokkal, mintegy 8000embernyi erővel, ezenkivül Zierotin vezérlete alatt 1000 német lovassal. E közben Ulama Csanádról 800 lovassal szemlét tett e vidékbe, és a zádorlaki erdőben rejtett állást foglalt el. Véletlenül Egyed Tamás Lippáról 100 lovassal hasonló czélból indult ki. Midőn Egyed mit sem sejtve szerte szemlélt, kisded csapatával a nyolczszor nagyobb török erőre bukkant. Összeütköztek. A törökök a magyar lovasságot annyira semmivé tették, hogy Egyed alig tudott nyolczad magával Lippára menekülni, hova rémültében azon hirt vitte, hogy a törökök teljes erővel sietnek Nagyvárad ostromlására, hova most Báthory is fölkerekedett seregével. Zierotin Károly német lovasaival szintén követte Báthory példáját, és igy Lippa védelem nélkül maradván, a törököknek föl lett adva.[28])

Lippa falakkal és bástyákkal kellőleg meg volt erősitve, s Martinuzzi és Castaldo császári vezér, annak védelmét Pethő Jánosra bizták. Pethő a körüllakó szerbek- és románokból akarta helyőrségét

szaporítni. Azonban félelemből a föld népsége megszaladt, és a védsereg elvonulása a segély utolsó reményétől is megfosztá a lippaiakat. Midőn most Mohammed beglerbég közeledett, a lakosok a várparancsnokot halállal fenyegették, ha őket a város önkénytes átadása által a veszedelemtől meg nem menti. Pethő az ágyukat szétrepesztette, a puskaporos raktárt légbe röpítette és megszaladt. Az üres várat a törökök könnyen elfoglalták. 5000 spahi és 200 jantsár Ulama parancsnoksága alatt Lippára, 200 lovas és 100 gyalog Michaloghli Ahmed parancsnoksága alatt Csályára rendeltetett helyőrségül.[29])

Midőn Ulama a templomban, melyet Robert Károly szent Lajos püspök tiszteletére épittetett, az orgonát meglátta, s megtudta mire való, orgonáltatott, minek a hangja megtetszett neki ugyan, de azért a templom jámbor és tudós priorjának öt fogát huzatta ki, és barbar módra megkinoztatta, mert az állítólagosan elrejtett kincseket nem tudta előadni.[30])

Mig ez események történtek, Martinuzzi a várakozó szerepét játszta, és semmi sem birta erélyes cselekvésre, sőt Báthory és Castaldo fölhivására azt felelte, hogy az erdélyi sereg az ország határain kivül nem szokott hadba menni.[31])

Miután tehát Martinuzzi hadkészülésre nem volt birható, Temesvárt egyedül Losonczy István vitéz és elszánt ellenállása mentette meg. A törökök közeledése hirére védelmi állásba tette magát, miben Forgách Simonon kivül Aldana Bernát, Perez Alfons, Castello Gáspár és Vil-

landrada Roderich spanyolok jelentékeny számu e nemzetbeli zsoldosaikkal erélyesen támogatták.[32])

Az erődítmény legerősb pontja az ugynevezett „vizi kapu" volt, mely a város fala mellett közel a bemeneti kapunál emelkedett. 1551. oct. 13-án a beglerbég ez oldalról támadta meg Temesvárt. A törökök már megmászták a palánkolatot és az árkokon keresztül a vár falaihoz közeledtek, azonban a toronyból folytonosan tartó tüzelés, mint szintén az ostromlottak többszöri kirohanása az ostromlókat mindannyiszor visszaverték, és vitézségük által Sokoll Mohamedet egészen kétségbeejtették.

Egy e kirohanások egyike alkalmával történt nevezetes eseményt hallgatással nem mellőzhetünk.

Forgács Simon, miután csodadolgokat mivelt, végre a túlnyomó erőnek még is engedni kényszerülvén, sebekkel terhelten bukott el, hol fekve hagyták, miután halottnak hitték. Egy török azonban, ki Forgács valamelyik rokonánál rabságban volt, de kegyes bánásmódban részesült, fölismerte Forgácsot, eszméletre téritette, és sebeit bekötözve, emberbarátilag gondoskodott felőle. E becsületes török segélye által, kinek 800 frt ajándékot adott, Forgács éjnek idején szerencsésen visszatérhetett a várba.[33])

Miután oct. 26-a elmult, mely nap után a jancsárok és timarioták egy a várnai csatánál I. Murad által kapott engedmény következtében nem voltak kötelezve harczolni, és a beglerbég belátta, hogy Temesvár ostromlása még sok vérbe és munkába kerül, s népe már zugolódni kezdett, elhatározta, hogy nov. 16-án

éjjel Temesvár alól visszavonul és visszamegy Belgrádba téli szállására.

Mihelyt Losonczy a beglerbég elvonulását megtudta, nem késett a hátráló ellenség után sietni, melynek utóhadát elérte és megverte.

Midőn azután erre Losonczy ismét vissza akart térni Temesvárra, ütközetben a féllaki[34]) vár kaitesz-ére (várnagy) bukkant. Azon perczben, midőn ez a várba akart menekülni, Losonczy utolérte, és miután a fölvonó hidat nem elég jókor huzták föl, Losonczy a törökökkel egyszerre nyomult a várba. A kaiteszt elfogta, a várat fölégette és elpusztította.[35])

Csak sok fenyegetés után sikerült Castaldónak Martinuzzit rábirnia, hogy az erdélyi sereget — 85,000 ember — Lippa fölszabadítására kiinditsa.

1551. nov. 4-én Lippa már három oldalról volt bekerítve. A hegyre, mely keletről a város és vár fölött uralkodott, Castaldo a spanyolokat s németeket állitotta föl, a déli részt Martinuzzi foglalta el az erdélyi hadakkal, a nyugoti részen egészen Maros partjáig Nádasdy állt a magyarokkal. Az ostromló sereg buzdításaul kihirdettetett, hogy az első, ki a falakat megmászsza, ha nemes, 100 arany évi jövedelmet s kétszáz paraszttelket, ha polgári, nemességet, 100 tallért, és 100 paraszttelket kap jutalmul.[36])

Négy kettős, két félöreg és két más, összesen nyolcz ágyúból éjjel nappal folytatott tüzelés által nov. 7-én a város falai már annyira meg voltak rongálva, hogy egy jól vezetett roham nem maradhatott siker

nélkül. A seregnek előbb pihenés engedtetett, és rohamra délben lett volna vezetendő. Azonban a spanyolok türelmetlenségükben az időt nem várták be, a rést megrohanták, és a janicsárok által lekonczoltattak. Ezek szerencsétlensége a többi sereget dühre lobbantja, tömegesen rohannak előre, vakmerően harczolnak, és a túlnyomó erő által veszélyeztetve vannak. Arco gróf németjei, hogy a veszélyt és dicsőséget megoszszák, utánrohannak, azonban a nagyobb s szintén vitézül harczoló ellenség elleni erőködésük hasztalan. Már négy zászló elveszett, ezrenkint hevernek vérükben, és a többi már futásra készül. Nádasdy találkozik velük, a legközelebbi magyar kezéből kiragadja a zászlót, előre megy, népe utána, a rohamot megujitják, lármájuk és csatazajuk Castaldót és a nehány nap óta bibornokká lett Martinuzzit, mint szintén a többi parancsnokot az ebédtől fölriasztják. Az egész sereg mozgásba jő, a csatatérre siet, Castaldó és Martinuzzi az első sorokban. Az ütközet most hevesen foly, a kölcsönös elkeseredés vad harczban keres rést magának. Hosszu, heves csata után Ulama bég végre a várost az ostromlóknak átengedni és a helyőrség még megmaradt 1500 emberével a várba visszavonulni kénytelen.[37])

Castaldó nem késett a vár ostromlását erélyesen folytatni. Az eredmény nem késett. Kilenczed napra, nov. 15-én, azon napon, melyen Sokoll Mohamed Temesvár alól elvonult, Ulama 20 napi fegyverszünet és szabad elvonulás kikötése mellett Lippa és Csanád átadását fölajánlotta. E föltételek elfogadására annál kevesebb ok volt, miután az

ostromlottak élelem hiányában már macska- és lóhussal táplálkoztak.[38])

Ulama ajánlatát Castaldo és seregparancsnokai elvetették, föltétlen megadást követeltek, azonban kénytelenek voltak engedni Martinuzzi akaratának, ki az ellenség kérelmét teljesíteni kivánta.

Decz. 5-én éjjel Ulama 1500 emberével, a bibornok által élelemmel gazdagon ellátva, kivonult. Ulama Martinuzzinak egy arany lámpát, két megaranyozott viaszgyertyát, gazdag himzésü perzsiai posztót, négy csatalovat, és drága kövekkel kirakott pompás tőrt küldött ajándékba. Cserepovics Miklós, Szabó István és Bozsics Péter vezérlete alatt egy csapat szerb fedezet kisérte a törököket egész Temesváron alól a Temes partja mellé. A Temesen túl azonban Horváth Ferencz és Balassa Menyhért lesben álltak, hogy az akaratuk ellen engedett szabad elvonulást megakadályozzák. Ulamát figyelmeztette a bibornok, és azért csatarendben, összetartott sorokban vezette seregét. Horváth és Balassa, Dombay Mihály által Szegedről, Bosnyák Ambrus által Nagylakról támogatva, miután a szerbek visszatértek, a tözököket megtámadták. Véres csata fejlődött közöttük. Balassa nehéz sebet kapott, Ambrus elesett, Ulama pedig szintén nehéz sebbel 1500 embere közöl alig 300-ad magával ért Belgrádra.[39])

Az 1551-ki hadjárat eképen szerencsésen végződött, és Bánság ez uttal az ellenségtől szerencsésen megszabadult, habár a Tisza nyugati része, továbbá

Becse és Becskerek, mint szintén Szeged is még az ellenség kezében maradtak.

NEGYEDIK FEJEZET.

Martinuzzi gyanús magaviselete és meggyilkoltatása. — Tóth Mihály Szegeden. — Csata Becskereknél. — Temesvár, Lippa s más várak ostromoltatása és eleste. — Bánság török tartománynyá lesz. — A temesi grófok névsora.

(1551—1552.)

Már az utóbbi hadjárat alatt Martinuzzi magatartása kétértelmű volt. A gyanú növekedett, midőn az alattamoskodó mindent elkövetett, hogy Castaldó téli szállásra és ne Erdélybe menjen, mit nem tudván kieszközölni, azon működött, hogy a csapatok ne városokba, hanem szétszórt falukba szállásoltassanak. Végre a gyanút nevelte még az is, hogy Ferdinand tudta nélkül országgyűlést hirdetett, és sok hivatalnokokat hivatalától megfosztott.

A királyi tanácsban elhatároztatott, és a király által helybenhagyatott, hogy Castaldó az árulót szemmel, és seregét készen tartsa. Ha pedig a dolog oda fejlődnék, hogy más mód nem volna, mint erőszakhoz nyulni, akkor iparkodjék az izgágát láb alól eltenni. Azon vélemény mind inkább megerősítést nyert, hogy Martinuzzi az általa összehitt országgyülésen fölkelést akar előidézni és az ausztriai csapatokat megtámadni akarja. Moldva- s Oláhországban, hir szerint, török csapatok álltak készen támogatására, két csauz el volna nála rejtve, egy harmadik pedig a dolog kimenetelét várja, hogy azonnal hirt vigyen Konstantinápolyba.[1])

A dolgok megértek.

Krupei, az áruló udvari bolondja, élesebb eszü volt mint ura, és egykor tréfás komolysággal figyelmeztette, hogy a spanyoloktól ovakodjék. Martinuzzi azonban annyira elvakult és elbizta magát, hogy 200 vadászból álló testőrségét Alvinczról előre küldte Gyula-Fehérvárra, szakácsainak pedig megparancsolta, hogy következő reggel számára és Castald o számára reggelit készitsenek. A terv végrehajtása ekkorra volt kitüzve. Decz. 17-én (1551.), midőn a várhidat leeresztették, 250 spanyol egyenkint a várba ment, a főpontokat elfoglalták, és Castaldo titkára, Ferrari Marc Antonio nyolczad magával, kik olaszok és spanyolok voltak, az előterembe ment. Ferrari a bibornok szobájába ment, ki egy asztalnál állt, s valami iratot nyujtott át neki. Mig Martinuzzi azt olvasta, Ferrari tőrét először nyakába, azután mellébe döfte.[2])

„Mi ez, mi ez?" — kiáltá Martinuzzi, és erejét összeszedve, a gyilkost megragadta, s az asztal alá gyürte, azonban azon perczben berohant a többi. Pallavicini fejének esett, Scaramuccia János keresztül szúrta kardjával. „Jézus Máriát" kiáltva, halt meg a bibornok. Kamarása Vas Ferencz segélyére sietett, de a dulakodás közben hét sebet kapott, melyekből azonban kigyógyult. Mercada a halottnak természettől szőrrel benőtt jobb fülét levágta, azzal Bécsbe sietett, és átadta Ferdinandnak, ki épen vecsernyén volt. Martinuzzi 63 sebet kapott, 75 napig a gyilkolás helyén temetlenül feküdt, mig a gyulafehérvári kanonokok az ottani székesegyházban eltemették.[3])

Ily véget ért ez álnok, becsvágyó szerzetes, ki Magyarországot Szolimannak, ezt Ferdinandnak, mindkettőnek Izabellát és Erdélyt elárulta. Martinuzzi bünhödött, de gyilkosai sem kerülték el a Nemezist.[4])

Martinuzzi halála után Ferdinand darabig még birta Erdélyt, és Magyarországban hévvel folytatta a háborut.

Az 1552-ki hadjáratot Tóth Mihály kezdte meg 5000 hajduval, támadását Szeged ellen intézve. Tóth Szegedet elfoglalta, és Chisr-bég kénytelen volt helyőrségével a várba vonulni. Mig a hajduk ostromoltak, a németek és spanyolok a pinczékben gazdálkodtak, az alatt egy galambposta Budára repült, s a beglerbég a várost az ostrom alól fölszabaditotta. Tóth Mihály csak huszad magával menekült a Tisza melletti Szent-Györgyre. Mintegy 5000 levágott orr és 40 zászló vándorolt győzelmi jelül Stambulba.[5])

Egy 400 lovasból álló másik csapat is tönkre tétetett, mely Nagy Bálint és Török Péter vezérlete alatt Becskereknél Kazim seregparancsnokot megsebesitve, Becskerekbe visszaverte, és Tóth vereségéről semmit sem tudva, Szegedig nyomult. Nagy Bálint csak kevesed magával, a Tiszán átusztatva, tudott menekülni.[6])

De mind e csatározás csak előjátéka volt azon véres drámának, melynek szinhelyeül a Bánság szolgálandott.

1552-diki april vége felé Achmed pasa második vezir a török fősereggel Drinápolyból kiindult, és 25 napi menet után Belgrádig jutott, hol a rumili beg-

lerbég Sokoll Mohammed, Becse és Becskerek meghóditója, csapataival hozzá csatlakozott. Achmed Belgrádon alól átkelt a Dunán, és 160,000 emberből álló seregével a somlói mezőn, öt órányira Temesvártól, tábort ütött. Innét jun. 24-kén 1500 spahit előre küldött, hogy a vár fekvését kémszemlére vegye, mi azonban nem sikerült, mert Milák nevü szerb azokat visszaverte, és mintegy huszat közülök elfogott.[7])

Losonczy István, Temesvár parancsnoka, e foglyoktól kitudta az ellenség erejét, tervét és hadkészletét. Helyőrségét vitézségre, kitartásra intve, intézkedéseket tett a védelemre. Temesvár helyörsége, összehasonlitva az ellenség erejével, csekély volt, mindössze 2210 emberből, ezek között Alfonso Perez és don Gaspario Castelluvio vezérlete alatt 500 spanyolból, 300 csehből, 100 németből, és 150 városi katonából állt. A többi magyar volt, Viczay Sándor, Serédy György és Forgács Simon alvezérek alatt.[8])

Már a következő napon, junius 25-én, Losonczy és Perez az ellenség elöcsapatával szerencsésen ütköztek meg, mely jelentékeny veszteséget szenvedett. A magyarok közöl csak kevesen estek el, ezek között Sulyok István ifjú nemes.

Junius 29-én maga Achmed jelent meg Temesvár előtt serege derékhadával, és a várral szemben délre, a várossal keletre ütött tábort, mert az ostrom ez oldalról látszott legkönnyebbnek. Éjjel az ágyukat elhelyezték, melyek között sok öreg s kisebb ágyun kivül 36 ostromágyu volt. A Béga a vidéket három szigetre osztotta, melyek két ujonnan emelt védfal által voltak

fedve. Midőn e falakat négy napig szünetlen tartó lövöldözés majdnem végkép lerombolta, és a helyőrségi csapatoknak vissza kellett vonulniok, a jancsárok rohamot akartak. Achtum engedett ugyan kivánságuknak, de a magyarok és spanyolok Gaspario vezérlete alatt a rohamot visszaverték. E roham a törököknek 2000, részint halottjukba, részint sebesültjükbe került, elesett a többi között Mustafa Tenbel nikápolyi bég is, azonban a vitéz spanyol Castelluvio szintén életével adózott.[9])

Az ostrom már 22 napig tartott, és a vitéz Losonczy, bár veszteségek között, de még mindig erősen tartotta magát. Ekkor Achmed a tüzelést megszüntette, mert lőkészlete fogyatékon volt. Azonban e tekintetben Losonczynak sem volt jobb dolga, ezen kivül pedig a zsoldot nem birta fizetni katonáinak, kik e miatt nyugtalankodtak. Hogy pénzt és lőszert szerezzen, Földváry István irnokát, ki török öltözetben a várból szerencsésen kijutott, nejéhez Pekry Annához, s jószágai tisztartóihoz küldte, előbbivel végakaratát közlendő, utóbbiakat pedig pénz küldésére szóllitotta föl. A nemes hős e szerint el volt határozva, hogy életét és vagyonát kész a rá bizott hely védelmezésére forditani. Földváry nehány nap alatt 1000 embert szedett össze, kiket Tóth Mihály és Varkocs Tamás vezérlete alatt Temesvárra inditott. A vállalat azonban nem sikerült, mert a Maros partján övéi legnagyobb részétől elhagyva, Tóth Mihály a maradék sereggel megveretett és sebekkel terheltten menekült. Varkocsot e vereség után egy sem akarta követni, és igy Losonczy ismét sorsára lőn hagyva.[10])

E közben Hasan anatoliai beglerbég egy szállitmány lőkészletet szerencsésen elhozott a török táborba, habár fedezetestül a karansebesi helyőrség által megtámadtatott, és futásra kényszerittetett.[11])

Az ostromlók most a vár és város között fekvő „vizikaput“ szakadatlanul lődözték, és midőn az már nagyobb részint leomlott, julius 25-én általános rohamot intéztek a törökök. A rohanók első sorában volt a csauszok kiajája, ki a vele szemben vitézül harczoló Pattantyús Balázs fejének egy hatalmas csapást intézve, ezt kiáltotta: „nevem Kubad!“ Pattantyús a csapást fölfogva, „nevem Balázs!“ kiáltással oly csapást intézett Kubadra, hogy feje menten széthullott! A roham 5 óráig tartott, mely alatt 3000 török és csak 113 magyar esett el, habár a sebesültek száma utóbbiak részéről nagyobb volt. A sebesültek között volt a spanyolok legvitézebbike Diego Mendoza is.[12])

Következő napon, julius 26-án, a rohamot megujították. Mindkét részen kitartó vitézséggel harczoltak. Achmed szeraszkir, a rumili s anatoliai beglerbégek, Szokoll Mohammed s Hasan, Karim szandzsakbég az ostromlókat nemcsak szavakkal, hanem nagy vas buzogányokkal kergették a tűzbe. A vizikapu végre a törökök kezébe került, és az ostromlottak visszanyomattak. A bástyákat és torony romjait a törökök elfoglalták. Ezzel a város és vár közötti összeköttetés el volt vágva. Losonczy a várba huzódott.[13])

Julius 27-én Achmed a várbeli helyőrséget megadásra szólitotta föl hirnökei által, kik szabad elvonu-

lást igértek nevében. A városból török kiséret alatt küldöttség érkezett Losonczyhoz, kérve, hogy kimélje őket, nejeiket, gyermekeiket, magát; a várbeliek szintén sürgették Losonczyt, hogy engedjen a kényszernek, s az életet és szabadságot igérő ellenséget ne ingerelje végletekig, de Losonczy rendithetlen volt, el volt határozva, hogy küzdeni fog utolsó lehelleteig. Diego Mendoza utólsó perczeiben magasztalja Losonczy szilárdságát, a spanyolokat inti, hogy a magyar hőst el ne hagyják, és inkább válaszszák a dicsőséges halált a harczban, mint a szégyenteljes életet a megadásban. Azonban hős parancsnokuk utolsó lehelletével a spanyolok bátorsága is kialudt, fenyegetőleg követelték a megadást, és csakhamar a németek is részükre álltak. E váratlan elpártolás végre megtörte Losonczy szilárdságát, és beleegyezett, hogy az alkudozásokat az ellenséggel megkezdjék.[14])

A helyőrség a tüzérséggeli szabad kivonulást kivánt fegyveresen, fölszerelve és zászlósan. Achmed, ki a vár birtokát, s igy vállalata biztos sikerét hévvel óhajtotta, minden föltételt elfogadott, sőt esküvel biztositott, ezen kivül megigérte, hogy kocsikat és biztos fedezetet ad meghatározandó bizonyos helyig, hogy az elvonuló helyőrséget senki se föl ne tartóztathassa, se meg ne károsithassa. Mindezek megerősitéseül pedig végre egy sajátkezüleg aláirt fermant küldött Losonczynak, melyben a föltételek elfogadására és megtartására ünnepélyesen kötelezi magát.[15])

Ezek szerint Losonczy 1552-ki jul. 30-án kivonult a várból. Előre mentek a kocsik két osztályban a málhával, betegekkel és sebesültekkel. Ezek után ment

Losonczy lóháton a magyarokkal, kiket azután követtek a spanyolok, a többi gyalogság és polgárok hátukra kötött batyukkal. Az egész őrségnek két tömött sorfalat képző janicsárok között kellett elhaladnia.

A praykói kapun kivül a polgárok s lakosok balra, a kocsik jobbra állittattak. Losonczyt a rumili beglerbég és Kasim barátságosan fogadták, középre vették, és a fegyveres sorfal között tovább vezették. Ez alatt a janicsárok rabolni kezdték a gyermekeket, kik nekik megtetszettek; a többi között Losonczy apródját, az ifju Tomory Andrást, a mohácsi szerencsétlen ütközet okozója unokáját, ki Losonczy aranyos sisakját és pánczélját vitte, szintén lerántották lováról. Losonczy ezt látva, indulatosan kiáltá az őt követő Forgács Simonnak és Pereznek: „ez a török becsület, ragadjatok fegyvert, hogy ne boszulatlanul essünk el!“ Ezzel a beglerbég kiajáját, ki Kazimmal a kicsapongást le akarta csendesiteni, összevagdalta. Losonczy példáját követve, magyarok, spanyolok, németek, csehek drágán adták oda életüket és szabadságukat. Már sokan elestek, a többi között Sövényházy Ferencz, Prestióczy Lukács, Ujszászy Sándor, Sáfrán László, Becskereky Fábián, Ujhelyi Pál, Korlát Imre, Pattantyús Tamás, Párnás Lukács, Szény Márton, Zoltán József, Fekete, Nagy, Szabary, Szőrényi, Moga, Kasméry, Kenderessy, Borbély. Losonczy még mindig küzdött. Végre fején és bal felén nehéz sebet kap, s leszúrt lova mellé hullva, elfogják. Hasonló sors érte védelmezőjét, Forgács Simont, ki csonkitott orral

került az ellenség kezébe, Battyáni Farkast, Pattantyús Balázst, Bornemissza Jánost, továbbá Milák s Farkasics Péter szerbeket és Spanyol Istvánt.[16]) Perez, miután sok törököt levágott, és gyors lován Lippa felé menekülhetni remélt, a Bégába ugratott, melynek hullámaiból azonban nem birt kivergődni és ott veszett.[17])

Midőn Losonczyt a szeraszkir elé vezették, végső erejét összeszedve, szószegését szemére vetette. Ahmed azt felelte, hogy ez csak visszatorlása a Lippáról elvonult Ulama bégen elkövetett szószegésnek, és midőn Losonczy szitkot szitokra szórt, Ahmed az a nélkül is sebekkel terhelt hős halálát azon parancsa által siettette, hogy fejét levágatta, melyet gyökerekkel és gyapottal kitömetvén, Szolimannak küldött Konstantinápolyba, a polgárokat pedig vagyonukkal visszaparancsolta a városba. A falak kijavitását Kasim pasára bizta, ki első török parancsnoka lőn Temesvárnak.[28])

Igy esett el a hős Losonczy és vele Temesvár, és a Maros-vonal és Bánság legerősb védve, melyet maroknyi nép 160,000 ozman ellen négy hétig hősiesen védett.

Szégyenteljes Lippa eleste, melynek nem régiben történt visszafoglalása annyi vérbe került. A vár jó karban, élelemmel és hadkészlettel két évre volt ellátva, ágyúja és őrsége több mint kellett, azonban parancsnoka Aldana vagy gyáva vagy gaz volt.

Mielőtt Achmed még csak gondolt volna is Lippa ellen indulni, a spanyol már kétségbeesett, hogy nem tud ellenállni. Habár a derék szerb Ozsiaro-

vics, ki lovasaival zsold nélkül szolgált, Záray Pál és Henriquez Ferencz kipróbált hűségü harczosaival erélyesen ellenszegültek, Aldana még is makacscsal megmaradt azon szándéka mellett, hogy Lippát otthagyja. Parancsára az ágyúkat túl mértéken töltötték meg, a kapukat s tornyokat aláaknázták s puskaporral megtömték, mindent összekapcsolt kanóczczal, melyet kivonulása után meggyujtatott, és a város és vár különböző helyein tüzet rakatott. Csak a távolból hangzó menydörgés, a légbe repült kődarabok, és az égő városból emelkedő fekete füstfelhők gyaníttatták a hat órányira táborzó vezérrel, mi történhetett ott, ki Kazim beglerbéget 5000 lovassal azonnal oda rendelte, hogy a tüzet oltsa, mentsen mindent, mi még a lángok martaléka nem lőn, és foglaljon el mindent, mit Lippán Erdély kulcsán kivül, Aldana gyávasága prédára hagyott.[19])

Karansebes és Lugos, melyek sem kellőleg megerősítve, sem elegendő helyőrséggel ellátva nem voltak, az első fölszólításra megadták magukat. A kivonuló helyőrségek bántatlanúl hagyattak. Ez erős helyekkel elestek Bánság többi várai is, mint Mező-Somlyó,[20]) Gyarmatha, Csakovár[21]) és a Tisza s Maros mellett minden védett hely. Versecz, Mehadia és a keleti hegyvidék,melyet Klissur és Almás nevezett alatt értenek, egész odáig, hol a Karas a Dunával egyesül, akkor békében maradtak, miután a törökök ugy is már az egész Bánság urai voltak, és a romba dölt Poczazin, Keve és Horom többé jelentőséggel ugy sem birtak.[23])

Igy jutott az egész temesi terület, mert Magyar-

ország királya által elhagyatva, és az idegen Castaldóra volt bizva, a magyarok vétke nélkül, a törökök zsarnok uralma alá. Várak, kastélyok, templomok, a történelem legérdekesb emlékei, müvészet és tudomány, könyv- s levéltárak mind semmivé lettek. Nyomor és leigázás, a szellem és vallás elnyomása lőn sorsa a törökké vált Bánságnak, és a szép terület századokra lett fejlődésében tönkre téve vagy legalább hátráltatva.

Mielőtt e fejezetett bezárnók, itt az ismert parancsnokok és temesi grófok névjegyzékét adjuk Bárány, Preyer és Schwicker után, megjegyezvén, hogy a mellékelt évszám nem mindig kezeskedik a hivatal elfoglalása idejéről.

Árpád alatt: Kund. Utána fiai Cusid és Cupián.

Zoltán alatt: Bulcs.

I. István alatt: Achtum és Csanád.

1203-ban: Poth.

1214-ben: Heere vagy Hetze.

1233-ban: Gylet, szerémi herczeg.

1235-ben: Mátyás.

1240-ben: Dienes, fölovászmester.

1270-ben: Csáky István, (Comes de Temes et Bihar.)

1316-ban: Treutul Miklós.

1333-ban: Pap Miklós, (Clericus.)
Andrássy Zsigmond, (I. Lajos alatt,)

1366-ban: Heem Benedek.

1366-ban: Bebek Dienes.

1367-ben: Korogh László.
1368-ban: Heem Benedek, (ismét.)
1370-ben: Uladislav, oppelni herczeg.
1371-ben: Heem Benedek (ismét).
1387-ben: Losonczy István.
1392-ben: Sarov László.
1396—1402: Csáky Miklós és Marczaly Miklós.
1402: Gara János.
1407—1424: Pipo vagy Ozora Fülöp. Mig Ozora az 1435-ki zsinaton időzött, helyettese Marczaly Imre volt.
1427: Gara János.
1428—1439: Rozgonyi István.
1440: Harapkai Bathos István, ki mint áruló halt meg a csatamezőn 1441-ben.
1441: Ujlaky Miklós.
1441: Hunyady János.
1456: Hunyady László.
Horogszegi Szilágyi Mihály.
1459: Lábatlan Gergely.
1460: Orbanasz György. Még ugyanezen évben István, Porcsa fia.
1461: Szokoli Péter.
1476: Nagy Ambrus.
1478—1494: Kinizsy Pál.
1494: Somy József.
1509: Várday Máté.
1511—1516: Ecsedi Báthory István.
1518: Perényi Péter.

1519: Ujlaky Lőrincz.
1520: Raskay Gáspár.
1523: Maczedoniay Miklós.
1525: Drágffy János.
1526: Perényi Péter.
1526: Török Bálint.
1527: Czybak Imre.
1538: Petrovics Péter.
1551: Losonczy István. (48.)

HATODIK KÖNYV.

Bánság mint török ejalet.

ELSÖ FEJEZET.

Bánság belviszonyai a török uralom alatt. — Ferdinand király magatartása. — Békekötés. — A harczok és zavarok folytonosan tartanak. — Izabella visszatér. — Alkudozások Francziaországgal. — Izabella halála. — A temesvári pasák hadjáratai. — Zápolya Zsigmond a török szultánnak hódol Zimonyban. — Zsigmond helytelen kevélysége. — Béke Miksa és II. Selim között.

(1552—1568.)

Az uj uralom alatt nem sokára minden polgári és egyházi viszony megváltozott Bánságban. A meghóditott tartomány török ejaletté (helytartóság) alakittatott, mely ismét négy sandzsakra (zászló, kerület) osztatott föl, ugymint temesvári, csanádi, becskereki, és lippai kerületre, melyekhez utóbbi időben, még a gyulai, medovai és jenői kerületek tartoztak.[1]) Az uj ejalet beglerbégje (helytartó,) kinek székhelye Temesvárott volt, mindig két főfarku pasa volt. És miután a törökök Temesvárt

nem csekélyebb fontosságunak tartották, mint a budai és belgrádi várakat, a temesvári helytartóságra mindig csak érdemes férfiak alkalmaztattak. Az említett négy kerületnek külön-külön szandzsakbégje (parancsnok) volt, kik méltóságuk jeleül turbánjukon kócsagtollat viseltek. A terület többi erődített helyei, mint Csákkovár, Versecz, Gyarmatha, Becse, Pancsova, Keve vagy Kubin, Horom vagy Uj Palánka, Orsova, Mehádia stb. bég alatt (egy lófarku basa) alatt álltak, kik a temesvári beglerbég alá voltak rendelve.

Az igazságszolgáltatást egy mufti (törvénytudós, főbiró,) kinek székhelye Temesvár volt, és több kadi (biró) gyakorolta. Egyszersmind elegendő számu kesedárt (adószedő, pénztárnok) alkalmaztak, kik a kerületekből a tizedet és adót beszedték, kik számadás mellett a jövedelmeket a Temesvárott székelő chasinedárnak (kincstárnok) szolgáltatták be. Amazoknak ismét a szerdárok voltak alárendelve, milyen minden faluban volt, kik egyszersmind az al-biró hivatalát is ellátták. A jövedék bizonyos mennyiségü tizeden kivül, meglehetős magas fejadóból állt, mely nemcsak az emberekre, hanem a haszonvehető állatokra is, mint lovakra, szarvasmarhákra, szamarakra, juhokra és sertésekre kivettetett.[2])

Azonban mindez még nem a legnagyobb teher volt, mely e szerenesétlen vidéket nyomta. Nagyobb nyomort okozott a korlátlan önkény és a barbaresztelenség, melyek a török uralommal jártak.

Kegyetlen büntetések, csalások és zsarolások tartózkodás nélkül, sőt a törvény védelme alatt követtet-

tek el, s a népet végre azon gyávaságra és jellemtelenségre vezették, melylyé az embert a rabszolgaság öntudata sülyeszti. A várasokban és várakban még az építés is korlátozva volt a török törvények által, és ugy a keresztény, mint mozlim e tekintetben bizonyos tekintetben külsőségekhez volt kötve. Ha valaki csak a legkisebb javitást akarta tenni házánál, előbb még a hatóság engedélyét kellett arra keresnie, mi sokszor nem csekély pénzzel és fáradsággal járt. A keresztényeknek és zsidóknak az is tiltva volt, hogy magasabb házakat, mint a törökök ne épithessenek, kik azonban inkább viskókban, mint házakban szerettek lakni. Ha valamely keresztény templom annyira roskadozó lőn, hogy használhatlanná vált, a kadi rendesen azt rendelte, hogy az uj templom a régi helyére a régi mintájára épitendő, és se magasb, se szélesb ne legyen mint a régi volt, ezenkivül a templomokat nem volt szabad tornyokkal épiteni.[3])

A félhold rémuralmától rettegve, a Bánságban letelepedett szerb és románok nagy része Erdély-, Moldva- és Oláhországba menekült, minek következtében az uj helytartóság népessége meggyérült, vagy pedig mint kóbor csapat kalandozott az országban, rablott prédáit a vadon erdőkbe rejtegetve. Ily módon elpusztultak az egykor népes városok és faluk, s némely czélirányosb kanunok (rendeletek) keveset használtak, miután azokat a török parancsolók ritkán vették figyelembe.[4])

Minden nagyobb helyen, mert csak ilyenekben laktak törökök, keleti szokás szerinti fürdők keletkeztek, melyek azonban korántsem voltak monumentalis épületek, milyeket például a mórok Spanyol-

országban hátrahagytak, hanem nyomorult, legtöbbnyire fabódék veres fedéllel, milyeket ma is török városokban láthatni. A Bánságban lakó törökök még imaházaikra sem forditottak különös gondot, hanem elfoglalták azon keresztény templomokat s kápolnákat, melyek épen megtetszettek nekik, melyeket azután dschamikké és mesdschidekké (moscheák) átalakitottak, melyeknek minaretjeikről most a muesinok (kikiáltók) melancholikus komor hangjukon az örökké egyhangu ezant (imafölhivás) hangoztatták. A megváltás jelét most a félhold foglalta el, mely Bánság keresztény városaiban örök uralmát látszott megalapitani akarni. Az ittlakó keresztények maguk is elhanyagolták vallásukat, vagy pedig annak gyakorlatában akadályozva voltak.[5])

Ez állapot 164 évig tartott, mig végre a félhold szerencséjét a diadalmas Eugen megtörte.

Temesvár eleste, mint szintén a temesi terület elfoglaltatása a törökök által, a haza igazi fiaira a legsujtóbb hatást tette. Fokozta ezt még inkább az, hogy az ozmanok e jelentékeny hóditások által neki bátorodva, mind inkább tovább mentek, átkelve a Tiszán, mind mélyebben nyomultak az országba, természetesen pusztitva mindent, mig végre Egernél a hős Dobó a győzelemittas Achmed basa előnyomulását nemcsak megakasztotta, de visszatérésre is kényszeritette.

A magyar birodalom e vészteljes helyzetében Ferdinand az egész évet külföldön töltötte Németországban, s országa védelmére alig tett valamit. A temesi terület elvesztése után tett ugyan kisérletet békealkudo-

zásokra, azonban csak 1533-ik aug. 29 én sikerült követeinek a békét öt évre megujitani. Irásban lőn kikötve, hogy Magyarország az utóbbi háboruk alatt szenvedett kárai miatt a portának igért évenkinti 30,000 arany tiszteletajándéknak csak felét fizesse.[6])

Ez alkudozások alkalmával Rustem nagyvezir Ferdinand követei irányában több oly kifejezést használt, melyek az ozmanok akkori elbizakodása felől elegendő bizonyitékot adnak.

A többi között Rustem a követeknek szemére vetette a népjog megsértését a magyarok által, a midőn a Szoliman által uralkodása kezdetekor hozzájuk küldött követnek orrát és fülét levágták. A követek azt felelték, hogy a dolgot hallották ugyan, azonban az nem Ferdinand, hanem még Lajos idejében történt. „Azért vesztettétek el, — viszonzá a nagyvezir, Zayhoz, a három követ egyikéhez fordulva, — Belgrádot, a királyt és birodalmatokat, és most az öt évi fegyverszünet megszegésével Erdélyben, ismét többet vesztettetek, mint nyertetek. Temesvárt, Szolnokot, Lippát és Becsét, hol már egy moschea állt, az ég ismét visszaadta nekünk.“[7])

A béke koránya azonban a szerencsétlen Bánság fölött föl nem derülhetett, sőt inkább el volt végezve, hogy a török despotismus egész ideje alatt véres harczok szinhelyeül szolgáljon.

Még a békealkudozások alatt a szultán, Ferdinandban nem bizva, a még Izabellánál lévő Petrovics Pétert visszahitta az országba, s Lugos és Karansebes és a hozzátartozó kerületek parancsnokává tette. Petrovics nem késett a szul-

tán meghivását követni, a mi sereget összeszedhetett, összeszedett, és a Tiszáig jött. Hada leginkább az ekétől elvont gyakorlatlan parasztokból állt, honnét könynyü volt azt szétszórni, és Petrovicsot visszakergetni Lengyelországba. Csak 1553-ban az Erdélyben uralkodó átalános zavar alkalmával sikerült neki uj „bánságába“ utat találni, melynek föntartása végett a szultán az évenkinti 3000 arany adót kegyesen elengedte neki.[8])

Izabella tele panaszszal Ferdinand ellen, hogy elvállalt kötelezettségeinek nem felel meg, hogy Ratibor és Oppeln igen csekély jövedelmet hajtanak, ez alatt Lengyelországba fivére udvarába ment, és Erdélylyel összeköttetésbe tette magát. Egyszersmind mind maga, mint becsvágyó fia számára Szoliman kegyét vadászta, kit egyelőre követe által arra kért, hogy Lippát, Solymost, Csanádot, Csályát, Féllakot, Nagylakot, és Szolnokot Erdélynek visszaadja. A szultánnak ez alkalommal átnyujtott ajándékok gazdag selyem kelmékből álltak, értékük azonban 800 aranynál többre ment. Szoliman készséggel teljesitette e kérelmet, és azonnal két tolmácsot és egy csauszt azon megbizással inditott utnak, hogy Petrovics és a budai s temesvári beglerbégek segitségével Izabella királyné fiát Erdély fejedelmeül beigtassák.[9])

Az erdélyiek Castaldóval, kire Erdély kormányzása volt bizva, de annak szokásairól, törvényeiről s intézményeiről fogalma sem volt, a legnagyobb mértékben elégedetlenek voltak; midőn tehát a török fegyverek mind szélesb tért foglaltak el Magyarország-

ban, a Tordán összegyült rendek János Zsigmondot Erdély fejedelmeül kiáltották ki, annak teljes koruságaig azonban a kormányzást Izabellára bizták.[10])

Most már minden a fegyver élére került, de Ferdinandnak e fontos perczben nem volt pénze, és sem élelemről, sem zsoldról gondoskodva nem volt. Az üres biztatáson fölzúdulva, a németek Helfenstein vezérlete alatt Debreczent, Kolosvárt és Fehérvárt kipusztitották, és midőn a magyar lovasság nyolcz havi zsold helyett nagy nehezen csak egy havi zsoldot kapott, a 4000-ből álló spanyol had pedig, melyről még legjobban gondoskodtak, önkényleg Bécsbe visszatért, Castaldo azon ürügy alatt, hogy Bécsbe hivó rendeletet kapott volna, kincseit összeszedte, de megigérte, hogy mielőbb visszatér, és igy odahagyta Erdélyt, melyet most Izabella és János Zsigmond diadalittasan elfoglaltak.

Ez uralomra vágyó nő uralkodói hatalmát azonnal a legszemtelenebbül kezdte gyakorolni. Mindenek előtt a hozzá ragaszkodó Petrovicsot a szultántól nyert lugosi és karansebesi báni méltóságában megerősitette, melyek területe Erdélyhez tartozónak tekintetett és jelentetett ki.[11])

Miután a törökök a visszakivánt várak és helyek átadásával még mindig késlekedtek, Izabella somlyói Báthori Kristófot követül küldte Francziaországba II. Henrikhez, hogy ez az illető várak miatt befolyását a szultánnál érvényesitse. II. Henrik a közbenjárást megigérte, mint szintén azt is, hogy leányai egyikét János Zsigmond herczeghez nőül

adja. Azonban helytelenül alkalmazott eljárás mindkettőt meghiúsitotta, minek következtében több erdélyi főur, mint Perényi Gábor, Balassa Menyhért és mások Izabella pártjától visszahuzódtak, és Ferdinanddal kibékülni iparkodtak. Izabella most, pártja nagyobb részétől elhagyatva, s védelmezése eszközeiben meggyengülve, Szoliman beleegyezésével, ki fiának, Bajazidnak Ázsiában történt föllázadása miatt ott volt elfoglalva, s ezért Magyarországban békét óhajtott, Ferdinand királynak és egy év óta német császárnak békeajánlatokat tett, melyek tárgyalása folyama alatt azonban Izabella 38 éves korában, 1559-ki szept. 20-án, rögtön meghalt[12])

János Zsigmond most szabad pórázra jutván, nem késett, a királyi czimet fölvéve, atyja vészthozó nyomdokaiba lépni, és mindenek előtt a török szultán karjaiba vetette magát, mi az országon véres sebeket ütött.

Ez alatt Ferdinand is azon fáradozott, hogy a portával tartós békét kössön, azonban mint mindig, az alkudozások végtelen hosszura nyultak, és csak 1562-ki aug. 15-én hagyta helyben Szoliman a király által még jun. 1-én Prágából elküldött s aláirt békeokmányt, mely szerint a béke 8 évre köttetett meg, ez is csak azon feltétel alatt, hogy Ferdinand évenkint 30,000 arany adót fizessen.[13]) E békekötésig, daczára a fegyverszünetnek, az ellenségeskedések nem szüntek meg Magyarországban. A folytonos csatározások, portyázások és rablókalandozások a törökök részéről, a szegény országot szünetlen harczokban tartották.[14])

1562-ben a temesvári török helytartó Mal-

kodsch volt. Emlitett év april havában a budai és temesvári beglerbégek egyesült hadakkal megtámadták Szathmárt és Némethyt, melyeket a Szamos választ el egymástól, a két várost fölgyujtották, de vitéz védelmezőik kezeiből ki nem ragadhatták. 16 napi ostrom után a pasák, élelmi szerek hiányában, visszavonulni kényszerültek. Az öreg Malkodsch visszatértében Gyulát akarta megrohanni, de kudarczot vallott, mert derekasan megverték. Ezután nem sokára megis halt, és testét aczél öltözetben Herczegovinába vitték, hogy atyái mellett feküdjék.[15])

E közben I. Ferdinand 1564-ki jul. 25-én meghalt, és fia, Miksa, ki még atyja életében választatott s koronáztatott magyar királylyá, lépett trónra. A Szolimannal 1562-ben kötött békét Miksa megujitotta, azonban a szultán részéről ez csak szinlegesen történt, mert mielőtt a Miksa és Zápolya János Zsigmond erdélyi fejedelem közötti folyamatban volt alkudozások meghiusultak, a szultán a budai, temesvári s ruméli beglerbégekhez parancsot menesztett, hogy János Zsigmond védelmére induljanak, és ezzel a háboru ismét kitörőben volt.[16])

A rumili beglerbég 6000 lovast küldött. A temesvári beglerbég Prodovics Hassan utközben Pankotát elfoglalta. János Zsigmond, miután Déznát, Világosvárt és Boros-Jenőt ostrommal bevette, Debreczennél a budai s temesvári pasákkal egyesült, és 1565-dik jun. 1-én Erdődöt kezdte ostromolni. Az első ostromot visszaverték, mely alkalommal a temesvári beglerbég egy Kurd nevü rokona elesett. Hassan megesküdött, hogy addig nem távozik, mig Kurd halálát

Erdőd lerombolásával és a helyőrség lemészárlásával meg nem boszulja. A német helyőrség árulása következtében e vár jul. 14-én csakugyan az ellenség kezébe került. Hassan szabad kivonulást igért, azonban a helyőrség alig vonult ki, midőn valamennyit lekonczoltatta, mint megesküdött, Erdődöt pedig földig romboltatta.[17])

Szoliman, a vén, vérszomjas, most beteg oroszlán, még mindig engesztelhetlen volt Ausztria iránt. Minden kedvezmény, mely Miksa sorsát jellemezte, dühbe hozta. Még a békés alkudozások is méregre lobbantották. Midőn tehát most a császár második követe érkezett Konstantinápolyba, de a már két év óta hátrálékban lévő ajándékok nélkül, azt a szultán a már fogva lévő Wyss Albert követtel együvé záratta.

Szoliman fölkelt beteg ágyából, hogy ugy végezze életét, mind kezdte, karddal kezében, réme és vésze a keresztényeknek. 1566-ki majus 1-én rendkivüli pompával vonult ki székvárosából, melyet élve nem vala többé látandó, és hetedszer indult Magyarország ellen. Belgrádnál három napi pihenést tartott roppant seregével, azután hajóhidon átkelt a Száván, és Zimonyba ment. Itt volt megtartandó a husvéti ünnepet, a kis bairamot. Annak előestéjén jun. 27-én, saját hajóját küldötte János Zsigmond elé, kit már előbb fölszólitott, hogy itt találkozzanak. János Zsigmond Pancsovánál ült a hajóra 400 nemessel és Zimonyba érkezve, szandschukok s csauszok Szoliman diszsátorába vezették, mely azon magaslaton volt kifeszitve, hol ezelőtt a Hunyady által lakott vár már romban hevert. János Zsigmondot a

szultán mellett szállásolták el pasáknál, és ágyudörgés között fogadták.[18])

A bairam-ünnep utáni napon, jul. 29-én volt az ünnepélyes fogadtatás a szultánnál.

A menetet 50 csausz nyitotta meg, ugyanannyi zárta azt. A janicsárok agája, a főkamarás, a főmarschall az ezüstlánczozott pálczával, három szertartásmester és négy vezir (minister) lovagolt Zápolya előtt. Mellette perzsiai öltözetü kengyelfutók mentek, kik közül négy aranykelméjü ruhában kengyelvasait tartotta. Midőn Szoliman sátorához ért, intettek neki, hogy szálljon le lováról. Száz jancsár ment előtte a szultánnak hozott ajándékokkal, melyek között 12 gazdagon aranyozott serleg és egy 50,000 aranyat érő rubin volt. János Zsigmond kilencz nemes kiséretében lépett a szultán sátorába, melyben az arany trón körül annak oszlopait képezve, négy vezir állt. A magyar koronavágyó háromszor térdelt le, Szoliman mindannyiszor intett neki, hogy fölkelhet, és kezét nyujtva csókra, mint szeretett fiát üdvözölte. Azután a nagyvezir gyöngyökkel s drágakövekkel kirakott támlanélküli székre ültette, és János Zsigmond Ibrahim tolmácshoz fordulva, azt mondá, hogy ennyi fény s pompa által megzavarodva, egyebet nem tud mondani, mint hogy ő Szoliman egy régi szolgájának fia. Szoliman erre azt válaszolta, hogy addig nem nyugszik, mig fiát, János Zsigmondot, magyar királylyá nem koronáztatja. Zsigmond irásban nyujtotta át kérelmeit. Szoliman megigérte azok teljesitését, miután árvákon s özvegyeken kész segiteni, azután kegyesen elbocsátotta, és másnap viszonajándé-

kokat küldött neki, melyeket 22 csausz vitt. A többi között kapott drágakövekkel gazdagon kirakott tőrt és kardot, négy pompás lovat, melyeket a főlovászmester vezetett elő, meg akarta vendégelni is, mi azonban a nagyvezir azon ellenvetésére elmaradt, hogy ha netalán a beteges fejedelem, a török ételekhez szokatlan levén, gyomrát eltalálná rontani, a magyarok könnyen azt hinnék, hogy megmérgezték.[19])

Ez azonban csak ürügy volt, mert Sokolli Mohammed nem akarta János Zsigmondot azon kitüntetésben részesiteni, hogy a szultán megvendégelje, neheztelvén rá a miatt, hogy kivánságára nem látogatta meg táborában, hanem a szabad ég alatt lóháton kivánt vele találkozni.[20]) János Zsigmond, mint sok más, kik külsőségekért nagy ügyeket eljátszottak, különösen Békessy tanácsára, helytelen dölyfösségre engedte magát csábitani, mert Békessy tanácsolta neki, hogy a nagyvezirt ne tüntesse ki látogatása által, miért a hatalmas Sokolli már most, és később még inkább érzékenyen éreztette vele neheztelését.

Zápolya harmadnapra bucsúlátogatást tett a szultánnál, ki nagy kegyesen e szavakkal bocsátotta el: „gondoskodjál katonákról, puskaporról, golyókról és pénzről. Ha valamire szükséged lesz, tudasd velem, hogy küldhessem." Szoliman kétszer állt föl és ölelte meg. János Zsigmond irásban tett kérése a Tisza és Sebes-Körös közötti, azután a Debreczentől Szolnokig terjedő vidék, mint szintén Erdély birtokolhatására terjedt, Temesvárt azonban és Lippát nem merte kérni, hol már akkor moscheák álltak.[21])

Mig Szoliman Sziget-vár alatt hasztalanul hallgatódzott a győzelmi trombita megharsanására, és 100,000 emberből álló serege tevékenytelenül táborozott, addig Magyarországnak, de különösen a Bánságnak, a portyázó török csordáktól végtelenül sokat el kellett türnie. 15,000 tatár, Zápolya segélyserege, Debreczennél és Kassánál megveretett ugyan, azonban a Maros és Tisza közötti vidék átalános pusztitás szinhelye volt. Városok, mezővárosok s faluk egymásután égtek porrá, és mintegy 90,000 lakost hurczoltak rabságba.[22])

A harczias Szoliman halála Szigetvárnál a törökök harczvágyát jelentékenyen lehütötte.

II. Selim készült ugyan eleinte a háborut atyja szellemében folytatni, de nem sokára a janicsárok lázongásai fönhéjázását lehangolták, ugyannyira, hogy Miksa békekisérletei most termékeny mezőre találtak. A törökök részéről is történtek közeledő lépések. Ezek daczára azonban az ellenségeskedések nem szüntek meg, mig végre hét havi alkudozások után 1568-iki febr. 17-én béke köttetett, melybe János Zsigmond is belefoglaltatott. E béke szerint mindegyik fél az elfoglalva tartott rész birtokában maradt. Igy a temesi Bánság tovább is az ozmanok igáját hordta.

MÁSODIK FEJEZET.

Egyházi viszonyok e korszak alatt. — Az óhitüek. — A catholicusok. — A protestantismus. — Kalvin tana. — Luther és Zwingli tana. — Temesvárról irt levél XIII. Gergely pápához. — Lugost és Karansebest ujra megerősitik. — Zápolya Zsigmond halála.

(1571-ig.)

A török uralom alatt az egyházi állapotok Bánságban igen szomoru alakot öltöttek. Azonban, habár az itt lakó keresztények vallásuk gyakorlatában gátoltattak, annak valódi oka nem annyira az ozmanoknak, mint inkább a vallás papjainak tulajdonitható.

Mindenekelőtt a görög keleti ritushoz tartozó román és szerb pópák a theologiai tudományokbani tudatlanságuk miatt elhanyagolták hivatásukat, és a helyett, hogy oktatták volna, csalták a népet. A hivek között balhit és tévtanok kaptak lábra, mint szintén lyturgiájuk is divat szerint változott, és majd román, majd szerb volt.[1])

A cath. egyház még roszabb állapotban volt.

Ugody Ferencz csanádi püspök, kinek idejében a törökök Bánságot elfoglalták, megyéjét végképen elhagyta. Utóda 1560-ban Paolini Péter néhány hónapig tartó főpásztorkodása alatt igen keveset tehetett megyéje érdekében. Ugyanazon évben Kolosváry Pál neveztetett püspökké, ki püspöki székét a Maroson túl Magyarországba tette át, miáltal Uj-Csanád keletkezett, a régi Csanád mindinkább vesz-

tett fényéből, melylyel évek hosszu során át, sz. Istvántól kezdve, dicsekedhetett. A püspökség inkább csak névleg állt fön, és igy maradt az a török uralom egész korszaka alatt.[2])

Ily körülmények között, és miután Zápolya Zsigmond a kath. egyház iránt idegenséggel viseltetett, a törökök alá tartozó részekben lakó katholicusok mintegy martalékul voltak dobva a lutheránus vallásra téritők befolyásának, mely vallás nem sokára Luther és Kalvin tanai szerint megoszlott.

E szerint a protestantismus igen termékeny földre talált, és nemcsak Temesvárott vert gyökeret, hanem az egész Bánságban nagy haladást tett. Igy például már a XIV. század közepe táján Lippán virágzó luth. gymnaziumot találunk, melyet onnét még a török dúlások sem ijesztettek el.

Kalvin tana ellenben már 1530-ban utat tört a temesi vidékekbe.

Petrovics Péter temesi gróf a kalvinismus hive volt, és Szegedről Kiss Istvánt hitszónokul hivta meg Temesvárra, ki ott már talált kalvinistákat. Kiss, ki egykor Lippán tanult, kun eredetü volt. Mint tasnádi hitszónokot a királyi kincstárnok, mások szerint Petrovics Péter, ki a csanádi püspökséget elfoglalta, arczul verdeste, sarkantyuival vagdalta, és 200 darab könyvét elrabolta. Kiss később Temesvárra menekült, hol sokáig buzgólkodott egyháza tanai terjesztésében, mig végre Losonczy vette át a főparancsnokságot, minek következtében Rácz-Kevébe ment, hol meg is halt.[4])

Bizonyos továbbá, hogy Kalvin tanai mellett

16*

Luther és Zwingli tanai is meghonosulni kezdtek a Bánságban.[5])

Luther tanait Lippay Kristóf, Gergely nevü hitszónokkal egyetemben 1548. előtt hozta be Bánságba, mely hitvallásnak a fönnebb emlitett okoknál fogva sok követője akadt, a többi között Perényi Péter és Török Bálint temesi grófok. Zwingli szintén talált követőkre a pártoskodások és szenvedélyek által szakgatott területen; igy történeti adatok bizonyitják, hogy Tiszán innen és túl a helvét hitvallás volt az uralkodó. A vallási zürzavarok, hogy még nagyobbak legyenek, e sokféle hithez 1570-ben, tehát már a török uralom alatt, még az unitariusok eretneksége is járult, mely főképen Temesvárott vert gyökeret. Sőt állitják, hogy Kárády Pál székesfehérvári unitarius superintendens Temesvárra tette volna át székhelyét, habár későbben, 1579-ben, Bethlen Gábor fejedelem udvari káplánja és egyszersmind erdélyi szuperintendens lőn.[6])

Igy volt a szép Bánság e hitszakadások által még lakosainak szivében is széttépve, és szomoru képét nyujtotta vallási tekintetben is a szakgatottságnak, mi különösen a kath. egyház hiveire nézve annál csüggesztőbb volt, mert majdnem minden vallásos ápolás és táplálás nélkül voltak, miután az egész Bánság ban nehány minoritán kivül kath. pap nem volt.

E körülmény fölemlitésénél találkozunk a temesváriak első önálló életjelenségével, melyet ez időben kifejtettek, vagy mely felőlük előttünk tudva van. Tudniillik 1582-ki marcz. 8-kán az összes polgárság

XIII. Gergely pápához levelet intézett, melynek eredetije következő :[7])

„Beatissime Pater! post humilem Pedum Osculationem Tuae Sanctitatis Salutem et Pacem in Domino Jesu!"

Mi keresztenyek, kyk itt Temesvárat lakunk és egy zivvel adunk Hálát az Istennek Te Szencségédért — — — Szencségedtül igen jo néven vettük, hogy Te Szencséged minket meglátogattál a Te Tanitoddal, és Apostoloddal, és igen nagy jo kedvel vettük ö tüle ys. De myniben volt minekünk örömünk, az ö vételeben, annival inkab volt münékünk Bánatunkra az ő halála; mert ha az Ur Isten ötet ki nem viszi vala e világból, ö minekünk mint keresztyineknek nagy sok Igéreteket, és Fogadásokat tett vala, hogy te Szencségedtül ki lett volna mind minekünk, és mind a segény keresztyénsegnek elö menetére, és üdvösségére, hogy egy Scolát vagy egy Tanuságnak helyét csináltattna Te Szencséged költségeddel; mivel hogy a gyermekeink tanulnának, és valami gyökeret verhetnének, hogy a sok lutherségeknek, és tevelygéseknek vége lehetne, és kitisztitoja, hogy Istennek segicségeből olly nevekedne közülök ki papi Meltoságot vinné, és a juhokat taplálná. Mert ha papok volnának itt, a tartomanyban, netalántán meg se áradott volna el annyira a hitetlenség; de mind ott közülünk csak három Pap vagyon az egyik, ki köztünk vagyon; az is Dobronikyt hiják Sr. Dominicusnak, de az is nem tud magyarul predicálni, mind az által még is egynehány gyermeket tanit; mert igen szegény nép vagyon köztünk, az idegen Fejedelmek igen meg szegényitik, és meg nyomoritják, a

Földet. Azért nem lakhatnak az gyermekek mert sem Tanitojok nincs, sem fizethetnek az ő Tanitojoknak, sem Ételek sem Italok sem Ruházatyok nincsen, kivel az Attya vagy Annya ruházhatná. Azért nem tanulhatnak hanem szencségedtől kérvén segitséget, és ezt, a mit kérünk Szentségedtől hiszük is, hogy megadod mint jó lelki Pásztor az ő Juhainak. Ezt is tudtára adjuk Szencségednek, hogy jönnek ide mi közünkben, olly hitetök az ő Rendek szerént, kik a szegény községet igen meg haboritják az ő Rendek szerént, kik a szegény községet igen meg haboritják az ő tévelgő Tudományával. Kiért kérjük Szentségedet, hogy a mi nyelvünken is küldjen Szentséged Tanitot, ki állhasson ellenek az ő hamis Tudományoknak. Egyebet nem kérvén Szencségedtől, mi minnyájan hanyat homlok könyörogvén, és lábaidhoz esvén imádunk Istent éretted. Költ ez Levél Temesvárat Böjtmás Havanak 8. napján Anno Domini 1582.

Én Hertzeg István Temesvári Fő Biro irtam egész Keresztyéneknek akaratjokbol és kivánságokbol.

Ego Petrus Hegeg Ungarus peto a sua Beat. ut supra.

Ego Simon Mihály Fia az egész Varasnak nevében irok.

Ego Martinus Filius Gaspar Ungarus nomine meo, et totius populi Catholici me subscribo.

Ego Thomas Borcovius nomine Universitatis et meo subscribo superioribus manu propria.

Egho Petrus Balom Ungarus nomine omnium Catholicae Fidei Professoribus et meo subscribo.

En Zabo Tamás Magyar egyenlő akaratból irom.

Beatissimo Patri ac Domino Nostro Divina Providentia Papae Gregorio XIII.“ (L. S.) (Temesvár városa pecsétje.)

E levél részletességekig terjedő tartalma után ítélve, a temesvári katholikusok a török uralom alatt is valószinüleg községi testületet képeztek, melynek feje a főbiró volt, s annak felelősséggel tartozott, mint átalában a törökök a leigázott népek belügyeivel soha sem törődtek, hanem kifosztván s rabolván azokat, saját sorsukra hagyták, mely mint kegyetlenségeik és dicsvágyuk kielégitésének következménye nem lehetett valami irigylésreméltó. Az idézett levél azt is tanusitja, hogy Temesvárott akkor magyarok is laktak, mint szintén azt is bizonyitja, hogy az akkori temesvári polgárok között voltak, kik a latin nyelvet birták, miután a 7 aláiró közől 5 latinul fejezte ki a maga és a város kath. lakossága részéről beleegyezését és hozzájárulását.

A lugos-karansebesi kerületben, mint szintén a lippainak egy részében, melyek Erdélyhez tartoztak, és János Zsigmond birtokában maradtak, és hol a keresztényeket nem zavarták, a lakossággal a faluk száma is szaporodott.

Petrovics még mindig bán volt. Lugost és Karansebest némileg megerősitette, valamint a vidék különböző részeiben az akkori szokás szerint négyszegletes, 10—15 öl magas, és 3 emeletes tornyokat emeltetett, melyekbe helyőrséget helyzett, hogy a török megtámadásoknak ellenállhasson. Ily tornyot a Mikhegy egyik ereszére is épittetett, mely az egész völgy fölött uralkodott, honnét messzekilátás nyilt a vidékre;

ez az ugynevezett „Ovid tornya," melynek maradványai még maig is láthatók.[8])

Ezek azonban csak csekély védelmi eszközök voltak, melyek a lakosokat békés és tartós államélet öntudatába el nem ringathatták.

Zápolya Zsigmond, ki csakhogy uralomvágyának eleget tehessen, Magyarország zsarnoka előtt térdet hajtott, Miksától történt elpártolása által már több mágnást is hütlenségre csábitott, és az által az a nélkül is szerencsétlen tartományra még több nyomort halmozott. Azonban uralmának és a török ótalomnak kevés örömét élvezte. Miksával titokban alkudozásba bocsátkozott, mely szerint a királyi czimről le akart mondani. A császár ellenben igérte, hogy „fenséges" czimet adand neki, a törökök ellen oltalmazza, és ha a törököt Erdélyből kiveri, az oppelni és ratibori herczegségeket átengedi neki. Mindkettő annyira félt a töröktől, hogy János Zsigmondnak a császár megengedte, hogy II. Selim iránti jelenlegi viszonyát ne változtassa. Az alkudozásokat Békessy vezette. Azonban Konstantinápolyban oly éles őrszemekkel kisérték a magyar-erdélyi ügyeket, hogy egy e végből küldött követ jelent meg Jánós Zsigmondnál kérdezni, követei miért időztek oly sok ideig Bécsben. Azonban mielőtt János a császárral kötött szerződését aláirhatta és a szultánnak felelhetett volna, 1571. marcz. 14-én hirtelen meghalt.[9])

János Zsigmondban kihalt a Zápolya nemzetség, mely Magyarországra nézve oly végzetes volt.

HARMADIK FEJEZET.

Báthory István. — Erdély folytonos lázongások tüzhelye. — Báthory Zsigmond. — A bánsági szerbek fölkelése Báthory mellett. — Zsigmond szövetsége Rudolf császárral. — Borbély György csatái Bánságban. — Lippa ostromoltatása a törökök által. — Báthory eredmény nélkül ostromolja Temesvárt, mint szintén Jósika István canczellárja.

(1572—1597.)

Zápolya halála után az erdélyi rendek somlyói Báthory Istvánt választották fejedelmükül, kinek megválasztását a lippai török seregparancsnok is támogatta, és igy vetélytársaitól megszabaditotta.

Báthory megválasztatását Selim szultán 1574-ben megerősitette, és miután Miksa a békét a törökökkel föntartani akarta, kényszeritve volt azt jóváhagyni. — Miksa halála után 1576-ban II. Rudolf lépett a trónra. Selim is meghalt, kit III. Murad követett, ki a békét Ausztriával 1584-ik jun. 11-én 8 évre megujitotta.[1]) Azonban az erdélyi állapotok épenségesen nem voltak békések, és ez uttal a harcz innét tört ki.

Midőn Báthory István a lengyel trónra hivatott, Erdélyt a hozzá tartozó részekkel és várakkal vajda czimmel idősb fivérének, Kristófnak adta át, kiről az 1586-ban ennek egyetlen fiára, Zsigmondra szállt.

Az erdélyi fejedelmek az ozmanoknak adóval és

hűséggel voltak lekötve, röviden a török szultán vazaljai voltak, mint volt a két Zápolya.[2]) A porta csak azért nyujtott nekik ótalmat, hogy hatalmát a magyar királyokkal megoszsza, és alkalma legyen Magyarországot megtámadni. Erdély ezen s a következő korszakban gyülhelye volt minden magyar békétlenkedőnek, s a gyorsan egymás után következő lázongások és fölkelési kisérletek mind onnét eredtek, ápolva és vezetve a fejedelmek által.

Dicséretes kivételt képez a nemes gondolkozásu Báthory Zsigmond, ki nem érdemelte, hogy elődei szerencsétlen sorsában osztozzék. Báthory az évi adót mindig pontosan megküldte a portának, annak daczára azonban követeit Sinan nagyvezér nyersen megtámadta, s miután Ravaszdy György előtt az erdélyieket kutyáknak s rabszolgáknak szidalmazta, általa értésére adta Báthorynak, hogy a Magyarországba bevonulandó ozmán sereget 50,000 nyárssal s egyéb fegyverekkel és készlettel lássa el, s mind ez elegendő munkásssal és eleséggel a Duna mellett készen álljon, mikor a sereg átvonulandó lészen.[3])

Ez Báthoryt azon rég érlelt terve végrehajtására ösztönözte, hogy a török igát lerázza nyakáról.

Zsigmond követei által régen alkudozott Sinan nagyvezirrel, ez pedig Mahommed csausz, és a lippai sandschak, a hirhedt Markházy Pál renegatok által a fejedelemmel. Mustafa csausz most a szultán, nagyvezir és temesvári basa leveleikkel az erdélyi rendekhez és Báthoryhoz jött, kit a szultán oda utasitott, hogy panaszaival a nagyvezirhez forduljon, egyszersmind pedig a temesvári beglerbég-

nek meghagyatott, hogy Erdélyt ne háborgassa.[4]) Azonban Zsigmond minden bizalmát elvesztette a törökök iránt, igéreteikbe nem bizott, és támaszt Rudolf császárnál keresett.

Hasonló szándékot forraltak a moldva- s oláhországi hoszpodárok, kikkel Báthory szövetséget kötött, és maga a legnagyobb tevékenységgel készült. E czélból 1594-ben Palatics György lugosi bán, egy derék s merész férfi, a temesi bánságba küldetett, hogy az ott lakó szerbeket, románokat és bolgárokat a törökök ellen lehetőleg fölizgassa. Ezek, a török igától szabadulni akarva, küldöttséget menesztettek Báthory Zsigmondhoz, melyet az előkelő és Todor név alatt ismeretes vladika vezetett. Az erdélyi fejedelem barátságosan fogadta e küldöttséget, és a bánsági fölkelőknek egy zászlót küldött azon kijelentéssel, hogy őket ótalma alá fogadja.[5])

Ennek következtében a temesi ejalet faluiban s mezővárosaiban vegyesen lakó szerbek s románok egyesültek,[6]) mintegy 1500 ember fegyvert ragadt, kiket Tódor vladika és Doczián vezettek, kikhez még a rettegett szerb Lugasy János, Majsócz Péter és bizonyos Jankó (János) mint főnökök csatlakoztak. E fölkelő csapat a Bánságban levő törököket az ohadi, dobráni stb. várakból kikergette, s a helyőrségeket parancsnokaikkal együtt leöldöste. Pancsovától Uj-Palánkig (Horom) az egész vonal csatatér volt. A fölkelők Versetzbe is bementek, s a temesvári pasát, ki a gyulai, csanádi és lippai bégekkel, összesen 5000 emberrel indult ellenük, teljes vereséggel visszaverték.[7])

Erre nehány ezer emberrel a Bega mellett fekvő Nagy-Becskereket rohanták meg, hol jelentékeny számu szerb és török lakott, és a vár a folyó partján mocsárok között feküdt. A török beg a helyőrséggel kicsuszott, mire a szerbek a várt elfoglalták. Részint uszva, részint ladikon átkeltek a Bégán, a várnagy által nem régiben állitott emelcsős kaput betörték, és a várban hátramaradt törököket legyilkolták. Most a becskereki szerbekkel egyesülve, az egész vidéket rabolva, gyilkolva s gyujtogatva, rettegésbe hozták. A temesvári beglerbég, Sosi pasa négyszer indult ki ellenük, de mindannyiszor visszaveretett. A pasa e kisérletei 25,000 ember életébe kerültek, és a merész becskereki harczosok borzasztó boszútól tarthattak.[8])

Hogy magukat biztositsák, követséget küldtek Báthory Zsigmondhoz, mely végbe vitt hős tetteikről jelentést tenne, megkinálná a „despota“ méltósággal, és tőle mint „Ráczország királyától“ segélyt s fővezért kérne.

Zsigmond a fővezérségre a fejedelemségben ephemer utódát, Székely Mózest szemelte ki, ki azonban, midőn látta, hogy jelentéktelen serege a minden oldalról gyülekező török túlerővel nem mérkőzhetik, más részről pedig a szerbek közötti egyenetlenséget észrevette, Erdély határszélén megállapodott.

1594. jun. 13 án a szerb táborból a következő intő levelet küldték hozzá:

„E levelet mi hárman irjuk: Szabbas (Szava) bán, Mironith Veli és Tódor vladika, minden knéz és a rácz keresztény nemzet nevében. Magunk s szolgálataink ajánlata után tartós egészséget és hosszú

életet kivánunk. Azt is tudtul kivántuk adni, hogy midőn Vajda Mihály onnét ide jött, minket táborban talált már ugyan, mi azonban, hogy a mieink nagyobb számmal összegyülekezzenek, zsákmányainkat hozzájuk küldtük, és hogy ők, ugy a knezek, mint a vidék keresztény népe, halogatás nélkül ide jött, és emlitett Vajda Mihály előtt, valamint előttünk esküvel kötelezték magukat, hogy a legfönségesb király hivei maradnak, és hogy mi mindnyájan egyetemben egy akarattal istenéi s a legfönségesb királyéi vagyunk, és ő felségétől segélyt kérünk, s végre hogy mivel a segély már megigértetett, igen nagyon örvendünk, és kérünk téged, a seregekkel ne késsél, hogy jó kedvünk legyen, s Istentől a legfönségesb király számára jólétet esedezhessünk." [9])

Azonban az erdélyi fővezérnek e levél után sem látszott tanácsosnak a porta haragját idő előtt maga ellen gerjeszteni, és az ellenséget, mint a magyar példabeszéd tartja, maga hátán vinni be Erdélybe, miután a rendek a nélkül is vonakodtak a szövetséget a portával könnyelmüleg fölbontani. Székely Mózes tehát nem mozdult, és a bánsági fölkelőket sorsukra hagyta. [10])

E közben a szerbek a verseczi várt kemény ostrom alatt tartották. A török aga, e vár várnagya, bizva saját erejében, elbizakodásában Halabur Jankul nevü, harczias tetteiről hires szerbet párbajra szólitotta föl, ki azt elfogadta, s nem is váratott sokáig magára. A párbaj csakhamar végbe ment. Jankul megölte az agát, kinek fejét győzelmi jelül visszavitte övéihez. A temesvári pasa közeledésének hirére a szerbek hirtelen fölkerekedtek és elszéledtek. [11])

Hasan, a „kicsiny," temesvári pasa, e közben 30,000 emberrel, — utjába ejtve Facsetet, hova Palatics helyőrségével vette magát, s azt erősen fenyegetve, — Becskerek alá érkezett, és pedig épen azon perczben, midőn a szerbek azt elhagyni akarták. A lakosok azonban ellenálltak, és a szerbeket nem akarták ereszteni. Erre maradtak, s miután a segélyre érkezett más szerb, román és magyar csapatokkal a város szélén egyesültek, a pasa négyszer nagyobb erejével bátran szembeszálltak.

A magyarok (hajdúk) az elő-, a szerbek képezték a középhadat, a románok az utócsapatot, összesen 4300-an voltak, és rohammal indultak a törökök ellen.

A fölkelők sz. Mihály nevének segitségül hivásával kezdték meg az ütközetet, és mindjárt első támadásukra hátráltak a törökök. E hátrálás azonban csak szinlegesnek látszott, mert nem sokára ismét állást foglaltak, és borzasztó ágyuzással fogadták az utánuk nyomulókat. A magyarok most oldalra kanyarodtak, hogy hátba vegyék a törököket, s a pasát hátulról támadják meg, mi közben a szerbeknek s románoknak gyorsan kellett volna a várba visszavonulniok, és ott ellenállni a töröknek, hogy eképen két tüz közé szoruljon. Azonban a szerbek a hajduk kiszámitott cseles kanyarodását futásra magyarázták, összehangzó vezényletük nem volt, a szerbek s románok nem értették a magyarokat, és igy zavar támadt. A szerbek most futásban keresték menekülésüket, azonban majd nem valamennyi elesett. A török bárdok s görbe kardok csapásaik alatt a magyar s szerb hősök elestek, alig 300 menekült.[12])

E nap a szerbeknek nem csak reményét és szerencséjét tette semmivé, hanem nevüket is a Bánságban kitörülte.[13])

1595. jun. 28-án Báthory Zsigmond véd- és daczszövetséget kötött Rudolf császárral az ozmanok ellen, melynek értelmében Erdély, és pedig a Zápolya és Báthory István által birt kiterjedésben nagyfejedelemséggé nyilvánittatott, s ha Zsigmond fiörökösöket nem hagyna maga után, a magyar koronához lenne csatolandó. Hogy pedig Zsigmond a német birodalom támogatására is igényt nyerjen, Rudolf római-német birodalmi herczegnek nevezte ki.[14]) Zsigmond erre styriai Károly főherczeg leányát, Mária Christinát, nőül vette.[15])

Most Zsigmond minden gondját arra forditotta, hogy magát kellő védelmi állapotba helyezze. E czélból a lugos-karansebesi bánságot Bocskay Istvánra bizta, kinek föladatául tette, hogy emlitett helyeket, mint fontos védelmi pontokat, erődítvényekkel lássa el.[16])

A hadvezetést a temesi Bánságban Báthory egy kipróbált vitézségű harczfira, Borbély Györgyre bízta, kinek 1595-ben csakugyan kedvezett is a szerencse. Ugyanazon év julius havában elfoglalta Bogsánt, nem sokára azután ostrommal vette be a verseczi várt, melynek egész török helyőrségét kard élére hányatta.[17])

Nehány lovas csapat által megerősitve, Borbély aztán Facset ellen indult.

Ama dombos vidéken, Erdély közelében emelkedtek e vár falai s tornyai, melyek eredete s épitője, mély

homályba burkolva, soha kipuhatolhatók nem valának. Megelőző évben Palatics lugosi bán elfoglalta ugyan, de csakhamar ismét török kézre kerülhetett, mert most Borbély tábort ütött előtte. Azonban a török helyőrség ellenállás nélkül késznek nyilatkozott a vár átadására, ha teljes fegyverzetben szabadon kivonulhat. Borbély elfogadta az ajánlatot, és hogy a törököket bántalmazásoktól megóvja, a vár külső sánczai közé helyezte el őket, honnét következő reggel fedezet alatt szándékozott őket a határokon tul kisértetni. Azonban hajnalra a temesvári pasa oda érkezett csapataival. Borbély készülve fogadta, és dicső győzelmet vitt. A csanádi és gyulai bégek elestek, Mehmed lippai szandzsák bég elfogatott, és a nehezen megsebesült pasa álöltözetben csak gyors futás által tudott menekülni. E közben a facseti helyőrség azon véleményben, hogy a győzelem a törököké, az őrizetére rendelt 100 embert megtámadta, és ha bár az általuk elrejtett puskaport fölrobbantották is, de az őrizetükre rendelt csapatból annyi maradt sértetlenül, hogy a hitszegő törökök közől egy sem maradt életben.[18])

A temesvári pasa vereségének, s Borbély gyors előnyomulásának hire a körülfekvő várakban levő törökök bátorságát annyira lehangolta, hogy Solymos, Világos, Csanád, Nagylak, Pankota, Eperjés (Lippa s Facset között) és Arad helyőrségei kétségbeesett futásnak eredtek, ugy hogy az erős Lippa már az ostrom második napján megadta magát, miután Adana gyáva megszökése után a temesvári várnak 44 évig mintegy védfalaul szolgált.[19])

És ezzel a lugos-karansebesi Bánság a portának eddig fizetett 2000 arany éviadótól megszabadult.[20])

Következő tavaszon — 1596 — a törökök a temesi szandzsákságban elvesztett várak visszafoglalását megkisérlék. Michalidschlii Ahmed temesvári pasa Lippát akarta visszafoglalni. April vége felé körülkeritette, és elkezdte az ostromot. Borbély György, ki lippai parancsnok volt, Petky Istvánnal egyesülten több rohamot vitézül visszavert. Az ostrom már két hétig tartott, midőn hire ment, hogy Zsigmond fejedelem maga közeledik tekintélyes sereggel. E hirre Michalidschlii az ostromot megszüntette.[21])

Báthory Zsigmond csakugyan jött, és miután Lippát mindennel gazdagon ellátta, Temesvár ellen indult. Utközben a féllaki üres várt is megrakta had^-övel.

1596-dik jun. 10-kén Zsigmond fejedelem Temesvárt bekeritette. Ostromseregét három hadtestre osztotta. Az I. Kornis Gáspár alatt észak, a II. Király Albert és Toldy István alatt nyugot felé foglalt állást, a III. melyet maga Zsigmond vezényelt, egy netalán az ostrom fölszabaditására érkezendő török segélyt volt visszatartandó. Midőn az ostromágyuk a falakat már meglehetősen megrongálták, Zsigmond három oldalról rohanta meg a várt, de jelentékeny veszteség a roham fölhagyására kényszeritette. Már megtörténtek az intézkedések egy második roham ismétlésére, midőn 20,000 tatár közeledett Temesvár fölszabaditására. Zsigmond, kinek táborát

áthatlan kocsisáncz födte, ismételtette az ütközetet, a nélkül azonban, hogy a győzelmet eldönthette volna. Következő napon egész hadseregével intézett főtámadást, a tatárokat megverte, megszalasztotta és gazdag zsákmánynyal tért vissza Temesvár alá.[22])

Az ellenség mintegy 10,000 embert vesztett részint sebesültben, részint halottban.[23])

Zsigmond már 40 napot töltött a vár előtt, mely idő alatt a pápa egy szentelt kardot és kalapot küldött neki ajándékban. Azonban nem volt elegendő ostromló szerekkel ellátva, ezen fölül élelmi szerek hiányában is szenvedett. Magyar vagy német segélyre nem számithatott, azért Temesvárt illető kivihetlen szándékával fölhagyott, és hadaival visszament Erdélybe.[24])

Azonban már a következő évben — 1587 — Báthory Jósika István kanczellárját szeptember havában 25,000 emberrel küldte Temesvár alá, hogy ujra ostromolja.

Jósika oct. 17-től nov. 17-ig, tehát egy egész hónapig ostromolta Temesvárt. De ő sem volt szerencsésb. Bátor rohamait visszaverték, és ez ostrom is eredménytelen maradt, habár Jósika az elővárosokat elfoglalta. A szakadatlan eső, mely ez évszakban a vidék számos mocsárát ugyanannyi átlábolhatlan iszaptengerré képezte, és egyéb okok járulhattak az ostrom megszüntetéséhez.[25])

A mostoha idő a temesvári pasát is visszavonulásra késztette ugyanazon évben, ki Arad és Nagylak bevétele után Nagyváradot majdnem egy hónapig siker nélkül ostromolta.[26])

NEGYEDIK FEJEZET.

Szoliman temesvári pasa Csanádot ostromolja, Lugos alá engedi magát csalogatni, hol megverik. — Satrudschi Mohammed Becskereknél. — Csanád eleste. — Ibrahim nagyvezir. — Székely Mózes és törekvései. — Két temesvári pasa kivégeztetése. — Bocskay-mozgalmak. — Ütközet Temesvárnál. — Bocskay vazallsága és megkoronázása. — Zárelmélkedés.

(1598—1606.)

Bánság történelmének lapjai most hosszabb időn át vérrel irottaknak, lánggal világitottaknak látszanak lenni. A török harczok nem szüntek meg. Füstölgő omladékok, hol az előtt virágzó helyek voltak, összetiport vetések, összeégett hullák, vérrel festett patakok, és még sem döntő eredmény!

Szoliman temesvári beglerbég 1598. junius havában Csanád ostromával volt elfoglalva, melyet Lugassy Ferencz derekasan védett. Midőn azonban részint Nagyváradról, részint Erdélyből segédcsapatok érkeztek, Szoliman odább állt, és Csanád ez alkalommal megszabadult. Szoliman Bártzy András lugos-karansebesi bán szinleges szökevényei által Lugos elleni kirohanásra csábittatta magát, azonban iszonyu tüzzel fogadtatott, és teljes vereséget szenvedve, julius 7-kén csekély maradványnyal Temesvárig volt kénytelen szaladni.[1])

E közben Satrudschi Mohammed szerdár 1598. jun. 18-án seregével Belgrádnál átkelt a Dunán,

és a pancsovai sikságon tábort ütött. Itt s Becskereknél 45 napig várakozott a tatár chán megérkezésére, ki csak augusztus vége felé érkezett meg, és nagy ünnepélylyel fogadtatott. Czobolyprémeket, aranynyal himzett kelméket, drága kövekkel kirakott szerszámokkal ékesitett két lovat adtak neki ajándékba. Haditanácsot tartottak, a lippai, vagy lugos-karansebesi, vagy pedig nagyváradi út volna-e előnyösb? A nagyváradira határozták magukat. Szept. elején 7000 tatár indult ki Becskerekből, kik pusztitva portyáztak egész Debreczenig. Csanád nehány ágyulövés után megadta magát. A helyőrségből 150-et a szerdár sátora előtt fejeztek le. Azután átkeltek a Maroson, és october elején Nagyvárad alá érkeztek.[2])

Nagyváradot aknázások és rohamok által két hétig fárasztották már, midőn hire jött, hogy Tata, Pápa és Veszprém elestek, Buda pedig ostrom alatt és veszélyezve van. A szerdár fölkerekedett seregével, és Szolnok ellen indult.

Haladását az őszi esőzések által kidagadt patakok és a hidveréssel megbizott temesvári pasa hanyagsága gátolták. A patakokon csak tutajokon kelhettek át, az ágyukat kötelekkel kellett a sarakból kivontatni, több száz ember az ingoványokban veszett el. Igy a különben Gyuláról Szolnokba vezető három napi utat 12 nap alatt tették meg. Az élelmi szerek hiánya oly nagy volt, hogy egy kenyér ára egy arany volt, minek következtében a janicsárok föllázadtak, a szerdár sátorát széttépték, a szerdárt megverték, és a tisztek közbejötte nélkül széttszaggatták volna. E lázadás a szerdárt kényszeritette, hogy a budai utból Szegednek forduljon. Betegen és le-

sujtva indult vissza Belgrád felé, a tatár chánt Zomborban, annak seregét pedig téli szállásra Szegeden hagyván.[3])

Következő évben egyik részről sem történt valami jelentékeny dolog, kivéve, hogy Ibrahim nagyvezir a Garam, Ipoly és Vág mindkét partja mentében rabló csordákat küldött ki a vidék pusztitására Nógrádtól Nagyszombatig, s innét Beczkóig és Trencsénig. Földnépét, nemes hölgyeket s gyermekeket, számszerint mintegy 13,000-et fűztek e csordák rabszijra, várakat dúltak szét, nemes udvarokat földig lerontottak, mezővárosokat és falukat raboltak ki s égettek porrá, mik által az ország siralmas nyomorba sülyedt. A gazdag zsákmány szétosztása után a nagyvezir késő őszön visszatért Belgrádba.[4])

Ibrahim szigoru fegyelmet tartott emberei között, mi által és kétszinüsége által a határőrvidékieket s keresztény alattvalókat maga részére hóditotta. Ő, ki Aegyptomot és Syriát rablás által millióktól fosztotta meg, itt meg nem engedte, hogy a ker. alattvalók csak egy szem gabnája is fizetlen maradjon, és hogy serege valami erőszakoskodást követett volna el, hallatlan volt. Innét a szendrői s temesvári szerbek és románok seregestől tódultak utána Belgrádba, különösen miután még alkalmas ajándékok által is részére tudta nyerni azokat.[5])

Ez alatt Báthory Zsigmond, ki a fejedelmi méltóságról kétszer mondott le önkénytesen, 1601-ben a török pártfogása által akarta azt ismét visszanyerni. A porta ótalma alá vetette magát, és hivei Borbély György és Székely Mózes 1602-ben a temesvári

pasával egyesülten Kolosvárt ostrom alá vették. Azonban Báthory, ugy látszik, a jezsuiták befolyása következtében, ismét mást gondolt; ingadozó jelleménél fogva a császárnak ismét békeajánlatokat tett, melyeket az szivesen fogadott, és Erdély kárpótlásaul a hűtlenségbe esett Lobkovitz birtokait s 50,000 tallér évenkinti tartásdijt igért neki. Zsigmond tehát 1602. nyarán Csehországba utazott, hol 12 év mulva nyugtalan életét bezárta.[6])

Báthory utolsó lemondása után a pártviszályok Erdélyben megszüntek ugyan, azonban a császári helytartó s tábornok Basta kormánya alatti béke a kinzott országra több nyomort hozott, mint a pártoskodás, mert jog s igazság helyett a kormány élén zsarnok önkény uralkodott, mig végre az ország elégedetlensége legmagasb fokra hágott, és a lázadás Székely Mózes vezetése alatt kitört. Azonban Székely megveretett, és családjával, mint szintén Bethlen Gáborral, s több tevékenyebb párthivével Temesvárra menekült, hol 1602. aug. 23-án ótalom s leendő támogatás fejében Lippa átellenében fekvő solymosi várát Bechta pasa temesvári beglerbégnek átadta.[7])

Miután majdnem egész Erdély Basta György helytartó ellen gyülölettel viseltetett, az elégedetlen rendek s nemesek a következő évben távollétét fölhasználták, és Székely Mózest gyakran tanusitott vitézsége, az ország szabadsága érdekében nyilvánitott buzgalma és a zsarnok Basta elleni gyülölete méltánylátaul fejedelemmé választották. A szultán megis küldte neki a fejedelmi jelvényeket Temesvárra, a temesvári

pasának pedig megparancsolta, hogy a magas porta uj hübérnökét egész erejével Erdély birtokához segitse.

Székely a temesvári pasával egyesülten elfoglalta Gyula-Fehérvárt, Ujvárt, Tordát, Kolosvárt, Megyest, Beszterczét s más városokat, azonban Segesvár ellenállt. Székely ostrom alá akarta venni, de Brassóba kellett vonulnia, hol tábort ütött. Itt Radul Oláhország hospodárja Basta fölhivására megtámadta, és nemcsak teljesen megverte, de maga Székely el is esett. Bechta pasa ezer áluton futás által menekült és érkezett vissza Temesvárra.[8])

Basta nem sok idő mulva ismét teljes birtokában volt az országnak, Lippát a magyar helyőrség szintén átadta.[9])

Bechta basa után a temesvári ejalatben 1604-ben Deli Hassan (bolondos Hassan) következett, ki ázsiai lázadó főnök volt, s kitől a nagyvezir szabadulni ohajtván, sejteni engedé, hogy nem bánná, ha láb alól eltennék. Deli Hassan egy napon vadászatra ment és a zsarolásai s erőszakoskodásai miatt föllázadt lakosok megrohanták, s kisérete nagyobb részét agyon verték. Hassan Belgrádba menekült, hol azonban Konstantinápolyból érkezett parancs következtében kivégeztetett.

Három évvel később 1607-ben szintén egy ázsiai, Dschanbulad neveztetett temesvári beglerbéggé. Alig töltött azonban egy évet a helytartóságban, a lakosok elkergették, mint előbb a bolondos Hassant és Dschanbulad, ki szintén Belgrádba futott, hasonló véget ért. Mindkettőt Murad pasa nagyvezir befolyása fosztotta meg életétől.[10])

Erdélyben a nyugtalanságokra még mindig elég bő szitó anyag volt, és 1604 körül a Bocskay-mozgalmak voltak keletkezőben.

Bethlen Gábort, ki Székely Mózes halála óta Temesvártt tartózkodott, a törökök már többször megkinálták az erdélyi fejedelmi méltósággal. Miután azonban még igen fiatalnak tartotta magát e méltóságra, kismarjai Bocskay Istvánt szólitotta föl, hogy fogadná el a török e kegyelmét. Bocskay, ki eleinte ingadozott, pártállásánál s a fejlődő körülményeknél fogva végre kénytelen volt az ajánlatot elfogadni, és saját védelme miatt nyiltan föllépni.[11]) A törökkel tehát szerződést kötött, és a Magyarország ellen vonuló Hassan nagyvezir Belgrádból azt irta Bocskaynak, hogy gondoskodni fog, miszerint jövőre az ország a császár ármánykodása ellen biztositva legyen, hogy a magyarok a szultán védelmére biztosan számithatnak, Erdély a Szoliman idejebeli állapotba helyeztessék, a törökök által annyira ohajtott Lippa botrány köve ne legyen, és hogy Bocskay haladéktalanul menjen Zimonyba a zászló és korona elfogadására, melyeket a szultán küld, hogy mint Magyarország kinevezett királyának azon jelvényeket átadhassa.[12])

E közben Bethlen Gábor a temesi területen segélycsapatokat gyüjtött, és Bocskay is egykori alattvalói között a lugos-karansebesi Bánságban iparkodott pártját szaporitani. Törökökből s tatárokból álló erős hadtest által támogatva, Bethlen a Temes-folyó mellett állt, hogy Bocskaynak Facseten át segélyhadat vezessen Erdélybe. E szándék felől Dampiere Duval Henrik és Rákóczy Lajos lippai csá-

szári parancsnokok értesülvén, Lippay Balázs czigány születésü hajdu kapitányt 5000 gyaloggal és erős lovas osztálylyal Bethlen és a temesvári pasa megrohanására küldték ki. Az éj idején végrehajtott megrohanás annyira sikerült, hogy Bethlennek és a pasának a Temesen kellett átuszniok, hogy gyors futás által menekülhessenek Temesvárba, hol majdnem meztelenül érkeztek meg.[13])

Az egész tábor, e között Bethlen málhája, a győztesek kezébe jutott. Az elfogott levelekből Belgiojoso tábornok s Erdély főkapitánya megtudta Bocskay titkos tervét, és ez által a magyarországi elégedetlen rendek s törökök közötti eddig titokban tartott szövetség napfényre jött.[14])

A nyugtalanságok további folyama alatt Bocskay a szerencsi országgyülésen Magyar- s Erdélyország fejedelmeül kiáltatott ki. Sárospatakon megkapta az athnamát, az az azon oklevelet, melyben a szultán a magyarországi királyságot s erdélyi fejedelemséget, a Szoliman által elfoglalt helyek s Austria felé eső határvárak kivételével, adományozza neki. A nagyvezér fölhivására Bocskay számos párthive kiséretében Rákosra ment. 1605-iki nov. 11-kén Lala Mohammed nagyvezir nagy tiszteletkitüntetések között fogadta Bocskayt, egy csupán e végből Konstantinápolyban készitett s drága kövekkel kirakott koronát tett fejére,[15]) és egy szintén drága kövekkel kirakott kardot kötvén oldalára, kitüzött zászló mellett, mint Magyarország királyát, Erdély fejedelmét és az ozmanok szultánjának vazallját üdvözölte.[16]) Bocskay azonban állitólagosan a koronát azonnal levette

fejéről, s azon szerény nyilatkozattal nyujtotta volna át Szécsy Györgynek: „hogy azt csak mint a szultán barátsága jelét, de nem mint a királyi méltóság jelvényét fogadja el, mert Magyarország törvényei szerint senki meg nem koronáztathatik, mig a törvényesen koronázott király életben van.“ Egyszersmind jelen volt hiveit tanúkul hitta föl, hogy eddig nem a királyi méltóságért, hanem a szabadságért harczolt, és biztositotta őket, hogy a nagyvezir e cselekménye által az ország jogai egyátalában csorbát ne szenvedjenek.[17])

A nagyvezir pedig erre kihirdette, hogy a padischach ugy Magyarországra, mint Erdélyre nézve az adót 10 évre elengedi, és azután évenkinti 10,000 aranynyal megelégszik. Bocskay ellenben kötelezte magát, hogy a jenői és lippai várakat a temesvári pasának átengedi.[18])

Eképen látunk egy nemes, boldogtalan népet, a legnagyobb nyomor közepette, a fejedelem rosz tanácsosai által évek során keresztül mintegy erőszakkal lázadásból lázadásba sodortatni. Bármily nagy volt is egyesek büne, kiket nem hazafiság, de önzés vezetett, mégis az ország elnyomatása és szerencsétlensége, az alkotmányos jogok megvetése volt az ok, mely becsvágyuknak pártosokat szerzett. Az unokák lakolnak őseik büneiért, kiknek viszálykodása, önzése és vaksága idézte elő a mohácsi szerencsétlenséget, de csakis ezekre és Austria fejedelmei roszlelkü, tehetlen tanácsosai-ra fogja kimondani kárhoztató itéletét a történelem, a nemzet szomoru sorsa azonban a világtörténelem s népek igazságos rokonszenvét fogja birni mindenha.

———————

ÖTÖDIK FEJEZET.

Erdélyi zavarok s azok befolyása Bánságra. — Bethlen Gábor egyezménye a törökkel. — A lugos-karansebesi bánság. — A temesvári helytartó lázadása. — Bethlen és politikája. — A szőnyi béke. — Rákóczy György és a slatinai ütközet. — Két temesvári helytartó kivégeztetése. — II. Rákóczy egyezménye a portával. — Lugos és Karansebes török kézre kerülnek. — Barcsay Ákos. — Császári követ Temesvárott. — Nagyvárad eleste. — Apaffy Erdély fejedelme. — Alkudozások. — Két török levél.

(1606—1665.)

A kárhozatos lépés megtörtént. Mert ha alattvalók kötnek egymás között szövetséget bajaik orvoslása végett, vagy közbenjárásért idegen fejedelmekhez fordulnak, és saját fejedelmükben többé nem biznak, akkor a nyilt lázadás már a küszöbön, és a trón legerősb támaszát, a népet, elvesztette.

E körülményeket Mátyás főherczeg fölhasználta, hogy bátyja kezéből a kormányt kivegye, és magához ragadja. Miksa Ferdinand és Miksa Ernő főherczegeket Bécsbe hitta, hol 1606. april 25-én okmányt állitottak ki, melyben II. Rudolfot, „különböző alkalmakkal mutatkozó bárgyúsága" miatt kormányképtelennek nyilvániták, és a család fejeül Mátyást nevezték ki.[1]) Ez félremagyarázhatlan lépés volt valamely kezdethez, de Rudolf határozatlan s minden tetterő nélkül volt; azt hitte, alkudozások által a dolgot

kiegyenlitheti. Mátyás határozattabban indult meg. Azon ürügy alatt, hogy a török készülődéseket ellensulyozza, sereget gyüjtött, Prága ellen indult és Rudolfot nemcsak az ausztriai főherczegség, de Magyarország átengedésére is kényszeritette.

Erdélyben az alatt Bocskay —1606. decz. 29-én— meghalt, és már 1607. febr. 8-án az öreg, beteges Rákóczy Zsigmond akarata ellenére fejedelemmé választatott, de nem sokára e méltóságról Báthory Gábor javára lemondott. E kéjencz bünei s kicsapongásai barátjait elidegenitették tőle, a többi között fővezérét, Bethlen Gábort, ki Báthory által életében levén fenyegetve, Erdélyt odahagyta, 50 hivével Temesvárra menekült, és magát a pasa ótalmába bizta.[2])

Igy álltak a dolgok, midőn az utolsó Báthory, kit a törökök nem neveztek másképen, mint „delikiral,“ az az bolond királynak, saját emberei által meggyilkoltatott, és Bethlen Gábor az erdélyi rendek által ismételve fejedelemmé választatott.

Iskender budai pasa védelmére rendeltetett, ki által Bethlen 1614. júl. 1-én a portával a következő egyességet kötötte: az, kit Erdély három nemzete fejedelmül választ, mint ilyen a porta által ismertessék el, és erősittessék meg, s mig ő és az ország engedelmeskednek, a szomszéd bégek a vajdát ne háborgassák, és a nem mozlim foglyok visszaadassanak. A Szolnok, Gyula, Jenő, Lippa és Temesvár határain fekvő faluk, melyek Báthory Zsigmond idejéig nevezett helyeknek fizették adójukat, az adót ismét azoknak fizessék.[3])

A török barátságot Bethlennek 1616. junius 14-én Arad, Lippa, Jenő és más nem kevesebbé fontos várak átadásával a temesvári pasának, kellett megfizetnie.

E miatt Czernin császári követ a portánál nehézséget is támasztott, miután az a kötött békét megsértené. Az erdélyi követ makacsul állitotta, hogy Erdély a szultán védországa, melynek ügyeibe avatkoznia a császárnak semmi köze. A császári követ most azt szorgalmazta, hogy Lippa, Arad és Jenő se a magyaroknak, se a törököknek át ne adassanak, hanem hogy Erdélyhez tartozók maradjanak. De e javaslata sem talált pártolásra. Két évvel később 1619-ben, Mollard császári követ ismét azon kivánsággal lépett föl, hogy a szultán Lippát, mint a magyar koronához tartozót, annak visszaadná, de kivánságának ez uttal sem volt sikeresb eredménye. Négy évvel később Senftenau Kunz császári követ szintén eredmény nélkül szorgalmazta emlitett várak átadását. Az oroszlán ki nem bocsátá körmei közöl zsákmányát, mig ki nem kellett bocsátnia.[4])

Lippa birtoka által a törökök a lugosi és karansebesi kerületekre nézve fenyegetőbbekké váltak, miután azon kerületek inkább ki lettek téve erőszakoskodásaiknak mint valaha. Az akkori bán, Nagy Pál, azonban eszélyes és erélyes férfi lévén, minden oldalról résen állt, és utódai hasonló intézkedéseket tettek. És igy óvták meg hosszabb ideig e részeket a török igától.[5])

Emlitendő itt, hogy 1623-ban a letett budai és temesvári pasák azon okból nem akartak hivatalukról

lemondani, hogy az arra vonatkozó parancsok nem a szultántól jőnének, ki hasonló rendeleteket kiadni s átalában uralkodásra képtelen.[6]) I. Mustafa csakugyan buta volt, s vezérei s nőjei gazdálkodása következtében a török intézmények mindinkább hanyatlottak, és a vérrel összeragasztott kolosz kezdett málladozni. Az épület összeomlásához közeledett, és az óriás, ki a világot reszkettette meg, kezdett összezsugorodni a mai „beteg emberré."

Bethlen Gábor hosszu ideig a politikának főfigyelemtárgya volt a portánál. Bethlent becsvágya nem engedte nyugodni, és a császár s török iránti barátságában ide oda ingadozva, törekvése oda volt irányozva, hogy mindkettőt czéljaira használja. Mindenesetre jól kiszámitott csel volt, hogy Bethlen, a protestantismus első hőse, rögtön a katholikusokhoz simult, a jezsuitákat a gyulafehérvéri zárdába visszahelyezte, azoknak Karansebesen építendő kolostorra segélyt nyujtott, és kincstárát kath. templomok föntartására megnyitotta. Mind ez azonban azon egy czél érdekében történt, hogy magának és családjának a töröktől független hatalmas fejedelmi házat alapitson.[7])

A Bethlen és császár közötti viszályok sokáig tartottak, de Magyarországnak leginkább csak északi részeit érintették, miért is azokat itt hallgatással mellőzhetjük, megjegyezvén egyedül azt, hogy végre 1627-ben Szőnyön Bethlen és a porta között a béke megköttetett. Ez alkalommal a császári követ ismét megujitotta Lippa és Vácz átadására vonatkozó sürgetését, azonban a törökök tagadták, hogy akár az egyiket,

akár a másikat a béke megszegésével foglalták volna el.[8])

A szőnyi béke után nem sokára, 1629. nov. 15-én, Ausztria leghalálosb ellensége, Bethlen Gábor meghalt.

Az Erdély fejedelemségeért most kezdődő harczban, melybe a Bánság is bele volt fonva, mint Hammer-Purgstall találóan mondja: „a Rákóczy-féle bakcsillagjegy tűnt föl, mely komor, esős csillagzatok kiséretében az ozman s ausztriai történelem láthatárára viharosan és véresen emelkedett, Magyar- s Erdélyországra viszályt s polgárháborút esőzve, mig végre egy század mulva még véresebben és viharosabban letünt."

A porta tudniillik azon parancsot adta ki, hogy Bethlen István, Gábor unokaöcscse, fegyver hatalmával is emeltessék a fejedelmi székbe. A budai helytartó Nassuh paschasade a temesvári és bosniai pasákkal 1636. oct. havában a gyulai sikságon Szolnok felé indult. Innét a temesvári és bosniai beglerbégeket 12,000 lovassal, 2,000 janicsárral s nehány ágyuval előre küldte Erdélybe.

Mocsárokon és tavakon keresztül tett fárasztó menés után Gyula és Temesvár között a Szalontánál öszszegyülekezett Rákóczy-sereggel találkoztak. A magyarok és erdélyiek félhold alaku csatarendben álltak föl, és rendkivüli vitézséggel támadtak. Bethlen mintegy 6—700 magyarból álló csapatának parancsot adott, hogy karjaikra posztószélt kössenek, hogy ha szemközt álló magyarokkal s erdélyiekkel összekeverednének, megismerhessék egymást. Rákóczy azt észrevévén, seregéből nehány száznak szintén posztót

csavartatott karjára. E csel által Rákóczy Bethlen embereit, kik Rákóczy embereit magukhoz tartozóknak vélték, oldalba kapta, és megverte őket. A bekövetkezett éj még inkább tetézte a zavart és megfutamodást. A törökök teljesen megverettek. A budai helytartó a Maroson visszavonult, Rákóczy serege pedig Szlàtinánál gyülekezett össze. Nassuhsade hadi csel által Rákócy táborát még egyszer föllármázta, s miután sikerült neki némi zsákmányra szert tennie, visszatért Budára, Bekir pasa pedig Temesvárra.[9])

Bekir beglerbéget, kire Nassuhsade a vereség okát tolta, nem sokára lánczon vitték Konstantinápolyba, hol épen azon perczben, midőn a divánba vezették volna, feje a porba gurult.[10])

Rákóczy György a porta által Erdély fejedelmeül megerősittetett.

E közben a temesi vidékek nehány évi időt nyertek, hogy a béke karjai között az utóbbi harczok fáradalmaiból kipihenhessenek, és a kapott sebeket bekötözhessék, mennyire azt a vallásos surlódások megengedték. Fájdalom, a viharos idők alig hagytak hátra ide tartozó emlékeket, és hogy történelmünket folytathassuk, itt ismét jókora időt kell átugornunk.

1642-ben Mustafa sziliszdár, a zsarnok IV. Murad egykori kegyencze, neveztetett ki Temesvár helytartójává, mely állomás, mint már láttuk, egykori hatalmas és rettegett kényurakra nézve is nagyon nyaktörő volt.

Miután Mustafa, mint IV. Murad legbensőbb barátja s hatalomtársa, roppant kincseket gyüjtött,

és többi között a cyprusi 80,000 arany évenkinti adót is zsebre rakta, a helyett, hogy a sereg föntartására forditotta volna, mi Kara Mustafa nagyvezirnek alkalmat nyujtott, hogy Mustafa ellen vizsgálatot rendeljen. A vizsgálat eredménye 50,000 piaszternél többet nem tudott kisütni, az egykori kegyencz ennyinek állitván összes vagyonát. Azonban a nagyvezirnek más véleménye vagy meggyőződése lehetett, mert Ibrahim szultántól kieszközlé Mustafa halálos itéletét, és a drinápolyi bostandzsibasi bizatott meg, hogy 40 bakóval a véritéletet végrehajtsa. Temérdek arany és ezüst edény, mintegy 5000 zacskó értékü, és Konstantinápolyban elrejtett sok pénz folyt Mustafa kincseiből az állam pénztárába [11])

Rákóczy Györgyöt 1649-ben hasonnevü fia követte az erdélyi fejedelemségben.

II. György követséget küldött a szultánhoz az évi adóval, és megkapta az athnamát, az az azon szerződési okmányt, melyben a szultán az eddigi adó beszolgáltatása föltétele alatt Rákóczy fiának a fejedelemséget, az országnak a tatároktól, a moldva s oláhországi hospodároktól, és a szomszéd pasáktóli kimélését biztositja, azonban egyszersmind kikötötte, hogy a gyulai, jenői, szolnoki, lévai és temesvári várakhoz tartozó faluk, melyek Báthory lázadásaig a töröknek fizették adójukat, ezt ezentúl is a töröknek fizessék.[12])

II. Rákóczy, e becsvágyó és magasra törekvő fejedelem, eközben a porta engedelme nélkül a svéd királylyal szövetkezett Lengyelország ellen. Ezen fölboszankodva a szultán, meghagyta a rendeknek, hogy más fejedelmet válaszszanak. Rákóczy engedett a

kényszernek, de kieszközölte, hogy az erdélyiek a szelid Rhédey Ferenczet választották, kiben bizott, s kit rávett azon igéretre, hogy a fejedelemségről lemond, ha neki (Rákóczynak) sikerülne a portát kiengesztelnie. Azonban Rákóczy követeit a szultán nem fogadta, söt a pasákhoz parancsot menesztett, hogy egész erélylyel azon legyenek, hogy Rákóczy a fejedelmi székből minden időre eltávolittassék.[13])

Midőn ez értésére esett Rákóczynak, a moldva- s oláhországi hospodárokkal szövetséget kötött, és a budai pasa ellen indult, ki Lippánál s Jenőnél 15,000 emberrel táborozott. A pasát megtámadta és megverte. Ennek hirére Mohamed Köprili nagyvezir Magyarországba sietett, és Jenő alá vonult, melyet 24 órai ostrom után elfoglalt. Lugos és Karansebes szintén a törökök kezébe kerültek.[14]) Erre a tatárok Erdélybe nyomultak, Gyula-Fehérvárt, Rákóczy székhelyét, ostrom alá vették, és a várost kirabolták. E 200,000-ből álló barbar csorda az egész országot rabolva s pusztitva kalandozta be, s mintegy 150,000 lélektől fosztotta meg, melyeknek két harmada fegyver alatt vérzett el, egy harmada pedig rabszijra került.[15])

Az erdélyiek, hogy országukat a végpusztulástól megmentsék, a nagyvezirnél kegyelemért esdekeltek, ki a rendeknek azt válaszolta, „ha Erdély békét akar, az eddigi 15,000 arany évi adó helyett 40,000 aranyat fizessen a portának, és fejedelemmé Barcsay Ákost válaszsza.“ A nemzet kényszerülve volt a nehéz föltételek elfogadására, mert habár a nagyvezir egy Ázsiában kiütött lázadás miatt seregét visszavezetni volt

kénytelen, a temesvári helytartó, Tshengisade Ali pasa, mégis az országban maradt, a tatárok chánja pedig Karansebesnél állt készen a nagyvezir parancsa pontos teljesitésére. Barcsay Ákos tehát 1658. oct. 10-én fejedelmül ismertetett el.[16])

Barcsay Ákos és a budai pasa következő pontokban egyeztek meg:

1) Lugos és Karansebes, melyek jövedelmeiből 15,000 arany mint alamizsna évenkint Mekkába és Medinába küldendő, minden faluval és jobbágygyal jövőre nem tartoznak Erdélyhez. 2) Jenő régi határaival jövőre a szultáné. 3) Ugyanez áll a Szolnokhoz tartozó előbb már mint hűbérül emlitett falukról. 4) A fejedelem és Erdély nemzetei kötelezik magukat Rákóczyt láb alól eltenni. 5) A követelt hadiköltségeket illetőleg a rendek megigérték, hogy erejükhöz képest eleget tesznek.[17])

1658-ban, tehát 106 évi fönállása után, a lugos-karansebesi bánság, melynek utolsó bánja Barcsay volt, megszünt saját közigazgatási területet képezni, és a prédavágyó ozmanok közvetlen uralma a régi temesi grófság keleti részeire is kiterjedt, melyek eddig a török járom alól menttek lévén, számos lakosnak nyujtottak menedéket.

Ez volt a török barátság következménye.

Ugyanazon évben, 1658-ban, Reninger császári követ előtt a porta neheztelését fejezte ki, hogy Rákóczy a császár részéről támogattatik. Dr. Metzger ennek folytán a budai pasához küldetett, hogy Rákóczy és a porta között az ügyet egyenlitené ki. Voggin Henrich ugyan akkor hasonló czélból a nagyve-

zirhez küldetett, kit Temesvárott talált, és hova nagy fénynyel vonult be.[18])

Rákóczynak nem volt szándékában Erdélyt oly könnyen föladni. Elhatározta, hogy a végsőt kisérli meg. Összeszedte hadait, és Barcsay ellen indult, ki már táborban állt. Midőn azonban Barcsay, kit a török adó terhei a nèlkül is nyomtak, Rákóczy közeledése felől értesült, a fejedelmi méltóságot önkényt letette. De gyenge s ingatag jellemü levén, tettét csakhamar megbánta, és Bethlen Jánost s fivérét Barcsay Andort a portához küldte, ő maga pedig Temesvárra ment.[19])

Rákóczy az alatt ujra elfoglalta a fejedelmi széket, azonban már 1660. jun. 2-kán Kolosvárnál a védelmi harczban elesett.

Barcsay most ismét a fejedelmi székbe emeltetett, kinek Nagyváraddal kellett volna a török támogatást megfizetnie. Ali temesvári pasa küldetett Nagyvárad ellen. Utjában Lippánál Barcsayval találkozott, kinek a Rákóczynak küldött segély miatt szemrehányásokat tett, és kit azonfölül letartóztatott, mire azután utját Várad felé folytatta, mely árulás következtében török kézre került.[20])

Barcsay zsarolásai által elégedetlenséget támasztott, és a lázadás magvát hintette el, melynek áldozataul esett. A székelyek s előbbi Rákóczyánusok most Kemény Jánost hitták meg a fejedelmi székbe.

A porta azonban Keménytől megtagadta beleegyezését, és Ali temesvári pasa 1661-ben az Erdély ellen inditandó hadjárat szeraszkirjévé (fővezir) neveztetett ki. Rampelsdorfi Vischer ugyanazon évi

jun. 17-én Ali pasához küldetett Temesvárra, hogy birná rá, hogy indulását Erdély ellen halasztaná el. Daczára ennek Ali pasa már juliusban Izmael budai pasával a Hátszeg völgyét tüzzel vassal pusztitotta. Hadjáratát egész késő őszig folytatta, a szász városokat hadiköltség kárpótlása fejében 250,000 tallérig sarczolta, és miután az ujonan kinevezett I. Apaffy Mihály fejedelem védelmére 2000 törököt hátrahagyott, nov. vége felé serege többi részével diadallal tért vissza Temesvárra.[21])

E közben Erdély és a temesi Bánság keleti részeinek siralmas állapota nem változott.

Ferencz váczi püspök 1662-ben követül küldetett ugyan Erdélybe, de annak ahhoz oly kevés ügyessége és tapintata volt, hogy Kutschuk Mohamed jenői pasa elfogatta és Ali temesvári pasához rabkint küldötte. Ali emberileg bánt ugyan vele, azonban a püspök balsorsát még sem tudta elviselni, és bánkódásában Temesvárott meghalt.[22])

A jenői pasa Apaffy erdélyi fejedelem iránt is több méltatlanságot engedett meg magának, minek következtében a fejedelem követet küldött a portához, ki sérelmeit, egyszersmind kérelmét terjesztené elő, hogy az elszakitott területeket (p. o. a lugos-karansebesi bánság részeit) birtokába visszabocsátaná. E határkérdés kiegyenlitése ügyében Haller Gábor egyuttal a temesvári helytartónál is tett lépéseket, de siker nélkül, mert elérkezettnek látszott az idő, midőn a porta régi tervét, Erdély paschaliksággá alakitását foganatositni alkalmasnak tartotta, más részről a bécsi udvar beavatkozásai a háboru kitörését közel kilátásba helyezték.[23])

Nem sok idő mulva Beris udvari kincstári tanácsos a portánál az ügy kiegyenlitése végett jelent meg. Azonban Ahmed Köprili fiatal nagyvezir Erdélyt ozman örökségi tartománynak jelentette ki, és Berist Ali pasához, a határszélek szerdárjához utasitotta, ki az ügy kiegyenlitésére föl volna hatalmazva. Ali azonban a Konstantinápolyból Temesvárra érkezett Berissel szóba sem akart állni. Neki (Berisnek,) — mondá gúnyosan, — itt semmi dolga sem volna; menjen vissza Bécsbe, vagy há tetszik, Konstantinápolyba, — a német császártól, ki Nagyváradot sem birta megtartani, „senki sem fél.“ Hasonló engesztelhetlen modorban tett jelentést Ali a portánál is, a midőn Lipót császár követeléseit semmiseknek nyilvánitotta.[24])

A bécsi udvar, azon föltevésben, hogy a törökök az erdélyi várak megszállva tartása miatt tesznek nehézségeket, 1663. elején báró Goes Jánost Temesvárra küldötte, ki által késznek nyilatkozott a kérdésben forgó várakat Apaffynak átadni, azonban Goes sem Ali pasánál, sem az e közben Belgrádba érkezett nagyvezirnél czélt nem érhetett.[25])

Magyarországnak ismét véres hadjárat szinhelyévé kelle lennie, melyben Köprili Ahmed a török fegyverek utolsó nagy győzelmét vitta ki. Azonban a rohammal bevett Zerinvár föllobogó lángjaiban utoljára lobbant föl a büszke félhold harczi dicsősége, és az austriai kettős sas e dicsőséggel takart vár hamvaiból a hadi szerencse ereklyéjét ragadta ki. A sz. gotthardi ütközet 10,000 török életébe került, melynek következménye 1664-ben a vasvári béke lőn. Fájdalom, a toll itt elrontotta azt, mit a kard hősiesen kivivott. E

béke örök gyalázata az akkori császári fölhatalmazottaknak. E békekötésből ránk nézve fontos az, hogy az Erdély és Tisza között fekvő hét megye közöl, melyeket a császártól mint Magyarország királyától mindig elperelni akartak, háromra nézve a törökök igényükről lemondtak, négy azonban török kézen maradt.[26]) Az utóbbiak között voltak a temesi török helytartósághoz tartozó-megyék, melyekre nézve a szabadság hajnala még föl nem derült.

Ugyanazon évben, 1664-ben és pedig tavaszszal, Ali pasa és szeraszkir 86 éves korában Temesvárott meghalt. Utóda a helytartóságban Kutschuk Mohamed jenői pasa lett.[27])

A Bánság és Magyarország akkori parancsnokai gondolkozásmódjának megitélésére igen jellemző a következő és a sokszor idézett Hammer munkájának III. köt. 514. lap. átvett prózai irat, melyet egy szandzsakbég gróf Károlyi Ádám szatmári, és gróf Károlyi László kállói parancsnokokhoz intézett, s mely következőleg hangzik:

„Én Hussein, a legyőzhetlen császár harczvitéze, Bihar, Szathmár, Szabolcs és Nagyvárad főispánja, üdvözöllek téged, mert Szathmár a legyőzhetlen padischaché. Kállót hiában uszitod föl; ki a padischach kegyelméhez menekül, annak hajszála sem görbül meg. Gondold meg, hogy Kővár és Backó Erdély határai; Munkács, Patak, Tokaj pedig a padischachéi. Kálló parancsnoka hogy vagy? Hogy alszol? Nem sokára meglátogatunk. Hát te Szathmár parancsnoka, te vak kutya, mit ülsz fejetlenül a güsdini parancsnokkal? Ki urad volt, az meghalt, és Güsdin is a szultáné. Tudjátok azt,

és a szerint cselekedjetek. Kelt Váradon. Én Husein aga, már tizenhárom év óta karddal övedzett, mely idő óta fegyvereim magyar vért isznak."

E valódi török-barbar levél mellékdarabjaul idézünk itt egy másikat, melyet Schwicker is „Gesch. d. Tem. Banats" cz. munkájának 215—217-ik lapjain fölemlit.[28]) E levél érdekes adatul szolgál, hogy a törökök között is voltak kivételek, és ott, hol mint ellenségek uralkodtak, néha a gyümölcstenyésztést, s földmivelést becsülték, és előmozditani iparkodtak. A levél tartalma imez:

„E levél adassék Kiss István ő kegyelmének, Solymos vára vitéz kapitányának, a mi minden időben áldással tisztelt szomszéd urunknak saját kezeibe."

„A nagy Istentől minden jó áldást kivánva, és saját tisztességes üdvözletünk előrebocsátása után, kegyelmednek nagy és vitéz ur, hozzánk intézett levelére a következőket válaszoljuk. Kegyelmed neje bántatlanul van a temesvári pasánál, itteni nagy urunknál. Azonnali szabadon bocsáttatása miatt hasztalanul vetettem magamat közbe, mig kegyelmed a fogoly Fatimet ki nem adja. Az erre vonatkozó föltételek nagy urunknak mellékelt leveléből láthatók. Azon foglyokat szabadon eresztem, kik megigérik, hogy mindegyik fejenkint 30 fát ültet, és kétszer 10 kibla (véka) rozsot termeszt. Virágh Ferenczet sem én, sem más ozman nem fogja háborgatni, mert kétszer 50 fát ültetett, és kétszer 10 kibla rozsot termesztett, ilyen soha nem lehet rosz ember. Adó dolgában minden kapu 2 forintot és 30 fillért fizessen, ez nem sok, egyébiránt is mi szegény alattvalóinkkal megegyeztünk: egy forint fejében fát ültessenek, és Allah csak azokat

áldja meg, kik azt teszik; ti is tegyétek azt a mi szomszédságos kérelmünkre, akkor azután mi is, ti is tanultok valamit, és békességben és jó barátságban élünk. Kegyelmed azon súlyos panaszát, hogy közülünk sokan a szegény alattvalókkal roszul bánnak, mennyire tőlem függ, megorvoslom, de miért vannak közöttetek is oly rosz lelkek, hogy az ültetett fákat kivágják, és ez által nem az ellenségnek, hanem saját hazájuknak tesznek kárt! A vitéz magyarok ugyanannyi tamerlinok[29]) lehetnének, ha a fákat ápolnák, földjeiket mivelnék, a fegyvert viselnék, és összetartanának; ki hazája földjét miveli, az erős lesz, és nem vesz el; ha minden magyar 10 kibla buzát termesztene, minden magyarban két vitéz sziv lakoznék, egyik a hazáért, másik saját földjeért, most azonban egy magyarra ezer korcs esik, és nekünk a nagy Isten csak a ti roszaságtok miatt segitett. Becsületes ozman csak az lehet, ki kertjét miveli, nagy magyar sziv csak az lehet, ki hazája földjét miveli. Csináljatok Takim vekait (törvénykönyv?) és szent parancsul tegyétek bele mindenkire nézve, hogy unokáik e derék ország földjét jobban miveljék, mert különben pusztulása, fogsága, átka következik e vitéz nemzetnek, mely vesztett csatában is győztes marad, és a nyert csatában veszt, mit a magyarnak a jo ozman nem kiván, mert mi régi vér vagyunk.“

„Ne haladjatok tovább ez uton, mert különben széttörnek és szórnak benneteket; hanyagság miatt a kis jobbágy annyi adót fog fizetni, mennyit most két nagy jobbágy fizet. Mig Aegyptom és Granada maga

mivelte földjeit, nem lehetett őket legyőzni, midőn pedig szép ruhák végett a világba indultak, akkor elvesztették szivüket, és legyőzték őket. A nemzetek elvesznek, nem mintha helyük nem volna, hanem azért, mert tunyaságukban elfajulnak. Én három világrészben voltam, hanem szorgalmas földmivelőtrosz sorsban sehol nem láttam."

„Vegye ezt kegyelmed komolyan fontolóra, és szolgáltasson nekünk is kevés igazságot. Adja Isten kegyelmednek legjobb áldását, és minden magyarnak jobb szerencsét, a hazában és lélekben békességet. Ezt kivánom én, a Hedschirának 1065—(1665)-ik évében Ogler Bég Sikulának és egész vidékének parancsnoka.[30])

Az olvasóra bizzuk a további elmélkedést ez igen nevezetes és érdekes adat fölött, mely a mostani korra nézve is sok követésreméltó igazságot foglal magában.

HATODIK FEJEZET.

Zólyomi Miklós ótalmat keres Temesvárott — Tökölyi Imre és összeesküvése. — Kasim pasa a seborvos, temesvári helytartó és története. — Kara Mustafa Bécs előtt. — A császári fegyverek győzelme. — Az ozmánok sikertelen törekvése Szegednél. — A temesvári török helyőrség lázongása. — Lugos, Lippa és Belgrád meghóditása. — Karansebest, Orsovát s más helyeket a császári seregek szállnak meg. — Zárelmélkedés.

(1666—1668.)

Erdély, a sokat nyomorgatott és zaklatott ország, saját fiai miatt még mindig nem juthatott békéhez. Zólyomi Miklós, a nemesek egyik leghatalmasabbika, Apaffy ellen föllázadt, miután azonban eredményhez nem juthatott, Nagyváradra Hamza pasához menekült, ki barátságosan fogadta. Zólyomi Nagyváradról Temesvárra ment Kutschuk Mohamedhez (1666), innét útját Stambulba folytatta, hogy Erdély fejedelemségét kinyerje, mi azonban ármányainak nem sikerült.[1])

Magyarország zilált viszonyai mellett, melyeket a Zrinyi-Frangepán-féle összeesküvés még inkább tetézett, a lázongás szikráját még Apaffy erdélyi fejedelem is szitotta. Apaffy ugyanis 1676-ban egy követsége által a német seregek által megszállva tartott tiszamelléki helyeket a császártól azon okból visszakövetelte, mert azok állitólagosan Erdélyhez tartoznának.

És a nélkül, hogy alaptalan követelésére a választ bevárta volna, Kara Mustafa uj nagyvezir által izgatva, a tettlegességeket megkezdte.[2])

A belső forrongás és nyilt lázadás ez alatt mind tovább harapódzott, mig végre Tökölyi Imre a magyarországi békétlenkedők fejévé tette magát, és az ozmánok kezének uj eszköze lön. A fölkelők lecsendesitésére tett kisérletek meghiusultak, és az ország vészteljes polgárháború küszöbén állt, mely nem sokára ki is tört minden borzalmával. Hogy a temesi vidékek a lázadás nyomoraitól megkimélve nem maradtak, kétségtelen, és majdnem ugy látszott, hogy a pórlázadás iszonyatosságai visszatérnek. Tökölyi a császári seregek által nyomva, a tiszai vidékekre kényszerült huzódni, hol azután a portyázó kuruczok borzasztó pusztitásokat követtek el.[3])

1680 körül Kazim pasa neveztetett ki temesvári beglerbéggé.

Kazim eredetileg seborvos volt, ki IV. Mohamed szultán környülmetélése alkalmával a herczegnek ájulást okozó nagy vérfolyását valami por alkalmazása által meg tudta állitani, és ezért később a temesvári helytartóságot kapta jutalmul. Souches által megveretve, azon a ponton volt, hogy fejét veszitse, midőn a szultán hálából nem akarván vérét ontani, hogy fejét megtarthassa, nővére kezével megajándékozta. E herczegnőnek már öt férje volt, de még 19 évi házassága után is, valami külső akadály miatt, érintetlen szüz maradt, midőn Kazim pasa kezeibe került. Kazim álomport adott be a herczegnőnek, s mig ez mélyen aludt, ügyes metszés által ama külső akadályt elhári-

totta, mi által mind a herczegnőnek, mind a szultánnak különös nagy kegyére érdemesitette magát.[4])

A politikai téren ez alatt az események végzetteljes gyorsasággal fejlődtek.

Már az 1681-ki év május havában Ibrahim budai pasa Tökölyit biztositotta, hogy a szultán őt s párthiveit ótalmába fogadta, és támogatása végett az erdélyi fejedelemnek, a moldva- s oláhországi hospodároknak, a nagyváradi s temesvári pasáknak megfelelő parancsok adattak.[5]) Különösen még segélyére 1682-ben a budai vezir helytartó szeraszkirré neveztetett, és a többi között Sidizade Mohamed temesvári beglerbég parancsa alá helyeztetett. 1683-ban a szultán Bécs ellen intézett hadjáratot, és május 12-én IV. Mohamed szultán Kara Mustafa nagyvezirnek Belgrádon átadta a próféta régi zöld sasos zászlóját, mint a sereg teljhatalmu fővezérének, és korlátlan hatalmu fölhatalmazottjának.[6])

Eszéken két hétig pihentek. Itt nagy kisérettel és nem kevesebb keleti fénynyel s pompával jelent meg, mint fogadtatott Tökölyi Imre, ki most a nagyvezirnek kalauzul szolgált Bécsig. E hadmenet alkalmával a nagyvezirt a temesvári uj helytartó Ahmed pasa is követte, (mint látszik, a temesvári helytartók igen gyakran változtak.) Végre 1683. jul. 13-án Kara Mustafa 200,000 emberrel táborozott Bécs előtt,[7]) Következő éjel megkezdték a futó-árkok ásását, és a bal szárnyra Ahmed pasa rendeltetett. Ahmed volt az is, ki sept. 8-án Kara Mustafa ama borzasztó parancsát végrehajtotta, hogy 30,000 minden nemü s koru keresztény fogolyt kimélet nélkül kardra há-

nyatott, kiknek őrzése a Szobieszky fölmentő seregével küszöbön álló csata alkalmával nehéz, sőt a foglyok férfi részét illetőleg veszélyes lett volna.[8])

Bécs e második ostromlásának eredménye ismeretes.

Az ozmanoknak futniok kellett, és miután a vereség teljes sulya Kara Mustafára esett, a szultán Drinápolyból megküldte neki a halálos itéletet, mely 1683. nov. 15-én Belgrádon rajta végrehajtatott.[9])

Bécsnek második fölszabaditása után a félhold fénye halványulni kezdett. A félénk dermedtség, mely alatt egész Magyarország, de különösen a temesi Bánság zsibbadozott, kezdett oszolni, és uj élet hajnala kezdett ott derülni, hol a török önkény másfél századig rakonczátlanul garázdálkodott.

1684. jun. 13-án lotharingi Károly herczeg Esztergamnál 20 ezreddel átkelt a Dunán, s miután Visegrádot elfoglalta, Vácz ellen indult. A budai helytartó szembe állt vele, jun. 27-én a dolog ütközetre került, melyben a törökök teljesen megverettek, Sidi Ahmed pasa s temesvári helytartó elesett, kinek roppant hasát megbámulták.[10]) Váczot a császáriak elfoglalták, de Buda ostroma nem sikerült, ellenben a következő évben a törökök elvesztették Érsekujvárt.

Tökölyi folytonosan azon törekedett, hogy becsvágyó czéljaira minden eszközt fölhasználjon. A többi között II. Apaffy Mihály erdélyi fejedelmet is szövetségre csábitotta a magyar elégedetlenekkel, melynek czélja volt, hogy a császári helyőrségeket az erdélyi várakból és a Tisza mellől kikergessék.[11]) Azonban az összeesküvés fölfedeztetett, és csak a gyorsan

kötött béke I. Lipót császárral mentette meg ez alkalommal Apaffyt egy császári seregtől.

E békekötésnek ránk nézve egyik nevezetes pontja az volt, hogy addig, mig Nagyváradot és Temesvárt a törököktől el nem veszik, addig Apaffy nem köteleztetik azok ellen harczolni, hanem Lipót seregeit, ha szükséges, élelmi s hadi szerekkel kell ellátnia.[12])

Ez alatt a császári seregek győzelem után győzelmet arattak, 1685-ben Heisler Donát gróf és tábornok kézrekeritette Szolnokot és Szarvast, s megütközött Izmael pasa rumili béggel, ki Temesvárig kényszerült visszahuzódni.

A porta maga részéről semmit sem mulasztott el, hogy legnagyobb mérvü intézkedései által a császári seregek győzelmes előnyomulását megakadályozza. Az egész europai s ázsiai török hadseregben a legnagyobb tevékenység uralkodott, melyet a fáradhatlan Soliman pasa nagyvezir intézett. Különösen a határvárakat uj helyőrségekkel, lőkészletekkel s élelmi szerekkel erősitették meg. A lőkészletek előállitásán a puskaporos malmok, milyen egy Temesvárott is volt.[13]) a legnagyobb erőfeszitéssel dolgoztak- Ez uttal a törökök Magyarország fölötti uralmának „lenni s nem lenni“ kérdéséről volt szó, melynek elvesztésével ösztönszerüleg érezték az ozmanok, hogy egykori hatalmuk s nagyságuk lassankint oszlásnak és sorvadásnak indul.

Azonban mind e törekvés hasztalan volt. 1686. szept. 2-án Budát a császáriak szerencsésen elfoglalták. Egy győri vitéz a szétrombolt falakon első tüzte ki a magyar zászlót. Pécs az első fölszólitásra elesett, Szeged 24 órai ostrom után, miután Veterani Fri-

gyes tábornok egy törökökből és szerbekből álló fölmentésre siető csapatot legyőzött. A nagyvezir e veszteségek után téli szállásra Belgrádba, Kalgha pedig tatárjaival Temesvárra huzódott, mely a török uralomnak dunáninneni legerősb védve volt.[14])

Következő évben, 1687-ben, Ibrahim pasa temesvári beglerbég, ki nehány szegedi lakost nyert meg tervének, s a környékbeli várakból 1200 embert szedett össze, Szegedet akarta megrohanni.

Marcz. 9-én jókor reggel ért Szeged alá, hol a leggyengébb oldalak egyikén az ostromlábtókat fölállittatván, már 50 török a sánczokat mászta meg, midőn megdördültek az ágyuk, melyeket a várparancsnok, egy szökevény szerb által figyelmeztetve, fogadásukra készen tartott. Nehány kartács lövés az ostromlók között oly pusztitást vitt végbe, hogy a többinek elment bátorsága, és a lajtorjákat s málhájuk egy részét visszahagyva, futásnak eredtek.[15])

Nem sok idő mulva értésére esett a törököknek, hogy Szegedre élelmi szereket szállitanak a magyarok, és mintegy 1000 spahi indult ki Lippából Szeged felé, hogy a kocsikat meglessék és elvegyék. Azonban e merényletük is dugába dölt, mert tervük fölfedeztetvén, Csanádból 800 hajdu s nehány szerb indult ellenük. Egy völgyben a mit sem gyanitó ellenséget meglepték, hol az épen lovait legeltette. A hajduk csalit s bozót által fedve, puskatávolságnyira közelithették meg a törököket, kik most megpillantván a magyarokat, nagy zavar támadt közöttük, mindenki lovához futott, hogy fölülhessen, hanem a magyarok sem voltak restek, a kontyosokat ugy megszabdalták, hogy 200 a

csatatéren maradt, a többi pedig futás által menekült.[16])

1687. aug. 12-én a törökök Mohácsnál vesztettek csatát, melynek következtében Eszéket, Valpót és még 14 más erősb helyet föladtak. Ez alatt lotharingiai Károly a derékhaddal Szegeden keresztül Erdélybe nyomult, hogy a fejedelmet s rendeket a mult évi egyezmény elfogadására kényszeritse.[17])

A törökök jelentékeny veszteségei nemcsak Magyarországban, de Dalmáczában és a Moreán is, a sereg és nép elégedetlenségét vonták maguk után. IV. Mohamed Konstantinápolyban trónjától megfosztatott, és a főváros példája után több helytartóságban kitört a lázongás. Temesvárott, 1688 nyarán a csapatok szintén föllázadtak az elmaradt zsold miatt, Ibrahim pasa helytartót megrohanták és agyonverték. A Belgrádban időző szeraszkir azonnal kinevezte Temesvár helytartójaul Dschaafer pasát, azon utasitással, hogy a lázadás fejeit titokban láb alól eltegye.[18])

Carafa Antal tábornok, egy kegyetlen zsarnok, neveztetett ki a császár által Erdély helytartójaul, s német csapatokkal Erdélybe küldetett, hogy az országot a netaláni török betörések ellen oltalmazza, és lehetőleg a császár hatalma alá kényszeritse, mi utóbb sikerült is, mert már 1688. maj. 9-én az illető fölhatalmazottak Szebenben hódolati okmányt irtak alá, melyben a portávali minden viszonyról s érintkezésről örökre lemondtak, mely okmány Lipót császár által is megerősittetett. Erdély igy jutott ismét a magyar korona alá.

Most Carafa a főparancsnokságot Erdély és a

sereg fölött a derék népbarátnak, de szigoru fegyelmet tartó Veterani tábornoknak adta át, ő pedig az erdélyi hadtest nagyobb részével a Maros mentében viszszatért Magyarországba, és elfoglalta Solymost Arad megyében. Innét Lippának fordult, mely Erdély kulcsát, mint Temesvár a Bánságét képezte.

Már az első napon a heves ágyuzás Lippa falait lerombolta. A császáriak rohammal bevették a várost, és négy napi tüzelés után (maj. 19-én) a várat. Csak a nők s gyermekek bocsáttattak szabadon, 2000 harczos, makacs védelmezése büntetéseül fogolylyá tétetett.[19]) Számos hadszertári zsákmány, ökör, ló, 100,000 kő só, ugyanannyi arany értékü, jutalmazta a győztesek vitézségét és fáradságát.[20])

A lugosi helyőrség hasonló sorsot csak azon okból kerülte el, mert a parancsnok az első fölszólitásra a várat a császáriaknak átadta. Lugos helyőrségeül Pax ezredes parancsnoksága alatt derék hadosztály rendeltetétt, ki Karansebes ellen azonnal megkisérlette volna szerencséjét, ha az előre haladt évszak és a bekövetkezett tartós esőzések nem gátolták volna.[21])

E szerencsés eredmények következtében az egész temesi Bánság visszafoglalása a bécsi haditanácsban tanácskozás tárgyává tétetett. A tárgy megérdemelte a tanácskozást, mert e tartomány birtoka által ugy az erdélyi nyugtalanságokat féken lehetett tartani, mint más részről Moldva- s Oláhországba, ez egykor Magyarországnak adókötelezett országokba az ut nyitva állt.

A császár azonban más véleményen volt, és különben sajnálatraméltó határozatlanságával ellentétben, a

törökök elleni háboruban a legmesszebb terjedő tervekkel foglalkozott. Igy egész hèvvel s határozottan sürgette, hogy az 1688-ki hadjárat főczélja Belgrád bevételére legyen irányozva.

Aug. 7-én, bajor Miksa Emanuel választó fejedelem vezérlete alatt, a császári sereg átkelt a Száván, 12-ről 13-ára éjjel a vizárkok elkészültek, és 15-én reggel a császári ütegek az ágyuzást megkezdték. A tüzelés szept. 6-ig szakadatlanul folyt, és annyira haladt, hogy a főtámadás e napra lőn kitüzve. Délelőtti 10 órakor adatott jel a támadásra. A választófejedelem személyes vezérlete alatt mind két rést megmászták, hol azonban széles és mély, s uj, erős sánczok által vèdett árok mutatkozott, mely az ostromlók haladását gátolta. Gróf Stahremberg Ferencz őrnagy merész elszántsággal első vetette magát az ellenség által védett árokba, a legvitézebbek követték, ezek között maga a választófejedelem és savoyeni Eugen herczeg, ki egy jancsárt ledöfött, ki a herczeg sisakját ketté hasitotta. A két utóbbi megsebesült, és Eugen herczeg a csatazajból visszahuzódni kényszerült. A legelkeseredettebb harcz után, mely alatt a várat négy oldalról ostromolták, a várban volt helyőrség maradéka kényszeritve látta magát a fehér zászlót kitüzui, és magát föltétlenül megadni,[22])

Mig Miksa Emanuel Belgrádot bevette, az alatt Veterani tábornok Karansebest megrohanás által, Orsovát és Kladovát (törökül Fethislam) egyezmény utján foglalta el, gróf Heissler Donát pedig Passaroviczot hóditotta meg. Végre gróf Caprara Aeneas a törökök által föladott Szend-

19*

rőt védelmi állapotba tette, és austriai helyőrséggel látta el.[23])

E győzelmek azonban a harczot még koránt sem döntötték el, tulajdonképen ez még csak kezdet volt. Szerbia és különösen Belgrád császári főhadiszállásul választatott, honnét a harcz lobogó fáklyája több éven át különböző irányokban szórta gyujtó világát.

HETEDIK FEJEZET.

Béketervek. — A badeni őrgróf hadjárata. — Bécsi politika. — Belgrád és más várak ismét török kézre kerülnek. — A szerbek bevándorlása. — Bolland ezredes hadi tettei. — A veterani barlang. — Az 1692—1693. évi hadi események. — Pétervárad ostromoltatik. — Török határvárak fölszerelése. — Veterani haditerve. — Az 1695-ki hadjárat. — Lippát a törökök elfoglalják. — Veterani hős halála Lugosnál. — Uj hadi készületek. — A szász választófejedelem Temesvárt veszi ostrom alá. — Ütközet Olassinnál.

(1688—1696.)

Mindjárt Belgrád bevétele után másnap Sulfikar effendi és Maurocordato tolmács mint II. Szoliman követei a császári hadiszálláson megjelentek, megbizásaikkal azonban Bécsbe utasittattak.

A békealkudozásokat megkezdték ugyan, azonban eredménytelenül huzták halasztották. A császáriak épen oly nagy buzgalmat fejtettek ki a követelésekben, mint a törökök makacsságot azok korlátozásában. Igy a többi

között azon követelés fölött, hogy a törökök Jenőt, Gyulát, Aradot és Temesvárt kardcsapás nélkül adják át, az unalomig hoszasan feleseltek. A császáriak azzal indokolták kivánságukat, hogy e várak a többitől el levén metszve, előbb utóbb maguktól elesnek, a Morava már át volna lépve, a Duna, Dráva és Száva között a törökök már ugy is mindent elvesztettek volna, stb.[1])

A háboru az alkudozások közt is folyt. Igy 1689. február havában Kanizsát, Temesvárt és Nagyváradot a császáriak egyszerre keritették be. Tökölyi a szultán által támogatva, elfoglalta Kladovát, Orsovánál azonban megverték, és maga sebet kapott. A körülmények által kényszeritve, a szultán azon ajánlatot tette, hogy a fönnebb emlitett három várat kiüriti, Erdélyről lemond, csak Belgrádot, Nissát és a Száva bal- s Duna jobb partján fekvő területet (Szerémséget) adnák vissza neki. Azonban osztrák részről arra nézve megegyezni nem tudtak.[2])

Most Szoliman Köprili Mustafát tette nagyvezirré, ki minden erejét a háboru folytatására forditotta. Hogy a kincstárt megtöltse, zsarolásokhoz folyamodott, mi által nagy összegek folytak a kincstárba. Azután az ozman birodalom minden részébe fölhivást bocsátott, mely szerint senki másképen, csak önkénytesen ragadjon fegyvert. Ez átalános lelkesedést idézett elő, és fiatal harczosok seregenkint tódultak zászlója alá Drinápolyba. Hogy e fiatal ujonczokat harczedzett régi katonák betanitsák, a nyugdijasak kiszemeltettek és behivattak.[3]) Ki hadszolgálatra nem volt alkalmas, pénzzel járult a háboruhoz. Tömött hadi-

pénztárral és harczégő sereggel indulhatott tehát Köprili a csatába, hogy a portának Magyarországban hanyatló ügyét ismét lábra állitsa. És csakugyan lábra is állitotta, s mig élt, fentartotta.[4])

Badeni Lajos az alatt egy török sereget megvert, és 200 ágyut vett el tőle. Nissát, Bodont, Kossovát s más bolgár helyeket megszállt, Sophiát bevette, és Albania egész szélső határaig nyomult, honnét azonban Ahmed és Omer pasák visszanyomták.[5])

E berontásnak Törökország belsejébe nem voltak hasznos következményei. Inkább hallgattak volna a badeni őrgrófra, ki azt tanácsolta, hogy a seregeket a Balkántól a Duna és Száva mellé tegyék át, hogy kalandos hóditások helyett Nagyvárad es Temesvár visszafoglalását lehessen megkisérleni[6])

A bécsi haditanács azonban más véleményen volt, és épen azon nagyszerü tervvel foglalkozott, hogy a keleti vallásu keresztény népek hajlamát nyerje meg részére, ezekkel szövetségbe lépjen, és általuk a háborut egészen török területre tegye át. Valami régi monda e népeknek egy a török igától megszabaditó fejedelmet jövendölt, kinek tevéin idegen földrészek állatai jőnének országaikba. Piccolomini, ki a császári seregek egy részével a telet Albaniában s Maczedoniában töltötte, fölhasználva e mondát, majmokat, kajdacsokat s más idegen állatokat tevékre rakatott. Sikerült is neki részint e csel, részint szigoru fegyelemtartás és vallásuk kimélése által Csernovics Arzen ippeki érseket, és ez által a szerbek s albaniaiak nagy részét megnyernie. Ezek segélyével Usskuhig (Scopi) nyomult, Karpos pedig, a szerbek vezére, kinek Picco-

limini a császártól herczegi czimet eszközölt ki, több várat erősitett meg a törökök ellen. Miután azonban Piccolimini 1689-ben meghalt, utódai pedig a sereget kellő fegyelemben tartani nem tudták, e népek emlitett rokonszenve lassankint kialudt.[7])

Eleinte sok család bevándorolt ugyan a magyar területre, miután azonban egyelőre nem gondoskodtak, hogy e bevándorlottaknak telepeket biztositsanak, sőt sokat közülök nyomorban elveszni engedtek, a bevándorlások később igen ritkán fordultak elő. Kollonics bibornok, volt magyar kamraelnök, Lipót császárnak 1689-ben benyujtott e czimü emlékiratában: „Magyarország alkotmánya“ e miatt keserü panaszokban tör ki. „Sok ezer szegény embert,“ — mondja, — „kiket krajczárnyi költség nélkül lehetett volna föntartani, éhen hagytak elveszni, és mi még roszabb, e télen át is sokan el fognak veszni, kiket Bosniából és más helyekről szép igéretekkel csalogattak ide, és most még csak egy kenyérrel sem mentenek meg az éhenhalástól, a helyett, hogy valami temporarium remediumhoz nyulnának és puszta telkeket engednének át nekik.[8])

Lipót e panaszt figyelembe véve, egy évvel később a patriarchájukkal beözönlő szerbeket, kiket nemcsak a törökök, de a fölkelők ellen is használhatni vélt, hatalmas pártfogása felől biztositotta.

E czélból 1690. april 6-án nyilt fölhivást bocsátott ki, mely Albania, Serbia, Bulgária, Silistria, Illyria, Maczedonia és Rascia összes népeit figyelmezteti, hogy a török iga lerázására a kedvező alkalmat használják, és jólétük, szabadságuk s a keresztény vallás előmozditása végett pártoljanak Lipót részére, a törökök el-

len fogjanak fegyvert, és a császári vezérekhez csatlakozzanak. Ezért viszonzásul emlitett népeknek s tartományoknak, melyek jogilag a magyar korona alá tartozzanak, vallásuk szabad gyakorlata, vajdájuk szabadválasztása, jogaik s szabadalmaik épségben tartása, előbbi javaik szabad birtoklása, s mindazon közterhek s adók alóli fölmentése lőn megigérve, melyeket netalán még a törökök beütése előtt viseltek, kivéve a háborus időket, midőn saját védelmükre a szükséges terheket nekik is kell viselniök.[9])

Részint a keleti népek elidegenedése, részint a császári hadak kevés száma, részint végre Köprili Mustafa nagyvezir buzgalma 1690-ben az eddig győztes császári fegyvereken csorbát ütött. Az ellenség erejét kicsinylő s elbizakodott Strasser tábornok január elején Szerbia szélein egész hadtestével tönkre tétetett, minek következtében a Bosniában tett hóditások nagyobb részint elvesztek.[10])

E közben a nagyvezir Nissát, Bodont és Szendrőt bevette, s 80,000 emberrel Belgrád ostromához fogott.

De Croy herczeg és Aspremont tábornok voltak e vár parancsnokai, és azt kellő védelembe helyezték. Azonban az ellenséges tüzérség borzasztó ágyuzást vitt véghez, és az ostrom 12-ik napján egy tüzes golyó egy puskapor-raktárt iszonyu robbanással légbe röpitett. A beomlott falakat többé nem lehetett védni, mindenki menekülni akart, de fájdalom, már az is késő volt! A helyőrségből alig 600-nak maradt ideje menekülésre a Dunán át, kiket a megsebesült Croy herczeg, Aspremont s nehány tiszt követett. Belgrád

bevétele után a nagyvezir egy csapat spahit küldött Temesvárra, hogy a három év óta bezárt helyet fölszabaditsa.[11])

Mindjárt az 1690-ki hadjárat elején III. Csernovics Arzen ippeki patriarcha a fönebb emlitett okmányban tartalmazott és császári szavakkal biztositott igéretekre elhatározta, hogy bevándorol Magyarországba, Albaniát és Déli-Szerbiát odahagyta, és mint szerb irók irják, 37,000 családdal a Száva jobb partjára jött, hol a császári tábornokok beleegyezésével, a Szerémségben és Slavóniában letelepedett.[12]) Átalában jól fölfegyverkezett és vitéz nép volt ez, mely jól szervezett egyházi s világi hatóságaival, levéltáraival és a nemzet kincseivel vándorolt be, „mert" — mint báró Bartenstein osztrák miniszter a szerb nemzetről tett jelentésének 25-ik lapján irja, — „nem arról volt szó, hogy elüzött szökevényeket fogadjanak be, vagy nekik nehány puszta telket átengedjenek, hanem arról, hogy megtelepedve volt és vagyonos embereket, kik vallásuk gyakorlatában nem háborgattattak, arra inditsanak, hogy életük s vagyonuk veszélyeztetésével a török uralom alól az itteni alá átjönnének.[13])

E bevándorlottak egy része a Tisza jobb partjáig huzódott, Zentán, Ó- és Uj-Becsén és Kanizsán letelepedett, s a tiszai határkerületet képezte, miután az innenső (bal) partot még a törökök tartották megszállva. Később e kerület megszüntével, midőn polgári foglalkozásokra kellett volna térniök, miután a fegyvert inkább szerették mint az ekét, Torontálmegye vidékére vonultak, és ott uj határkerületet képeztek. Később hősök és tudósok keletkeztek közülök uj hazájukban, s

azon bevándorlottak utódai maig is csendes békében élnek Torontál többi lakóival.[14])

Csernovics Arzen Bécsbe küldött megbizottja, Diakovics Izaiás jenopoli püspök által 1690. aug. 21-én egy császári szabadalmat eszközlött ki, melyben a vele bevándorlott szerbeknek s ráczoknak nemcsak az előbb fönálló tized-mentesség megerősittetik, de az is megengedtetik, hogy nemzetük kebléből érseket választhatnak. Ez érsek alá tartozandottak egész Görögország, Rasczia, Bulgaria, Dalmáczia, Bosnia, Janopolia, Herczogovina, Magyarország, Mösia és Illyria görög keleti püspökei, valamint az illető zárdapapság, továbbá az előbbi magyar királyok által a nemegyesülteknek adományozott templomok, zárdák és javak birtokába adassanak, s uj templomokat és zárdákat épitethessen. Hasonlóképen az érsekeknek és püspököknek a templomok s zárdák korlátlan látogatási joga engedményeztetett. Az érsek a szerb nemzet ugy egyházi, mint világi küldöttei által választassék. Továbbá megengedtetett a nemegyesülteknek, hogy a görög (ó) naptárt használhassák.[15]) E jogokat és szabadalmakat I. Lipót császár 1690. decz. 11-én kelt okmánya által az uj bevándorlók részére megerősitette, mely okmányt a császár a magyar kir. udvari canczellária által ki is adatta.[16])

Diakovics Izaiás janopolisi püspök 1691. marczius havában a szerb nemzet és érsek nevében ismét személyesen fölment a császárhoz, a bevándorlásról jelentést tett, a nemzet hüségéről a császárt biztositotta, és 1691. aug. 20-án a fönnebbi okmány megujitását és bővitését kieszközölte. A bővités lényege a császár ál-

tal tett igéret szerint állt: a) hogy a szerb nép Isten segélyével, mihelyt a győzelmes fegyverek megengedik, előbb lakott földjeire és helyeire vissza helyeztetik, [17]) b) ha nemegyesültek örökös nélkül halnának meg, a hagyomány az érsek s templom részére esik; az érsek vagy püspök halála után minden hagyomány az érsekségé, és végre c) minden szerb (rácz) ugy egyházi, mint világi ügyekben az érsektől mint fejétől függ.[18])

Ugyanazon Diakovics és komáromi Földváry Ádám mint a szerb-rácz nemzet küldöttei 1691. marcz. 24-én azon engedélyt eszközölték ki, hogy a szerbek maguknak al-vajdát (viceductorem) választhassanak, és emlitett év april 11-én Komáromban lakó Monaszterly János a szerb csapatok al-vajdájává választatott és mint ilyen a cs. kir. haditanács által meg is erősitetett. Monaszterly a törökök ellen intézett következő hadjáratokban ki is tüntette magát, nevezetesen a slankameni döntő ütközetben 1691. aug. 19-én.[19]) Csernovics Arzén azonnal iparkodott az új jövevények egyházi ügyeit rendezni. Stibica Spiridiont verseci püspökké szentelte, székhelyeül Karánsebest rendelvén, a temesvári püspökséget pedig Diakovics Izaiásra ruházta, ki egyelőre Becskerekre tette át székhelyét, miután Temesvár, mint szintén Versecz is, török kézen voltak. A catholikusoknak az akkori csanádi püspök, Telekessy István egy főpapot rendelt, egyébiránt ferencz szerzetbeli téritők ide s tova voltak Bánságban akkor, és a jezsuitáknak is még Rákóczy Ferencz idejében volt egy téritő-házuk Karansebesen.[20])

Az 1691-ik évből itt még nehány hős tettet mint a katonai föláldozás szép példáit fölemlíthetünk.

1691. januar 16-án báró Bolland ezredes nehány ezer emberrel Karansebes ellen indult, hova már a vitéz szerb vezér Antonio[21]) alezredes előre ment volt. Midőn a törökök Antonio közeledését észrevették, ellene kirohanást tettek, Antonio azonban elég óvatos volt Bolland megérkezéseig a csatát kikerülni. Most heves ütközet kezdődött, melyben a törököket annyira sarokba szorították, hogy a leggyorsabb futásban menekültek vissza a városba, azonban annyira üldöztettek, hogy az ellenséggel egyszerre érkeztek meg, mely velük benyomult a városba, s azt elfoglalta. Ez ütközetben mintegy 500 török esett el, a többi pedig fogságba került.[22])

Bolland és Antonio Lugosnál is kitüntették vitézségüket. Az ottani török helyőrség ugyan is az adó behajtása végett egy osztályt küldött ki, melyet Bolland fölkeresni szándékozott.

Lugosról mintegy 700 spahi és számos tatár rohanta meg Bollandot, ki azonban készen fogadta őket, s ugy üldözőbe vette, hogy csapatai egy részével a törökökkel egyszerre nyomult a városba, söt őket a várig kergette, és pedig oly tüzzel, hogy a törököknek nem maradt idejük sem a hidat maguk után fölvonni, sem a kaput bezárni. Bolland vitézei egy része fejszékkel a kapukat, a másik rész, daczára a sürü golyózápornak a czölöpzeteket kerítette hatalmába, azután rettenthetlen vitézséggel a külerőditményekig nyomul, és kemény csata után egy tornyot elfoglal. Midőn a helyőrség a veszélyt észrevette, a vár belsejében több tor-

laszt emelt, és kétségbeesetten ellenszegült, miután azonban látta, hogy az ellenség a falakat áttörte, végre fehér zászlót tüzött ki, és a vár átadására késznek nyilatkozott. Bolland ezredes, tekintetbe vévén, hogy az ellenség még elég erős, neki pedig sem elegendő ágyui, sem a rendszeres ostromláshoz szükséges egyéb kellékei nincsének, következőleg a harcz folytatása még sok emberébe kerülhetne, az ellenségnek fegyverek nélküli szabad kivonulást engedett. A kivonuló helyőrség 155 emberből állt és Temesvárra kisértetett. A várban 4 réz ágyut, egy mozsarat, 12 tonna puskaport, s 15 zászlót találtak. E csetepaténél Bolland és 22 közvitéze sebet kapott, 100 szerb önkénytes pedig elesett.[23])

E fényes eredmény után Antonio alezredes Veterani tábornok rendeletére Uj-Palánkára sietett, hol néhány száz kocsi szénát és sok gabonát fölégetett s számos törököt a palánkai külsánczokban lekonczolt, mire azután ismét visszatért Lugosra, és a szomszéd Zsidóvárt bevette.

Midőn a temesvári pasa ez események felől értesült, elment a kedve valamit egyelőre kezdeni. Azonban a nála volt tatárokat mégis fölingerelte, hogy mennének Karansebes vidékére, és kisérlenék meg, nem foglalhatnák-e el Karansebest, miután nem a legjobban volna ellátva. Mihelyt azonban Bolland ezredes ezt meghallotta, azonnal 300 szerbet küldött Karansebes megerősitesére. A tatárok mint egy 300-an Karansebes elé érkeztek, és el voltak határozva, hogy a parancsnokot, ha jó szerivel a várat át nem adná, övéivel együtt a legkegyetlenebbül megkinozzák,

a parancsnok azonban állhatatosan viselte magát, és a legvégsőre volt elkészülve.

Ez alatt Bolland ezredes közelgett segélycsapataival, hozva magával ágyúkat, melyeket egy magaslaton Karánsebessel szemben fölállitott, csapatait pedig egy völgybe rejtette, ne hogy az ellenség észrevegye kevés számukat. Eközben ágyúit nehányszor elsüttette, mi·által az ellenség között nem csekély zavart idézett elő. Mivel pedig most attól tartottak a törökök, hogy a keresztények sokan vannak, tehát az ostrom alá venni szándékolt helyet odahagyták. Bolland emberei utjukat akarták vágni, és megszállták egy szorost, melyen át kellett haladniok. Itt borzasztó mészárlás keletkezett, melyben a barbarokból ezernél több elveszett, számosan fogságba kerültek, a többi pedig kényszerült Oláhországba megfutni.[24])

Bármily fényesek is azonban e hadi tettek, mégis összehasonlítva azokkal, melyeket még elbeszélünk, csekély jelentőségüek.

Mintegy hat órányira Orsován fölül, a Duna bal partján, ott, hol e folyam nehezen szorul át a sziklák között, régi római sáncz-romok között, melyek az előtt Biscabara-nak neveztettek, egy sziklabarlang tátong, melyhez keskeny ösvényen egy 12 ölnyi magas sziklafalon át juthatni. Háromszáz lépésnyire azon alól egy görög templom nyomai, és még távolabb lefelé Dubovánál egy régi torony romjai láthatók, mely torony hajdanta Marcolle (Marecobila) nevet viselt.

Gróf Veterani lovas tábornok 1691. februar 23-án, épen midőn a Duna jege fölengedett, báró d'Arnau kapitányt a Mansfeld-ezredből 300 emberrel

és 5 ágyuval e szoros őrizetére rendelte. Kopár hegyeken, járatlan utakon, végtelenül nehéz és fáradságos menés után végre martius 16-án Arnau e barlangig eljutott. Arnau s tisztjei a meredek, majdnem megmászhatlan hegyek által eléggé fedve hitték magukat, és végtelen fáradság után az ágyukat a barlang szájába szerencsésen elhelyezték, melyek, mint a következés mutatta, a Dunán annyira uralkodtak, hogy ellenséges hajók ama szoroson bántatlanul át nem haladhattak.

Ez intézkedés a törökök között oly mozgást idézett elő, hogy a szultán a legkeményebb parancsot adta ki a császáriaknak e pontróli elüzése végett. Több sikertelen kisérlet után végre Ali belgrádi pasa a szerb partokon egy üteg ágyut állittatott föl, és szakadatlanul lövöldöztette a barlang őrségét, mely a tüzelést derekasan viszonozta. Végre azonban az arnautáknak mégis sikerült vaskampók segélyével a sziklafalakat megmászni, melyek a szorost és barlangot hátulról fedezték. A csucsra érve, köveket szaggattak föl, s azokat lehengeritették, ugy hogy a császáriak kénytelenné lettek a barlangba huzódni, segélyre nem lehetett számitani, az ostromlottak viz hiányában is szenvedtek, s mi még inkább sulyositotta helyzetüket, az volt, hogy a barlangba tóduló folytonos puskaporfüst a fulladás veszélyének tette ki őket. Negyvenöt napi folytonos ostromlás után, mi a császáriak nagyobb részét harczképtelenné tette, d' Arnau kapitány kényszeritve látta magát az ellenséggel alkudozásokba bocsátkozni, melyek eredménye volt, hogy neki s a tiszteknek megengedtetett fegyverestül s málhástól, a legénységnek pedig fegyver nélkül

Orsovára mehetni, hol Antonio alezredes állt szabad csapatával.[25])

E szerint e pontot meg nem tarthatták ugyan, de annak jelentőségét mégis fölismerték, s az által a törököket, kiknek mellőzhetlen érdekükben feküdt a Dunát fölszabaditani, egész a nyár közepéig foglalkoztatták. Ez idő óta nevezik e barlangot „Veterani barlangnak." A tábornok neve után nevezték el, nem a derék kapitányé után.

1692-ben mindkét oldalról lanyhán folyt a harcz, miután Lipót a francia háboru miatt kénytelen volt erejét szétforgácsolni, a kimerült törököknek pedig pihenésre volt szükségük. Egyébiránt ez alatt Auersperg és Heissler grófok junius 5-én Nagyváradot, Heister Siegbert gróf pedig Jenőt és Világost vették be, melyek Erdély biztositása tekintetéből e hadjárat kedvező eredményeiül tekintendők.

1692. nov. 6-án de Croy herczeg kiosztotta a téli szállásokat. Veterani hadtestével Világosra rendeltetett, honnét Veterani nov. 16-án kémlés végett Temesvár felé egy szerb csapatot küldött ki, mely azonban törökökre nem bukkanván, egy falka marhával tért vissza. Antonio alezredes hasonló szerencsés portyázást tett, ki Uj-Palánkánál 200 törökre bukkant, kik közől 75-öt elfogott, a többit pedig fölkonczolta 6 kivételével, kik futás által szabadultak meg. Egy másik szerb csapat ugyanott három török kereskedő-hajót fogott el, melynek népségét irgalom nélkül leöldösték, kilencz előkelő török kivételével, kiket foglyokul elhurczoltak.[26])

Mig ezek Uj-Palankánál történtek, egy másik szerb

csapat Perre (Para) kapitány vezénylete alatt egész a Veterani-barlangig portyázott, ugyanott a Dunán 15 török hajót elfogott, a hajónépség legnagyobb részét legyilkolta, a hajókat kirabolta, és számos fogolylyal, két elvett zászlóval s gazdag zsákmánynyal tért vissza.[27])

A következő két év valódi haditettekben még gyümölcstelenebb volt.

De Croy herczeg 1693-ban Belgrádot ostrom alá vette ugyan, midőn azonban a nagyvezir egész seregével a vár fölszabaditására oda sietett, a herczeg az ostromlással fölhagyott, és Pétervárad felé huzódott. Az ellenség által üldöztetve, Péterváradtól két órányira a magával vitt foglyokat és zsákmányt hátrahagyni kénytelenittetett. A nagyvezir most Belgrád megrongált falait kijavittatta, továbbá Temesvárt és Gyulát ellátta élelemmel, és az e várak szomszédságában fekvő helyekhez parancsot intézett, hogy az alattvalók adójukat élelmi szerekben rójják le, feleslegüket Temesvárott és Gyulán adják el, ellenkező esetben irgalom nélkül lakolni fognak.[28])

A következő 1694. évben Surmeli Ali uj nagyvezir, az az „szemfestett,“ a szent zászlóval Belgrád felé indult. Miután nehány napot Zimonyban töltött, egész hadával Pétervárad ostromlására sietett (1694. aug. 29.) E közben Ghasigirai tatár chán a Duna bal partján Pancsováig portyázott. Két nagy török sajkát, melyek Belgrád alól élelmiszerekkel jöttek a Dunán fölfelé, a császáriak a Tisza torkolatánál megtámadtak és elvettek. Pétervárad ostromlása már 23 napig tartott, akkor az esőzések és folyók áradása miatt

a csapatokat lehetlen volt tovább tartani a sánczárkokban, melyeket a viz tele öntött és a sátrakat elsodorta. A nagyvezir kénytelen volt az ostromlást abban hagyni, s visszavonult Belgrádba, honnét Gyula és Temesvár élelmezése végett intézkedéseket tett.

Dschaafer rumili beglerbég, 12 más béggel, számos jancsárral, spahival, seliszdárral, önkénytessel és lovas határvéddel Temesvár biztositására lőn kirendelve. 800 önkénytes sziliszdár és spahi 15-, 300 jancsár 10 asper napi zsolddal, 200 fegyverkovács és 60 pattantyus Temesvárra küldetett. 314 erszényt a temesvári és gyulai helyőrségek zsoldjára Pancsován keresztül bátorságban szállitottak Temesvárra, miután azonban a Maroson lehetetlen volt átmenni, mert Veterani a tulsó parton a gázlókat 12,000 emberrel tartotta megszállva, a Gyulára szánt élelmi szereket s pénzt Temesvárott hagyták azon utasitással, hogy azokat az ottani helytartó a télen rendeltetésük helyére juttassa.[29])

Az 1695-ik év már több eredményt mutathat föl.

II. Ahmed szultán meghalt, és a 33 éves II. Mustafa lépett az ozman trónra. Mustafa személyes vezérlete által akarta seregeit a következő hadjáratokban serkenteni. Junius 20-án Philippopolisnál 50,000 embert pontositott össze, és e serget Belgrádba vezette. Ennek ellenében ügyes, határozott, erélyes vezért kellett állitani. A bécsi haditanács nem tudott jobbat választani, mint Ágost Frigyes szász választófejedelmet, ki a császári hadakat 8000 emberrel szaporitani igérkezett.[30])

Veterani tábornok már korábban tanácsolta

Temesvár megtámadását, mint a körülményeknek leginkább megfelelőt. Kimutatta, hogy e helynek és a hozzátartozó területnek visszahóditása nem kiván valami nagy erőt, ellenben nagy horderejü eredményt nyujt. Temesvár egy részről Belgrád, más részről Erdély figyelő pontjaul szolgálna; termékeny földje gazdag aratással kecsegtet, a talaj minősége és fekvése a hadak könnyü és gyors összepontositását, mint szintén azok átlépését Oláhországba teszik lehetővé. E terv foganatositása végett 5000 gyalog s lovasnak Becskerek előtt kellene állani, hogy Pancsova felé nyitott utat biztositana, a Belgrád előtt horgonyzó császári hajórajnak pedig éj idején Orsovát, és igy e dunai átjárást kellene hatalmába keritnie, továbbá Titelt jobban meg kellene erősitnie, mi által a Temesvár és Belgrád közötti közlekedésnek vége szakadna, segélycsapatok e szerint Belgrádból Temesvárra nem mehetnének, és igy elhárittatván minden akadály, terve bizonyosan sikerülne.[31])

E terv a haditanácsban átalános tetszésre talált, és foganatositása jóváhagyatott. Azonban az osztrák igazgatás minden ágába beharapódzott halogatás, lassuság és rosz gazdálkodás az eszélyesség javaslatait és szellemerő törekvéseit meghiúsitották. Minek májusban kellett volna történnie, ahhoz augusztusban kezdeni késő volt.

Frigyes Ágost választófejedelem már junius 23-án Bécsben volt, hogy hadserege élelmezése végett az udvari haditanácscsal a szükséges intézkedéseket megállapitsa, azonban serege nem levén kellőleg fölszerelve, csak augusztusban jöhetett azzal Magyarországba. 50—60,000 ember élén Péterváradra épen akkor

érkezett, midőn a törökök Belgrádba bevonultak. A törökök bevonulásuk után azonnal haditanácsot tartottak, valjon tanácsos volna-e Péterváradot ostrom alá venni, vagy pedig nem volna-e jobb Temesvár irányában vonulni, hogy az elveszett várakat, mint Karansebest, Lugost és Lippát ismét visszafoglalják. Miután Lippa utóbbi időben számos raktár helyeül szolgált, és számos ágyuval volt ellátva, gazdag zsákmányra nyujtott kilátást, honnét a török haditanács az utóbbi nézetet fogadta el.

Aug. 24-én a szultán összes seregével átkelt a Dunán, és Temesvár felé egyenesen haladt, nem balra Titelnek, mint a választófejedelem gondolta, mi által egész hadmiveleti terve meghiúsult. Még mindig bizonytalan levén, a szultán czélja hova irányul, a választófejedelem az ellenség után ment, és Török Becsénél a Tisza bal partján tábort ütött, innét a Lippánál álló Veterani tábornokot erősitéssel biztatva, a Maros mentében Csanádig, innét ismét a Maros hosszában jobbra az erdélyi szélekig huzódott.[33])

A szultán ellenben a Dunán innen Pancsován és Ali Bináron (az az Ali forrása, ma Alibunár) vonult át. Innét Mahmud, Adam és Kaplan pasák egy a Tisza mellett fekvő palánk lerombolására küldettek, minek végrehajtása után Lugos irányában vették utjokat, és a temesi gázlón átkelvén, melyet a törökök tschatalgetschidinek (kétágú gázlónak) neveztek, Temesvár elé érkeztek. Miután a Temesvár számára hozott élelmet és zsoldot átadták, és Topal Husein pasa várparancsnok csapataival haderejüket szaporitották, egyenest Lippára mentek, melyet ostrommal

bevettek, a helyőrséget kardra hányták, a lakosságot rabszijra fűzték, és 39 nagy ágyu, 5 mozsár, nagy mennyiségü élelem, puskapor és golyó lett a hóditók zsákmánya.[34])

Hat napig időzött a szultán Lippán, hogy annak falait leromboltassa, mely idő alatt a tatár chán is ide érkezett seregével, miután a szultán levél és 15,000 aranyból álló tegez-pénz megküldése által oda idézte.

E közben Veterani tábornagy, kit ugy a magyarországiak, mind az erdélyiek vitézsége és humanus gondolkozásmódja miatt igen becsültek s atyjuknak neveztek, Csanádnál átkelt a Maroson, és a császári fő-hadsereggel iparkodott egyesülni, melynek a törökök ellen kellett volna előnyomulnia. Az alatt, mig annak állásáról s hollétéről biztos tudomást szerezhetett volna, a törökök Lippát bevették, és Veteráninak nem maradt egyéb hátra, mint hét lovas ezredével, mintegy 6500 emberrel és 800 gyaloggal Lugos előtt állást foglalni, mely állásában segélyt a hadsereg zömétől várt.[35])

A helyett azonban II. Mustafa személyes vezérlete alatt roppant sereg közeledett ellene. A kiindulás Lippáról történt, kiáradt mocsárokon keresztül Temesvár felé. A temesvári sikságon a szultán azon rendeletet adta ki, hogy a Belgrádon visszamaradt helytartó Haleb csapataival s az albaniaiakkal seregéhez csatlakozzék. A málhát Temesvárott hátrahagyván, a sereg könnyeden haladt Lugos felé. A tatár chán tatárjaival, az anatoli beglerbég, a diarbekiri helytartó és a rumili beglerbég előre küldettek, hogy Veterani ál-

lását kikémléljék. A szultán maga szept. 22-ke reggelén indult ki seregével Temesvár alól.[36])

A császáriak Lugoson fölül, ott hol a mai román falu Lugoshely (Lugosell) fekszik, a Temes kiöntései között, e folyóval párhuzamosan, igen hátrányos vonalban álltak. A törökök Temesvárról érkezve, mindkét parton hajnalban kezdték meg az ütközetet. A császáriak a támadásnak keményen ellenálltak. Egész estig megtartották helyüket. Végre azonban a túlnyomó erő kivívta a győzelmet. Veterani lovassága élén sebet kapott. Sebét bekötötte, és kocsin követte a hátrálást. Midőn kocsija elakadt, ismét lóra ült. Azonban a vérveszteség által elgyengülve, fedezet nélkül maradt, és az ellenség kezébe került. Sorsa ugyanaz lőn, mint a többi fogolyé. Fejét a szultán lábai elé tették.[37]) Veteranival még egy Lichtenstein herczeg esett el, mint szintén de Mirmilis marquis, és mintegy 3000 ember, ezek között 1000 huszár. Elveszett 6 ágyu és több zászló. A sokszor emlegetett Antonio ezredes fogságba került, később azonban az oláhországi hospodár által kiváltatott. A mintegy 4000-ből álló többi lovassággal vetzhauseni Truchsess Vilmos tábornok az ellenségen keresztül vágta magát Karansebes felé, és szerencsésen elért a vaskapu szorosig.[38])

A szultán drágán fizette meg győzelmét. Elvesztette két legvitézebb beglerbégjét, a rumilit és diarbekirit, több ügyes főtisztjét és mintegy 10,000 emberét.[39])

Az ütközet után a sziliszdárok berohantak Lugosba és a helyőrséget fölkonczolták. A megkimélt nők és gyermekek között volt hanfstadti Hansteinné, született Vippach, ki rendkivüli szépsége következ-

tében állitólagosan a szultán kegyében részesült, illetőleg buja szenvedélyeinek martalékaul esett. A zsákmány s jutalmak kiosztása után Topal Husein pasa, előbb temesvári, most diarbekiri beglerbég és az előcsapat parancsnoka, s az anatoli beglerbég Karansebes ellen előre küldettek, mely 16 csinosan öntött, részben ezüsttel kivert ágyuval, és nagy mennyiségü lőkészlettel a győzelmes törökök kezébe került.[40])

A temesvári, belgrádi s több más helytartóságra a szultán magukat érdemesitett egyéneket nevezett ki, a jenői szandzsakbég beglerbégi czimmel a temesvári helyőrséghez csatoltatott.[41]) Miután pedig az évszak igen előre haladt, a szultán seregével haza felé indult. Karansebesen, Mehadián és Zupaneken át Orsovára ment, innét utját Nikápoly felé folytatta. Átvonulásában nem minden megindulás nélkül szemlélte a számos leégett helyet. „Maguk között teszik ezt a keresztények?“ kérdezte volna, mert mint mondák neki, ez a Tökölyiek míve volna.[42])

A szász választófejedelem ez alatt még mindig a dévai szorost tartotta megszállva. Itt vette hirét az ellenség hazatérésének. Egyszersmind az is értésére esett, hogy a temesvári beglerbég Lippát, Lugost és Karansebest csak csekély helyőrséggel látta volna el, minek következtében mindenek előtt emlitett helyek visszafoglalása végett csapatokat küldött, mi szerencsésen sikerült is,[43]) mire azután seregét, melylyel az ellenséget s veszélyt mindig csak távolról nézette, és semmi eredményt egész hadjáratából föl nem mutathatott, dicstelenül téli szállásra bocsátotta. A kolosvári lakomáknál versenyt ivott Erdély főuraival, és

itt mindig győztes maradt, de még nagyobb bámulatot gerjesztett óriás testi ereje által, melylyel az ellenségnek nem ártott ugyan, de nehéz ezüst tányérokat mint papirt csavart össze, különben nem dicsekedhetett valami szellemi tehetséggel.[44])

Az 1696-diki hadjáratra, melyet a szultán ismét személyesen vezetni tervezett, nagy buzgalommal történtek az előkészületek.

Osztrák részről ismét a szász választófejedelem bizatott meg a fővezérséggel, habár a bécsi udvar jól ismerte gyarlóságát. A sereg és vezérek csak jul. 6-án gyültek össze Szegednél, midőn a szultán nagy seregével már Nissánál volt és a Duna felé előre nyomult. Caprara Aeneas, Stahremberg Guido és gróf Pálffy János Károly tábornokok ekkor adták rá magukat Temesvárnak a választófejedelem által tervezett szinleges ostromlására, miután előbb annak komoly és erélyes ostromát szorgalmazták. A választófejedelem 5000 nehéz fegyverzetü lovassal és 2000 huszárral, miután Torontálban az arankai mocsárokat átgázolta, előre lovagolt Temesvár kikémlelése végett, melynek ereje inkább 10,000-re menő helyőrségében, mint sánczaiban s bástyáiban állt, és aug. 1-én megkezdte az ostromlást.[45])

E közben a török hajóhad, kapitánya és Dschaafer pasa halebi helytartó vezérlete alatt, a Dunán fölfelé vonult, s 10 gályával, 30 fregáttal s 66 sajkával Slankamennél megállapodott. Dschaafer föladata volt a Tisza torkolatán át Titel felé huzódni, és ezt elfoglalni. Titelnél Heissler Donát heitersheimi gróf állt, és habár a Truchsess-ezred, 4 Heister-szá-

zad, melyek Török-Kanizsán feküdtek, és két lovasosztály által szaporittatott ereje, Dschaafer pasa szándékát még sem sikerült meghiúsitania. Dschaafer a Titel átellenében fekvő sánczot a száraz oldal felől vette ostrom alá. Mohamed pasa hajóhadparancsnok rohammal vette be a sánczot, a helyőrséget fölkonczolta, két császári hadihajót fölégetett és egyet kézrekeritett.[46])

A szultán, ki már Belgrádnál állt, az alatt a Dunán és Száván hidat veretett, és nem tudták, Temesvárt akarja-e az ostrom alól fölszabaditani, vagy pedig Pétervárad ellen szándékozik-e támadást intézni. A választófejedelem Starhemberget Titelhez küldte, hogy a Tiszát és az ellenség mozdulatait tartaná szemmel, s őt a szultán intézkedései felől értesitené.

Épen midőn Temesvár lődöztetését a választófejedelem megkezdeni akarta, Starhemberg értesitette, hogy a császári hajóhad vereséget szenvedett, és a szultán Pancsován keresztül Temesvárhoz közeledik. E hirre a választófejedelem Temesvár ostromlásával fölhagyott, a gépeket Aradra vitette, és egész seregével az ellenség ellen indult.

Aug. közepén a szultán 50,000 emberrel a Temesnél állt, melyen 30 hajóból hidat vert, és nem messzire Olassintól vagy Olasztól (régi falu Torontálmegyében) a Bega mellett fekvő Szerb-Cernja közelében, a Béga és Temes közé szoritott két mocsár között tábort ütött.

A török sereg arczvonalát egy mély árok védelmezte, mig szárnyai részint szekérsáncz, részint kartácsütegek által valának fedezve. A sereg megtámadása

a császáriaknak nehéznek látszott, és szinleges hátrálás által a törököket helyükből kicsalni kisérlették. Azonban az ozmanok még inkább elsánczolták magukat, és néhány ágyulövést kivéve az első nap semmi sem történt. Következő reggel, aug. 26-án, a császári sereg csatarendben állt föl háttal a Bégának, és várta az ellenséget. Kevés idő mulva a két sereg szemben állt egymással. A választófejedelem azonnal jelt adott a támadásra. Azonban a törökök nem fogadták el a csatát. Mozdulataikat egy csalit takarta el a császáriak elől, és nem sokára Temesvár és a császári sereg között álltak; háttal a Bégának, egy mocsár állt előttük, balra sövénykerités, jobbra sürü magas erdő. A választófejedelem utánuk nyomult, és ujabbi állomásuk felől értesülvén, mielőtt rendezték volna magukat, megtámadta őket.

Hat kiválasztott zászlóalj a csalitba rendeltetett, hogy az ellenséget addig foglalkoztassa, mig az egész sereg csatakészen áll, és miután a nap szerencséje e hadosztály működésétől függött, maga a derék Heissler tábornagy rendeltetett parancsnokaul.

Este hat órakor oly hévvel kezdődött meg az ütközet, hogy az emlitett hat zászlóalj nem sokára véres utat tört magának a sövényen keresztül, de itt a janicsárok öldöklő fegyverei fogadták őket. Mindamellett vitézül támadtak, különösen Heissler buzditó kiáltásai által lelkesitve, ki a lankadókat mindannyiszor ujabb ütközetbe vezette, mig ő mindenütt elől, két golyó által megsebesitve, az ütközetből erőszakosan vitetett hátra.[48]) Most Vaudemont herczeg két vértes ezreddel nyomult előre, de a törökök nem tágitottak. Vaudemont szintén megsebesült, erre a császáriak

között rendetlenség támad, ugy hogy végre épen oly gyalázatosan megfutnak, mint eleinte vitézül harczoltak.[49])

E közben a császári sereg zöme fölállt csatarendbe, és előnyomult.

Ekkor egyszerre 12,000 szerdengetsdi, az az spahikból és sziliszdárokból kiszemelt vakmerők, dühtől s fanatismustól bőszülten, a császári sereg jobb szárnyára rohan, melyet rendetlenségbe hoz, azonban a lovasság visszaveri őket, és a már ingadozó ezredek ismét rendbeszedik magukat. De most a bal szárny kezd ingadozni, melyet a janicsárok nyomnak, kik előtt egy lovas ezred azonnal megfutott. Azonban más ezredek a szégyent lemosták, miután nemcsak a tüzet állták ki derekasan, hanem a janicsárokat a sövényen túl vissza is nyomták. De itt ismét vitéz ellenállásra találtak. Most heves küzdelem fejlődik, mely késő éjig tart. Miután azonban a legborzasztóbb verekedésben temérdek vért ontottak, és a legvitézebb erölködés is hasztalan volt, végre az ütközetet abban kellett hagyni, a nélkül, hogy a császáriak akár győztek, akár legyőzettek volna.[50])

Az olassini csata nem volt győzelem, de a császári seregre nézve mégis dicsteljes nap.

Mindkét sereg megtartotta állását, egyik sem akarta legyőzöttnek tekinteni magát. Azonban a nap mégis kedvezőbb volt az ozmanok részére. A császáriak elvesztettek 2000 gyalogot és 1146 lovast, gróf Jörgert lelőtték, gr. Heissler és hg. Vaudement megsebesültek. Azon kivül több ágyu s más fegyver, melyeket vonómarha hiányában az osztrákok a csatatéren

hagyni kénytelenittettek, a törökök kezébe került. Az ellenség vesztesége még nagyobb volt. Részint elesett, részint megsebesült mintegy 8000 ozman. A sebesültek között volt Mustafa, a nagyvezir öcscse és temesvári helytartó.[51])

Következő reggel a császáriak ismét csatarendben álltak, azonban a szultán, szenvedett veszteségén sajnálkozva, a csatát nem fogadta el, hanem a rumili és halebi helytartókat 16,000 emberrel és megfelelő ágyukkal, az utóbbi akarata ellenére, Temesvár oltalmára visszahagyva, Pancsova felé visszaindult, és e hadjáratnak véget vetett.[52])

A törökök visszavonulása után minden további veszély Erdélyre nézve megszünt, azért Rabutin lovassági tábornok seregével visszatért Erdélybe, Truchsess tábornok a könnyü lovassággal a Tisza mellé ment, a gyalogság állomásaul pedig Arad lön kijelölve.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Az erdélyi hadjáratok csekély eredményei. — Az 1697-ki hadjárat. — Savoyeni Eugen fővezér. — A zentai ütközet. — Annak jelentékeny következményei. — Gr. Rabutin Uj-Palánkát és Pancsovát lerontatja. — Az 1698-ki év eseményei. — A karloviczi béke. — Rákóczy zavargások. — Határszabályozások. — Bánság belviszonyai. — A temesi és marosi határkerületek keletkezése. — A népiskolák állása e korszakban.

(1697—1715.)

Bécsben az utóbbi évi hadjáratok eredményeivel korántsem voltak megelégedve. A szász választófejedelem nagy hadsereg élére állt, a legjobb hadvezérekkel rendelkezett, és ily elemekkel egy jó fővezér bizonyára kedvező eredményeket vívott volna ki, azonban, fájdalom, a választófejedelem a kezébe tett ennyi erőt nem tudta fölhasználni. Sem tábornokai becsülését, sem katonái szeretetét nem tudta megnyerni. Semmi sem rontja meg pedig annyira a katonaság szellemét, mintha azon meggyőződésre jut, hogy ügyetlenül vezetik. Ezt az utóbbi időben 1859-ben, Olaszországban is láttuk, hol gr. Gyulai tábornagy volt a fővezér, kinek régi aristocraticus neve volt ugyan, de kevés fővezéri képességet tanúsitott. Ugyanazon eset történt Frigyes Ágost alatt is. A rendelkezéseiben uralkodó zavar volt az oka, hogy a két egymásra következő hadjáratban először Veterani, azután Heissler élettü-

ket vesztették, hogy a törökök a harcz szinhelyét Magyarországnak meglehetősen belsejébe tehették át, és hogy végre a császári hadsereg oly jelentékeny veszteségeket szenvedett. Ily eredmények az ellenséget mind merészebb vállalkozásokra bátoritották. A csekély védelem, melyet a császári seregek az ország lakosainak nyujthattak, az országot lehangolták, elkeseritették, és nagy elégedetlenség uralkodott mindenfelé, mely imitt amott fölkelésekben keresett rést magának.

Ily körülmények által sarkalva, 1697-ben Bécsben tanácskozásokra tanácskozásokat tartottak, és végre abban egyeztek meg, hogy egy tehetséges tábornokot tanácsadóul a választófejedelem oldala mellé kell rendelni. A választás a harczképzett és nemes lelkü savoyeni Eugen herczegre esett, kiről a haditanács elnöke gróf Stahremberg a fejedelem előtt ugy nyilatkozott, „hogy senkit sem nevezhetne ki, kinek több esze s tapasztalata, szorgalma és buzgalma, kinek nemesebb s önzéstelenebb gondolkozásmódja volna, és ki a katonaság szeretetét nagyobb mértékben birná. mint e herczeg.“[1]) A fiatal, 32 éves férfi ily magasztalása oly régi katona szájából, mint Stahremberg, ki ez által a herczeget sok régi tábornok elé tette, sokat nyomott Eugen érdemei- s képességének mérlegében.

Épen akkor, midőn Eugen a hadsereghez akart indulni, Frigyes Ágost a lengyel trónra kapott meghivást, és most helyét savoyeni Eugen herczeg mint egyedüli fővezér foglalta el azon hadseregnél, mely a törökök ellen állt a harcztéren.[2])

Eugen állása épen nem volt irigylésreméltó. A

körülmények legkevesebbé sem kecsegtettek kedvező eredménynyel. Az évszak már igen előre haladt, a hadsereg rosz karban, és a fegyelem laza állapotban volt. A tett- és becsvágyó Eugen azonban mindez akadályt elháritotta erélyes tevékenysége által. A szét szórt csapatokat összeszedte, a megyéket rá birta, hogy élelmet és egyéb szükségleteket szállitsanak, és igy végre képes volt, hogy az egyesült hadsereggel jul. 25-én Eszékről Péterváradra indulhasson, melynek közelében Kovilon tábort ütött.[3])

Aug. 10-én Mustafa szultán Belgrád előtt állt seregével. A temesvári beglerbég Dschaafer pasa itt már várta, ki egy portyázása alkalmával a karansebesi császári kapitányt a vadászaton elfogta, kitől megtudván, hogy Karansebes helyőrsége alig áll nehány száz emberből, azt ostrommal bevette és fölégette.

Az ozmanok első és legszükségesb teendőnek tartották Temesvárt elegendő élelemmel ellátni, mi végből 30,000 mérő gabonát inditottak utnak. Erre azután Belgrádnál két hidat vertek, egyet a Dunán, egyet a Száván, a szerint, a mint czélirányosnak tartanák Bánságba, vagy a Szerémségbe menni.

Kétszer tartottak haditanácsot, melyekben a nagyvezirnek nem egy kemény szót kellett hallania. Igy a többi között Ahmudschasade Husein belgrádi pasa nyiltan s szakértőleg igy nyilatkozott: „már harmadszor indulsz harczba, a nélkül, hogy a hitetlenektől csak egy arasznyi földet is elfoglaltál volna, ha el vagy látva elegendő készlettel, tehát ostromold Péterváradot.“ Azonban nem követték tanácsát. Átkeltek a Dunán, Temesen, Bégán, Tiszán, és ennek jobb partján

tábort ütöttek.[5]) Itt Tökölyi tanácsára azt határozták, hogy a Tisza mentében fölfelé huzódnak, a gyengén védett Szegedet elfoglalják, és azután Erdélynek fordulnak.

Eugen pillanatig sem késett mindent elkövetni, hogy a törökök e tervét megakadályoztassa. Haladéktalanul utnak inditotta Schlick grófot 1700 emberrel hogy Szegedet védje, ő maga pedig egész seregével az ellenség után indult. Menet közben az elfogott Dschaafer pasa temesvári helytartótól megtudta, hogy a szultán Szegedre vonatkozó tervéről lemondott, hanem a helyett Zentánál a Tiszán átkelni, onnét Temesvárra menni, és Felső-Magyarországba s Erdélybe törni szándékozik.[6]) Eugen azonnal készen volt tervével. Zentánál az ellenséget minden áron föl kellett tartóztatni. 1697. sept. 11-én a zentai siksághoz ért, hol a törökök kettős sánczczal s árokkal védett táborban álltak.

Még csak két órája volt alkonyodásig, és a herczeg azonnal intézkedéseket tett az ütközethez. Ugyanazon perczben futár érkezett Bécsből azon sürgönynyel, hogy csatába ne ereszkedjék, miután szerencsétlen eredmény esetében a vert hadsereget nem lehetne mással pótolni. Eugen a vett parancsot nyugodtan zsebébe tette, senkinek sem szólt arról, és támadási intézkedéseit folytatta.[7])

Az ellenségnek több mint fele már átkelt a Tiszán, midőn Eugen jelt adott a támadásra. A török sánczok ellen félkörben nyomult előre. Délután öt órakor a császári seregek a külső sáncznak már urai voltak. A szultán még elég jókor vetette magát a Tisza bal partjára. A nagyvezir követni akarta, azonban a hidat a csá-

szári ágyuk és a török táborhoz tartozó vágó marhák, melyeket át akartak usztatni, de az ágyuk dörgése elvadított s a hidnak rontottak, annyira megrongálták, hogy az átkelés lehetlenné lett. Győzelem s halál között kellett választania. Karddal vagdalta saját embereit, csak hogy menjenek előre, de az mit sem használt, mindegyik saját menekülésére gondolt. Három óra lefolyása alatt 20,000 török borította a csatatért, köztük a nagyvezir, 4 más vezir, 13 beglerbég, számos pasa, köztük a pattantyusok tábornoka, 20 alaibég, s a jancsárok, spahik és sziliszdárok 30 agája. A keresztények részéről hivatalos kimutatás szerint elesett 600, megsebesült 1578.[8])

Következő reggel, sept. 12-én, a császáriak átkeltek a Tiszán és a törökök táborát elfoglalták. Az ellenség veszteségének nagysága csak most tünt ki. Mintegy 100 ágyu, az egész málha, e között 15,000 sátor, 7 lófark, 423 zászló,közttük a janicsárok agájáé, 9000 kocsi, 6000 teve, 15,000 ökör, 7000 ló, 26,000 ágyugolyó, 553 bomba, 500 dob, a szultánnak 40,000 frtra becsült ezüst készlete, 18 lova, kocsija, és 10 hölgye, és az egész hadi pénztár, melyben több volt 3 millió forintnál, került a győztesek kezébe.[9])

A szultán elrémülve, hogy a császáriak a hidon átkelhetnek és Temesvárra tervezett hátrálásában utját metszhetik, 3000 spahi fedezete alatt oly futásnak eredt, hogy már sept. 12-én délben Temesvárra érkezett. Innét második fölovászmesterét Belgrádba Ahmudschasade Husein pasához s helytartóhoz küldötte azon értesitéssel, hogy őt a birodalom nagyvezirévé nevezte. Az előbbi nagyvezir kiajája (adlatusa) Abdi pasa vezir czimmel az elfogott Dschaafer pasa helyébe te-

mesvári helytartóul neveztetett ki. Az ütközet után hatod napra az uj nagyvezír Temesvárra érkezett. A szultán Temesvárott nem találván nyugalmát, nem sokára Belgrádon keresztül visszasietett Konstantinápolyba.[10])

A zentai dicső győzelem után természetesen azonnal szóba jött annak további fölhasználása.

Eugen herczeg azon véleményben volt, hogy az évszak igen előre haladván, és a szükséges kellékek hiányozván, a hadjáratot Temesvár ellen folytatni nem lehet, mit azonban Bécsben igen óhajtottak. A tábornokok a herczeg véleményét támogatták. Teljesen helyeselték Eugen nézetét, hogy azon mocsáros vidéken a közeledő esőzések és az élelmiszerek hiánya miatt a sereg tönkre megy, a nélkül hogy a kitüzött czélt, Temesvár bevételét, elérni lehetne. Végre Bécsben is Eugen véleményére tértek, és a fönforgó körülmények között Temesvár sikeres ostromlását kivihetlennek tartották. Ezek voltak az okok, melyeknél fogva Eugen csak arra szoritkozott, hogy a futó ellenség üldözése végett Glöckelsperg ezredes parancsnoksága alatt csak nehány csapat könnyü lovast küldött ki, ő pedig maga seregével Szeged felé huzódott.[11])

Gróf Rabutin lovassági tábornok, ki a zentai csata után Erdélybe ment, innét gróf Leiningen vezérőrnagy kiséretében 3000 jól fölszerelt lovassal merész betörést tett a török területre.

Ugyanazon évi oct. 29-én a vaskapun áthaladtak, és nov. 9-én Uj-Palánkát rohammal bevették. Ez alkalommal az egész, mintegy 500 emberből álló helyőrséget fölkonczolták, 60 török fogságba esett, és csak

néhány menekült két sajkán a Dunán lefelé. Uj-Palánka, mint az ellenség földére nagyon mélyen benyuló, leromboltatott; Gr. Königszegg kapitány az elfoglalt hadi jelekkel Bécsbe sietett, gr. Herberstein alezredes pedig egy lovas osztálylyal Pancsovára küldetett. Herberstein Pancsovát fölgyujtva s lakosaitól elhagyva találta, miután a lakosok Uj-Palánka sorsától féltek. Miután Herberstein a Pancsován talált 8 ágyut el nem szállíttathatta, nem tehetett egyebet, mint hogy az ágyukat beszegeztette, a várost egészen elpusztította, azután visszatért Rabutinhoz, ki élelem hiánya miatt a hadjáratot nem folytathatván, visszatért Erdélybe.[12])

A békekötésre tett előkészületek közben Eugen herczeg és a nagyvezir ismét csatára készültek, de inkább csak védelmi intézkedésekre szorítkoztak.

Eugen 1698-ban megindult seregével, és Péterváradnál átkelvén a Dunán, a Tiszához közeledett azon szándékkal, hogy e folyón is átkel, és a Belgrádnál elsánczolt törököket megtámadja, ha azok elhagynák sánczaikat. Előbb azonban azt a hírt terjesztette, hogy Temesvárt fogja ostrom alá venni, mit hogy valószinüvé tegyen, Nagy-Becskereknél szinlegesen tábort ütött. De a törökök nem engedték magukat kicsalatni sánczaikból. Most Eugen olyan mozdulatot tett, mintha a Dunán akarna átkelni, azon reményben, hogy a törökök az átkelést fogják akadályozni. Azonban a törököknek vagy még igen élénk emlékezetükben volt a zentai nap, vagy pedig mivel a 30,000-nyi tatár segélyseregre várakoztak, nem mozdultak ki helyükből. Eugen azért visszatért Becskerekre.[13])

Erre a Szendrőnél fekvő török táborból 1000 tatár kémszemlére küldetett Becskerek felé. Egy megszökött huszár árulása következtében Eugen szándéka, hogy a tatár csapatot elfogja, nem sikerülhetett. A tatárok 400 fogolylyal és zsákmánnyal Temesvárra siettek, hogy a császári sereg által fenyegetett vártól az ostromot elhárítsák.[14])

Arra nem sokára egy török csapat vonult ki Temesvárból azon szándékkal, hogy Csanádot megrohanja, és említett várat csakugyan meg is támadta. Midőn azonban Illia szerb kapitány a törökök szándékát észrevette, helyőrségével kirohant s a törököket 6 halott s 4 fogoly veszteséggel visszaverte, csak azt lehetett sajnálni, hogy a törökök ez alkalommal sok marhát hajtottak el magukkal.[15])

Igy mult el a kedvező évszak, a nélkül hogy akár egyik, akár másik fél valami jelentékeny sikert tudott volna kivivni.

E közben Paget lord és Collier gróf követek fáradozása következtében a békealkudozások a meghatalmazottak első ünnepélyes találkozása által megnyitattak, és 72 napi tárgyalás után végre 1699-ki jan. 26-án a karloviczi béke 25 évre megköttetett.

Ennek értelmében Erdély előbbi határaival a császár birtokában maradna, ellenben a temesi kerület, a mint azt a Duna, Tisza, Maros és Erdély egy része érintik, a portának esnék. Azonban a császárnak ez egész területen köröskörül több vára és erőditett helye volt, mint keletre és délre Lugos és Karansebes kerületeikkel, az Almás és Kliszúr egy részével,

északra a Marosnál Lippa, Arad és Ó-Csanád, nyugotra a Tiszánál Kanizsa, Becse és Becskerek, mely utóbbit Eugen herczeg elvonulásakor sánczokkal és helyőrséggel erősített meg. E szerint Temesvár körül császári várak s helyek feküdtek, melyek Temesvárt mint központot mintegy bezárták. A szultán ezt boszonkodással nézte, azért a török meghatalmazottak sokáig hallani sem akartak arról, hogy a császár e várak s helyek birtokába helyezze magát.[16])

A török meghatalmazottak a Bánság keleti részének nemcsak minden földét és várait, hanem még a Maros- és Tiszánál fekvő többi erődített helyet is követelték, állitván, hogy azok birtoka nélkül az egész többi rész birtoka nem biztos, azok az egész terület kiegészitéséhez tartoznának, melyre másfélszázad óta a birtoklás jogával birnak. E követelés fontossága fölött sokáig vitatkoztak, sőt végre mindkét fél a békealkudozások megszakitásával fenyegetődzött. Végre abban egyeztek meg, hogy mindkét fél jelenlegi birtokát tartsa meg, és Temesvárt török, Aradot osztrák részről kivéve, minden többi vár, mint Becse, Becskerek, Csanád, Kanizsa, Lippa, Lugos és Karansebes földig lerontassék.[17]) A császári meghatalmazottak részéről tett azon javallat, hogy a Tisza török részőli partja egész hosszában a határok nagyobb biztositása végett pusztává tétessék, a török meghatalmazottak által mint törvényeikkel ellenkező elvettetett, melyek népesitést, nem pedig elnéptelenitést parancsolnak.[18])

A Maros bánsági partjai török kézen maradtak, a tulsó part ellenben a szigetekkel együtt a császár birto-

kába ment át, hajózás-, malom- és halászatjog a folyókon közösnek nyilvánitattak.

A portával kötött karloviczi békét, mely részben a harcz lobogó fáklyáját kioltotta, a magyarok elégedetlenséggel fogadták. Sértette méltán a magyarokat, hogy több fönálló törvény értelme ellenére a közvetlenül Magyarországot érdeklő békekötés tárgyalásaiba részt egy magyar sem vehetett, mint szintén nem kevesebbé bántotta őket, hogy a béketárgyalások folyamában, mely hivatalosan nem közöltetett ugyan velük, de mégis köztudomásra jutott, Magyarországról és a magyar királyról szó sem történt, és ezek helyett mindenütt a kifejezések: „császár, császári birtok, császári alattvalók“ használtattak.[19])

A bécsi kormány és a két meghatalmazott szándékosan feledni látszottak, hogy a római szent birodalom császárja mint császár Magyarországban és Magyarország fölött legkisebbet sem rendelkezhetett, hogy Magyarország királyának az alkotmányt, melynek alapján királylyá lett, az ország törvényeit, melyek megtartására esküvel kötelezte magát, a koronázási esküt, melyet ünnepélyesen tett le, tiszteletben kellett volna tartania; hogy ez eskü kötelezte mindent, mi egykor a magyar birodalomhoz tartozott, és nem a magyarok hibája, hanem külföldi s törvényellenesen föltolt vezérek politikai tapintatlansága s ügyetlensége miatt elveszett, mint ereje csak engedi, visszaszerezni tartozik, hogy a királyukhoz hiven maradt magyarok jogosítva voltak a békealkudozásokban részt venni; hogy a béke nemcsak a német császár, de különösen és leginkább a magyar király nevében kötte-

tett. „Midőn azonban,“ — mondja Feszler, — a bécsi kormány s meghatalmazottai mindezt szándékosan mellőzték, és a magyar nemzetre tekintettel lenni, iránta kiméletet tanusitni nem tartották szükségesnek, az által csak azt eszközölték, hogy a magyarokban a nemzeti önállóság és állampolgári szabadság utáni küzdelem s törekvés koránt sem szunnyadhatott el.“

A Tökölyi-féle fölkelés elnyomása és a török háboru bevégzése után Magyarország külsőleg nyugodtnak látszott ugyan, de belsejében vész forrongott.

A visszafoglalt területrészeken ugyanis a fegyverjog uralma (jus armorum) állt be, és habár több megye szinleg az ország területi épségébe visszakebleztetett, azonban az alkotmányos közigazgatást azokban még sem állították helyre, és nem alaptalan volt az aggodalom, hogy a magyar alkotmányt a császári örökös tartományokéival egyenlő lábra szándékoznak állitani. Az elégedetlenség tehát évről évre növekedett. Miután azonban az országban elhelyezett csapatok az országot megszállva tartották, a panaszok sok ideig csak titokban s bizalmas körökben törhettek rést maguknak. Az ingerültséget azonban a kényszerszült titkolódzás még inkább ápolta, és végre oda fejlődtek a dolgok, hogy már csak vezér látszott hiányozni, ki a fölkelés zászlóját kibontsa. Az elégületlenek hallgatag egyetértésből vezérül az ifju 24 éves Rákóczy Ferenczet választották.[20]) A mozgalmak nemsokára fenyegető fokig fejlődtek, és évek hosszu soráig nyugtalanították az országot, mig végre az 1711-ki april 27-én Kassán tartott alkudozás azoknak legalább egyidőre véget vetett.

A temesi vidékeket a magyar- s erdélyországi hosszas és viharos mozgalmak nem igen érintették ugyan, de a helyett még mindig nyomta az ozmanok uralma. Azonban a szabadság órája közelgett!

1704-ben a karloviczi békét kötő négy meghatalmazott által megállapitott határkérdés még mindig nem volt eligazítva. A Bánság és Erdély közötti hosszas és bonyolult határkijelölési munkálatokat Marsigli, a bolognai tudományos intézet alapitója vezette.[21]) Az ügynekelintézése végett Ibrahim küldetett követül Bécsbe, ki onnét visszatérvén, temesvári helytartóvá neveztetett, és a határügy elintézésére fölhatalmaztatott.

Az uj nagyvezir Rami, a török birodalom beligazgatására nagy figyelmet fordított. A többi között 1705-ben Temesvárott a nagyvezíreket eddig illető korona-javakat, örökségi családi-javakká változtatta alattvalók (odschaklik) számára, mi által egy részről a sereg zsoldjának alapul szolgáló adójövedelmet szaporította, más részről az utóbbi harczok által elnéptelenedett temesvári helytartóság lakossága számát emelte, mert már mindjárt azon évben 8000 alattvaló telepedett le.[23])

Osztrák részről nem kevesebbé iparkodtak a szerzeményeket biztositni, mint szintén a jövőre nézve harczkészen állni. E végre helyesnek bizonyult módot választottak.

A szerbek a törökök elleni hosszas harczokban fegyveres részt vettek, és az osztrák tábornokok vezetése alatt derék harczosokká képezték magukat. A többség most is földért s házhelyért hadi szolgálatot ajánlott s a már fönálló károlyvárosi és varasdi

katonai határvidékek mintájára katonailag óhajtott szerveztetni. „Az elfoglalt részek nagyobb biztositása, a harcz-erő szaporitása, a bevándorlott ráczok lekötése, a tulsó területre való kiszökések, az innensőre való becsuszások meggátlása, pestis idejében minden érintkezés akadályozása, szóval az ozman birodalomtól elválasztó élő fal emelése végett I. Lipót elhatározta a Száva, Tisza és Maros-mentében fekvő vidékeknek, a horvát határszélek mintájára, állandó katonai szervezetet adni, — és a szlavon vagy mint eleinte nevezték, a magyar, azután a tiszai és marosi határvidék 1702-ben igy vette kezdetét. Mindkettőnek igazgatása a cs. kir. bécsi udv. haditanács és cs. kir. udv. kamra alatt állt.

E mellett azonban az uj határőröknek nemcsak anyagi helyzetéről, de szellemi képzéséről is gondoskodtak.

Már egy év mulva szerveztetésük után, 1703-ban parancsot kaptak, hogy minden falu egy a német nyelvben jártas iskolatanitó számára egy tehermentes teljes jobbágytelket kihasitani tartozik. A parancs hamarabb kiadatott ugyan, mintsem hogy a 18. század első felében az említett két határőr-vidékben csak valamire való iskola is létezett volna,[25]) azonban a kormány ez intézkedése annál figyelemre méltóbb, miután első mozzanata az a népiskola-ügy iránti közvetlen érdeklődésének és pedig oly időben, midőn még kevés osztrák államférfi tartotta a tan-, különösen a néptanügyet a kormány figyelmére méltó foglalkozásnak.

A határőrvidékek alakitása által a még fönálló innenső török tartományok mintegy fegyveres karikába

szorittattak, mely az ozmanok dunáninneni uralmának az első halálos döfést adta.

1711-ben Hasan pasa volt temesvári helytartó, és e vár utolsó előtti parancsnoka. Utána a vitéz Mehmed (Mohamed) pasa következett,[26]) kinek fölemlítésénél a dicsőségteljes 1716-ki év eseményei s ezek következményei elbeszéléséhez jutottunk.

KILENCZEDIK FEJEZET.

1716. — Diplomacziai viszonyok. — Ütközet Péterváradnál. — Temesvár ostroma. — Temesvár megadja magát. — Gróf Mercy Claudius Florimund főparancsnok Bánságban. — Pancsova, Kubin és Uj-Palánka bevétele. — Előkészületek a következő évi hadjárathoz. — Belgrád ostroma és eleste. — A passarovici béke. — Bánság a császár birtokában marad. — Temesvári török helytartók.

(1716—1718.)

A karloviczi béke szerint a porta a velenczei köztársaságnak tartozott átengedni Peleponesust, azonban ennek elvesztését annyira fájlalta, hogy ismét háborut kezdett. A nagyvezir rövid idő alatt elfoglalta egész Moreát és Kandia szigetén nehány velenczei várt. Nem sokára azután Belgrádban élelmi- s hadikészletet halmozott össze, és nagymérvü hadikészületei félreismerhetlenül mutatták, hogy legközelebbi hadjárata Magyarország ellen lesz intézve.

Ekkor VI. Károly császár (mint magyar király

III.) a velenczeiekkel véd- s daczszövetséget kötött az ozmanok ellen, és a legelszántabb ellenállásra tett készületeket. Részint toborzás, részint fölhivás utján a hadsereg roppant számra emelkedett, Magyarországra jelentékeny pénzsegély és élelmi szerek szállitása rovatott, a határszéleken a fontosb pontok megerősittettek, és megfelelő helyőrségekkel láttattak el. Ez előkészületek folyama közben Fleischmann Anselm császári követ Konstantinápolyban Morea kiüritését követelte, azonban válasz helyett Ali nagyvezir roppant, mintegy 200,000-re menő seregét összeszedte és Belgrád felé inditott.[1])

Azonban osztrák részről is lehetőleg elvoltak készülve a harczra, és Eugen fővezérsége alatt a bécsi udvar kedvező eredményre biztosan számithatott.

Julius elején a császári haderő a futaki táborban mintegy 65,000 emberből állt, melynek harmada lovasság volt. Emlitett hó 9-kén Eugen megérkezett a táborba, és jelentést tett a császárhoz, hogy a sereget kivánt állapotban találta. Eugenen, azután Heisteren, Pálffy Jánoson és würtembergi Sándor herczeg tábornagyon kivül még 12 részint táborszernagy, részint lovassági tábornok volt a hadsereghez rendelve, kik közöl különösen braunschweigi Ferdinand Albert herczeg, Mercy Claudius Florimund és Stahremberg Miksa grófok, Ebergényi, Löffelholz és Battée bárók emlitendők.[2])

Ezek voltak a kitünőbb férfiak, kik a törökök elelleni hadjáratban Eugen oldala mellett részt vettek.

Jul. 26-án és 27-én a török sereg hajóhidon átkelt a Száván, Pálffy gróf lovas osztályával aug. 2-kán

Karlovicz közelében a béke emlékeül állitott kápolna mellett diadalmasan összeütközött, és utját Péterváradnak vette, hol aug. 5-én a császári sereg az ozmanokon teljes diadalt vívott ki. A nagyvezir maga, homlokán egy golyó által találva, a csatatéren maradt, és vele 6000 török.[3])

A péterváradi fényes győzelem fölötti öröm átalános volt, és pedig nemcsak a hadseregben, mely azt kivívta, s a birodalom örökös tartományaiban, melyek érdekében meg lőn nyerve, hanem egész Európában számosan találkoztak, kik a kereszténység halálos ellensége vereségét örömre gerjesztő eseményül tekintették.

Eugen herczeg szerénysége s higgadtsága érzetében a fényes siker által nem engedte elkábittatni magát, hanem a győzelemből lehető legnagyobb előnyt iparkodott meriteni. Alig nyerte meg a csatát, midőn már arra határozta magát, hogy Temesvár ellen fordul, és e vár ostromát megkisérli. E határozatra az inditotta, mert e vár s általa az egész Bánság birtokát az uralkodóházra nézve a legfontosbnak tartotta, és mert azt a téliszállás, az Oláhországból behajtandó adók, a Tiszavidékek s Magyarország fedezése, az Erdélylyeli közvetlen összeköttetés helyreállitása, különösen pedig Belgrád tervezett ostromlásának sikeres előmozditása végett szükségesnek vélte.[4])

Bátran s bizalommal fogott munkájához, és gróf Pálffy János tábornagyot 16 lovas ezreddel s Würtemberg herczeg vezénylete alatti 10 zászlóalj gyalogsággal előre küldte, hogy Temesvárt egyelőre bekeritse és megakadályozza, nehogy a törökök akár a

helyőrséget, akár a védelmi eszközöket uj erők s készletek beszállitása által szaporithassák.

Pálffy sietve indult meg, és Zsabljánál a Tiszán át akart kelni, de e folyam annyira megáradt, hogy Zentáig kellett mennie, hol az átkelésnél nem talált ugyan nehézségre, de a Tiszán tül egy osztály spahira talált, mely utját állni akarta. Miután Pálffy megszalasztotta a spahikat, utját Temesvárra folytatta, melyet ugy a hogy bekeritett, mert miután a temesvári helyőrség 18,000 emberből állt, neki nem volt annyi ereje, hogy az egész vidéket sikeresen megszállhatta volna.[5])

1716. aug. 14-én korán reggel az egész sereg megindult, 12 órai fárasztó ut után Zentánál, mely Eugen hadi dicsősége születéshelyének nevezhető, átkelt a Tiszán, és aug. 26-án Temesvár elé érkezett.[6])

Temesvár erőditményei akkoriban a törökök szokásos szabálytalan épitési modorában voltak ugyan épitve, azonban mégis elég erősek voltak, és hol talán gyengébbeknek mutatkoztak, ott közelithetlen mocsárok által voltak védve. A vár maga négy részből állt: a nagy palánkból vagy külvárosból, a belvárosból, a tulajdonképeni várból és a szigetből vagy kis palánkból. A belvárosnak erős külfalai, egy fedett utja, vizzel tölt kettős árka és egy elég erős sáncza volt. A külfalak köröskörül 15—18 hüvelyk átméröjü tölgy czölöpökkel voltak falazva, melyek bár mélyen bevoltak ásva, mégis 7 láb magasak voltak. Északra a várost a nagy palánka vette körül, mely külváros volt, és a mai vártéren a Gyár- s Mehala külvárosok felé elnyulva, számosb lakossággal birt, mint Te-

mesvár valamennyi többi része. Ez mély árokkal volt körülfogva melyen a Béga átfolyt, és ezen kivül magas sánczczal védve. A vár, a mai fegyverszertár helyén, a belváros és a sziget között feküdt, és épen ugy volt erősitve, mint a belváros. Végre délre a vártól feküdt a kis palánka, a várnak legszélsőbb védve, és két oldalról mocsár által környezve.[7])

Az ozmanok a várt bevehetlennek tartották, részint erődményei, részint a Béga őszi kiáradásai miatt, mely rendesen az egész vidéket járhatlanná teszi. Azonban történetesen a nyár igen forró volt, és a mocsárok nagyobb részint kiszáradtak.[8]) E kedvező körülménynél fogva Eugen igen megközelithette a várost. Miután pedig Eugen fölszabaditó sereg érkezésétől csak a déli oldalon tarthatott, hol a mocsáros talaj ostromárkokra nem volt alkalmas, e pontot tehát táborhelyül Pálffy lovasainak jelölte ki. A támadást ellenben északi oldalról vagyis a nagy palánka oldaláról intézte, és a gyalogságot itt állitotta föl, ugy hogy a császári sereg nagy kört képezett, melynek központja irányát a vár maga képezte.[9]) A táborok közötti közlekedés könnyitéseül a mocsárokon hidat veretett.

Az első támadás a pasának egy kéjlaka ellen lőn intézve, mely ma „elnöki kert“ nevezete alatt ismeretes.[10]) A törökök nem igen védték azt, hanem fölgyujtották s ott hagyták. Aug. 29-én a nagy palánkán alól álló imolát 30 gránátos megtámadta, s védtelenül állván, megszállta.

Ez imolától balra, száz lépésnyire a nagy palánkától, szept. 1-ső és 2-ka közötti éjjel a vizárkok ásását megkezdték, és az ostromlás most rendesen megkezde-

tett. Az ásatási munkák szept. 2-kán annyira előhaladtak, hogy a munkások és csapatok a földhányások által a várbeli golyók elől védve voltak. Mind a mellett azonban Emanuel portugalli királyi herczeg, a király fivére, ki vakmerően nagyon előre ment, majdnem életét vesztette. Egy a nagy palánkából süvöltő golyó lovát érte, s a herczegnek térdét sebesitette meg.[11])

Szept. 3-án a párhuzamos vonalok bal felől 320 lépésnyire haladtak előre, s azok végén kis váracsot emeltek arányos fegyvertérrel, melyre 18 ágyuból álló két telepet állitottak, melyekből 6-án a lövöldözést meglehetős sikerrel kezdték meg. 7-én a munkálatokkal készen voltak és 220 lépésnyi vonalat hánytak, mely a második párhuzamos vonallal összeköttetést eszközölt.

Következő napon hire jött, hogy 13—14,000 tatár a Dunán átkelt, a Temes vidékét pusztitandó, hogy a császári sereg azon oldalróli élelmezését semmivé tegye. A helyőrség e közben lehetőleg ellenállt. A Mehmed aga temesvári beglerbég vezénylete alatt álló 18,000 ember minden lehetőt megtett, hogy a rábizott helyet megtartsa. Azonban az ostromlók előhaladását csak imitt amott tudta megakadályozni, visszaverni sehol nem birta.[12])

Szept. 9-én tették a várbeliek az első kirohanást. Karddal kézben hévvel támadták meg a munkásokat, mig mások a rőzséket s egyéb készleteket égő fáklyákkal akarták semmivé tenni, mi azonban nem sikerült, és a várba visszanyomattak. 19-én a telepek véglegesen elhelyeztettek, és a palánka árkait 30 lépésnyire megközelitették. Két helyen aknát furtak. Következő napon Steinville gróf Erdélyből 4 zászlóalj

gyalogsággal, 3 század gránátossal és két ezred vértessel érkezett meg a temesvári táborba.[13])

Három heti heves ostrom után Eugen Mehmed pasát fölszólitotta a vár átadására, ki azon szerény de határozott feleletet adta, „hogy jól tudja, miszerint a herczeg nagyobb s erősb várakat vett be mint Temesvár, neki azonban föladata a rábizott helyet a legvégsőig védeni, s ugy járni el, mint azt a szultán méltósága megkivánja. Minden ajánlatot tehát a föladásra, határozottan s föltétlenül vissza kell utasitnia.[14])

Kétség kivül ily határozott tagadó válaszra azon remény bátoritotta a temesvári parancsnokot, hogy vagy az ostromtól fölszabaditó sereg, vagy legalabb némi segélycsapatok közelednek.

És csakugyan Eugen szept. 22-én azon hirt kapta, hogy Temes felől ellenséges hadtest közeledik. Következő napon Pálffy ugyanazt mint bizonyost jelentette, mire Eugen azonnal személyesen ment a lovasság táborába, és gr. Stahremberg Miksa táborszernagyot 11 zászlóaljjal s 24 ágyuval szintén odarendelte. Nagyobb mérvü intézkedésekre nem volt idő, mert már déltájban a Kurd pasa vezénylete alatt álló egész lovas hadtest, mintegy 20,000 ember, irtóztató Allah-kiáltással s dühös elszántsággal rohant Pálffy táborának, a várba akarván magát keresztül vágni. Mintegy 5—600 válogatott jancsár követte őket lovon puskaporos zsákokkal, liszttel, rizszsel, kétszersülttel s egyéb szerekkel, miket a várba akartak vinni a helyőrség számára.[15]) Hogy mind ezt biztosabban szállithassák a várba, a császáriak ellen intézett támadást a helyőrségnek kirohanás által kellett volna támogatnia. Azon-

ban a terv nem sikerült. Daczára a császáriak által huzott sánczok csekély magasságának, és hogy azok több helyütt még föl sem voltak hányva, az ozmanok törekvését a császári lovasság magatartása meghiusitotta. A törökök kétszer támadtak, de mindannyiszor visszaverettek. 4000 ember veszteség után végre belátták fáradságuk sikertelenségét, és a Temesen, majd nem sokára a Dunán is visszavonultak.[16])

Az ostromlottak később ismét megkisérlettek egy kirohanást, de akkor is sikertelenül. Állítják, hogy a támadásra kitüzött óránál a türelmetlen helyőrség hamarabb támadt, és ez volt volna oka támadásuk sikertelenségének.[17])

Azon helyen, hol a fölszabaditásra jött sereg legutoljára táborozott, nehány fogoly borzasztóan csonkitott hullájára akadtak, kiket gyors megrohanásuk alkalmával kézre kerítettek. „A mint ez," — irta Eugen fölháborodva a császárnak, — „e barbár ellenségnél is eddig nem tapasztalt kegyetlenség, ugy a legelső alkalommal megintetem őket, hogy jövőre hasonló kegyetlenségektől tartóztassák magukat, mert különben kénytelen lennék a fogoly törökökkel hasonló módon eljárni.[18])

September közeledett végéhez, ezen kivül a Béga lassan lassan annyira megáradt, hogy elboritással fenyegette az ostromlók munkáit, azért sept. 30-án átalános roham lőn határozva. Hogy a törökök haderejét megoszszák, Pálffy parancsot kapott a két palánka ellen szinleges támadást intézni. Azonban 30-a rendelkezések között telt el, és csak oct. 1-én kezdtek a támadáshoz.[19])

Harmincz zászlóalj, ugyanannyi század gránátos és 2000 munkás lőn arra kirendelve. Az ostromot würtembergi Sándor herczeg vezette, támogatták pedig gr. Browne és Ahumada altábornagyok, Langlet, Livingstein és Wallis Ferencz vezérőrnagyok. Ha bár egész éjel esett, a tett intézkedésekben változás még sem történt, és reggel 8 órakor az Eugen személyes jelenléte által lelkesítet csapatok támadásra indultak.

A gránátosok elől, utánuk a többi gyalogság ment, és átnyomult a nagy palánka árkán, részint a hidakon, részint magasra tartott puskákkal a vizen keresztül. A derék vitézek elszántan mászták meg a réseket, azonban felülről a törökök nem kevesebb elszántsággal fogadták őket. Kemény, tartós harcz után végre győzött a császáriak kitartása, a palánkát elfoglalták, és a törökök visszahuzódtak a városba. A császáriak az elfoglalt védmüvekben azonnal befészkelni iparkodtak magukat. Miután azonban ez a városból jövő leghevesb tüzelés és ismételt dühös kirohanás alatt történhetett, a császáriak vesztesége nem csekély volt. 500 halottba és 1500 sebesültbe került a palánka elfoglalása. Utóbbiak között voltak würtembergi Sándor és Frigyes herczegek, Browne, Ahumada és Livingstein tábornokok.[20])

Az ostrommunkálatokat e közben erélyesen folytatták, és oct. 10-én a főhvár rést kapott. A törökök csak gyöngén viszonozták a tüzelést, mert ütegeik már nagyon megkoptak. Azonban a következő napon kijavitották ütegeiket, és egész késő éjig, sürü muskéta tü-

zelés által gyámolitva, oly borzasztó lövöldözést vittek véghez, hogy az ostrom eredménye kétes volt.[21])

Makacs ellenállás folytatása esetében a császáriaknak még egy nehéz munkájuk lett volna legyőzendő. Széles, vizzel telt árkokon kellett volna áthaladniok, a főbástya még ép volt, és a belváros elfoglalása után is még a fellegvárt kellett volna elfoglalniok. E mellett a helyőrség mindennel elegendőleg el volt látva, a kedvező évszak végéhez közeledett, a folytonos eső a sánczárkok kiáradásával fenyegetett, és az ostrom folytatása legyőzhetlen nehézségekbe ütközött volna. Innét, habár a palánka elfoglalása után a belvárost szakadatlanúl bombáztatta, Eugen előtt épen oly meglepő, mint kellemes látvány volt, midőn oct. 12-én a vár egyik tornyán fehér zászlót pillantott meg.[22])

Mehmed pasa, Temesvár utolsó parancsnoka és beglerbégje, Ahmed aga várparancsnokot és Ibrahim Melek effendit, ki születésére nézve temesvári volt, Eugen herczeg hadiszállására küldte, hogy a capitulátiót fölajánlják. A herczeg Wallis grófot bizta meg az alkudozások vezetésével.

A helyőrségnek és Temesvárt levő minden töröknek szabad kivonulás engedtetett Belgrádba. Eugen herczeg 1000 kocsit adott rendelkezésükre málháik, népeik és gyermekeik elszállitása végett. Mindennemű fegyver s lőkészlet visszahagyandó volt. A szerbeknek, románoknak, örményeknek, zsidóknak stb. szabad tetszésükre hagyatott, maradni vagy elköltözni. Midőn Mehmed pasa, az egykori fölkelők részére, kik török szolgálatba léptek, szintén szabad menetet kivánt, Eugen az illető szakasz után saját

kezével ez ismert s jellemző szavakat irta: „la Canaglia puo andare, dove vuole.“[24])

1716. oct. 13-án a capitulatio aláiratott. Mivel azonban az igért kocsik előállitása némi időbe került, a helyőrség s törökök kivonulása csak oct. 16-án hajtatott végre.

E közben a két ellenség, mely oly elkeseredve harczolt egymás ellen, békésen érintkezett egymással, és Eugen mint a seregében uralkodó kitünő fegyelem jeletül magasztalja, hogy daczára a számos oknak, melyek boszuállásra ingerelhették volna a császáriakat, a bántalmazás vagy sértés egy esete sem fordult elő, és a törökök teljes biztonságban érezhették magukat.

Mi az indokokat illeti, melyek a törököket Temesvár oly váratlan átadására birták, Eugen más okot nem tudott gondolni, mint a félelmet s rettegést, melybe a folytonos és heves bombázás a törököket ejtette. A fából épitett házakban és szük utczákon nem érezték magukat biztosságban, és valóban sokan is az utczákon s házakban találták halálukat. Különben, mint a megszállás után meggyőződtek, semmiben sem volt hiányuk a törököknek, és a védmivek oly jó állapotban voltak, hogy a helyet még sokáig tarthatták volna.[25])

A még 12,000 harczképes emberből álló helyőrség oct. 17-én indult meg 500 császári lovas kiséretében Pancsova felé. Több előkelő török túszul maradt a császári táborban a fedezet és kocsik visszaérkezéseig, azután biztos őrizet alatt valának a legközelebbi török helyig kisérendők. És igy másnap, oct. 18-án, Eugen herczeg 43-ik születésnapját a visszafoglalt Temesvárban mint győző ünnepelhette.

Igy jutott Temesvár 44 napi ostrom után a császáriak kezébe. Mint magától értetik, az nem minden áldozat nélkül történhetett meg. Eugen seregéből Temesvár falai előtt halálukat találták: 1 vezérőrnagy (Hochberg), 3 ezredes, 6 őrnagy, 23 kapitány, 42 hadnagy, 21 zászlótartó, 47 őrmester, 68 tizedes, 2189 közlegény és 7 mérnök, összesen 2407. Megsebesültek: Emanuel portugalli kir. herczeg, würtembergi Sándor és Frigyes herczegek, Ahremberg herczeg, Ahumada, Browne, Livingstein, Elster (8,) 7 ezredes, 6 alezredes, 9 őrnagy, 18 kapitány, 53 hadnagy, 35 zászlótartó, 29 őrmester, 49 tizedes, 3968 közlegény, és 10 mérnök, összesen 4192. Az egész veszteség sebesültekben és halottakban 6599.[26])

Temesvár visszafoglalásának hire, mely 164 évig volt a hitetlenek hatalmában, mindenütt örömet gerjesztett, csak Konstantinápolyban nem, hol annak hirét 14 napig iparkodtak eltitkolni.[27]) Nemcsak ereje s fekvése miatt, mely azt Magyarországra nézve felette fontossá tette, hanem mert Temesvár visszafoglalása által egész Bánság a magyar korona alá visszakerült, e szerencsés eredmény fölszámithatlan horderővel birt. Az eredmény lehető fölhasználása képezte most Eugen minden gondját s törekvését. Tábornokai közől olyat akart kiválasztani, ki képes volna a főparancsnoksággal a visszafoglalt tartomány kormányzását is vinni, és ugy az uralkodó érdekeit, mint a tartomány jólétét előmozditani. Választása gróf Mercy Claudius Florimund lovassági tábornokra esett.[28])

Mercy régi lotharingi hős családból származott,[29]) és már 16 éves korában lépett osztrák szolgálatba.

Legnagyobb buzgalommal szentelte magát a hadi pályának, és nincs kétség benne, hogy számos tulajdonnal birt, melyek e pályán fényes sikert biztositanak. Bátor, éber, tevékeny, tüzes, genialis természettel birt; azonban, mint az sok embernél előfordul, kik másokat fölülhaladnak, büszke volt nem mindennapi tehetségeire, azért fölfuvalkodott, nem ritkán nyers is volt alattvalói iránt. Legnagyobb hibája azonban, ha ugyan annak nevezhető, az az egy volt, hogy hiányzott nála az a bizonyos valami, mit az ember hiában iparkodik s erőködik megszerezni, ámbár mindenütt, de különösen harczban nélkülözhetlen, és mit szerencsének neveznek.[30])

Már Voltaire azt a megjegyzést tette Mercyről, hogy oly család gyermeke, melynek az a sajátsága, hogy tagjait mindenki tiszteli, de mindannyian szerencsétlenek. Senkire sem volt ez inkább alkalmazható, mint Mercy Florimundra. Egész pályája azt bizonyitja. Mindenütt elől, hol a veszély legnagyobb, nevét a legvitézebbek között emlegették ugyan mindig, de egyszersmind azok között is, kiket mindig ért valami baj, s vagy elfogtak, vagy megsebesültek.[31])

Temesvár visszafoglalása idejében Mercy mind Károly császár, mind Eugen herczeg előtt nagy kegyben állt, és a sereg, habár nem is szerette, de a tiszteletet meg nem tagadhatta tőle.

A főparancsnokság átadásakor kijelentette a herczeg, hogy leginkább azon okból szemelte ki Mercyt e magas és fontos állásra, hogy sokszor tanusitott vitézségén és bő tapasztalatain kivül még különösen önzéstelen jelleme által nyerte meg bizalmát. Egyelőre

természetesen müködése nem terjedhet tovább, mint hogy minden áron és módon a rábizott tartományban a jogviszonyokat rendezze, és a fegyelem legszigorubb fölügyelése által a lakosok bizalmát megnyerje. Minden egyéb szervezés, akár egyházi viszonyokra, akár polgári hatóságok állitására, akár katonai vagy végre pénzügyi ügyekre vonatkozzék, a császár különös rendelkezésére s akkorra tartatik fön, midőn a tartomány helyzete részletesebben leszen ismerve, és még csak azon egy ovatosság tartandó szem előtt, hogy a várba magába csak katholicus vallásu németeket fogadjon be, mert teljes bizalomra egyedül csak azok érdemesek. Görögök, szerbek és mások csak a külvárosokban türessenek.[32])

Gróf Vallis Ferencz vezérőrnagy, ki várparancsnokká neveztetett, hasonló utasitást kapott.

A kimeritöbb utasitások, melyeket Eugen herczeg gróf Merczynek még adott, a még eszközlésbe veendő katonai vállalkozásokra vonatkoznak.

Eugen terve volt, hogy Pancsovát, Uj-Palánkát, és ha lehet, Orsovát is támadják meg, és e helyek elfoglalása által a császári seregek állását Bánságban biztositsák, a törököket azon területekről teljesen kiverjék, s a lakosokat az által meggyőzzék, hogy az előbbi zsarnokok visszatérése lehetlenné tétetett. Mercy kisértse meg Orsovánál a sziget megszállása által Belgrád öszszeköttetését a többi török tartománynyal elvágni, mi a következő évre tervezett hadjárat sikerét jelentékenyen elömozditaná. Végre meghagyta Mercynek, hogy az ellenség földén lehetőleg szedjen sarczot, hogy seregé-

nek legalább egy részét az ellenség rovására tarthassa fön.[33])

Gróf Mercy nov. 4-én indult vállalatára, melynek végrehajtására Eugen herczeg által meg lőn bizva.

Midőn a pancsovai török helyőrség Mercy közeledése felől hirt vett, védelemre készült, és három veres zászlót tüzött ki. Azonban bátorságuk mulékony volt. Már a következő napon a várfokról fehér zászló lengett, s hasonlóképen akartak capitulálni, mint Temesvár, mit azonban Mercy visszautasitott, és azt kivánta, hogy adják meg magukat kegyelemre. Később azonban megengedte, hogy fegyvertelenül Belgrádba mehettek. Állitják, hogy a parancsnok e helyet, mely erős palánkkal volt ellátva és hiányt semmiben sem szenvedett, oly könnyen föl nem adta volna, ha ágyulövések által Belgrádból nem értesittetett volna, hogy segélyt onnét nem várhat, következőleg kedvező föltételeket iparkodjék kieszközölni.[34])

Kubin és Uj-Palánka szintén kinyitották kapuikat, és helyőrségeik hasonló sorsban részesültek.

Tökéletesen elpusztitott vidéken, miután a tatárok nem régiben jártak arra, és a lakosokat seregenkint hurczolták fogságba, vonult Mercy Orsova felé. Itt azonban határozottabb ellenszegülésre talált. A törökök a város előtt várták Mercyt, ki ha bár visszanyomta őket, mégis Orsova megtámadását rendkivül nehéznek találta. És ha sikerülne is elfoglalhatnia Orsovát, azt gondolta, a császári seregek többi állomásától sokkal távolabb volna, hogy sem magát tartani birná, minek folytán Mehádiára ment, azt védelmi állapotba tette, és visszament Temesvárra.[35])

Az 1716-ik évi dicsőségteljes hadjárat után, mely a császári fegyverekre nézve annyira kedvező volt, a bécsi udvar nem igen volt hajlandó a törökök által tett békeajánlatokra hallgatni, sőt ellenben elhatározta, hogy Temesvár visszafoglalása után megkisérli Belgrád visszafoglalását, minek folytán Anglia és Holland közbejárásainak semmi sikere sem volt.

E nagy terv végrehajtása tekintetéből mindenek előtt minden arra szükséges előkészületet meg kellett tenni. Magyarország különböző városaiban nagy raktárakat állitottak, melyekbe nagy mennyiségü élelmet és lőkészleteket helyeztek el. A dunai hajóhadat jelentékenyen megszaporitották, a fegyvereket gondosan kijavitották, számos ezredet hoztak Magyarországba, s ezeken kivül még nehány ezredet német fejedelmektől zsoldba fogadtak. A vitéz határparancsnokok Mercy és Petrasch báró főőrmester parancsot kaptak, hogy szokott éberen résen legyenek ugyan, de csapataikat kiméljék, hogy azokat a kellő időben használhassák, hogy a hadjáratot legközelebb megkezdeni lehessen.[36])

Habár a bécsi udvar kilátásai a küszöbön álló hadjáratra nézve egészben véve kedvezők voltak, még sem lehet tagadni, hogy a harcz kezdetén a császári seregek a határszéleken nehányszor kudarczot szenvedtek. Igy például báró Neipperg ezredes Uj-Palánkáról beütött a török területre. Eleinte szerencsés volt, de később lesbe esett, és sok veszteséggel kényszerült hátrálni. Báró Stein kapitány ez alkalommal fogságba került, és Drinánolyba hurczoltatott.[37])

Ez eseménynél fontosb volt az az előny, melyet török hajók a Dunán a császári sajkák fölött kivívtak.

Mercy sürgetőleg akart egy élelem-szállitmányt Péterváradról a Dunán át Pancsovára vitetni, miután az ottani raktár a császári seregre nézve, ha Belgrád ostromára kerül a dolog, lényeges leendett, következőleg azt nagy készlettel kellett ellátni. Azonban e terv végrehajtása nemcsak kétségesnek, de némelyek előtt épen lehetlennek látszott, miután Pancsovára Belgrád alatt kelle elmenni.

Mercy e merész vállalat végrehajtását báró Petrasch Ernőre, a fönnebb emlitett határparancsnok fivérére bizta. Mindenesetre sajátságos megbizás volt, egy vértes ezredbeli tisztre nézve. Azonban Petraschnak elég volt, hogy más nem merte e megbizást elfogadni. Petrasch éjnek idején szándékozott Belgrád alatt elhaladni.

1717. apr. 16-án jókor reggel Péterváradnál hajóra ült, miután, mint ő maga beszéli, előbb misét hallgatott, megáldozott, egy szegény templom számára 200 frtot ajándékozott, és legénységével együtt egy pap által magát megáldatta.[38]) A szállitmányt szerencsésen elvitte rendeltetése helyére, de visszafelé a dunai török hajóhad egy osztályára bukkant, mely erősebb volt az övénél. Az ütközet alatt meggyulladt a puskapor azon sajkán, melyen Petrasch maga volt. A fölrobbanás emberei legnagyobb részét megölte, ő maga megsebesült és fogságba került.[39])

Csak a passaroviczi béke adta vissza a hős Petraschnak és Stein bárónak a rég óhajtott szabadságot.[40])

Az alatt Mercy sem maradt tétlenül. Egész télen át nagy erőfeszitéssel ásatta a Belgrádon fölül négy órányira fekvő Duna ága, Dunavicza medrét hét lábbal mélyebbre és szélesebbre, hogy azt hajózhatóvá tegye, hogy a császári sajkák e csatornán nehány lőtávolnyira Belgrádtól a Dunába ismét bemenve, a török hajóhadat megkerülhessék, azt Pancsovánál föltartóztathassák, és a Száván fekvő nagyobb hadihajókkal összeműködve bekerithessék, mi Belgrád ostromára, mint azt később a következés mutatta, döntő befolyást gyakorolt.[41])

1717. május 21-én este Eugen herczeg Futakra érkezett, de csak nehány napot töltött ott. A császári hadak megérkezéseig Mercyvel beutazta a Bánságot, és Temesvárt is megnézte. Különös figyelemmel kémlelte a Duna partját, hogy elhatározza, a Dunán vagy pedig a Száván szállitsa-e át a sereget. Május 27-én már ismét Péterváradon volt, hol lassan lassan, lassabban mint Eugen ohajtotta és sürgette, a sereg összevonult.[42])

Eugen nem várta be minden csapat megérkezését, melyekből hadserege állandott, mert ugy gondolkodott, hogy minden attól függ, ha az ellenséget Belgrádnál megelőzi. Hogy azt végrehajthassa, elhatározta, hogy a török területre való átlépést tovább nem halogatja, és Pancsovánál átmegy. Az okok, melyek arra inditották, hogy inkább a Dunán, mint Száván kel át, abban álltak, hogy a törökök a Száva mellett nagy védelmi intézkedéseket tettek, ellenben a Dunát mellőzték. Továbbá az átkelési pont, melyet Pancsovánál választott, három egymás mellett fekvő sziget által volt fedve, honnét a tulsó partot ágyuzni nem lehetett. Vég-

re ugy a Bánságban fekvő, mint Erdélyből jövő csapatok közelebb érték Pancsovát, mint a Szávát, és a Dunán történő átkelés által a törököknek a Bánság vagy Erdély ellen tervezett szándékát is leginkább lehetett ellensulyozni, miután alapos ok volt hinni, hogy a hitetlenek Bánság és Erdély ellen szándékoznak csapást intézni.

Alig határozta magát erre Eugen, midőn annak végrehajtására azonnal intézkedéseket is tett.

Junius 9-én megindult seregével Pétervárad alól, átkelt a Tiszán és Bégán, és tábort ütött azon nagy sikságon, mely Nagy Becskerektől Pancsováig terjed, mig összes seregét a Duna jobb partjára átszállithatná. A császári hadigyógyszertár és élelemraktár Becskereken voltak. Gróf Mercy jun. 16- és 17-én szerencsésen végrehajtotta az átkelést, a nélkül, hogy a szemben fekvő magaslatokon mutatkozó törökök háborgathatták volna. Tábort ütöttek, melyet a Szávától a Dunáig sánczokkal s védmivekkel sietve megerősitettek, és mindkét szélen hadihajókkal ótalmazták.[43])

Jul. 19-én a védmivek teljesen elkészültek, a vár körül volt keritve, és a város a fölszabaditás minden reményétől megfosztva. A török helyőrség mintegy 30,000 emberből állt, mely már magában jelentékeny sereg volt. A jancsárok zöme Belgrádon volt, kiket az ozmanok egyik legvitézebbik vezére, Elhadsch Mustafa pasa vezényelt.[44])

Mihelyt a vonalak közötti közlekedés helyreállt, és az árkok elkészültek, a várost több mint 100 ágyuból kezdték azonnal lődözni. Miután a városból hasonló hévvel válaszoltak, a város folytonos tüzben látszott

állni.[45]) A helyőrség már régen epedve várta a nagyvezir megérkezését. Julius 30-án nagy öröm lett a városban, midőn a vár tornyaiból látható lett a török sereg előcsapata, mely könnyü lovas spahikból állt, s az osztrák tábor két szárnya ellen vette irányát, és rövid előőrsi csatába keveredett a huszárokkal s az E u g e n alatt szolgáló szerbekkel.[46])

Következő napon a törökök E u g e n táborától rövid ágyulövésnyire szintén táborba szálltak, mi által a császári sereg igen veszélyes helyzetbe jutott, mert az ozmanok tüzérsége azonnal megkezdte a tüzelést. Ily körülmények között a herczeg elhatározta azt tenni, mi legmerészebb volt ugyan, de egyszersmind a legokosb: tudniillik d ö n t ő c s a t á t m e r é s z e l n i.

Aug. 15- és 16-ka közötti éjjel minden intézkedés megtétetett a döntő ütközetre, egyszersmind a vár elleni bombázás a legerélyesebben folytattatott. Hajnal hasadtával kezdődött az ütközet, melynek kezdete azonban nem volt szerencsés. Sürü köd nehezitette meg a müködést, és sem barátot, sem ellenséget nem lehetett megkülönböztetni. Mintegy 8 óra tájban nehány könnyü szélroham a ködöt szètoszlatta, és a nap följöttével a császári fegyverek szerencse csillaga is elötünni látszott. A törökök teljesen megverettek, és futásban kerestek menekülést. Saját ágyuikból lődöztek rájuk, melyek a császáriak hatalmába kerültek.[47])

A törökök egész tábori készletüket, s mintegy 20,000 embert vesztettek, miután az üldöző huszárok senkit se kiméltek, ki kezükbe került. Az osztrák sereg vesztesége 1500 halott, és 3500 sebesült volt. E u g e n t magát egy lövés érte, mely azonban csak karját surolta.

A vár másnap megadta magát. A föltételek alapjaul a temesvári capitulatio szolgált. Aug. 18-án az egyezmény megköttetett, és a hitetlenek aug. 22-én a várt teljesen kiüritették. Mintegy 600 ágyu, az egész dunai hajóhad, és temérdek lőkészlet került a győztesek kezébe.[48])

Belgrád eleste után Mercy, ki e közben tábornagygyá neveztetett, 12 zászlóaljjal és 18 lovas ezreddel visszament Bánságba, hogy azt ellenséges betörésektől védje, miután az ozmanok, kik Belgrád ostroma alatt Mehadiát uj palánkja daczára elfoglalták, egész a vaskapu-szorosig (Demürkapi) visszanyomattak. Eugen pedig megtevén a szükségeseknek tartott katonai intézkedéseket, a többi között Kubinnál a dunai hajóhidat erőditett hidfővel látván el, és Pancsovát is kellőleg megerősitvén, átment Zimonyba, és szemlét tartott a császári sereg fölött, azután ismét visszatért Belgrádba.[49])

Most bár követték volna az osztrák államférfiak a nagy Eugen tanácsát, és az olaszországi osztrák részeket, (melyeket 150 évvel később, daczára, hogy a kormány annak megtartása végett milliárdokat és temérdek emberéletet pazarolt el, mégis elvesztett,) engedte volna át a spanyoloknak, a helyett azonban a törököt egész erélyével üldözőbe vette volna, akkor mainapság ránk nézve nem volna megoldandó „keleti kérdés,“ mert nagyon hihető, hogy ma a magyar birodalom egész a Feketetengerig terjedne, és a barbarok alig tartózkodnának most a Hämuson innen.[50])

Azonban e szép alkalom alig tér egy hamar vissza, és pedig mégis Ausztriának mindenek előtt a Duna

torkolatára van szüksége, ha mindazon előnyt élvezni akarja, melyekkel a természet oly gazdagon megajándékozta.

De rövidlátás és féltékenység Magyarország iránt, nem engedték a bölcs tanács méltánylását. A bécsi kormány a portával békét akart, mely hosszu alkudozások után 1718. jul. 21-én Passaroviczon, Szerbiában 25 évre azon föltételek alatt megköttetett, hogy Oláhország Alutáig, Belgrád és Szerbia Timokig, a Bujukdasch hegység, Novi és Boszniának az Unna s Száva között fekvő része, és végre Temesvár a Bánsággal Károly birtokában maradtak.[51])

Miután Eugen herczeg a temesi terület biztositása végett a szükséges katonai intézkedéseket megtette, azon kérdés került szőnyegre, valjon a törököktől visszahóditott Bánság bekebleztessék-e ismét Magyarországba, melyhez 400 évig tartozott, vagy pedig az anyaországtól elszakitva, önálló tartománynyá nyilvánittassék, és a körülményeknek megfelelő külön kormányalkattal láttassék el?

A bécsi központi kormány a szép és gazdag terület iránt korántsem volt közönyös, sőt már rég táplálta azon titkos tervet, hogy azt a magyar koronától elszakitja, s külön tartománykint kormányozza, és azt a fegyverjog alapján a többi örökös tartomány mintájára németszervezetü s nyelvü koronatartománynyá szándékozott átalakitni, az által vélvén nemcsak a birodalom déli határszéleit a törökök ellen biztositani, hanem egyszersmind a fölkelésekre könnyen izgatható magyar- s erdélyországi olygarchák ellenében erős és katonailag szervezett bástyát állitani, és ily mó-

don ugy az állam, mint a dynastia részére Magyar- s Erdélyország birtokát biztositni.

A bécsi kormány e terve végrehajtásának szükségességéről minden áron iparkodott Károly császárt s királyt meggyőzni, és midőn végre Eugen is azt tanácsolta,[52]) azon legfelsőbb rendelet keletkezett, hogy a passaroviczi békekötés által a törököktől véglegesen visszafoglalt terület nem csatoltatik ismét Magyarországhoz, hanem „Temesi Bánság“ nevezet alatt önállóan és egyelőre katonailag kormányoztatik.

Eugen herezeg e terület kormányzására és uj szervezésére egész hadseregében senkit sem tartott képesebbnek, mint Mercy grófot, ki az ottani viszonyokat akkor már meglehetősen ismerhette. A herczeg átalánosan véve nem volt ugyan azon véleményben, hogy valamely ország polgári és katonai igazgatása ugyanegy kézre bizassék, mert jól tudta, hogy a legkitünőbb tábornokok, kik sokszor könnyü szerrel hóditnak meg valamely országot, sem képesek mindig azt jól kormányozni. Azonban Mercy grófot képesnek tartotta arra, és pedig annyira meg volt győződve arról, hogy a Bánság kormányzása ügyesebb kezekre nem bizható, hogy ő maga e tartomány belügyei vezetésébe nem igen akarta keverni magát.

Mi magát Temesvárt illeti, Eugen ragaszkodott előbbi utasitásához, hogy a várba magába csak cath. vallásu németek fogadandók be. Különösen pedig a zsidók volnának a vártól távol tartandók, miután kevesebbé hajlandók becsületes kereskedésre, mint inkább uzsoráskodásra, és inkább

szitnak az ozmanokhoz, mint keresztényekhez. Évek hosszu során tartott összeköttetésüknél fogva a törökökkel, számos barátjuk volna a törökök között, kikkel leveleznének és ezentul is a legszorosb viszonyban állanának. Leginkább tehát a zsidók volnának szem előtt tartandók, és minden tekintetben kivánatosb volna, ha a nem mellőzhető kereskedelmi összeköttetést a törökökkel keresztények üznék, s az abból háramló haszon nem a zsidók javára jutna.[53])

Mihelyt mindezt elrendezte Eugen, mi jul. 27-ig megtörtént, elhagyta Belgrádot, a Dunán lement Orsováig, innét szárazon Mehadián és Karansebesen keresztül Temesvárra utazott. A határpontokat mindenütt megvizsgálta, a tett védelmi intézkedésekre vonatkozó parancsokat kiosztotta, és a határszélek szabályozását bizottmányra bizta. A határszélek kihasitásával a Száva mentében egész Belgrádig báró Petrasch Miksa főőrmester, Belgrádtól az erdélyi határig báró Neipperg ezredes bizatott meg, Erdélyre nézve pedig a határbiztos kinevezését gróf Steinville tábornagyra bizta.[54])

A temesi Bánság igy került ismét vissza az osztrák ház alá, igy lön ismét biztositva törvényes ura s királya birtokában, de nem kebleztetett be Magyarországba, melytől véresen elszakittatott! Az sokkal később történt. — Történt bármikint, Eugen herczeg dicsősége és érdeme marad mindig, hogy Bánság a török járom alól fölszabadult, és az itteni lakos soha sem felejtheti el, hogy e „nemes lovag“ volt az, ki a Bánságot a félhold bágyadt fényétől és a török vad fatalismustól örökre megmentette, a kereszténység és civilisatio éle-

tet lehellő befolyásának visszaadta! Legyen hálánk örök, mint halhatatlan dicsősége!

Záradékul adjuk itt a temesvári török helytartók (beglerbégek) névsorát, mint az történeti adatok nyomán kipuhatolható volt.[55])

1552. é. Kasim pasa.
1557. Lala Mustafa.
1562. Malkodsch.
1565. Hasan Prodovics.
1590. Mustafa.
1594. Sosi pasa.
1594. Hasan a kicsiny.
1595. Szoliman.
1596. Michalidschlii Ahmed.
1598. Szoliman.
1602. Bechta pasa.
1604. Deli Hasan.
1607. Dschanbulad.
1616. Mohammed pasa.
1633. Hadschi Aiwad Szoliman.
1636. Bekir pasa.
1653. Surnasen.
1653. Emir pasa.
1661. Ali pasa.
1666. Kutschuk Mohammed.
1678. Husein pasa.
1680. Kasim pasa a seborvos.
1682. Sidis-ade Mohammed.
1683. Sidi-Ahmed pasa.
1684. Saatschi Mohammed.
1688. Ibrahim pasa.

1688. é. **Dschaafer** pasa.
1691. **Topal Husein** pasa.
1695. **Mustafa** vezir.
1697. **Dschaafer** pasa.
1697. **Abdi** pasa.
1704. **Ibrahim** pasa.
1706. **Ali** a vámszedő.
1711. **Has-an** pasa.
1716. **Mehmed** pasa.

(Vége az I. kötetnek.)

JEGYZETEK.

ELSŐ KÖNYV.

ELSŐ FEJEZET.

[1]) Báró Czoernig: Ethnographie der österreichischen Monarchie II. 2.

[2]) Ptolomaeus szerint a dácziaiak a következő 15 néptörzsre oszlottak: anartok, truriskok, czistobokerok, prendawezok, rhataczenzek, cacovezek, biëpherek, buridok, cotenzek, albuenzek, potulatenzek, szenzek, szaldok, cziagizek, és piëphigek.

[3]) Kétségbevonhatlan, hogy a dákok és geták egy népet képeztek, miután ugy Strabo, mint Plinius szerint ugyanegy nyelvet beszéltek volna.

[4]) Arrian. I. 3.

[5]) Némely irók állitásakint akkoriban a dák birodalom a Feketetengertől Esztergamig terjedt volna.

[6]) Czoernig II. 10.

MÁSODIK FEJEZET

[1]) Plinius Hist. Nat. VIII, 15.

[2]) A dákok vallása-, életmódja-, erkölcse- s szokásairól vessd össze Herod. IV. 93. — Thucyd. II. 96. — Strabo 296—306. lap. — Plinius IV, 12. — Arrian. Exp. Al. 1. 3, 4. — Tacit. 44. — Cyn. 23. — Dio Cass. lib. LI. LIV. LV. LXVII. LVIII. LXXI. stb.

[3]) Czoernig II, 10.

[4]) Mi a dákok fegyverzetét és öltözetét illeti, Traján oszlopa Rómában némi fölvilágositást nyujt.

[5]) Tacit. Hist. IV. k. mint szószegő népet korholja, miután kötött szerződéseik s igéreteik daczára vad s rabló portyázásaikkal nem hagytak föl.

MÁSODIK KÖNYV.

ELSŐ FEJEZET.

¹) Czoernig II, 4.

²) Florus IV. k. 12. fej. megjegyzi, hogy a dákok leginkább a téli időt választották harczaikra, midőn a Duna be volt fagyva.

³) Dio Cass. LIV, 36.

⁴) Florus IV, 12.

⁵) Rómában akkor nagy fontosságot tulajdonitottak Fabrius győzelmeinek, melyeket a dákokon kivívott, miután Horácz is Maecenashoz intézett egyik (VIII) ódájában költői tollával azt megdicsőitette, mondván a többi közört:

„Mitte civiles super urbes curas
Occidit Daci Cotisonis agmen."

⁶) Marsigli, utána Griselini s majdnem minden ujabbi iró ugy vélekedik, hogy Traján Dácziát meghóditása után e három részre osztotta, u. m. Dacia ripensis (a mai Bánság, mert a Duna és Tisza partjai között feküdt,) mediterranea (a mai Oláhország) és transalpina (Erdély,) habár ez állitás régi irókból be nem bizonyitható. Egyébiránt az ujabbi időkben Erdélyben talált két fölirat azt tanusitja, hogy a fönnebbi iróknak van igazuk, mert „Terrae Daciorum" kifejezés az egyiken Dácziának több részre osztására mutat, a másik fölirat pedig három Dáczia egy uj consulját emlit, ki e tartományt alkalma-

sint Marc Aurel és L. Verus uralkodása alatt 161—168. Kr. u. igazgatta. Lásd „Mittheil. der k. k. Central-Commission zur Erfor. u. Erhalt. der Altherthümer“ in Wien. 1865-ki évf. lap. 90. ff. e czikket: „Ueber einige dacische Inschriften“ von K. Torma.

[7]) Svetonius in Vitell. et Vespasian.

[8]) Tacitus in vita Agricola.

[9]) Dio Cass. LXVII. 6. és 10.

[10]) Svetonius. Domitianus 6. f.

[11]) Domitiánnak a dákokkal viselt háboruiról leginkább Dio Cass LXVII. 7. 10. és Svetonius Domitián 6. olvasandó.

MÁSODIK FEJEZET.

[1]) Schlosser Weltgesch. IV. 280—281.

[2]) Mannert „Res trajan. ad Danubium gest.“ p. 17, 19 és Franke „Zur Geschichte Trajans“ l. 96. ff. azokban, miket a Traján idejébeni legiókról mondanak, nyiltan elárulják, hogy a császárság korabeli római hadügy ez ágával tökéletesen ismeretlenek.

[3]) Domitián császár azokat az I. Leg. Germanica helyett alakitotta. A második dák háboruban Hadrian maga vezényelte, ki később császárrá lett. Spartian, Hadrian, 3. fej. Az első háboruban Licinius Sura volt parancsnokuk.

[4]) A XIII. Leg. Geminához tartozó segédcsapatok neveik Titus és Domitián császárok által 80. s 85. években a Pannoniában levő segédcsapatoknak kiadott katonai okmányokból puhatolhatók ki. A XIII. Legio Gemina akkor Pannoniában feküdt (Arneth. Zwölf Milit. Diplom. III. és IV.) Összehasonlitandók Traján és Hadrian két kat. okmánya 100. és 129. é. oly csapatok számára Dácziában, hol akkor a XIII. L. Geminának is volt állomása. L. Arneth idéz. hely. 49. és 54. lapon.

[5]) Dio Cass. LXVIII. 32.

[6]) Ezt bizonyitja egy még létező fölirat. Lássd Katancsics „Istri Adcolarum Geogr. vet. II. lib. VII. pag. 130. és Neugebauer „Daczien“ 7, l. A fölirat a következő:

TIB. CAESARI. AUG. DIVI.
AUGUSTI F. IMPERATORI.
PON. MAX. TR. POT. XXX.
LEG. IIII. SCYTH. ET V. MACED.

[7]) Neugebauer idézett helyen és Griselini „Temesvarer Banat" I. 289. l. kik emlitett föliratot csonkán közlik, a helyiségeket kétségkivül saját nézetük szerint irják le. Az igen megcsonkitott föliratot Arneth J. betüzte ki először pontosan e czimü igen tudományos értekezésében: „Die Trajans-Innschrift in der Nähe des eisernen Thores." Wien 1856. mely megjelent a műépitészeti emlékek kikutatására és föntartására alakult cs. kir. központi bizottmány évkönyvében I. 83. l. ff. alatt. Arneth szerint ez volna a fölirat.

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F.
NERVA TRAJANUS AUG. GERM.
PONTIF. MAXIMUS TRIB. POT. IIII.
PATER PATRIAE COS. IIII.
MONTIS . . L . . IIAN . . . . . BUS
SUP . . AT . . . . E . . . .

Arneth a két utóbbi csonkitott sort igy olvassa:

MONTIS E FLUVII ANFRACTIBUS
SUPERATIS VIAM PATEFETIT.

Ellenben Aschbach Traján kőhidjáról irt értekezésében (Bécs 1858.) a következő olvasást ajánlja:

MONTIS ET FLUVI DANUBI RUPIBUS
SUPERATIS VIAM PATEFECIT.

[8]) Hogy a felső hid Rámánál, és nem Kostolácnál (Viminacium) veretett, mint azt dr. Aschbach tanár a Traján hidjáról tett s a műépitészeti cs. kir. bécsi közp. bizottmány közleményeiben 8, 1858. megjelent különben nagybecsü vizsgálataiban állitja, vagy Gradistjénél mint más irók vélik, a következő indokokból gyanitjuk: a) Kostolácnál az átjárás nem történhetett mert a Duna épen ott igen széles, s azon kivül még az Ostrova' sziget is közbeesett volna, mely sziget tavaszkor mindig viz alatt áll. Ha itt csinálták volna az átjárást, akkor a bánsági parton posványos talajra, az ugynevezett „ponjaviczi mocsárra" akadtak volna, mely Kubinon fölül egész Dubováczig, söt még azon túl is, a

Duna mentében meglehetősen szélesen terjed el, s náddal és reketytyével van benőve. Továbbá előttük állt volna egy 7 mértföldre terjedő homoksikság. Mindkettő oly akadály, melyeken ostrom gépekkel ellátott hadsereg vagy épen nem, vagy csak a legnagyobb nehézségekkel hatolhatott volna keresztül. b) Gradistjénél sem történhetett az áthidalás, mert Belobrezka bánsági falunál nyoma sincs, hogy ott valami római telep létezett volna. Ha Traján Gradistjénél kelt volna át seregével, akkor — mint azt mindenki elfogja ismerni, ki az ottani vidék helyfekvési viszonyait ismeri, — nem maradt volna egyéb hátra neki, mint az erdős, meredek Bogua hegyeken átmenni, mi végett még előbb utakat kellett volna vágatnia. Mind erre pedig Uj-Palánkánál nem volt szüksége, miután onnét nyitott térre talált, s a hadsereg nehézség nélkül mehetett odább. c) Mig sem Kostolácnál, sem Gradistjénél nyomai sem fedezhetők fel valamely vert hidnak, addig Uj-Palánkánál a váracson alól a Duna alacsony állásakor, egy római eredetü épitett hidfő tömör alapja látható, melyhez hasonló az átellenében fekvő szerb parton a rámai romokon alól szintén észrevehető. d) Uj-Palánkánál még ma is római cserép zsindelyek, faltéglák föliratokkal, vakolt tégladarabok, pénzek, halotti urnák stb. ásatnak ki, mi figyelembe veendő. Hogy pedig Uj-Palánka a régi Lederátának megfelel, Procopius után következtethető, ki ez erődöt a római Ad Novas vagy Novae-nak (Rama) nem egészen átellenében fekvőnek állitja, mig mi Kostolácnál a Mlava torkolatánál a luppi erődöt, Gradistjénél pedig Punicum vagy Picnus várlakot keresendjük.

[9]) A Trajánoszlop domborműve, és a Tabula Peutingeriana Viminacium, s Faliatis (v. Taliatis) városokra nézve utbaigazitnak. V. ö. Mannert id. hely. 20. lap. sq. alatt, Franke 102. l. és különösen Böcking annot. ad Notit. Imper. 474. s 479. l. sq. a.

[10]) Columna Trajana. Tabula Peutingeriana. V. ö. Mannert 25. s 29. l. Franke 105. s 108. l.

[11]) A tapäi ütközet részletesb leirását, mely ütközetről csak Dio Cassius rövid leirása maradt föl, a dákok jellemzésére vonatkozó érdekesb részletekkel együtt Caesar „Denkwürdigkeiten der gallischen Kriege“ II. könyv. 18—28. fej. kölcsönöztük, természetesen a szükséges módositásokkal.

[12]) Föliratok emlitik, hogy a dák háboruban a következő le-

giók vettek részt: I. Leg. Italica, l. Gruter 357, 1. 430, 5. 391, 4; IV. Flavia, l. Orell. 3049; V. Macedonia, l. Borghesi, Console Burbulelo 24. l.; VII. Claudia, l. Gruter 429, 1. Kellermann Vigil. N. 52.

[13]) E momentumot egy remek márvány dombormű tartotta fön számunkra, mely eredetileg Traján diadalivét ékesitette, később azonban töredezve egyes részeiben Constantin diadalivéhez használtatott. E domborművű le van rajzolva Weisser Bilder Atlasá-ban zur Weltgeschichte I. köt. I. oszt. 23. tábla, és II. oszt. 11. tábla.

[14]) Dio Cass. LXVIII. c. 6.

[15]) Ackner Röm. Alterthümer in Siebenbürgen, Wien 1857. 10. l. ff. alatt.

[16]) Az első dák háboruról, a Trajánoszlop rajzait kivéve, főforrás Dio Cassius LXVIII. 6. 8—10. A békéről különösen 9. fej. és Petrus Patric. hist. excerpt. edit. Bonn. 123. l. Hohenhausen „Die Alterthümer Daciens und der heutigen Siebenbürgens“ 25. l. ff. a.

[17]) Dio Cass. id. hely. 9. l. A két emlitett utvonalon kivül, mint Ackner id. h. 2. l. helyesen megjegyzi, még egy harmadik is vezetett ki a Bánságból a Maros bal partján a mai Erdélybe, melyek nyomai imitt amott ma is láthaták, melyeket azonban a mai utak nagyobbára eltakarnak.

[18]) Arra mutat Ammian Marcellin. XXIV, 3. e helye: „oly igaz, hogy hidakon megyek át a Dunán és Euphratesen.“

[19]) Aschbach Über Trajans steinerne Donaubrücke, Wien 1858. 6. l. ff.

[20]) Dio Cass. LXVIII, 11.

[21]) Ugyanaz ugyanott.

[22]) A Trajánoszlop egy domborműve szerint Decebal tőrrel ölte meg magát.

[23]) A legtöbb ujabbkori iró a dák háboru végét helytelenül teszi 107. évre Reimarus után. Niebuhr (Vorträge über röm. Gesch. III. 218.) pedig egészen összetéveszti és zavarja az időszámlálást. Julián, de Caesar. ed. Sylburg. 846. l. a dák háboru egész tartamát, beleszámitva az egy éves fegyverszünetet, öt évre teszi.

HARMADIK FEJEZET.

[1]) Római pénzeken Dacia mint nő van személyesitve, ki vitézsége jeleül kezében gerelyt tart, melyre szamárfő van tüzve. Néha két tábori jelet is tart, melyekre az V. és XIII. Leg. száma van vésve, mellette van egy oroszlán és sas, mely utóbbi koszorut tart csőrében.

[2]) A legatusok katonai öltözetet s kardot viseltek, de nem voltak liktoraik, quaestorok helyett pedig egy procurator vagy rationalis volt oldaluk mellett, ki az adókat az imperator pénztára számára beszedte.

[3]) Habár Dio Cassius LV, 23. csak a két nevezett legiót emliti, mégis ugy látszik, hogy a meghóditás után mindjárt a IV. Legio Flavia is nyugati Dácziában, a mai Bánságban hosszabb ideig állomásozott, mert több helyütt, nevezetesen Zsidovinban és Mehadián jelükkel jegyzett téglákat találtak.

[4]) Dio Cass. LXVIII, 14; Eutrop. 3.

[5]) A dák bányák kezelésére császári procurator rendeltetett, ki már a dák-római tartományok trajánféle szabályozása előtt nagy tekintélyben állhatott, miután Tacitus Agricolának a lovagrendből származott nemzetségét emliti, mely azon méltóságot viselte. Q. Axius Aelianus volt kétségkivül a Traján által kinevezett első procurator. Utána következtek, mint megfejtett kőföliratokon olvashatók: P. Lusius Sabinianus, M. Scaurianus, T. Aur-Diocles, C. Aur. Attilianus, C. Sempronius Urbanus, Neptunius, Hermius, M. Ulpius, P. Macrinus stb. Utóbbit nem sokára mint a császári testőrség praefectusát vagy procuratorát, végre a császárok sorában találjuk. Előtte Pertinax emelkedett hasonló módon a legnagyobb méltóságra, végre a császári trónra, miután Dácziában különböző időkben tekintélyes hivatalokat viselt volna. L. Ackner id. h. 18. l.

[6]) L. Gruter 448. 3. Seivert Mon. Rom. in Dac. Wien, 1773. 56. l.

M. PAPIRIO M. F. COR
PRAEF. COH. I. PAN

IN DACIA PRAEF
RIPAE TIBISSI (et) DANU
BII CURATORI PON
TIS AUG. IN MOESIA
II VIRO POP. PLEBSQ
ULPIA TRAI
SAR. PATR. H. M. P.

Az az: „Marco Papirio, Marci Filio Corneliano, Praefecto Cohortis primae Pannonicae in Dacia, Praefecto ripae Tibisci Danubii, Curatori pontis Augusti in Moesia, Duumviro, Populus, Plebsque Ulpia Trajanae Sarmiz, Patrono hoc Monumentum posuit. — ILL. VIRO olvasása F r a n k e n é l téves.

[7]) A s c h b a c h id. h. 21. l.

[8]) C z o e r n i g II, 11.

[9]) A III. század első feléből származó uttérkép szerint, mely „Tabula Peutingeriana" név alatt ismeretes, s melynek egy eredeti példánya van a bécsi cs. kir. udv. könyvtárban, L e d e r a t á b ó l (Uj-Palánka, mely erőd egyébiránt még a jobb partra van téve) római ut vezetett A p ó n, az az A ponte (Grebenac,) A r c i d a v á n (Versecz,) C e n t u m P u t e i-n (German,) B e r s o v i á-n (Berckuca Bergovánál,) A h i h i s-e n (Buzias,) C a p u t B u b a l i-n (Lugos) és T i b i s c u m-on keresztül Sarmizegethusába.

[10]) M a n n e r t „Res Trajan." 26. lap.

[1]) T a l i a t i s-ról a Dunán át az ut először a balparton lefelé vezetett T i e r n á r a (Ó-Orsova,) azután északra A d M e d i a m-nak (Mehadia,) P r a e t o r i u m-nak (Kornja,) Ad P a n n o n i o s-nak (Tergova,) G a g a n á-nak (Slatina) és M a s c l i a n á-nak (Körpa?) T i b i s c u m-ra, hol az inkább északra fekvő országuttal egyesült. — Tab. Peuting.

[12]) A szerencsétlen puskapor-fölrobbanás után Temesvárott 1859-ben, mely oly nagy rémülést okozott, nehány római császári pénz került napfényre, melyek azt látszanak tanusitni, hogy e vidéken egykor valami római hely feküdt. Állitólagosan Temesvárott egy követ is találtak volna, melyről K a n d l e r az „Istriá"-ban tesz emlitést, s melyen e fölirat volna:

FL. JOVINUS EX. PP
MILITUM. HISTRICORUM
ET. FL. PAULUS. BIARCHUS
PATER. ET. FILIUS. DOMUM
A FUNDAMENTIS
JUSSERUNT. FABRICARI.

[3]) A mai Zsidovin falunál, közel Bergavához, egy dombon várromok ismerhetők föl, melyek alatt sok régi római épület maradványai találtattak. Erre vonatkozólag idézzük a „Temesvarer Zeitung" 1857-iki évfolyamának 15. és 24-ik számaiban megjelent: „Ortsnamen im temeser Banat" czimü czikknek következő helyét. „Man geht hier so zu sagen auf einer untergegangenen Stadt, aber nichts erhebt sich davon über die Oberfläche. Ueberall, wo gegraben wird, auf den Plätzen und in den Gärten kommt man, nach Abhebung einer wenige Fusz dicken Erdschichte auf starkes, gleiches Fundament-Mauerwerk von 4—5′ Dicke und gleicher Tiefe. Im vergangenen Jahrhundert wurden hier noch vollständige römische Zimmer entdeckt, und Silber- und Goldmünzen mit dem Gepräge Trajans, Aurelians, und Vespasians u. s. w. Gebrannte Ziegel werden noch heute gefunden mit Inscriptionen der römischen Kaiser und Legionen, die oft nach Abreinigung des Rostes nur mit der Luppe entdeckt werden können." E falu helyén állt kétségkivül a régi római város Sidovia, melynek neve a Zsidovin falu nevezetében maig fönmaradt.

[4]) Verseczen házépitések alkalmával már többször találtak arany s ezüst római pénzeket, még gyakrabban pedig rézből vagy bronzból veretteket. Igy a többi között 1856-ban a kőbányában öt darabot találtak. Ugyancsak Verseczen a kápolnahegy tövében a kőbánya irányában még egy cserépcsöves vizvezeték nyomai láthatók, mely népmonda alapján „Floravezeték"-nek neveztetik. E vizvezeték annál inkább római származásu lehet, miután szamosujvári D a n i e l M a r k esperes bizonyitásakint a városi kert kiszélesitése alkalmával két, még meglehetős épségben levő votivtáblát ástak ki, melyeken a következő, még eddig nem közlött föliratok olvashatók:

1.

MARTI V.
PRO SALU. IMP.
CAES. D. F. NER
TRAJANO DAC
PO. MAX. TR. P. XII.
COS. V. COH. II. HIS.
. . . .

2.

. TIUS SIGN
ALA. I. FRONTUNG
CONJUGI PIISSIMAE
E. U. P.

[15]) A Tab. Peutingeriana Ahihis-nek nevezi. A fönnebbi nevezet (Aixis) Traján nevezetességeinek egy kis töredékéből kölcsönöztetett, mely Priscianus grammaticusnak (Auctor grammatic. latin. ed. Putsch.682. lap.) a Trajáni Commentar. de bello Daciae libr. I. tett idézésében foglaltatik. Dr. Em. P. Lindenmayer „Die Mineral-quelle von Buzias" czimü munkájában azt állitja ugyan, hegy e forrásokat a rómaiak idejében centum putei-nek (az az szász kut) nevezték, azonban ez téves állitás, miután a peutingeri térkép szerint Centum putei a versecz-alibunári mocsár közelében, körülbelül a mai German roman falu közelében keresendő, melynek környékén gyakran akadnak római régiségekre.

[16]) Tibiscum fekvésére nézve különböző vélemények vannak. Míg némelyek e helyet Szegedre, az az túl a Tiszára teszik, mások mint Bárány is „Torontálvármegye hajdana" czimü munkájában 60. l. e coloniát Becse mellett keresik. Ptolemaeus és Strabo, s utánuk Griselíni e helyet Uj-Szeged környékére teszik, a Maros és Tisza összefolyásánál. Mások ismét, mint Neugebauer, Karansebest tartják Tibiscumnak. A Tab. Peutingeriana szerint e colonia Karansebes közelében fekhetett ugyan, de egy órányi távolságra, a Bisztra és Temes összefolyásánál. Egy itt talált kő után itélve, melyen e colonia világosan meg

van nevezve, s melyet Katancsics „Istri Adcolarum Gegraphia vetus." Buda, 1827. II. p. 218. XL. Marsigli s Muratori után fölemlit, az utóbbi vélemény a leghelyesb, mert e két folyó összefolyásánál tagadhatlanul lehet látni kő- s földhalmok kiálló maradványait, s kibontott boltozatokat, milyeket még most is folytonosan ásnak ki. Szerte szét hevernek falomladványok, vastag cserépzsindelyek tört darabjai, vakolások, különböző edény-darabok, sőt egyes kis mozaik márvány koczkák. A régi római ut látható nyomait is lehet innét tovább nyomozni, mely keleti irányban a vaskapuszoroson keresztül a Bánságból kivezet. — Átalában sok régiségre akadhattak itt, melyeket azonban vagy tudatlanságból semmivé tették, vagy más vidékekre hurczoltak. Itt mindenesetre megemlitendő azon körülmény, hogy az itteni lakosok tudatlansága vagy együgyüsége a régiségek legszebb maradványaitól foszt meg bennünket, melyeket barbár kézzel rongál vagy pusztit el. Mi anyagja értéktelenségénél fogva becsnélkülinek látszik, de archaeologiai tekintetben a tudományra s különösen Bánság történelmére nézve a legnagyobb értékkel bir, azt vagy potomárért adják el, vagy külföldre viszik.

[17]) Ilics Luka „Historische Skizze von Pancsova" czimü munkájának 20—22 lapján irja: „Die Römer .... haben wahrscheinlich die einstige pancsovaer Festung, wo nicht neuerdings erbaut, so doch bedeutend verstärkt, und ausgebessert, denn ihnen war es nur eigen, mit gemeiselten Stein Festungen und Kanäle zu bauen ..... Dass die Römer hier gehaust haben, zeigt sich aus folgenden Gründen: a) findet man hier sehr viele römische Münzen; b) die in Pancsova ausgegrabenen Steine sind keineswegs aus dem benachbarten Serbien gebracht, weil der serbische Sandtstein von diesem ganz verschieden ist, noch aus der werschetzer Gegend, da dort nur Schiefersteine zu finden sind, also mussten sie aus einer viel entferntern Gegend hergeführt worden sein, was nur den Römern eigen war. Endlich c) zugelassen, dasz diese Steine in spätern Zeiten hergeführt waren, so würden sie nicht gemeiselt sein, da diesz in den spätern Zeiten nicht so groszartig war, wie es die vorgefundenen sind. Demnach hausten in dem heutigen Pancsova die Römer von Trajans Zeiten, bis zum Einbruche der wandernden Völker, welche wieder einen festen Platz gegen die römische Fes-

tungen Taurunum und Singedunum haben muszten, und dieser konnte kein anderer sein, als Pancsova."

[18]) Becskerek eredete homályos. Hogy azonban a rómaiak idejében itt is volt colonia, bizonyitják Constantin idejéből származó rézpénzek, milyeket nehány év előtt több ezer darabban ástak ki, azután a különböző alaku hamvvedrek, urnák, római téglák és széles kiterjedésü alapfalak, milyeknek a közel fekvő bánteleki pusztán jöttek nyomába. Valjon azonban e város valóban Margum-nak neveztetett, az még nincsen eldöntve. Lássd B á r á n y „Tor. hajd." I. 60, l.

[19]) A mai Csanád, mondja B á r á n y i. m. I. 87. l. már a rómaiak idejében M o r i s i u m, M o r i s s e u m, vagy M o r i s e n a nevezet alatt Dacia ripensis nagyszerü és fényes városa volt.

[20]) A többször idézett peutingeri térkép szerint Caput bubali az utósó állomás volt Tibiscum (Karansebes) előtt, következőleg a mai Lugos. Hogy Lugos római colonia volt, bizonyitja több ott talált tégla, pénz, halotti urnák, fogadalmi táblák, melyeket többen, névszerint K a t a n c s i c s és N e u g e b a u e r ismertettek.

[21]) L. P a s c h a l i s C a r i o p h i l u s: „Dissertatio epistolaris de thermis Herculanis nuper in Dacia detectis. Viennae, 1737. et Mantuae 1739."

[22]) S c h l o s s e r IV. 372.

[23]) Egy Claudius Paulus Trib. milit. Leg. XIII. Gemina in Dacia K e l l e r m a n n á l Vig. n. 270. is előfordul. Caracalla alatt Dácziában mint Trib. milit. Leg. XIII. Geminae Antonianae C. A u r e l i u s S i c i l i u s emlittetik. Orell. n. 1809.

[24]) F e s t u s in Breviario.

[25]) G i b b o n „Gesch. d. röm. Weltreiches" I. 406. stb.

[26]) L. T r e b. P o l l i o in Claudio. E történetiró egy levéltöredéket tartott föl számunkra, melyet II. Claudius győzelme után irt, s melyben igy fejezi ki magát: „320,000 góthot meggyilkoltunk, 2000 hajót elsülyesztettünk, és annyi nőt fogtunk el, hogy 2—3 esett egy egy római katonára."

[27]) Az erkölcsök, vallás, nyelv s testalkat föltünő hasonlatossága arra mutat, hogy a v a n d a l o k és g ó t h o k eredetileg egy nagy népet képeztek. C z o e r n i g I, 8.

[28]) G i b b o n II, 18.

[29]) Eutropius IX, 13. szerint e császár jelentéktelen családból Dacia ripensisben, a mai Bánságban, származott volna. Martinus Polonus in Chron. ad annum 253. szintén azon véleményben van.

[30]) Czoernig II, 11.

[31] Aschbach id. h 23.

HARMADIK KÖNYV.

ELSŐ FEJEZET.

¹) Gibbon II, 19—20.

²) Galerius Dacia ripensis-ben parasztszülöktől származott. Külsejére nézve szép, mint katona vitéz, mint vezér ügyes, a katonák által császárrá kiáltatott ki. Ugyancsak Bánságban is halt meg féktelen s durva kicsapongásai következtében 311. Kr. u. — Licinius is jelentéktelen bánsági családból származott.

³) Alex. Patuzzi „Geschichte Österreichs I, 5. l. ff.

⁴) Gibbon II, 253.

⁵) A vandalok a Maros, Tisza és Körös között voltak letelepedve, tehát a mai Csanád és Arad megyékben. E szerint délről a góthok, nyugatról a jászok voltak szomszédjaik.

⁶) E szarmat jászok Augustus uralkodása után nem sokára főtörzsökküktől külön válva, a Garam, Duna és Tisza termékeny vidékeire vonultak, hol biztosabban megfészkelvén magukat, sem a rómaiak, sem a góthok nem merték háborgatni őket, és a hunnok bejöveteleig függetlenségüket fön tudták tartani.

⁷) Gibbon III, 233.

⁸) Gibbon „Gesch. d. röm. Weltreich." II, 246. nem alaptalanul véli, hogy Constantin a helyreállitott Trajánhidon a góthok ellen indult légyen.

⁹) Jornandes de Rebus Get. 24. fej.

¹⁰) Juliannál 329. l. (Commentarie de Spanheim 252. l.)

Constantin azzal dicsekszik ugyan, hogy Dácziát, melyet Traján leigázott, visszafoglalta volna. Silen azonban ugy vélekedik, hogy Constantin hóditása hasonlit Adonis virágaihoz, melyek azonnal elhervadnak és elpusztulnak, mihelyt hozzájuk nyulnak.

[11]) E toronyról csak Const. Porphyrog. de administrando imperio II, 40. tesz egy helyen emlitést, mi elkerülte mindazok figyelmét, kik Traján hidja felől irtak.

[12]) Gibbon III. 235—236.

[13]) Fessler „Gesch. d. Ungarn." I, 11—12.

[14]) Euseb. in vita Constantini Imp. IV, 6.

[15]) Mint tudva van, nagy Constantin idejeig az volt szokásban, hogy minden ker. községnek saját püspöke volt. E szokást Constantin eltörülte.

[16]) Fessler id. hely. I, 139.

[17]) Pagi ad Baronii Annal. eccles. ann. 316, II.

[18]) Fessler I, 140.

[19]) Jornandes id. h. 12. stb.

[20]) Ammianus 3000 és Zozimus 10,000 embere a góth hadsereg csak első osztályait képezték.

[21]) Gibbon V, 183—184.

[22]) A góth háboru le van irva Ammianusnál (XXVII. 5.) Zosimusnál (IV,211—214. l.) Themistiusnál (Orat. X, 129—141. l.) stb.

[23]) Fessler I, 141.

[24]) Sozomen Hist. eccles. IV, 6. fej.

MÁSODIK FEJEZET.

[1]) Czoernig II, 15—16.

[2]) Gibbon V, 234—235.

[3]) Ammianus (XXI, 3.) és Jornandes (De rebus Geticis 24. f.) leirják a góth birodalomnak a hunnok által okozott bukását.

[4]) Czoernig II, 17.

[5]) Fessler I, 21—22.

[6]) Czoernig II, 68.

[7]) Mennyire Priscus határozatlan földleirása kifürkészni engedi, e' hely a Duna, Tisza és Kárpátok között Felső-Magyarország rónáin feküdt, mert világos, hogy Priscus a Tiszán s Dunán átkelt ugyan, de a Kárpátok aljáig nem ment. Ungváry János „Szeged mint Attilának fővárosa és a temesi Bánság“ czimü czikkében (l. „Temesvári Delejtü“ 1861-ki évfolyam) nagybecsü nyomozásokra támaszkodva, nagy szorgalommal iparkodott bebizonyitni, hogy Attila székvárosa a mai Szeged helyén keresendő. Mi nem vonakodunk e véleményt mint legvalószinübbet elfogadni.

[8]) Moshammer „Allgem. Weltgeschichte 111. l. stb.

[9]) Már Fessler id. h. I, 26. l. a jegyzetben véli, hogy a Jornandes által Netad-nak nevezett folyó nem más mint Nera a Bánságban. Buday Izsaiás állitása, (Historia 15—16. lap.) hogy a nagy hun ütközet, melyben Ellák elesett, a mai Szászkánál történt volna, téves. Ha ez ütközet a Nera mellett történt volna, az egész folyó mentében ily nagy ütközetre alkalmas térség más nem található, mint az, melyet a fehértemplomi völgy képez, mert másutt sehol, még Bozovicsnál sem müködhetett volna oly nagy, két egymással szemben álló hadsereg, mint épen emlitett helyen. E véleményünket még az is támogatja, hogy midőn mintegy 30 év előtt bizonyos Vogter a Nera közelében téglavetőt állitott, mely jelenleg Querfeld F. birtoka, 2—3' a föld alatt temérdek koponya- s csonttömegekre találtak, melyek mindenesetre valamely nagy ütközetből származhatnak. Csak az kár, hogy akkoriban ez érdekes fölfedezésnek legkisebb figyelmet sem tulajdonitottak.

[10]) Bárány „Temesvármegye Emléke“ I, 6.

[11]) Sozomenus Hist. eccles. VII, 25.

[12]) Fessler I, 27—28.

[13]) Meyer Conv. Lex. XII, 587—588.

[14]) Hogy a longobardok hosszu szakáluk, vagy hosszu bárdjaik, az a lándzsájuk után nyerték-e nevezetüket, nem lényeges, mindenesetre ez a helyesb irás: longobardok.

[15]) Procop. de bello Goth. III, 23. — Stritter I, 370

[16]) Fessler I, 44—45.

[17]) Gibbon IX, 10.

[18]) Fessler I, 49.

[19]) Czoernig II, 21.

HARMADIK FEJEZET.

[1]) Dr. Meynert „Gesch. Öst. I, 11—12.

[2]) Fessler I, 50.

[3]) Bajan esküje igy szól: „Ha eskümet megtöröm, népem legutósója veszszen el fegyver által. Az egek minden tüze szálljon fejünkre. Az erdők és hegyek temessenek el bennünket. A Szavus (Száva) a természet rendje ellenére folyjon vissza forrásába és haragos hullámai nyeljenek el bennünket. L. Hornyanszky „Gesch. d. öster. Kaiserstaates" I, 41. stb.

[4]) Fessler I, 79.

[5]) Griselini „Versuch. einer politischen und natürlichen Geschichte des temesvárer Banats." Wien, 1780. I, 12.

[6]) Preyer „Monographie der k. Freistadt Temesvár 3. l.

[7]) P. Timon Imag. antiquae Hungariae II.

[8]) A meddig az avarok uralkodtak, éj boritja történelmüket. A hajnolodó világosság, mely a szomszéd tartományok felől eleinte Pannoniát és Dácziát is érinti, 640-től egész 790-ig majdnem végképen elenyészék. A történelemben teljes napfogyatkozás állt be és ez időtájt érte el tetőpontját. Csak nagy Károly uralkodásával kezdettek ismét a sugarak áttörni.

[9]) Fessler I, 102—103. — Czoernig II. 32.

[10]) E gyanitás az által emelkedik bizonyossággá, hogy a byzanti irók, ha a Szerémségről beszélnek, gyakran használják a Frankochorion nevezetet. L. Czoernig II, 72.

[11]) Fessler I, 104.

[12]) Bárány Temes eml. I, 7.

[13]) Nagy-Morvaország határairól l. Czoernig II, 41—45.

[14]) Az egetai hidfőnél volt váracsokat, nevezetesen a Duna bal partján Alexander Severus állitotta helyre, sőt nevéről turris Severiná-nak nevezett erőditménynyel toldotta meg. Egy torony alaku vármű romja, mely Csernetz oláh falunál látható, maig is föntartja Sever emlékét, és Turn-Severinnek neveztetik. E toronyrom 26′ magas és mély sánczokkal van bekeritve. A körülfekvő sikság is Kimpiu Severinuluj-nak neveztetik, az az Sever táborának.

NEGYEDIK FEJEZET.

[1]) Horváth M. Magyarok története I, 17.
[2]) Czoernig II, 178.
[3]) Ugyanaz, ugyanott.
[4]) Bárány „Torontálmegye Hajdana.“ I, 11.
[5]) Fessler I, 258—259.
[6]) Bárány id. h. I. 12.
[7]) Horváth M. I, 14.
[8]) Griselini I, 16.
[9]) Fesslor I, 322.
[10]) Fessler I, 302.
[11]) Katona Hist. duc. 716. sq. jegy.
[12]) Horváth M. I, 31. stb.

NEGYEDIK KÖNYV.

ELSŐ FEJEZET.

[1]) Szalay „Magyarok története" I. 98.

[2]) Fessler I, 394.

[3]) Katona Hist. R. I, 133. sq.

[4]) Hogy e megyéket I. István alapitotta, az is bizonyitni látszik, hogy azok szervezése a következő királyok egyikének sem tulajdonitatik.

[5]) Hagyomány szerint Bors a Szepességben a lengyelek, Huba pedig Nyitramegyében a morvák ellen rendeltettek határgrófokul. L. Fessler I, 322. Ily méltóságot István idejében Csanád seregvezér viselt a Bánságban.

[6]) A magyarok nyelvük szelleméhez képest Beguey város nevét csakhamar Temesvárrá változtatták, habár e nemzeti elnevezés topographicus tekintetben kevesebbé volt helyes. Épen oly valószinü, hogy a temesi grófok eleitől fogva Temesvárott mint a tartomány központjában laktak, habár okmányilag névszerint csak 1203-ból tudjuk az első temesi grófot emliteni.

[7]) Szalay I, 121.

[8]) Ugyan az I, 134.

[9]) Fessler I, 582. ff. — Szalay I, 137.

[10]) Meynert IV, 81.

[11]) Fessler I, 663.

[12]) Több iró a püspökség székhelyét Uj-Csanádra a

Maroson túl Csanádmegyébe teszi, mi azonban nem áll, miután Uj-Csanád akkor még nem is létezett és csak több század után épült.

[13]) Fessler I, 677.

[14]) Ó-Csanádon az azon időben épitett székestemplom maradványai és egy kis kápolna még maig is fönáll, mely sz. Gellértnek van szentelve.

[15]) Mint látjuk, Krassónak, a hasonnevü megye egykori székhelyének régi multja van. Az egykori vár némi maradványai maigis fönmaradtak. E helyet régibb időkben különbözőleg irták, mint: Crasu, Krasov, Karassov, Crassov, Karasov, Krassó, sőt 1400-ban épen Grassou. Eredete a Karas folyamtól származtatható, mely Krassó megyében a magas Kerscha hegyből ered, s melytől az egész megye neveztetik.

[16]) Fessler I, 699.

[17]) Ugyanaz I, 678.

MÁSODIK FEJEZET.

[1]) Horváth I, 49.

[2]) Fessler I, 421.

[3]) Horváth I, 52.

[4]) Szalay I, 164.

[5]) Fessler I, 680. — Az akkori irodalom Gellértnek is köszönhet nehány munkát, mint: a) Sermones quadragesimales 1, I. b) De laudibus B. M. virginis. c) Homiliae de solennitatibus totius anni 1, I.

[6]) Horváth I, 62.

[7]) Ugyanaz I, 65.

[8]) Fessler I. 485. és Horváth 1, 71, ezek után Schwicker „Geschichte des temeser Banats“ 1861. 46. l.

[9]) Bárány „Torontál hajdana“ I, 10.

[10]) Thuróczy Chron. Hung. II, 57. f.

HARMADIK FEJEZET.

[1]) Könyves Kálmán. Ha igaz, hogy oly idomtalan volt, — állitólagosan puposháta volt, bandzsalitott s hebegett —

mint rajzolják, midőn ellenben kitünő szellemi tulajdonai felől semmi kétség sem forog fön, akkor ez azt mutatja, mondja Pulszky „Magyarország történetének philosophiája" czimü munkájában (l. Athäneum 1838. 2. 325.) „hogy a magyarok az europai civilisatio jellegével birtak, mert ázsiai fogalmaikat feledve, a lélek szépségét Kálmánban a test szépségének Álmosban előbbre tették, és a szellemi erő uralmát elismerték; a keresztény elvek diadalát a király idomtalan testalakja biztositotta." Horváth 1, 74

[2]) Fessler I, 523. és Horváth I, 83.

[3]) Bárány „Torontál hajdana" I, 15.

[4]) Szalay I, 283.

[5]) Thuróczy Chron Hung. II, 63.

[6]) Fessler II, 28.

[7]) Boris Kálmán és Predslava, Svatopluk, kievi nagyherczeg leánya fia volt. Kálmán Predslavát fajtalansága miatt haza küldvén, Boris korcsnak tartatott.

[8]) Engel „Gesch. d. ungar. Reichs" I. rész, 230. lap. — Bárány id. h. I, 15.

[9]) Fessler II, 317.

NEGYEDIK FEJEZET.

[1]) Olvasható P. Timonnál „Imago novae Hungariae" VI. fej. 28. lap.

[2]) Timon ugyanott V, 24. l.

[3]) Horváth I, 125.

[4]) Bárány „Torontál hajdana" I, 16.

[5]) Fessler II, 517. Rogerius után.

[6]) Podhraczky a budai krónika kiadója följegyzései 197 lapján az egresi apátságot hibásan teszi Aradmegyébe a Maros partjára. Egres, mint tudva van, a régi Csanádmegyében feküdt· Bárány id. munkája I. r. 101. l. erre vonatkozólag irja: „A régi Orodvármegyében nincs is Egres nevü hely, hacsak a mai Agrist az orodi régi helyek közé nem számlálja. Agris azonban zárándvármegyei hely volt egykor, s most Aradvármegye hatósága alatt van Nem is fekszik az a Maros partján, apátsággal soha sem birt, de várral igen."

[7]) Fessler II, 533.

[8]) Bárány „Torontál hajdana" I, 92.

[9]) Horváth I, 134.

[10]) P. Timon egy okmányban emliti, hogy magister Laurentius (Hédervári, mint véli) Keve és Krassó főispánja volt. A közigazgatási foglalatosságok akkoriban tehát nem igen lehettek valami nagyon fárasztók, miután két megyének volt egy főispánja, vagy alkalmas egyének hiányában voltak ?

[11]) Fessler II, 881.

[12]) Négy évvel később — 1266 — V. István király hivét Parabuch grófot, — ki valószinüleg kun származásu volt, — több birtokkal ajándékozta meg. Ilyenek voltak: Kuke és Réty Krassómegyében, Popth (jelenleg Bobda) Temesmegyében.

[13]) Czoernig II, 90—91.

[14]) Bárány „Torontál hajd." I, 68. Fényről megjegyzi: ‚Hajdan nevezetes római hely lehete ez. Az e tájon kiásott edények, római sirkövek, ércz- s agyaghamvvedrek, pénzek, erős épületalapok igazolják azt."

[15]) Fessler II, 694.

[16]) Ugyanaz ugyanott.

[17]) Horváth I, 149.

[18]) Meynerth IV, 262. ff.

ÖTÖDIK KÖNYV.

ELSŐ FEJEZET.

[1]) Bárány „Torontál hajd." I, 19.

[2]) Horváth I, 183.

[3]) Preyer 7.

[4]) Német colonisták letelepitése annál valószinübb, mint hogy Robert Károly király német colonisták beédesgetését a városok alapitására s egy munkás és erőteljes polgári elem meghonositása végett két tekintetből tartotta előnyösnek; először emelte az által a földmivelést és népesedést, másodszor az uj lakosok erős támaszaul szolgálandottak, melyre a töle idegenkedő számos magyar ellenében szüksége volt. Igy a többi között a szepesi szászok vitézül harczoltak Máté trencsini gróf ellen, nevezetesen a rozgonyi döntő csatában, mely hűségüket a király terjedelmes szabadalmakkal jutalmazta meg. Átalánosan emlitik, hogy a német elem virágzása korában, a 13. s 14-ik században, a Magyarországban lakó németek száma félmilliónál többre ment. Lásd Czoernig II, 187. ff.

[5]) Griselini I, 23.

[6]) Preyer 7.

[7]) Fessler II, 131—133. Thuróczy és Muglen Henrik után.

[8]) Egy dézsmajegyzékből, mely a pápa számára adandó dézsma kimutatását tartalmazta, (a pápának a csanádi püspök már

1192 körül fizetett dézsmát) számos virágzó kath. lelkészség fönállása tűnik ki, melyek közől némelyik 300 falut is foglalt magában, nem számitva ide a keleti szertartásuak nagy számát, kik közé a románok legnagyobb része tartozott.

[9]) Meynert II, 157.

[10]) Fessler III, 437—438.

[11]) Ugyanaz III, 960.

[12]) Horváth I, 212.

[13]) Keve és Torontál megyéket több iró ugyanegynek tartotta. Bárány többször idézett munkája I, 48. lapján erre vonatkozólag irja: „Még most is azt hiszik némelyek, hogy Torontálvármegye hajdan Kevevármegye volt. Sem a mostani, sem a hajdani Torontálvármegye „Keve" romjain nem született. Nem a hajdani, mert a legrégibb korban és szintén egy időben emlitik az oklevelek Keve és Torontálvármegyéket. Nem a mostani, mert ez Temes, Csanád némely részein és Torontál régi rónáin vonul el, ha kivesszük azon csekély tért, mely a Berzava vizén túl fekszik, s hajdan Kevevármegyéhez tartozott. Sőt a régi Torontálnak egy két négyszög mértföldet tevő része jelenleg a régi Kevevármegye területén, a mai németbánsági végvidéken nyulik el, azon része t. i. melyen hajdan „Torontál" vára díszlett. És igy a dolog inkább megforditva áll.

[14]) Fessler III, 676—681.

[15]) Bárány „Temesvár emléke" I, 16. Fejér Cod. Dipl. I, IX, vol. IV. 456. lapja után.

[16]) Zsidóvárra vonatkozólag megjegyezzük, hogy az Bánságnak elvitázhatlanul egyik legrégibb helye, mely nevét napjainkig föntartotta. E vár romjai Lugos és Karansebes között még maig is láthatók. Épitéséről P . . . y F. irja: „Die Burg musz nothwendigerweise von einem Gliede der uralten csákyschen Familie erbaut worden sein, weil dieselbe bis zum Jahre 1396 sich des Predicates „de Sydow ' bediente, nach welcher Zeit sie das Praedicat „de Keresztszeg" angenommen in Folge einer Donation des Königs Sigismund, womit dem temeser Grafen Niklas Csáky die Herrschaft Körösszegh sammt mehreren andern im Biharer Comitate verleihen wurde. Das oben erwähnte Zsido, (Sydow) von welchen die Familie Csáky einst das Praedicat führte, besteht noch im

Pesther Comitat, und wir sind noch durch eine Urkunde Sigmunds vom Jahre 1422 versichert, dasz dieser Ort den Csáky gehörte."

[17]) Bárány „Temesv. emléke" I, 16.

[18]) Fessler III, 683—686.

[19]) Ugyanaz III, 733.

[20]) Czoernig II, 2:4. — Bárány „Tor. hajd. 148.

[21]) Preyer 9.

MÁSODIK FEJEZET.

[1]) Fessler IV, 74.

[2]) A Horváth y-párt elleni portyázásban kitüntették még magukat a vitéz Péter, Dees vagy Dan fia, s ennek mostoha fivérei Kristóf és Mihály, miért is e három fivért Losonczy István temesi gróf s főispán egy faluval ajándékozta meg, mely alkalmasint e területen feküdt. L. Griselini id. h. I, 24. és Bárány „Tem. Eml." I, 17.

[3]) Horváth I, 240—243.

[4]) Fessler IV, 85. — Preyer 9.

[5]) Hammer (Purgstall) „Geschichte d. Osman. Reiches" I, 188.

[6]) Wurzbach „Biogr. Lexicon" Wien III, 55.

[7]) Horváth I, 245.

[8]) Hammer (Pu gstall) id. h. I, 199.

[9]) Fessler IV, 123—126 utána Bárány, Preyer, Schwicker stb.

[10]) Bárány „Tem. Eml." I, 83—84.

[11]) Fessler III, 739.

[12]) Egy 1427-ki okmány emliti, hogy Zsigmond király Gara János temesi főispánnak és nejének Bozsúr falut, (Bozar Temesmegyében) több más jószággal 15.000 aranyért elzálogositotta.

[13]) Preyer 10.

[14]) Hammer I, 291.

[15]) Griselini I, 27.

[16]) Fessler IV, 363. — Horváth I, 265.

[17]) Horváth I, 266.

[18]) Ezen kivül a következő várakat, erődöket s helyeket: Thyznicát az ozachi, Zakolt a polanzi területen, Pelaztenát, a draguzai s halepi fekvőségeket Zakolnál, Czastchát, Bytzvát, Felső- s Alsó Vabnát, Radniót, Neprichovot, Lyghet, Rabust, Dolnabarát, Vust és Thamana-Velikát.

[19]) Engel „Gesch. d. ung. Reichs." III. 369.

[20]) Griselini tévesen tartja „Verseecznek." Bárány „Torontál hajd." 75. l., egy 1422-ben keletkezett okmányra hivátkozik, melyben Vegenye világosan Torontálmegyében („in comitatu Torontaliensi") fekvőnek említtetik, és irja: „pedig azt csak nem fogja hinni senki, hogy Versecz valaha torontáli hely volt.

[21]) E vár romjai maig is láthatók Kolumbacz átellenében a hegyoldalon, a nemrégiben keletkezett Coronini határfalun alól, és az ottani őrháznál egy vas sugárágyu hever, melyet a romok között találtak. E vidék földnépe között az a monda él, hogy Jerina (Irene) görög császárné, ki mindkét vár épitetőjeül tartatik, vasláncot huzatott volna a Dunán keresztül, hogy az áthaladó hajóktól vámot szedjen. E monda mennyire alapszik igazságon, nem kutatjuk, miután történelmileg be nem bizonyitható.

[22]) Fessler IV, 375. ff.

[23]) Engel II, 324.

[24]] Fessler IV, 377.

[25]) Hammer I, 332. Horváth I, 268. Mindkettő Thuróczy, Pray és Katona után.

[26]) Fessler IV, 380. Hammer I, 342. Schwicker „Gesch. d. Tem. Ban." 78. l. nagy tévedést követ el tehát, midőn Szendrőt már oly időben emliti, midőn az még nem is létezett.

[27]) A fönebb emlitett jegyzékből látjuk, hogy

a csanádi püspök	. . .	200
Temesvármegye	. . .	200
Keve (Kubinvármegye)	.	100
Csanád „	. . .	300
Torontál „	. . .	100
Krassó „	. . .	100 lovast tartozott állitani,
mi összesen tesz	. . . . . .	1000 lovast.

A Pozsonyban 1435-ben tartott országgyülésen a magyar honvédelmi szervezetbe uj elem vétetett be, a paraszt rend.

A honvédelmi sereget az előtt a király banderiumjai, az egyházi s világi urak zászlóaljai képezték. Most törvényszerüleg a paraszt rend is befogadtatott a honvédseregbe, miután elhatároztatott, hogy a birtokos nemesek minden 33 jobbágy után egy fölfegyverzett lovast tartoznak állitani. L. Horváth I, 274.

[28]) Fessler IV, 919. ff.

[29]) Ez mindenesetre Becse volt, miután Versecz először nem is fekszik a Tisza mellett, és másodszor nem is volt a despotáké.

[30]) Engel II, 374. Utána Bárány „Torontál hajd.“ II, 16—20. és Schwicker 80—81.

[31]) Vlad a sárkányrend vitéze volt, és azért neveztetett Drakulnak.

[32]) Fessler IV, 383—384.

[33]) L. Stojackovics: „Über die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Vojvodina.“ Temesvár 1860. 6.

[34]) Hammer I, 345. Fessler IV, 520. Horváth I, 285.

[35]) Meynert II, 329.

HARMADIK FEJEZET.

[1]) Hunyady János már Zsigmond alatt tüntette ki magát hadi tettei által. Előbb Hollós (Corvinus) János volt a neve. Hunyadynak a hunyadi uradalomtól nevezte magát, melyet Zsigmond ajándékozott neki. Származását illetőleg az irók véleménye különböző. Egy monda Zsigmond király és a szép Morsinay Erzsébet bojárnő szerelemgyermekének tartja.

[2]) Preyer 11.

[3]) Engel, Fessler, Hammer, Horváth, Szalay, Hornyánszky stb.

[4]) Preyer, 11.

[5]) Horváth I, 323.

[6]) Név, melynek segitségül hivása 18 századon keresztül hatalmasabban hatott, mint minden más nagy név, mint Cyrus, Sándor, Caesar, Róma, Attila, Kár oly, Frigyes, Napoleon, és mégis volt

nagy idő, mely ama név hangoztatását táboraiban megengedni nem akarta.

[7]) Fessler IV, 838—839.

[8]) Hammer I, 443. Engel után.

[9]) E nevezetes háboru minden eseményét körülményesen leirva találjuk Faliacotta Jánosnak de la Marca szent Jakabhoz intézett leveleiben. Faliacotta Kapistrán János bajtársa és szemtanu volt.

[10]) Meynert IV, 519—520.

[11]) Hammer I, 443.

[12]) Horváth I, 327. Engel után.

[13]) Fessler IV, 847. ff.

[14]) Aeneas Silvius, később II. Pius pápa, Aragonia királyához intézett egy levelében mondja: „azt hiszik, hogy a fiu (Hunyády László) Czilley gróf meggyilkolása által a hazának épen annyit használt, mint az atya, ki a törököket megverte, mert a gróf és a törökök a vallás ellenségei, amaz belső, emezek külső ellenségek.“

[15]) Fessler IV, 857. — Preyer 13.

[15]) Thuróczy Cron. IV, 60. f. 6. l. — Bonfin id. h. 390. lap.

[17]) Emlitett okmány szövege a következő:

„Nos Ladislaus Dei gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae Rex etc. — etc. — Memoriae etc. — Quod nos tum ad humillimae supplicationis instantiam Fidelium nostrorum Michaelis Dees dicti de Tomöschl et Stefani filii Sisman de Bezias, per eos in ipsorum ac caeterorum Universorum Nobilium et Kinéziorum, nec non aliorum Valachorum de Districtibus: Logos, Sebes, Mehadia, Almas, Krassofii, Borzafii, Komiaty et Illed, vocatis nominibus et in personis nostrae propterea porrectae Majestatis, tum vero consideratis fidelitatibus, et fidelium servitiorum, meritis, eorundum universorum Nobilium et Kinéziorum, ac caeterorum Valachorum, *quibus iidem non solum Praedecessoribus nostris, Regibus Hungariae, sed et nobis se gratos reddiderunt, et acceptos, et praesertim eo respectu, quod ipsi in confiniis Regni nostri collocati, in custodia et tuitione vadorum Danubii contra crebros incursus Turcorum*, ut pote qui ipsum Regnum nostrum in illa parte vel depraedare vel

homines ejusdem Regni nostri sine discretione sexus et aetatis impune abducere in servitutem consveverunt, personas, resque et bona sua fortunae casibus submittere, damnaque et incommoda, ac vulnera dira suscipere non formidant. Volentes eiusdem gratitudinis vicem rependere, omnia et singula eorundem Valachorum et Kinéziorum Privilegia super quibuscunque eorum Libertatibus, Praerogativis et Juribus confecta, ac si praesentibus Litteris nostris de verbo ad verbum inserta essent, ***sub illis tamen conditionibus, oneribus et servitutibus quibus eadem emanatae et Praedecessores nostros Reges Hungariae ipsis concessa sunt, authoritate Regia pro eisdem Nobilibus Valachis et Kinezis, caeterisque Valachis praesentibus scilicet et futuris perpetuo valitura roboramus, et confirmamus,*** eosque et unumquemque eorum sicuti maiorem sic et minorem in omnibus huiusmodi eorum libertatibus, praerogativis et juribus manutenere et conservare promittimus. Et Nihilominus ***ut ipsi nobiles valachi et Kinésii firmata inter se unione,*** dicta servitia nostra et Regni nostri in tuendo vado Danubii eo melius continuere possint! Decrevimus a modo in posterum in praefatis 8 Districtibus nullo unquam tempore alicui extraneo possessiones et villas donare, nisi illis qui bene meritis propter eorundem servitia videbuntur. Et quod huiusmodi 8 Districtus ab invicem non seperabimus, nec aliquam ex eis alicui donabimus, sed St. Regni nostri coronae sicuti praedecessores nostri Reges, sic et nos quoque simul vinctos tenebimus; Imo praefatum Districtum Komiathy, qui per quondam Seren: Princip: Dnum Rom: Imperatorem ac Hungariae Regem avum nostrum carissimum quondam Joanii de Hunyad alias ejusdem Regni nostri Hungariae Gubernatori inpignoratus ac per Incolas eiusdem Districtus ab eodem redemtus esse perhibetur, praefatis 7 Districtibus iterum annectimus, decernemus a modo deinceps sicuti aliquem alium ex ipsis Districtibus, ita et ipsum Districtum Komiathy de corpore illorum Districtum esse, atque uno eodem Privilegio cum illis gaudere. Praeterea annuimus eisdem Nobilibus Valachis et Kinesis, ***et nullus eos judicet praeter comitem eorum pro tempore constitutum,*** cujus judicio consenti si non fuerint, ad Judicem Curiae nostrae et dehinc in nostrae Majestatis personalem praesentiam possint et valeant causas eorum provocare. Volumus insuper quod Comites eorum vel Vice-Comites pro tempore existentes, in exigendis Byrsagiis et Iudiciorum

gravaminibus Equum leporarium, arma et aves convictorum, vel convincendorum auferre non praesummant, nec aliter pro exactione hujusmodi Byrsagiorum, nisi sumpto secum Judice nobilium eorundem Valachorum exire valeant modo aliguali. Postremo eosdem Nobiles Valachos instar virorum Nobilium Regni nostri, item Kenezios eorundem Valachorum ex omni solutione tributi tam nostri quam aliorum quorumcumque exemptos esse volumus, et supportatos et quod nullus omnino hominum res et bona eorum et Jobbagionum (!) ipsorum in quibusvis locis arestare seu prohibere facere, aut eosdem dictos eorum Jobbagiones ad cujusvis instantiam judicare etc. — sed si aliquis quidquam actionis v. quaestionis contra eosdem Valachos Nobiles et Knezios aut annotatos ipsorum Jobbagiones v. alter eorum haberent v. habere sperarent, his id, contra praefatos ipsorum nobilium Valachorum Jobbagiones in praesentiis eorundem nobilium, adversus autem eosdem Nobiles Valachos et Kenezios coram praefatis comitibus eorum, pro tempore existentibus prosequantur, qui se in redenda justitia tepidi fuerint, in presentia Judicis Curiae nostrae, et si ibi iterum justitia eis deerit, in presentiam nostrae Majestatis juridice prosequantur etc. — etc. — In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentas Litteras nostras secreto sigillo nostro quo ut Rex Hungariae utimur impendi, communitas duximus concedendas. Datum Viennae in festo d: beati Joannis Baptistae. A. D. 1457." L. Vlád A. „A román nép és ügye." Lugos 1863. 120—122. lap.

NEGYEDIK FEJEZET.

[1]) Bárány „Tem. Eml." I, 19—20.

[2]) Fessler V, 16.

[3]) Horváth I, 338.

[4]) Czoernig III, 210.

[5]) Bárány „Tem. Eml." I, 148.

[6]) Fessler V, 478. ff.

[7]) Bonfin, mint szemtanu körülményesen leirja Dec. IV, Libr. VIII, 505. Lásd Meynertet is id. h. IV, 697.

[8]) Czoernig III, 211.

9) Fessler V, 479—482.

10) „A 25,000 arany ajándék és Guthy Ország János leánya nőülladása“ — mondja Fessler, — „Bonfin találmánya. Az ajándékot a király pénzszüksége ez időtájt, a házasságot Giskra öreg kora teszi lehetlenné.“

11) Griselini I, 42.

12) Meynert IV. 595.

13) Fessler V, 101. utána Bárány „Tem. Eml.“ I, 20. — Alibegnek neveznek ma is még egy hegyet Coronini falun alól a Duna mellett.

14) Horváth I, 394.

15) Igy beszéli Bárány „Tem. Eml.“ I, 163 és véleményéhez járul Meynert is „Gesch. Öster.“ cz. munk. IV, 715. — Stojacskovics is „Über die staatsrecht. Verhältnisse der Serben in der Wojwodina“ cz. munk. 6. l. irja: „Nach Murads Eroberung .... kamen zahlreiche Serben nach Ungarn, welche die Herrschaft oder den District Janopolien (das von ihnen bewohnte temeser Gebiet, wozu auch die Felsenburg Világos (?) gehörte,) gründeten.“ — Ellenben Czoernig Ethnographiája II, 85, és még világosabban a 154—159. lapokon Engel után mondja, hogy e szerb letelepedés helye a Boros-Jenő és Gyula körül fekvő kerület a Maros és Körös között lett volna. Janopol (Boros-Jenő) Hunyady János tiszteletére neveztetett volna Joannopolis- vagy Janopolis-, később Jenopolisnak. Egyébiránt erre vonatkozólag két vélemény van. Némelyek szerint Janopol Temes, mások szerint Aradmegyében feküdt volna. Melyik a helyesb, eldönteni nem lehet. Talán Janopol és Jenopol két különböző terület volt.

16) Meynert IV, 715. Engel után.

17) Fessler V, 595. ff.

18) Meynert IV, 716—717.

19) Horváth I, 352.

20) Közöttük Nifor Imre, és belgrádi Chepely János, Nagy Albert és Ambrus, utóbbi temesvári föispán.

21) Hammer I, 325. Fessler V, 325—326. Utánuk Bárány, Meynert, Schwicker stb.

22) Engel „Gesch. des ung. Reichs“ Kinizsy Pált szerb bojárnak vagy knéznek nevezi ki Jaksics Demeterrel 1465-ben

jött volna Magyarországba. Állitólagosan a Brankovics-családból származott volna, és szerb irók Pavó Brankovics knéz név alatt emlitik. — Bonfin Dec. IV. Libr. VI, a magyar hősök ez Ajaxát molnár fiának mondja, ki szülőhelye Kinizstől nyerte volna nevét.

[23]) Griselini I, 43—44. Bonfin után.

[24]) Pray egy okmányában 1478-ból a 121. lapon mind e czikk benfoglaltatik.

[25]) Fessler V, 349—354. Griselini I, 45. Hammer I, 548—549, Meynert IV, 660—661. Horváth I, 375.

[26]) Brankovics Vuk a magyar szerbek második despotája volt, mely méltóságában Mátyás király 1471-ben megerősitette. Mátyás által kijelölt székhelye Slankamen volt. E szerb főnök minden alkalommal hősies bátorság által tüntette ki magát. Meghalt 1485. Lásd Stojacskovics id. h. 7. lap.

[27]) Hammer I, 625. ff.

[28]) Griselini I, 47. Preyer 15. Stojacskovics 8.

[29]) Hammer I, 626. Fessler V, 377. Ezek után Meynert IV, 666, Czoernig II, 155.

[30]) Fessler V, 380. Bárány „Tor. hajd.“ I, 20.

[31]) Horváth I, 392.

[32]) Meynert VII, 746.

[33]) Hammer I, 639.

[34]) Fessler V, 775, Meynert IV, 747.

[35]) Horváth IV, 411—412. utána Schwicker 107—108.

[36]) Itt megjegyzendő, hogy a temesi gróf Zsigmond alatt ennek katonai lajstromában még nem fordul elő hivatalosan (az az államköltségen) tartandó banderiummal, de már Ulászló alatt igen. L. Preyer, 18. jegyzet alatt.

[37]) Annal. Reg. Hung. a. ann. 1494. 262—263.

[38]) Ali pasa és Ali beg két különböző személy, és Ali beg Michalogli már ekkor el is esett volt Villachnál Karinthiában.

[39]) Hammer I, 643. és Meynert IV, 751. Engel után.

[40]) Fessler V, 788.

[41]) Meynert IV, 752. Fessler után.

[42]) Fessler V, 794. Bonfin és Istvánffy után.

[43]) Ulászló uralkodásának 4-dik évében (1494.) egy közönséges hátiló 2—12, (sőt egy királyi kocsiló sem fizettetett drágábban), egy török hátiló 46, egy pompás ló a lengyel király számára 50 aranynyal fizetetett. Egy köböl gabona 10, egy negyed zab 5 ezüst fillér volt. A királyi kincstárnok egy hordó verseczi bort (tehát szöllőmivelés Verseczen már akkor volt) 10 1/2 aranynyal fizetett. L. Fessler IV, 195.

ÖTÖDIK FEJEZET.

[1]) Mások szerint éjjel a Dunába fullasztották. Fessler VI, 103.

[2]) Preyer 16, Fessler után.

[3]) Horváth I, 424. Fessler VI, 264. Meynert IV, 280. stb.

[4]) Bárány „Tem. Eml.“ I, 148.

[5]) Meynert IV, 757.

[6]) Stojacskovics id. h. 9.

[7]) Preyer 17—18.

[8]) E szerint a városok, melyeket Zsigmond király az országgyülésre meghitt, e végzés hozatalában vagy nem akartak részt venni, vagy hozzájárulásuk meg nem engedtetett.

[9]) Fessler V, 822.

[10]) L. „Tudománytár“ 1839.VI, 61. és Fessler V,821.

[11]) E kalandos vendégek Zsigmond uralkodása alatt tüntek föl Magyarországban, ki e vándornépet már 1423-ban jogokkal, szabadalmakkal és ótalommal ajándékozta meg. Ulászló király is, mint azt egy 1496-ki okmány bizonyitja, a czigányoknak megengedte, hogy lőfegyvereket, ágyugolyókat s más hadszereket készithessenek.

[12]) Horogszeg erőditett hely volt Csenej és Zsombolya között. Ma nyoma sincsen. Ugyan azon környéken feküdt a 3 Begenye, hol sz. Margit napján tartattak a vásárok. Matka hely fekvése ki nem puhatolható, L. Bárány „Toront. hajd.“ 71—72. és „Temesv. Eml.“ I, 89—99.

[13]) Czoernig II, 300.

[14]) Bárány „Toront. hajd." I, 161.

[15]) Griselini I, 52.

[16]) Horváth I, 439. ff.

[17]) Dózsa utósó vitéz tette jutalmaul a királytól kettős zsoldot, aranyláncot, aranynyal átszőtt biboröltönyt, sarkantyúkat, diszkardot és Temesmegyében fekvő 40 paraszttelket kapott ajándékban, és nemesi czimert nyert, melynek mezejében véres kéz volt látható.

[18]) Fessler V, 899.

[19]) Meynert IV, 771.

[20]) Bárány „Toront. hajd." I, 96.

[21]) Fessler V, 908. ff. Meynert IV, 772. ff.

[22]) Preyer 20. Fessler után.

[23]) Fessler sokszor idézett nagybecsü munkája V. köt. 910. l. mondja: „Diesen Vorschlag befolgte Dózsa .... und lagerte sich auf dem Uj-Letzer Felde zwischen der Temes und der Burg." Utána Meynert is IV. köt. 773. l. „ujletzi" mezőnek nevezi. Bárány „Temesv. Eml." I, 25. l. ugy véli, hogy „uj-letzi" helyett „ujlaki"-nak kellene állnia. Ujlak azonban a Temes déli partján fekszik, az az Temesen túl, tehát Ujlakot nem lehet érteni alatta. Ellenben Schwicker id. munkája 125. lapján „uj-pécsi" mezőnek nevezi, és legigazabba lehet már csak azért is, mivel Uj-Pécs, habár inkább nyugotra, de mégis a Temes és vár között fekszik.

[24]) Meynert IV, 773.

[25]) Ez alkalommal Andrássy Márton, a mai Andrássyak őse vitézsége és tapintata által nagy dicsőséget aratott. L. Bárány „Temesv. Eml." I, 26.

[26]) Fessler V, 913—914.

[27]) Horváth I, 443.

[28]) Erre vonatkozólag joggal kérdhetjük: „melyik részen volt a vadabb embertelenség, mely annyi borzasztóságot halmozott rakásra?"

[29]) Horváth I, 444—445.

[30]) Fessler V, 939.

[31]) Patuzzi „Gesch. Österreichs" I, 303.

[32]) Fessler „Gesch. d. Ungarn" VI. 181—218, és Horváth I, 486— 488. Meynert is id. h.

[33]) Preyer, 21.

[34]) Griselini I, 59.

[35]) Hammer II, 21.

[36]) Griselini I, 60.

[37]) Bárány „Temes. Eml." I. 27.

[38]) Horváth I, 459.

[39]) Hammer II, 22.

[40]) Bárány „Temesv. Eml." I, 27.

[41]) Preyer, 22.

[42]) A mohácsi vésznapot többnyire Zápolya Jánosnak tulajdonitják. „Aus Mangel an Urkunden," — irja Fessler, — kann ihn zwar die historische Kritik jetzt noch keines verrätherischen Einverständnisses mit dem Feinde anklagen, und überführen, aber auch nur der blindeste Factionsgeist dürfte ihn von den unredlichsten Absichten und genau berechneten planmäszigen Betragen zur Erreichung derselben freisprechen."

[43]) Hammer II, 55—56.

[44]) Ugyanaz ugyanott.

HATODIK FEJEZET.

[1]) Fessler VI, 340.

[2]) Ferdinand ellenben 1526-ban Török Bálintot nevezte temesi gróffá, ki azonban ingatag hűségü volt, átment Zápolyához, és 1529-ben Konstantinápolyban a hét toronyba zárva mint fogoly halt meg. Preyer 23.

[3]) Horváth II, 6. Lássd Katonát is „Hist. Critic." XIX, 749.

[4]) Koronáztatása után Ferdinand Budát elhagyta és többé nem is látta. 223 év mult el és a habsburgi házból származó magyar királyok egyike sem lépett Magyarország fővárosa küszöbére. Ez alkalommal mondja Fessler (VI. köt. 403—404. lap.) „Welches Reichs wäre Ungarn, welche Nation das ung. Volk geworden, hätten die Könige, selbst die Bessern, nicht den Kaisertitel der allvermögenden Macht über ungarische Gemüther, und das

unfruchtbare Walten in der anarchischen Verwirrung des deutschen Reichs, ihren hehren Berufe zur Erhebung und Beglücküng eines edlen, biederen Volkes vorgezogen."

[5]) Szalay „A szerbek jogviszonya az államhoz." Pest és Lipcse 1562. 10. l.

[6]) Stojacskovics 6, 10.

[7]) Bárány „Tor. hajd." I, 22—23, utána Schwicker 142—143.

[8]) E nevezetes embernek sajátságos visszntagsógos élete volt. 8 éves korában Mátyás udvarában volt, ki őt Erdélybe küldte, hol nyomorban s feledve élt 20 éves koráig, a midőn a szepesi grófné és tescheni herczegné szolgálatába lépett mint komornyik. Nem sok idő mulva paulinus lett, s egy szerzetes társa tanitotta irni, olvasni s számolni. Gyors előmenetele és rendkivüli tehetségei által utat tört magának, négy év mulva miséspappá s idő multán czenstochovi perjel lett, mint ilyennel ismerkedett meg Zápolya, és udvarába hítta. L. Horváth II, 14.

[9]) Griselini I, 64. Preyer 23.

[10]) Fessler VI, 537. l. „Zur Annahme der eigentlichen Grundlage des ganzen Vertrages, zu solcher Theilung des Reiches, zur Zerstückelung seines kleinen Antheils, noch durch kaiserliche Errichtung eines zipser Herzogthums — war Ferdinand ohne Wissen und Genehmigung der gesammten Stände — schlechterdings nicht berechtigt, wenn Ungarn nicht von dem Range einer constitutionellen und erblichen Monarchie zu einem bloszen Patrimonialgute herabsinken sollte."

[11]) Szalay id. m. 10—11.

[12]) Horváth II, 44. Katona után.

[13]) Hammer II, 173.

[14]) Lippa, melyet II. Ulászló alatt Brandenburgi György őrgróf erősitett meg, vékony fallal bekeritett város volt, belsejében meglehetős erős várral.

[15]) Fessler VI, 689. és Horváth II, 66.

[16]) Bárány „Tem. Eml." I, 31.

[17]) Izabella Zápolya özvegye, Lippa városának, ügye védelmében tanusitott hüségeért és vitézségeért nemesi czi-

mert adományozott. A czimer koronán ülő farkast ábrázolt. Az erre vonatkozó szabadalom szövege a következő.

„Isabella Dei Gratia Regina Hungariae etc. etc. — memoriae etc. etc. — quod nos cum ad suplicationem certorum fidelium nostrorum, nostrae propterea Majestati, tum vero attentis et consideratis fide et fidelitate, fidelibusque servitiis fidelium nostrorum Egregiorum Nobilium Valachorum ac totius Universitatis oppidi nostri Lugos, quae ipsi sacrae imprimis Regni nostri Hungariae Coronae, deinde vero seren. Maj. Regiae, ac nobis filioque nostro Illustrissimo pro locorum et temporum varietate constanter exhibuerunt, et in posterum exhibere et impendere contendunt. Eisdem igitur, ipsorumque Haeredibus et posteritatibus universis haec armorum Insignia, videlicet „Lupum medium Coronae insidentem,“ quae in principio seu Capite praesentium litterarum nostrarum, suis appropiatis coloribus arte pictoria depicta sunt, animo deliberato et ex Specialis gratiae nostrae plenitudine concedimus — ut ipsi, dictique universi haeredes et posteritates ipsorum armorum insignia more aliorum armis utentium a modo in posterum ubique in Praeliis, hastitudiis, Torneamentis, Duellis, ac aliis omnibus exercitiis nobilitaribus et Militaribus, nec non Sigillis, velis, cortinis, annulis et domibus in quarumlibet rerum et expeditionum generibus gestare, omnibusque et singulis gratiis, honoribus et libertatibus, quibus subditi Regni nostri similis conditionis armis utentium quomodolibet consvetudine vel de jure utuntur et gaudent, frui et gaudere possint atque valeant, ut in ipsis ac Haeredibus ac posteritatibus ipsorum praedictis nostri nominis memoria et gratia maneat perenniter. In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes Litteras nostras sigillo nostro qno ut Regina Hungariae utimur, munitos eisdem duximus concedentes. Datae in Civitate nostra Alba Julia in Festo Ascensionis Dni Ci ejusdem 1551. — Ez érdekes okmányt is Vlád Alajosnak „A román nép s ügye czimü munkájából kölcsönözzük. L. 127—128. lap.

[18]) Fessler VI, 699.

[19]) Bárány „Tor. Hajd.“ I, 97. Fessler után.

[20]) Horváth II, 67.

[21]) Fessler VI, 704. Preyer 23.

[22]) Horváth II. 68.

[23]) Hammer II, 214. Bárány „Tor. Hajd." I, 79.

[24]) Becskerek városa eredete a rómaiak korába esik. Hogy azonban az ősváros a magyarok hóditása korában állt-e még, az bizonytalan. Egy 1331-ki okmányban Becskerek „civitas Becke" név alatt mint népes város emlitetik. Hasonlót bizonyit az 1332-ki dézsmalajstrom, mely szerint Becskereken virágzó cath. lelkészség volt. A budai káptalannak egy 1422-böl származó okmánya szintén mint várost emliti. Továbbá azon birtokok közé is tartozott, mint láttuk, melyek szerződésileg Brankovics György despotának engedtettek át. E város további viszontagságait történelmünk illető helyén fogjuk fölemliteni.

[25]) Istvánffy XVII, 185.

[26]) Fessler és Bárány után. Ellenben Hammer Purgstall mondja, hogy bizonyos Ugody Ferencz adta volna át a csanádi vár kulcsait.

[27]) Bárány „Tor. Hajd." I, 97—98.

[28]) Bárány „Tem. Eml." I, 32.

[29]) Hammer II, 214—215.

[30]) Bárány „Temesv. Eml." I, 33.

[31]) Horváth II, 69.

[32]) Griselini Perényi Gábort és Báthory Miklóst is emliti. Csak annyi bizonyos, hogy Perényi Gábor Bácsmegyében Tamásdánál állt, és Tótvárad felé Castaldóhoz huzódva, a köszvényben szenvedő Báthory helyett annak a csapatai fölött is a parancsnokságot átvette. L. Fessler VI, 730—731.

[33]) Griselini I, 68, utána Bárány „Temesv. Eml." I. 33—34. Preyer 24.

[34]) A féllaki vár Zádorlak és Német-Sz.-Péter között feküdt a Maros mellett. A vár felől csak annyit tudunk, hogy Mohammed Sokolli 1551-ben minden nehézség nélkül elfoglalta. 1595-ben Lippa bevétele után Báthory Zsigmond foglalta el a törökök által elhagyott várt, és azután egyik kézből a másikba jutott. Ma csak nehány rom jelöli egykori létét, melyek közelében fekszik Féllak falu. Bárány „Tem Eml.", I, 88.

[35]) Griselini I, 68.

[36]) Hammer II, 216. ff.

[37]) Fessler VI, 732—734. Grisolini I, 69—70.

[38]) Hammer II, 216.

[39]) Fessler VI, 737. Hammer II, 217. Bárány „Tem. Eml.“ I, 36, mind Istvánffy után.

HETEDIK FEJEZET.

[1]) Horváth II, 70.

[2]) Hammer II, 217.

[3]) Fessler VI, 739—740. Hammer II, 217—218 Horváth II, 70—71.

[4]) Az orgyilkosok közöl Pallavicini alig egy évre török fogságba került és korbácsütésekkel kinoztatott. Ferrari Piemontban Alessandria szülővárosában mint gonosztevő fölakasztatott. Mercada Augsburg egy rablás alkalmával történt verekedés közben jobb kezét vesztette el, melylyel előbb a bibornok fülét vágta le. Campegiot vadászat alkalmával Ferdinand szemeláttára egy vadkan tépte szét. Monino fölakasztatott, Scaramucciát Norbonneban saját fegyveres csapata vagdalta össze. Istvánffy id. h. 191. l.

[5]) Bárány „Torontál Hajdana“ I, 25.

[6]) Hammer II, 218—219.

[7]) Fessler VI, 760. Bárány „Tem. Eml.“ I, 36.

[8]) Preyer 26. Fessler után.

[9]) Griselini I, 73. és Hammer II, 220.

[10]) Fessler VI, 266.

[11]) Hammer II, 220.

[12]) Ugyanaz ugyanott.

[13]) Preyer 28.

[14]) Fessler VI, 768.

[15]) Griselini I, 75.

[16]) Fessler VI, 769.

[17]) Hammer II, 221. és utána Bárány „Tem. Eml.“ I, 40. mint szintén Schwicker id. h. 168. l, Réga helyett Köröst emlitik, de mind három tévesen. Temesvárról Lippára Perez nem mehetett a Körösön át, hanem a Bégán, miután Körös ide igen távol esik. És föltéve, hogy Perez a Körösbe fult

volna, mikint üldözhették volna odáig a törökök? Más részről Köröshöz is csak a Bégán és Maroson át lehetett volna jutni.

[18]) Fessler VI, 770. Hammer II, 221. stb.

[19]) Ez árulás miatt Aldana hadi törvényszék elé állitatott, mely halálra itélte, azonban Mária, Miksa főherczeg neje s Károly császár leánya közbevetette magát, és nyomorult honfitársát érdemlett halálától megmentette.

[20]) Habár Bárány „Tem. Eml." I, 92—93. l. azt mondja hogy Mező-Somlyót 1552. óta a történelem nem emliti, e vár mégis Orsellius által Nürnbergben 1602-ben, tehát a törökök idejében kiadott térképen előfordul.

[21]) Csákóvár (Csakova) igen régi hely. Már 1332-ben volt itt kath. lelkészség. Ez időtájt koronajószág volt és „Csák"nak neveztetett, mig nem Zsigmond király 1400-ban Miklós temesi főispánynak, a gróf Csákyak ősének cserében átadta. Idő folytán, alkalmasint maguk a Csákyak közelében várat épitettek, melynek ma csak egy magas négyszegletes tornya látható a Temes partján. Egy régi térképen III. (VI.) Károly idejéből e hely Csakoan név alatt fordul elő. Oláh is emliti 1536-ban. A török uralom alatt Csákóvár pusztulni kezdett, habár egy bég székhelye volt.

[22]) Versecz, a római kor régi Arcidavája, nevét Weers névből származtatják. Állitólagosan utóbbi nevezet alatt adományozta volna Zsigmond király 1399-ben Pogány Domokosnak. Később mint erős helyet a magyar történetirók néha Varsocz név alatt is emlitik. A mostani Versecz keletkezésének ideje bizonytlaan, azonban a 15-ik században már állt, mit a fönnebbi adományozás is bizonyit, és egyszersmind megerősiti azt, hogy már 1494-ben foglalkoztak volna itt szőllömiveléssel, mit Fessler VI, 195. l. fölemlit. A régi várból ma már csak egy négyszegletes torony s nehány falrom-maradvány áll fönn. L. Bárány „Tem. Eml." I, 140. Katona Hist. Crit. R. H. Tom. V. 184. l. után.

[23]) Griselini I, 77.

HATODIK KÖNYV.

ELSŐ FEJEZET.

[1]) Salamon Ferencz „Magyarország a török hóditás korában.“ Pest 1864. 247—248. jegyz. Hammer Purgstall-nál IV, 701. a szandzsakságok fölosztása valamivel különböző.

[2]) Griselini I, 82.

[3]) Salamon id. h. 173—174.

[4]) Czoernig II, 111.

[5]) Griselini I, 82. l. ff.

[6]) Hammer II, 239.

[7]) Schwicker „Gesch. v. tem. Banat“ 274. l. meg nem foghatja, mikint mondhatá Rustem Hammernél „Gesch. d. osm. Reichs.“ III, 239. — „Becsét is visszaadta az ég nekünk, hol már egy moschea állt,“ miután 1551 előtt soha sem volt a töröké, következőleg ott török imola nem is állhatott, és másrészről 1551-ben történt elfoglaltatása után a fönnebbi beszéd idejeig mindig török kézen volt, következőleg „vissza nem adathatott.“ Schwicker azonban elfeledni látszik azon 1000 törököt, kik azon 50,000 szerbbel, mint azt maga is id. h. 105. l. Czoernig után emliti, Kinizsy alatt a Bánságba vándoroltak! Azon törökök emelhettek maguknak imaházat talán épen Becsén, honnét Hammernek, ki különben hitelesnek tekintetik, igaza lehet. Inkább sajtóhiba vagy helytelenül választott kifejezés adhatott e megjegyzésre okot, melyet igen könnyen lehet megszüntetni az ál-

tal, ha „visszaadott“ helyett „ajándékozott“ teszünk. A Török-Becse név is az általunk fölhozott eset valamelyikét látszik bizonyitani.

5) Fessler VI, 822. Griselini I, 78—79.

6) Hammer II, 241—242.

7) Fessler VI, 852.

8) Griselini I, 79.

9) Meynert V. rész. I, 210.

10) Horváth II, 81. Hammer után.

11) Preyer 34.

12) Hammer II, 283—284.

13) Zápolya, ki e hadjárata előtt pénzzavarban volt, Sz. László koporsóját Nagyváradon föltörette, és a benne levő ékszereket kivette. Katona XXIV, 96.

14) Fessler VII, 20—24. Preyer 35.

15) Hammer II, 315. utána Schwicker 177—178. ff.

16) Ugyanaz ugyanott.

17) Fessler VII, 41—42.

18) Preyer 35, Fessler és Hammer után.

19) Meynert V. rész. I, 230.

MÁSODIK FEJEZET.

1) Bárány „Tem. Eml.“ I, 42.

2) Griselini I. 82—83.

3) Perusics világi volt, nem pap. Az akkori zavaros időkben Magyarország több püspökségét világiak birták.

4) Fessler VII, 524.

5) A protestansok két egyh. zsinatot tartottak Temesvárott, 1549- és 1550-ben. Az elsőben a lelkészek kötelességeiről, viseletéről és öltözetéről 13, az utóbbiban püspökeik kötelességeiről és egyházi látogatásaikról 19 czikkelyben hoztak határozatot.

6) Bárány „Tem. Eml.“ I, 158—159. s utána Schwicker 183. l.

7) Ez érdekes régi magyar levelet 1841. marcz. 5-kén Fábry Ignácz akkoriban temesvári olvasó-kanonok Rómában betüről betüre hiven lemásolta, és a csanádi káptalan levéltárába tett

Preyer 1853-ban kiadott „Monographie d. k. Freistadt Temesvár" czimü munkájában is közölte.

[8]) Griselini I, 83.

[9]) Horváth II, 96.

HARMADIK FEJEZET.

[1]) Hammer II, 534.

[2]) Az erdélyi követek iránt tanusitott bánásmódról az ozmán történelem nem valami épületes dolgokat beszél. Az erdélyi fejedelmek a nagyvezirek játéklaptái voltak mindig, és a török kegyet nagy pénzen kellett megvásárlaniok. Itt egy példa: midőn Báthory István az első éviadót, 15,000 aranyat, megtoldva ezüstedényekből és solymokból álló ajándékokkal a portának elküldte, követeit a nagyvezir mégis gyalázatosan fogadta és tőlök Köröky, Zagky, Baian, Lugos és Karansebes határvárak átadását szorgalmazta.

[3]) Griselini I, 85.

[4]) Hammer II, 587.

[5]) Bárány „Toront. Hajd." I, 26. Fessler után.

[6]) Különösen sürüen laktak a szerbek Torontálmegyében, mely a miatt a 16-ik század vége felé és még a mult század közepén is közönségesen „Rascziának" neveztetett. L. Czoernig II, 161.

[7]) Szalay „A szerbek jogviszonyai az államhoz" 12. l. és Bárány „Tem. Eml." I, 43.

[8]) Fessler VII, 734.

[9]) Szalay id. h. 6, 12—13.

[10]) Fessler VII, 314. ff.

[11]) Bárány „Tem. Eml." I, 97.

[12]) Bárány „Toront. Hajd." I, 26—27. Kovasics és Fessler után.

[13]) Báthory Zsigmond kötelességének tartotta a menekülő szerbeket területén befogadni. Közöttük volt a jenői püspök is, talán azonos a magát fönnebb Theodor vladikának nevező levéliróval. Ez volt az első görög kel. püspök Erdélyben. A többi

szerb-román menekülő Erdélyben több helyütt talált menedékre, hol uj hazát alapitottak maguknak. L. Szalay id. h. 14.

[14]) E fejedelem egész czime, melyet folyamodásokban s levélczimekben adtak neki, a következő volt: „Serenissimo Principi, Domino Sigismundo D. G. Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae transalpinae, et S. R. Imperii Principi, partium Regni Hungariae Domino, Siculorum Comiti.“ L. Timon. Imag. Hung. novae XVI, 97.

[15]) Horváth II, 120.

[16]) Griselini I, 85—86.

[17]) Bárány „Tem. Eml,“ I, 97—98.

[18]) Fessler VII, 356—357. utána Bárány, Preyer és Schwicker.

[19]) Preyer 38. és Schwicker 194.

[20]) Fessler VII, 357.

[21]) Preyer 38.

[22]) Fessler VII, 377. Preyer.

[23]) Griselini I, 89.

[24]) Fessler VII, 377.

[25]) Bárány „Tem. Eml.“ I, 45.

[26]) Horváth II, 129.

NEGYEDIK FEJEZET.

[1]) Fessler VII, 417—418.

[2]) Bárány „Tor. Hajd.“ I, 28.

[3]) Hammer II, 627—628.

[4]) Fessler VII, 445—447.

[5]) Hammer II, 632.

[6]) Horváth II, 135.

[7]) Preyer 39. Fessler után.

[8]) Székely fejét lándzsára szurva, először Radul sátra előtt, azután a brassói piaczon tették ki szemlére. Vele elesett 3000 magyar, többnyire Erdély legelső családaiból, kiket a brassóiak titokban a csatahelyén ásott sirba temettek, s mélyen érzett gyászuknak a következő siriratban adtak kifejezést:

„Quos genuit cives hic Transylvania claudit,

„Heu parvo tumulo quanta ruina jacet.“ — Lássd Fessler VII, 502.

[9]) Bárány „Tem. Eml.“ I, 46. és 91.

[10]) Hammer II, 691. és 710.

[11]) Horváth II, 145.

[12]) Hammer II, 686.

[13]) Griselini I, 93—94. Fessler.

[14]) Fessler VII, 550. Horváth s mások.

[15]) Mások szerint az azon korona lett volna, melyet régenten a thrakiai despoták használtak.

[16]) Hammer II, 689.

[17]) Horváth II, 148.

[18]) Még ugyanazon évben a szerb s magyar helyőrség árulás által Lippát a temesvári pasa kezére játszta, mit később megbánták, és 1606-ban a török parancsnok hasonló árulás által Petneházynak adta át. L. Bárány „Tem. Eml.“ I. 46.

ÖTÖDIK FEJEZET.

[1]) Patuzzi „Gesch. Öster.“ II, 43 és 46.

[2]) Preyer, 41.

[3]) Hammer II, 749.

[4]) Schwicker 207—208. Hammer után.

[5]) Griselini I, 96.

[6]) Hammer II, 828.

[7]) Fessler VIII, 453. Horváth II, 188—189. Hornyánszky II, 99.

[8]) Hammer III, 7[illegible]. és Horváth II, 199.

[9]) Ugyanaz III, 162—163.

[10]) Preyer 42.

[11]) Hammer III, 225.

[12]) Ugyanaz III, 348.

[13]) Horváth II, 239—240.

[14]) Griselini I, 97. Fessler IX, 64.

[15]) Hammer III, 486.

[16]) Horváth II, 241.

[17]) Hammer III, 487.

[18]) Ugyanaz III, 511.

[19]) Horváth II, 243.

[20]) Hammer III, 514.

[21]) Fessler IX, 96—97. utána Preyer 42.

[22]) Preyer 43. Horváth is.

[23]) Hammer III. 535.

[24]) Ugyanaz III, 536.

[25]) Fessler IX, 116—117. Horváth II, 252—253.

[26]) Hammer III, 561—562.

[27]) Preyer 43. Hammer után.

[28]) Schwicker ez érdekes levelet velünk együtt az „Öst. Schulbote“ 1857-ki évfolyamának 996. lapjáról kölcsönözte.

[29]) A levél irója itt Tamerlanra czéloz, ki magyar származásu volt (?) Bajezidet Byzancz ostrománál legyőzte, és mint foglyot kalitkába zárva, magával hurczolta.

[30]) Sikula Aradmegyében a fehér Körös mellett fékszik. Solymos pedig a Maros jobb partján feküdt, nem messzire Lippától, és ma is még jelentékeny romokat mutat föl.

HATODIK FEJEZET.

[1]) Hammer III, 604.

[2]) Griselini I, 102.

[3]) Horváth II, 290.

[4]) Hammer III, 715.

[5]) Horváth II, 293.

[6]) Hammer III, 731. Preyer 43.

[7]) Ez ostromról igen jó munkát irt Schimmer Károly Ágost e czim alatt: „Wiens Belagerung durch die Türken.“ Wien, 1847.

[8]) Preyer, 43.

[9]) Horváth II, 301.

[10]) Hammer III, 760.

[11]) Griselini I, 103.

[12]) Fessler IX, 364.

[13]) Hammer III, 770.

[14]) Preyer, 44.

[15]) Lássd: „Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten öster. Kriegen.“ Wien, 1854. 170. l.

[16]) Ugyanott 170—171.

[17]) Horváth II, 309.

[18]) Hammer III, 813.

[19]) Fessler IX, 420.

[20]) Ugy látszik, hogy 1690-ben Lippa ismét török kézen volt, azonban Veterani 1691-ben a megrémült török segélycsapatok szemeláttára ismét visszafoglalta. Lássd Bárány „Temesv. Eml." I, 49.

[21]) Griselini I, 104.

[22]) Arneth Alfred: „Prinz Eugen von Savoyen I. köt. 33—34. lap.

[23]) Fessler IX, 424.

HETEDIK FEJEZET.

[1]) Hammer III, 831.

[2]) Fessler IX, 430. Preyer 45.

[3]) Hammer III, 838.

[4]) Fessler IX, 430—431.

[5]) Horváth II, 319—320.

[6]) Szalay a szerbek jogviszonyairól 20. l.

[7]) Horváth II, 320.

[8]) Szalay id. m. 24.

[9]) Czoernig II, 157. Szalay 21—22. — E patens kibocsátását leginkább az osztrák és cseh udvari canczellárok szorgalmazták, t. i. Strattmann és Kinszky grófok. Hasonló buzditó leirat intéztetett Csernovics patriarchához.

[10]) Horváth II, 320.

[11]) Fessler IX. 433—440. Hammer III, 844.

[12]) Alig hihető, hogy Csernovics 37,000 családdal egyszerre jött volna Magyarországba, mire több év volt szükséges, és hogy csupán csak szerbeket hozott volna be. A jövevények között voltak görögök, ugynevezett czinczárok és románok is ezrenkint. Mindkettő az érseknek egy Lipót császárhoz intézett és a karloviczi levéltárban őrzött iratából kétségtelen, melyet Schwartner is fölemlit statistikájában. Honnét van az, hogy még nem találkozott szerb iró, ki érdemesnek találta volna a karloviczi

levéltárban őrzött s általuk bizonyára könnyen hozzáférhető iratok alapján a Csernovics-féle bevándorlás történelmét megirni s kiadni?

[13]) Stojackovics „Über die staatsrecht. Verhält. der Serben in der Wojvodina" 14. l.

[14]) Bárány „Tor. Hajd." I, 28—29.

[15]) Czoernig II, 158.

[16]) Stojacskovics id. h. 16.

[17]) A karloviczi béke 1699 ben köttetett, mely egyelőre véget vetett mindazon terveknek, melyek ugy Bécsben, mint az Al-Dunánál a szerb tartományok visszahóditására vonatkozólag kovácsoltattak, és egyszersmind mind a benszülöttek, mind a bevándorlottak azon hőn táplált reménye, hogy hazájukba ismét visszavezettetnek, elenyészett.

[18]) Az a) pont később ismételve kijelentetett szabadalmakban és leiratokban, — a d) pontot egy 1777-ben kiadott patens eltörülte. Lássd Szalay id. h. 20—28. Czoernig II, 158. Stojacskovics 15—20.

[19]) Czoernig II, 159.

[20]) Griselini I, 124—125.

[21]) Antonio az ősrégi horvátországi znoricai Zichy-házból származott, és ugy jeles hadi tettei, mint nyelvismeretsége által a szerbek előtt oly kedveltté tette magát, hogy a császártól parancsnokokul kérték, és a császár csakugyan nehány ezerből álló szerb csapat vezérletét bizta rá. Hogy többnyire Antonio név alatt fordul elő, az onnét származik, mivel a szerbek főembereiket többnyire keresztnevükön szokták nevezni.

[22]) L. „Freiwillige Theiln. d. Serben und Kroaten in der vier letz. öster. türkisch. Kriegen.." Wien, 1854. 184. l.

[23]) Ugyanott 184—185.

[24]) Ugyanott 81—82.

[25]) L. „Öst. milit. Zeitschrift v. 1808. und 1825." 5. füzet. Dorner „Das Banat" 266. Hammer III, 855.

[26]) L. „Freiwill. Theiln. d. Serben" 195.

[27]) Ugyanott.

[28]) Hammer III, 860—861.

[29]) Ugyanaz 866—867.

[30]) Fessler IX, 456.

[31]) Griselini I, 111–112.

[32]) Hammer III, 880.

[33]) Fessler IX, 457.

[34]) Hammer III, 881.

[35]) Schweigerd C. A. „Österreichs Helden und Heerführer“ II, 381.

[36]) Hammer III, 881—882.

[37]) A szultán tisztelte ellensége méltóságát. Azonnal megparancsolta, hogy Veterani fejét és hulláját eltemessék. Ez volt a derék Veterani tragicus vége. Mindent kifejez Fessler e kevés szavában: „Der rechtschaffene König war des rechtschaffen Feldherrn würdig.“

[38]) L. „Öster. milit. Zeitschrift“ 1825. év, 5-ik füzet. Fessler IX, 457—458.

[39]) Hammer III, 882.

[40]) Ugyanaz III, 882—883.

[41]) Ugy látszik, hogy a helytartóságot nem foglalta el, miután két évvel későbben is még mindig Mustafa, a nagyvezir fivére, emlittetik Temesvár helytartójaul.

[42]) Griselini I, 114.

[43]) Ugyanaz I, 114—115.

[44]) Cserey mint szemtanu irja: „este későn érkeztünk be Kolosvárra. Szörnyü italt mivelnek: noha az gubernator is erősen ihatott, de az elector mind ki ivá őket, és az asztalnál a nagy erős ezüst tányért ugy egybe hajtogatta, mint az papirosat. Bár csak esze lett volna annyi, mint ereje. Én semmi fejedelmi virtust nem láthattam benne.“

[45]) Fessler IX, 460.

[46]) Hammer III, 889—890. Griselini id. h.

[47]) Bárány „Toront. Hajd.“ I, 30.

[48]) A vitéz és derék gróf Heissler Donát, ki merész tettei miatt „török ostor“-nak neveztetett, az olaszini ütközet után kényszerült bal lábát levágatni, minek következtében ötöd napra meghalt. Veteranival a második derék tábornok volt, kiket a választófejedelem könnyelmüleg föláldozott.

[49]) Griselini I, 117—118.

[50]) Ez ütközetben Monaszterly vezérlete alatt vitézül harczolt egy szerb csapat, uj menhelyeért életét és vérét áldozva. Egy osztályának sikerült Sárkán nevü pasát s több száz törököt elfognia. L. Bárány „Toront. Hajd.“ I, 30.

[51]) Hammer III, 890.

[52]) Fessler IX, 461.

NYOLCZADIK FEJEZET.

[1]) Arneth A. „Prinz Eugen v. Savoyen.“ Wien, 1858. I, 95—96.

[2]) Fessler IX, 463.

[3]) Horváth II, 323.

[4]) Ugy látszik, hogy a törökök ez alkalommal Karansebesnek csak falai lerontását tervezték. Azonban elvonulásuk után a császáriak azonnal ismét helyreállitották, s a várt megszállták. Legalább két év mulva, 1699-ben, a császáriak kezében találjuk.

[5]) Hammer III, 897—898.

[6]) Arneth id..h. I, 100.

[7]) Vannak, kik ez eseményt izetlen mesének állitják, azonban ez állitást kétségbevonhatlanul megczáfolja Eugen herczeg gr. Sinzendor ff.-hoz a csata után öt nappal később intézett levelének következő töredéke:

„Meine Pflicht hatte erfordert, den günstigen Augenblick zur Ehre und zum Vortheile der Monarchie zu benützen, wenn es schon nicht in dem Plane meiner Feinde lag, wie ich es aus dem 4 Stunden nach dem Treffen erbrochenen Befehle des Monarchen erfahren habe, nach welchem ich angewiesen war, jedem Treffen sorglichst auszuweichen. Bei der Erhaltung der Ordre dachte ich sogleich an die Erinnerung, die mir Euer Excellenz vor meiner Abreise gaben, nur das bekannte A. B. C. (Auersperg, markgraf Herrmann von Baden, Caprara) nicht zu vergessen. Und da auf dem linken Flügel sich schon die Kanonen hören liesen, so ersuchte ich den Überbringer, nur die Depesche im Lager bis zur Beendigung der Schlacht wohl zu verwahren, und der groszen Fatigue halber einstweilen auszuruhen“ stb. L. Schweigerd id. h. II, 682.

[8]) Hammer III, 901. — A nehéz sebesültek közt volt gr. Reuss Heinrich táborszernagy is, ki nem sokára Szegeden sebeiben meg is halt.

[9]) Ugyanaz ugyanott.

[10]) Ugyanaz III, 902.

[11]) Arneth I. 107.

[12]) Ugyanaz I, 111.

[13]) Griselini I, 122. utána Bárány id. h.

[14]) Hammer III, 908.

[15]) L. „Die freiwillige Theiln. der Serben" 224.

[16]) Griselini I, 123.

[17]) Mindezen várak, az előtt ugyanannyi tám- és védpontjai Bánságnak, leromboltattak vagy maguktól elpusztultak. A hagyomány alig tudja helyüket, s valamint Becsén az egykori eröd helyén szélmalom kelepel, ugy enyészett el a becskereki várnak is minden nyoma. E vár hajdanta azon emelvényen terült el, hol ma a megye háza áll, melynek udvarában több alapfal nyomai mutatkoznak, betemetett fürdők- s vizvezetékekre akadtak, hol szintén egy török imola is állt, melyet 40 év előtt hihetlen vandalizmussal lerontottak. A régi Béga ágya közelében, nem messze a megyeháztól, két hidfő is emelkedett ki a földből, alkalmasint maradványai az egykori felvonó-hidnak. Az egykori eröd emlékét egy utcza neve is föntartja, melyet ma is Gradnulica-nak (vár utcza) neveznek. Mint itt, ugy másutt is az idő emésztő foga és a romboló emberi kéz többé kevesebbé elpusztitották a falakat. Napjaiknak vége, életpályájukat befejezték, mert a béke s polgárisodás kora nem szükségli többé védő sánczaikat. L. Schwicker 268.

[18]) Hammer III, 918.

[19]) Horváth II, 331.

[20]) Gróf Marsigli Luigi Ferdinando volt az első, ki a tudományos világot Magyarországra és Bánságra figyelmeztette „Danubius Pannonici — Mysicus cum observationibus geographicis astronomicis" (Haaga és Amsterdam 1726. VI. köt. folio 288. rajzzal) czimű munkája által. Marsigli Buda visszavétele után a Korvin-könyvtár kevés, de nagybecsü maradványait magához keritette s elvitte Bologn ába, hol az általa alapitott tudományos intézet ékeiül szolgálnak.

[22]) Preyer 48. Hammer után.

[23]) Hammer IV, 50—51.

[24]) Czoernig III, 124. A bánsági katonai határőrvidék későbben keletkezett, mint azt történetünk folyamában látandjuk.

[25]) Helfert „Die österr. Volkschule I, 74.

[26]) II. Raschid ozman történetiró, mint szintén Preyer 48. és Schwicker 273—278. Temesvár utolsó helytartójaul Mustafát emlitik. Griselini és Hammer Temesvár parancsnokát nem nevezik néven, mint szintén Fessler sem, ki és Hammer ez időből egy Mustafát mint Belgrád parancsnokát emlitenek. Mi Arneth II, 404 nyomán indultunk, ki classicus munkájában, melyben a bécsi hadilevéltárban őrzött temesvári capitulationalis okmányokra hivatkozik, világosan Mehmed pasát nevezi Temesvár utolsó helytartójaul.

KILENCZEDIK FEJEZET.

[1]) Fessler X, 17—18.

[2]) Arneth II, 387—388.

[3]) Hammer IV, 146. Meynerth V. rész. II, 363.

[4]) Arneth II, 403.

[5]) Griselini I, 132.

[6]) Arneth II, 403.

[7]) Preyer, 49.

[8]) Fessler X, 22.

[9]) Arneth II, 404.

[10]) Griselini szerint e kéjlak a külvárosok egyikében feküdt, mely midőn a törökök a kéjlakot elhagyták s fölgyujtották, ennek elharapódzó tüzétől el is égett. Ez azonban tévedés. E kéjlak Temesvár régi térképe szerint egészen elszigetelten állt, s szomszédságában kertek s más ültetvények lehettek, de nem külváros, mely csak kettő volt, (a nagy és a kis Palánka.) melyek egyike sem terült a pasa kerti kéjlakaig.

[11]) Bárány „Tem. Eml." I, 54. Preyer 50.

[12]) Arneth II, 404.

[13]) Griselini I, 136.

[14]) Arneth II, 404.

[15]) Bárány „Tem. Eml." I, 55.

[16]) Arneth II, 405.

[17]) Griselini I, 137.

[18]) Arneth II, 405.

[19]) Griselini I. 138.

[20]) Arneth II, 405—406.

[21]) Griselini I, 140. Preyer 52.

[22]) Bárány, mint szintén Griselini is tévedésben vannak, midőn állitják, hogy a fehér zászló kitüzése csak october 13-án következett be. A zászlót 12-én tüzték ki, és a capitulaczió történt 13-án. Állitásunkat ugy Arneth id. h. II, 406. mint a Temesvár szerencsés bevétele emlékeül vert érmek bizonyitják.

Ez érmek egyikének hátlapján a császár koszoruzott feje áll e körirattal: CAROLUS . VI, D. G. + ROM. IMP. SEMP. AUG. A másik lap Temesvár körrajzát mutatja az ágyuzás alatt e körirattal: „TRANSULVANIA. MET. VACINSIDIIS. LIBERATA." Élén e körirat áll: „THEMESVARIO. OCCUP. D. 12. OCT. 1716.

Egy másik kisebb érem egyik oldala V. Károly császárt mutatja négykerekü győzelemszekeren, a fölötte lebegő Victoriával, és e körirata van: „AD SAV-UM. CAESAR. TURCAS. PROSTERNIT." Élén: „D. V. AUG." Tulsó lapján Temesvár mint török város körrajza áll e köirattal: „EUGENIO. PRINCIPE. TEMESVARIA. CAESARI. REDIT," s élén ismét: „D, XII. OCT."

[23]) Griselini I, 140.

[24]) Arneth II, 406.

[25]) Azon jegyzék szerint, melyet a Temesvárott talált tüzér- és lőszerkészletröl készitettek, 120 öntött ágyu is emlitve van, melyek az osztrák ház uralkodói czimerével voltak jegyezve és nagyobb részint akkor maradtak ott, midőn a törökök 1552-ben elfoglalták.

[26]) Preyer, 52—53,

[27]) Hammer IV, 149.

[28]) Arneth II, 407—408. Griselini I, 142.

[29]) Nagyatyja a hires vezér, báró Mercy Ferencz volt, kinek hősies tettei a 30 éves háboru második feléből ismeretesek és elesett Allerheimnél 1645-ben. Mercy atyja szintén katona

volt, mint ilyen érdemelte ki a grófi czimet, s mint főörmester Buda ostrománál 1686-ban esett el.

[30]) Arneth II. 388.

[31]) Ugyanaz II. 389.

[32]) Eugen levele Mercyhez ddto 1. nov. 1716. Megvan a bécsi hadi levéltárban.

[33]) Arneth II, 408.

[34]) Griselini I, 142.

[35]) Arneth II, 410—411.

[36]) Ugyanaz II, 419.

[37]) Ugyanaz II, 420.

[38]) Báró Petrasch Ernő emlékirata a zlini levéltárban.

[39]) Arneth II, 421.

[40]) Griselini előadása Petrasch szerencsétlenségét illetőleg téves (id. h. I, 144.) Petrasch Mercy rendeletére vállalkozott april 16-án, Eugen pedig csak május végével érkezett Futakra.

[41]) Fessler X, 26.

[42]) Arneth II, 422.

[43]) Fessler X, 27. Meynert V. Rész. II, 365.

[44]) Arneth II. 426.

[45]) Griselini I, 144.

[46]) Arneth II, 431.

[47]) Griselini I, 145.

[48]) Fessler X, 31. Horváth II, 386.

[49]) Arneth II, 452.

[50]) Fessler X, 35—36.

[51]) Hammer IV, 164. Fessler X, 3. Horváth I, 386.

[52]) Arneth II, 446. Eugennek a haditanácshoz 1717. jun. 21-én intézett irata után, melyben a többi között igy szól: „Bei der unveränderlichen Meinung, dasz weder die gegenwärtige, noch künftige Friedens-Umstände die incorporirung (Banats) mit Ungarn, wohl aber die Arth einer abgesonderten provinz wie Siebenbürgen cum reservatione Dominii supremi territorialis ... zu I. K. M. Dienst einrathen können.“

[53]) Arneth II, 447.

[54]) Ugyanaz II, 454.

[55]) Bárány volt az első, ki sok tekintetben nagybecsü munkájában „Temesvármegye Emléke“ I, 91—95. Hammer „Gesch. d. osman Reichs“ munkája után a temesvári helytartók névsorát összeállitotta. Preyer „Monographiájában“ és különösen Schwicker kiegészitették azt, mennyire lehetett, utóbbinál azonban, ugy látszik, hogy az évszámokba több sajtóhiba csuszott be, melyek itt gondosan kijavittattak.

(Vége az I. kötetnek.)

TARTALOM

HARMADIK KÖNYV.

Bánság a barbár uralom alatt.

NEGYEDIK KÖNYV.

Bánság az Árpádok alatt, vagy a hűbér-uralom első korszaka.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Bánság a vegyes házakból származó királyok alatt.

Lap.

HATODIK KÖNYV.

Bánság mint török ejalet.

Lap.

HS Dnd

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál. Pesten, 1867

